ئاسۆ جەبار

کۆچ و سەفەر

لێکۆڵینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆژیی کۆمەڵایەتییە سەبارەت
بە کۆچ لە جیهاندا و کۆچی بە ئێشاوی کورد بەرەو خۆرئاوا

چاپی دووەم
کۆمەڵێك بابەتی نوێی بۆ زیادکراوە
2001

دیاردەی کۆچ لەجیهاندا :

لێکۆلینەوە تاوتوێکردنی دیاردەیەکی جیهانی وەك دیاردەی کۆچ پێویستس بە دیدو روانینێکی زانستی ئەکادمی هەیە بۆ بەرجەستە کردنی خودی دیاردەکاوشی کردنەوە پێناسە کردن و خوێندنەوە ی دیوە دیارو نادیارەکەی لەروی کۆمەلایەتی مێژوی و ئەنترۆپۆلۆژی یەوە ئاشکرایە ،دیاردەیەك نی یەلەجیهاندا پەیوەندی راستەوە خۆ یان اناراستەوخۆی نەبێت بەسەرا پای ژیانی شارتانی یەوە ،واتە هەریەك لەم چەمکانەی لەوروووەدا بۆتە جێ باس و ووتو وێژ وەسیاسەتی ئەورۆی جیهان و دیموکراسیەت ، کۆمەلگای مەدەنی ،وەململانێ ی شارستانی یەکان ، ناشونالیزم ، رەگز پەرستی ، نەژاد شوناسی ، ململانێ رەگەزونەتەوەجیاوازەکانی دنیا ،مەسەلەی تیرولیزم ،ئایدۆلۆژیای ئایندە سیستەمی پاش مۆدێرنیزمی خۆرئاوایی ئاین و ئاینزاکان ،گرو پە تون رەوەکانی دونیای ئەورۆ ،جیهانگیرو پانتایی بازرگانی جیهانی ،ئەنتەرنێت و تۆری گەردوونگەرایی جیهانی ، بچوك بوونەوە ی گەردون بۆ گوندێکی پر زانیاری و پەیوەندی ، بزوتنەوە ی ناشوێنالیزمی نوێ و کێشە نەتەوایەتی و ئینتینەکانی جیهانی سێ هەم و پەیوەندی سەرەتاسەری سەرجەم ئەم چەمکانە بەدیاردەی کۆچەوە ، هەڵبەتە کۆچ وەك دیاردەگەرایەکی جیهانی بێ بەش نی یە لەو گۆرانکارییە بصوکبکەینەوە لەولاتێك دا زۆر نێو خۆیی بکەینەوە ، هاوکات جێ بایەخی بەرجەستە بکەین لەچوارچێوەی وولاتێك یان نەتەوە یەکی پەراوێزی جیهان دا ، ئەوەی لێرە مەبەستە ئاشکراکردنی دیووە هەرە جیهانی یەکەی دیاردەکەیە و دۆزینەوە زۆرێك لەو پەیوەندیانە یە کەمێژووی مۆدێرنی کۆچ دەبەستێتەوە بەئێستا و داهاتوو و مێژوویی دێرنی کۆچەوە .

کەمن لێرەدا لەبری پێشەکی دەروازەیەك بەسەر باسەکەمان دا بکەینەوە ئەوا پێویستە کەمێك باس لەمێژووی دێرینی کۆچ بکەین : لەسەرەتایی مێژووەوە ئەمان بۆ روونبۆتەوە کەچەوسانەوە و کارەساتەکان بوونەتەهۆی ئەوەی خەڵك ماڵ و منالی خۆیان بەجێبێڵن و کۆچ بکەن مێژووی دێرینی کۆچ دەگەرێتەوە بۆچاخەکانی بەرلەزاین ، هەرلەچاخی بەردینەوە بۆ چاخی بەردین نوێ ((نێولێتی)) چاخی دۆزینەوەی کانزاکان ((چاخی دێرین و نوێ)) وسەروەختی کۆبوونەوە و دروستبونی کۆمەلگەی گەورەو پێکهێنانی شارستانیەت و دروست بونی ئاین گورانکا ری سروشتی و کۆمەلایەتی و سیاسی یەکانی و گەلالەبوونی ئیمپراتۆرییەتەکان و جەن گ و کوشتاورو چەوسانەوەی بازرگانی کۆیلە ، هاوکات لەسەرەتاوە مێووژی کۆچی هندو ئەوروپای یەکان بەرەو رۆژهەلات وناوچە پر بەروبوومەکانی ئەوهەرێمانە بەگەورەترین و درێژترین کۆچ دەژمێدرێت لەجیهان دا دواوبەدوای ئەوە لەسەردەمی بابلی و سۆمەری و ئاشوری یەکانیش دا کۆچ شێوازێکی شارستانی گرت بەخۆ یەوە کەلە پێناوی نیشتەجبوونی هەمیشەیی دا بووە و لەرووی سیاسی و ژیاری کۆمەلایەتی و ئابوری یەوە بیری لێکراوەتەوە لسەر وەختی مەسیحیەتیش دا ئیسرائیلەکۆیلەکان هەلاتن لەمیسرو لەمیلینیا لەسەدەی پانزدەش دا جولەکەکان و مورەکانMoors and jews لەلایەن دادگای پشکنینەوە (المحاكم التفتيش) دەکران لەئیسپانیا وەلەسەدەی شانزەهەم دا پۆریتانی یەکان و هەجنونەکان و کەواکیری یەکان لەجیهانی نوێ (واتە ئەمریکا) دا نیشتەجێون ئەوەش لە پێناویی گەران دا بوو بەدوای ئازادی ئایین دا . هاوکات لەفەرەنسا لەسەدەی هەژدەیەم دا لەسەروەختی شۆرشی فەرەنسا ئەرستکراتەکان ولاتیان بەجێهێشت .[1]

---

[1] *Retayee Mlicrosott Ren csrta R 99 Encyclopedia c.1993-1998 Wicrosoft Corporstion .*

All rights reserved. CD

لەمێووی نوێ جیهانیش دا ئەتوانین بلێن مەزنترین کۆچ کەمێژووی بەخۆیەوە بینیبێت کۆچ یەئەوروپای یەکانە لەووڵاتی خۆیانەوە و لەسەدەی نۆزەدا کەلەو سەروەختەدا نزیکەی (60) ملیۆن ئەوروپای ئەورپایان بەجێهێشت بەرەو ئەمریکا بە پلەی یەکەم و دواتر ئوستورالیا و ئەفریقای باشوور بەڵام ئەستەمە نێوی (کۆچی بەکۆمەڵ) لەم کۆچە بنێن ، لەبەر ئەوەی کۆچ بەرەکان تاکەکەسی بەرتەوازەبوون یان خێزانی پەرەوازو جیابون یان کۆمەڵگە کە ژمارەکەم بوون کەلەزۆرێك لەووڵاتە جیاوازانەوە ئاوارە بوون و هاندەری جیاجیا پاڵنەریان بووە))[2]

رەنگەلەگەڵ بۆچونەکانی (مارستۆن بیتس) دا یەك نەبینینەوە چونکە کۆچ بەروە و ئەمریکاو ئوستورالیا ئەفریقای باشوور لەبەر دۆزینەوە وی کیشوەری .

2-الا نفعار السکانی –دارسە الانشار شعوب وتکائرها .

ئەمریکاوە سەری هەڵدەداو ئەوەشی دەکەوێتە ساڵانی سەدەی پازدەو شانزدە و داواتر ئەوکۆچە دەگاتەئەوپەری گەورەی لەسەدەی هەژدەو نۆزدەدا .بەتایبەتی لێکۆلەرەوانی ئینتۆگرافیاو رەگەز شونای یو ئەنترۆپۆلۆژیا ، پێیان وایە زیاد لە (4700) ملیۆن کۆچ بەر لەساڵانی (1820) بە (1975) روونیاکردۆتەوە کیشوەری ئەمریکا ، لێرەدا ئەمان روون دەبێتەوە کەلەسەدەی نۆزدەدا قەواری کۆچ دەگاتە ئەوپەری .

لەشوێنێکی دیکەدا مارستۆن بیتس ئاماژە بەوەدەدات کە ،مەزنترین جولەی کۆچ لەەوروپا وە بووە بەروە ئەمریکاییاکور گواستەنەوە ی نزیکەی (45) ملیۆن مرۆڤی لێکەوەتەو ، زۆریچك لەوانە گەورانەوە بۆ ئەوروپا بەڵام زۆربەی هەرە زۆریان : واتە مەزنترین ژمارە یان ، لەوجیهانەدا نیشتەجی بوون هەمیشەی جێی نیشتەجی بونی خۆیان دامەزراند ،واتە نزیکەی (20) ملیۆن ئەوروپی دانیشتوانی ئیسپانیا پرۆتوگال و ئیتالیا کۆچیان کرد ئەمریکای باشورو ناوەراست و زۆربەی هەرەزۆریان لەوووڵاتانەدا بەتەواوەتی نیشتەبوون ، هەروەها نزیکەی (4) ملیۆن ئەوروپی کۆچیانکردبەرەو ئوستورالیا کەزۆربەیان بەریتانی بوون ، بەڵام کۆچ بەرەوباشور ئەفریقاو دەرگەکانی هندی رۆژهەلات و هەرێمەکانی دیکەی جیهان زۆر جێ ی بایەخ نەبوون ئەگەر نیشتەجی بووە هەمیشەیەکان ئەوناوچە دور دەستانە بە هەندبگرین . ژمارەی کۆچ بەری ئەوروپی لەدانیشتوی ئەفریقای باشوور لە ساڵی (1951) بەلایەنی کەمەو زیاد لە دووملیۆن و نیو بووە) 3 لێرەدا بۆ زیاتر ئاشنابون بە پیادەی کۆچ و قەوارەو شێوازەکانی کۆچ لەجیهاندا .

=مارستۆن بیس ، ترجمە : جلال زریق –مراجعە عبدامالك الناشق- مکتبە العالمیە -حیدا-بیروت – ص 268

3-هەمان سەرچاوە ی پێشوو – لا 278

پێویستە بچینەسەر سەدەی بیستەم و ئەو گۆرانکارییانەی بوونە هۆی هەڵقولانی کۆچ و گەورەبونی دیاردەکە لەدوای جەنگی جیهانی یەکەمەوە کۆمەڵگەکە گەورە گەورە لە ئاسیای بچو کو ئیمپراتۆریەتی روسیاو بەریتاناوە کۆچیان کرد ، لەساڵانی سی یەکاندا خەڵکانێکی زۆر لەچین بەهۆی داگیرکاری یابانەوە ووڵاتیان بەجیبهێشت و ئاوارە بوون ، هاوکات ئەمەش ماڵ زۆرێك لەئیسپانی یەکان بوو لە دوای سەرکەوتنی فاشیزم هاوکات بەر لەجەنگی جیهانی دووەم لە ماوەی جەن گ و لەدوای ئەو جەنگە نازی یەکان هەرەشەیان لەنزیکەی (7) ملیۆن جولەکە کرد کەلەووڵاتی زێدی خۆیان هەڵهاتبون .4) لەدوای جەنگی جیهانی دووەم زۆربەی ووڵاتانی خۆرئاوا دامەزران بەتایبەتی لەدوای ئارام بوونەوەو نیشتەجێ بوونی ئەو ملیۆنەها خەڵکە ئاوارەی لەدەرئە نجامی ئەوجەنگەدا ئاوارە بوون ،دواتر پرۆگرامێك هاتەگۆرێ لە پێناو داغل کردنی پەنابەرانی ووڵاتانی شیوعی لەئەوروپای خۆرئاوادا هەر لەو سەروەختەدا ، پەنابەران لەهەرێمەکانی تبت وچین کەلەژێر سایە و کۆنترۆڵی شیوعی یەکان دا بوو رایان کرد ، هاوکات

(2)

نیشتمان پەروەرەکانی ئەڵمان لەئەندو نسیا ، لەماوەی تێکۆشان لە پێناوی سەربەخۆی ئەندونسیا هەلاتن هەروەها لەساڵی (1948) دا بەهۆی جەنگی نێوان عەرەب و ئیسرائیلەو ە جولەکەو عەرەبەکان بەزۆر ئەو ناوچەیان بەجێدەهێشت ، کۆچ لەسەر ئەم شێوازە بەردەوام بوو ، لە ساڵ (1959) هەندێك لەکوبیەکان لەترسی شورۆشی شیوعی لەووڵاتەکەیان هەڵاتن ئەم بارودۆخە زۆربەی ئەومیلەتانەی گرتەوە کەلەکاتی شۆرشی هەڵکەوتوی ناوچەکانی خۆیان دا ووڵاتیان بەجێهێشت .

4- Refayees. Encarcta Wicrofteucyclopedia cD 1999

کێشەی هەمیشەی پەنابەران:

لەساڵ (1995) دا ژمارە ی تەواو پەنابەران لەجیهاندا نزیکەی (2/13) ملیۆن بووە کە (3/7) ملیۆنی لەباشووری رۆهەڵاتی ئاسیاوە کۆچیان کردبوو ، زۆربەیان لەئێران و پاکستان و باکوری ئەفریقیاو رۆژهەڵاتی ناوەراستەوە ، ((بروانەی خشتەی یەك و ، دووی ژمارەی پەنابەران لەکۆتای کتێبەکەدا)) هەروەها (5.4) ملیۆنی لە ئەفریقیاو باشوری یاباندا ، (2.8) ملیۆنی لەئەوروپاو نزیکەی (800.000) هەزاری ئەمریکاو (900.000) لەووڵاتی ئاسیاو ئۆقیانوسەوە .

ئەفریقیا کیشەوەرێکە کەزیاد لە (40) گەل و (6000) کۆمەڵگەی ئیتنی دەگرێت خۆی و رێژەی 1/3 ی پەنابەرانی لەجیهاندا پێك دێنێ ، هاولاتیانب بەهۆی برسێتی قاتی و قوری ململانی ی سیاسی یان راکردن لەچەوساندنەوە رەگەزی یان رەگز پەرستی یان بەهۆی کیچشە ئابەری یەکانە وە کۆچ دەکەن ، هەروەها بەهۆی ئەو ناکۆکی بەربەرەکانیانەوە کەووڵاتانی تازە پێش کەوت و لە سەدەی بیست چەشتیان . زرۆێك لەنەتەوەکانی ئەفریقا گفتاری هەڵقولانی پەنابەرانی لەنێو خۆیان داو لەدەرەوەی خۆیانەوە لەکۆنەوە و بگرە لە ئێستاش دا بۆ نمونە لە ساڵی (1994) دا جەنگی ناوخۆی رواندا بەلایەنی کەمەوە زیاد لە (500.000) هاوڵاتی ناوخۆی بوونە قوربانی ئەو شەرە و زیاد لە (6) ملیۆن پەنابەر یش لێکەوتەوە ، هاوکات بێجگەلەو (20-40) هەزار بۆردیانەی بەدوای پەناگەیەك دا دەگەران لەکۆماری کۆنگۆی دیموکرات دا لەساڵی (1996) . ژمارەی تەواوی ئەو هاووڵاتیانەی زۆریان لێکرا ماڵ ومناڵی خۆیان بەجێ بێڵن لەدوای رووخانی کۆماری یۆگسلافیا وە لەساڵی (1991-1992) گەیشتە (4) ملیۆن بەهاتنی ساڵی (1994) . وەساڵی (1996) دا ژمارەیان گەیشتە (740.000) وە لە کۆتایی (1996) ژمارەی پەنابەران لەئەڵمانیا گەیشتە (1.266.000) پەنابەران کە (330.000) یان ئەو پەنابەرانەبوون کەلەتاو جەنگی ناوخۆی سیناو هێرزۆگۆفینیا .

<u>رێژەوی جوڵەی پەنابەران لەزەمەنی نوێ دا :-</u>

لەدوای تەسلیم بوونی سایگۆ کەجەنگی ڤێتنامی لەساڵی (1975) دا کۆتایی پێهێنا سەدان هەزار ڤێتنامی بەبەلەم کەهڵگری سەدان برسێتی و قاتو قری و چەتەیی بوون ، ئەمەش لەکاتێك دابوو کەرزگاریان بوو و گەیشتە یەکێك لەووڵاتانی خۆر ئاوا ، زۆربەیان لەولایەتە یەکگرتووەکان و فەرەنسا ، ئوستورالیا و کەنەدا جێگیر بوون . 5)

هاواکات لەدوای هەڵوەشاندنەوەی رێکەوتنامەی ئازاری نێوان شۆرشی کوردی بەسەرکردایەتی پێشەوا (مەلا مستەفا بەرزانی) و رژێمی عێراق کوردەکانی عێراق ، بەهۆی رێکەوتنیان لەسەر سیستەمی ئۆتۆنۆمی عێراق لەساڵی (1974) دا شەر پاشەکشێ یەکی گەورە لەنێوان مەیدانی جەنگ و شۆرشەکەدا دەرئە نجام لەبەرواری (1974/9) دا ژمارەی پەنابەرانی کوردەکانی باشوری کوردستان لەئێران گەیشتە (100) هەزار کەس ، هاوکات بە پێی را پۆرتێکی کۆمەڵگەی پشتگیری گەلانی چەوساوە لەئەڵمانیا و

کۆمەڵەی مافی مرۆڤ (لەهۆڵند) ژمارەی ئەوکوردانەی کە لەدوای هەرەسەوە لەباشوری کوردستان ڕەاگوێزران بۆ باشوری عێراق (200) هەزار کەس بوون و (116) گوندیش وێرانکران و (25) هەزار کوریدی یەزیدیش لەناوچەی ژەنگار راگوێزران (7)هاوکات لەساڵی (1979) ژمارەی ئەو کوردانی لەباشوری عێراق راگوێزران گەیشتە (700) هەزار کەس . هاوکات لەهەرێمەکانی دیکەی ئاسیادا بەهۆی جەنگ و شۆرشەکانەوە کۆچی کوردەکانی عێراق وچیچانی یە کان و ئێرانی یەکان و کوردەکانی تورکیا و بەتووندی هاتە ئاراوە (8

5-European council on refuyees an exile http:ll www .poptel .org.uk ./ein/ecre

6-Awodern listory of the kurds by: david mcdowall . p.323-343

-7هاورێنامە- بۆ مێژووی کوردستان و —هاورێ باخەوان —لا 286

هاوکات لەسەرەوەخەتی داگیر کردنی ئەوفغانستان لەساڵی (1979-1989) زیاد لە (5) ملیۆن ئەفغانی وولاتانی خۆیان بەجێهێشت ، زۆربەیان لە پاکستان و ئێران نیشەجێبوون .رەگە لێرەدا دروست بێت ئاماژە بەدەین بە پرۆسەی ئەنفال و کۆمەڵکوژیەکەی ساڵانی (80) کانی ئەم سەدەیە لەلایەن رژێمی فاشی و دیکتاتۆری سەدەی بیستەم کەبوە هۆی لەناوبردنی زیاد لە (182.000) هەزار مرۆڤی کوردو رووخانی زیاد لە (5) هەزار گوند و (4) قەزاو (30) ناحیەو هەروەها (2500) مزگەوت و(100) کلێساشی رووخان د و هەزاران کەس ئاوارە بوون پەراگەندەی سنورەکان بوون . هاوکات لە (1988/3/16) دا رژێمی عێراق هەڵسا بەبۆردومان کردنی شارۆچکەی هەڵبجە بەگازی ژەهراوی کیمیای و ئەمەش بوە هۆی شەید بوونی (5000) هاوڵاتی و بریندار بوونی هەزارانی دیکەو پەراگەندە بوونی هەزاران هاوڵاتی و ئاوارە بوونیان لەئێران .

هەرسێ کۆمۆنیزم لەساڵی (1989-1991) لەئەوروپای رۆژهەڵات و یەکێتی سۆڤێت بووە هۆی کەم کردنەوە ی لێپرسینەوە توند لەسەر سنورەکانی ئەو وولاتانە . ئمەش بوە هۆی زیاد بوونی کۆچی جولەکەلە رووسیاوە بۆ ئیسرائیل . (9 هاوکات لەئەمریکای لاتینیش لەساڵانی حەفتاو هەشتاکانی سەدەی رابردوا پەنابەرانی شیلی و ئەرجەنتین و نیکاراگوا هەڵهاتن بەرەو وولاتانی دراوسێ ، کوباش ڕێ پێدان و پێشوازی لە پەنابەرانی شیلی ئۆرگوای و وولاتانی دیکەی کرد ، ، هاوکات ڕێی بە هاوولاتیانی خۆی دا بەتایبەتی لەساڵەکانی هەشتا دا کۆچ بکەن هەر لەو ماوەیەش دا بار گژی نیو خۆی وولاتی سلڤادۆر بووە هۆی دەرچوونی پەنابەران لی ی .10)

8-Earopean council an Retag ees andexile.

9-Migration and ehnicralations: http: //www.ercomer-org/www.vll

10-Retagees:Eucarta Eycylopedia cD-1999

دواجار کۆچی بەلێشاوی کوردیش بەرەو خۆرئاوا بێبەش نی یە لەدیار دەی کۆچ لەجیهاندا و راستەو خۆ پەیوەندی هەیە بەگۆرانکاریەکانی جیهان لەرووی ژیان و تەکنۆلۆژی و سیاسی ئابوری و کەلتوری کۆمەلایەتی ئەتەکێتەوە بۆ یە کۆچی کوردان بەرەوخۆرئاوا زیاتر لەساڵانی حەفتاکانەوە دەست پێدەکات و لەساڵانی هەشتاش دا بەهۆی جەنگی (عێرا ق - ئێران) ەوە

خەڵكانێكی زۆر ئاوارە دەبن كەمێكی یان پەنادەبەنە بەر وولآتانی خۆر ئاوا ، بەلآم لەسەرەتای نەوەدەكان دا ، بەتایبەتی لەدوای راپەرینەكەی كوردەكانی باشوری كوردستان هەرەسپێهێنانی دەسەلآتی رژێمی عێراق لەناوچە كەدا و كردنەوەی دەروازەكان بەرووی دنیای داخراوی كۆمەڵگای كوردی دا ئاوارە بوونی زیاد لە (3) ملیۆن هاوولآتی بەهۆی هێرشەوە وەحشیگەریكەی دەزگای سەربازی رژێمی عێراق و خۆرانەگرتن و ورەی نزمی شۆرش لەوكاتەدا بەجیهانیبوونەوەی كێشەی كورد لەرووی ئیعلامی و سیاسی و ویژدانی یەوە ،دواتر بەهۆی ترسی هەرەگەورەی كوردی باشوور لەگەرانەوەی رژێم و شەری سەختی خوێناو نێوان حیزبەكانی كوردستان لەساڵی (1993-1997) توو هەرەشەكانی رژێم و تیرۆرو توند رەوی لەكوردستان دا ، هاوكاتبەهۆی بێكاری و باری گرانی گوزەرانی خەڵك و بژێوی ژیان و كەمی داهاتی ساڵانەی تاكەكەس لەوهەرێمە دا نایەكسانی ونابەرابەری لەخزمەت و توانا و دارایی وە تێكەڵ بوونی ترادیسیۆنی خێڵ و حیز بوو نەریتی كۆنی بەرێوەبردن و گەندەڵی ئیداری و دارایی و لەهەموشی گرنگتر كردنەوەی دەروازەكان بەرووی خۆی دا كردنەوە دەرگاداخراوە ژەنگاوی یەكەی كەرژێمە یەك لەدوای یەكەكانی عێراق بەسەر كوردستان دا دایان خستبو ، سەرجەم ئەوەوانەی سەرەوە كەباسمان لێوە كردبوون هاندەرێكی باش بۆ كۆچی بەلێشاوی كوردو پاڵنەرێكی هەڵكەوتووی واقعی كوردی بۆ كۆچیچكی هاوشێوەی جیهانی بەلآم لەزەمەنێكی نوێ دا .

(لەساڵی 1985 ەوە تا ساڵی 1995زیاد لە (5) ملیۆن پەنابەر تۆماركراوە كە داوای پەنابەرییان پێشكەشی وڵاتە پیشەسازییەكان كردووە. لە كۆتایی ئەم ماوەیەدا، ڕێژەی داواكاران لە (900) هەزار كەمتر نەبووە لەو داواكاریانەی كە بۆ بەدەستهێنانی (بەركەوتنی پەناهەندەیی) دراوە بە سەنتەری پەناهەندەیی).[1] –بڕوانە نەخشەی ژمارە (1).

" دیاردەی كۆچ بۆتە دیاردەیەكی نێو دەوڵەتی و دونیای سەرقاڵ كردووە، هاوكات ئەوەی ئێستاكە جێی سەرنج و خرۆشانی میدیاكانی جیهانە ئەو كۆچە بەلێشاوەی كوردە بەرەو خۆرئاوا ".[2]

له كوردستانیشدا دیاردەی كۆچ و سەفەر بۆتە مشتومڕێكی كۆمەڵایەتی و ڕۆژانە بەبەردەوامی كوڕان وكچان و خێزان وكۆمەڵگەی كوردی سەرقاڵ كردوە. بۆ نمونە لە چاخانە و گازینۆو ماڵ و سەرشەقام و كۆڕو كۆبوونەوە و زانكۆ و پەیمانگا و ناوەندە ڕەسمیەكاندا، باس باسی كۆچ و سەفەرە. ئەمەش بۆ خۆی بەڵگەی ئەوەیە كە ئەم دیاردەیە بەڕادەیەكی بەرفراوان بیركردنەوە و تێڕامان و پانتایەكانی دەرونی تاكەكەس و كۆمەڵگەی داگیر كردووە، گەر لەم تێڕوانینانەی خوارەوە دەروازەیەك بۆ ئەم دیاردەیە والآ بكەین، ئەوا ئەتوانین زۆر بە ووردی لەم دیاردەیە تێبگەین :

–نەبوونی وولآت و كیانێكی سیاسی سەربەخۆ، هاوكات مافی سەفەر كردن بە ڕەسمیو گەشت و گوزار بۆ كورد یاساغ و قەدەغە كراوە، كۆچیش دەرئەنجامی ئەو یاسا نامرۆییانەیە.

– هەڵبەت بەهۆی نەبونی كۆمەڵگەیەكی مەدەنیيەوە لە كوردستان دا كۆچی بەلێشاوی كورد بەرەو هەندەران بەردەوامە و، بەردەوام ئەبێت.

– ڕەنگە سەفەر خەونی گۆڕان و خۆشگوزەرانی بێت.

– ڕەنگە سەفەر وەهمی ڕزگاربوون بێت لە پێناو ژیانێكی دیكەو ئارەزویەكی دیكەدا.

" بەلآم ڕۆژانە لەوەرزی سەفەردا نزیكەی " 100 " كۆچبەر بە قاچاغ لە سنورەكانی كوردستانەوە دەپەڕنەوە بەرەو دەوڵەتانی دراوسێ و خۆرئاوا، وەنزیكەی " 40 " كۆچبەریش بەڕێگەی ڕەسمی كۆچ ئەكەن ".

---

[1] *The State of the World's Refugees 1997 – 1998*
Ahummanitirian Agenda. Copy right – UNHCR- P.P. 189.

[2] ناوەندەكانی ڕاگەیاندنی وڵاتانی یەكێتی ئەوروپا– *1997*. (*euro News – ANN- mbc- DW- BBC World*)

- بەهۆی باندەکانی قاچاخەوە سەفەر بۆتە خەون و وەهمێکی کۆمەڵایەتی.
- ئەوانەی کوردستان جێدێڵن و کۆچ ئەکەن بەرەو هەندەران زیاتر شارنشین و خاوەن بڕوانامەن.
- ئەوانەی سەفەر ئەکەن تەمەنیان لە نێوان " 15 بۆ 35 "ساڵ دایە، کەواتە ئەوە تازەکان کۆچ ئەکەن.

زۆرجار دەوترێت سەفەر لە هەنگاوەکانمانەوە دیارە... واتە بە بەردەوامی ئێمەی مرۆڤ وەك بوونەوەرێکی هۆشیاری ئەم گەردوونە لە سەفەرێکی هەمیشەییدایین، هەر لە مێژەوە مرۆڤایەتی بەدوای پانتایەکانی ژیان دا دەگەڕێ، خولیای ژیانێکی خۆش و ئاسودەیە. گەر کۆچە دەشتەکییەکانی چەرخی بەردین گەڕان بوویێت بە دوای ژیانێکی دیکەو خەونێکی دیکەی خۆشگوزەرانی و ئاسوودەگی دا، ئەوا دۆزینەوەی ئەشکەوتەکان و پێکەوە نانی خێزان و خۆپاراستن لە دیاردە سروشتییەکان وەك تۆفان و لافاو و زریان و هەورەتریشقە مانایەکی تازەی ژیان لە خۆ دەگرێ. هەر لە سەرەتاوە دۆزینەوەی ئاگر و ڕوناکی ڕێخۆشکەری پشکنین و زانینی دیووە تاریك و شاراوەکانی پانتایی مەزراکان و شوێنێکی لەبارو ژینگەیەکی لە باربووە، وەك خواردن و خواردنەوەیەکی دیکە، تام و چێژێکی دیکە و ئارەزویەکی دیکە.

بەڕای زۆربەی مرۆڤ ناسان و مێژووناسانی جیهان، هەر لەسەرەتای شارستانیەتەوە مرۆڤایەتی بەشێوەی کۆمەڵ و دەستەو تاقمی جیاجیا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر کۆچیان کردووە، دەوروبەری خۆیان کێو ماڵ کردووە. بەڵگەش بۆ ئەم ڕاستیە کۆچی گەورەی هندۆئەوروپییەکان بووە کەلە باکوورەوە بەرەو ڕۆژهەلات و باشوری جیهان کۆچیان کردووە... ئەم کۆچە بووە هۆی واڵا کردنی دەرگاکان بەڕووی جیهان دا هەروەها کاریگەریەکی بەرچاویشی هەبوو لەسەر جیهان و بونەوەرانی سەر زەوی، کەواتە مرۆڤ هەر لەسەرەتاوە کۆچەری بووە، بەڕایی " پارفیت " لە مێژەوە کۆچ وەك دیاردەیەکی باوی کۆمەڵایەتی بۆتە ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤ، کۆچە وەرزانە و گەرمیان و کوێستانی جوتیاران و کرێکاران بەڵگەیەکی مێژوین بۆ ئێمە[3] ".

هەروەها هەر لەسەرەتای شارستانیەتەوە، بەهۆی شەڕو ئاژاوەو داگیرکردن و ڕاونان و زەبروزەنگەوە خەڵکانێکی زۆر ناوچەکانی خۆیانیان جێهێشتووە و ئاوارە بوون، بۆ نمونە لە سەردەمی کۆیلایەتی دا خەڵکانێکی زۆر بە زۆرو زۆرداری کۆچیان پێکراوە و بەکرێیەکی کەم و خواردنێکی کەم لەچاڵە خەڵوزەکاندا ئیشیان پێکردون، لەسەردەمی کۆلۆنیالیزمیش دا بەهۆی داگیرکردن و شەڕو قاتوقڕیەوە خەڵکانێکی زۆر ناوچەکانی خۆیان بەجێهێشتوەو بەرەو خۆرئاواو ئەمریکا کەوتونەتە ڕێ، بەهەمان شێوە بەهۆی جەنگی جیهانی یەکەم و دووەمەوە خەڵکانێکی زۆر ئاوارە بوون و ڕوویان لە ناوچە ئارامەکان کردوە. "ئامارە ڕەسمییەکانی ئەو کاتە ئەوەڕادەگەیەنن کە لە جەنگی جیهانی دووەم دا نزیکەی " 60 " ملیۆن هاوڵاتی ئاوارەی ناوچە جیاجیاکانی جیهان بوون."[4]

ئەوڕۆکە کۆچ و سەفەر دیاردەیەکی سەیر نییە، بەلام دیاردەیەکی زۆر ئالۆز و گەورەیە، پەیوەندیەکی ئەوتۆشی هەیە بە بارودۆخی سیاسی و ئابوری وکۆمەڵایەتی و ئاینی یەوە... هتد. واتە دیاردەیەکی جیهانییەو جیهانگیرە وەك " Mark J. Miller " لەم دوایەدا لە زانکۆی " دیلوار " ڕایگەیاند کە : بەبێ ئەوەی بیر لە دیاردەی کۆچ بکەینەوە، زۆر ئەستەمە خۆمان لەقەرەی هەر ڕووداوێکی جیهانی بدەین [5] " بەم پێیە کۆچ کێشەو گرفتێکی گەورەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕۆشنبیری و جیهانییە ــ ڕۆژانە باشوریەکان بەرەو باکور هەڵدێن " وەك گەرمیان و کوێستانی باڵندەکان "، هەروەها ڕۆژهەلاتیەکانیش بەلێشاو کۆچ ئەکەن بەرەو خۆرئاوا و باکور.

---

[3] National Geography Magazine Migration 1998 Michail . Parfit P.10
4 National Geography Magazine – human migration 1998, michail Parfit. P.11
[5] Mark j.miller , Migration history – London- P.102.

ڕەگەز ناسی بەناوبانگی فەرەنسی " Alein " لە لێکۆڵینەوەیەکیدا بەناونیشانی " ڕەدوکەوتنی خۆر " دەڵێت : " هەر لەسەرەتای شارستانیەتەوە قەرەجەکان یەکێك بوون لەو ڕەگەزە کۆچەریانە کە تاکو ئێستاکە نەیانتوانیوە دەستەبەرداری کۆچ بن و هەمیشەش وەك کۆچ بەرو بێ نەوا بە جیهان دا دەسوڕێنەوە "[6]

ڕەنگە چەمکەکانی ژیانی قەرەج ئەوەندە نزیك نەبێت لەشێواز و چەمکە ئاڵۆزەکانی ژیانی مەدەنی و پێشکەوتنی شارستانیەتەوە، بەڵام ئەو سەفەرە قاچاخەی کە بەنێو تەلبەندو شورا و دیوارە سنوریەکانی جیهان دا بە هێمنی و بە شەوەزەنگی مەزراو کێڵگەکان دا تێپەڕ دەبێت، بەڵگەی ژیانێکی کۆچەرانەو قەرەجیانەی میللەتانی باشور و خۆرهەڵاتە " وەك کورد و عەرەب و ئەفغانی و فارس و تورك و هندی و ئەفریقی ... هتد "

بەباوەڕی ئابوریناسان و دەزگاکانی ڕاگەیاندنی جیهان ئەوکۆچە بەلێشاوەی جیهانی گرتۆتەوە ، هەروەها زۆربوونی پەنابەرانی بیانی لە ڕۆژئاواو ئەمریکا بەڵگەی کەم دەرامەتی ناوچەکانی دیکەی دەرەوەی ڕۆژئاوایە، واتە کەمی داهاتی ساڵانەی تاکە کەس لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵات و باشوری جیهان پاڵپێوەنەرێکی ئابوری پەنابەرانە.

★ ★

★

[6] *Rive Magazine- 1997= Chussing after the sun- Alein*

دەروازە

نەخشەی کۆچ 1998

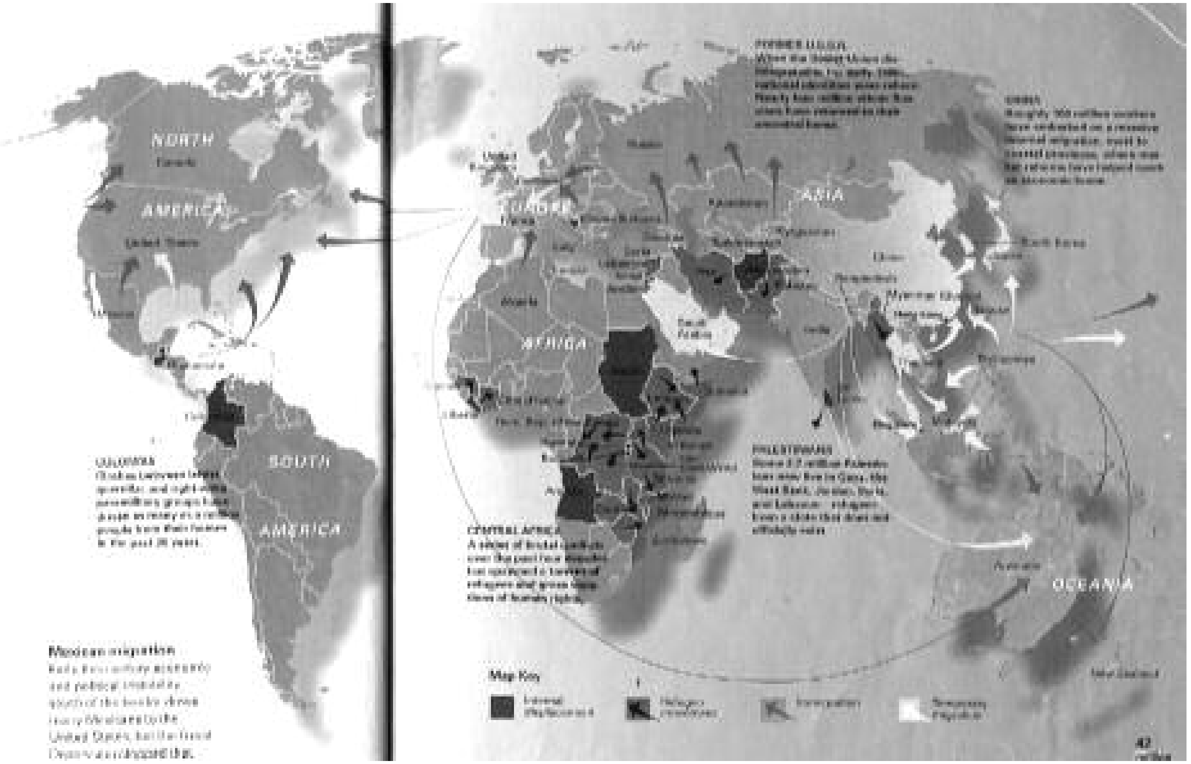

بەشی یەكەم

-دەستپێك .

- كۆچ كردنەوەی دەرگایەكە بەڕووی جیهاندا.

- مێژووی كۆچ و ئیاتنۆگرافیای كۆچ لە جیهاندا

- ئارەزووەكانی سەفەر .

- ئەنجامەكان.

دەستپێک

1-هەمووکەسێک ئازادی هاتوچۆو هەڵبژاردنی شوێنی نیشتەجێ بوونی لە نێو سنووری هەر دەوڵەتێکدا هەیە.

2-هەموو کەسێک مافی بەجێهێشتن و بۆ گەڕانەوەی هەر وڵاتێکی هەیە تەنانەت وڵاتەکەی خۆشی.

(جاڕی گەردوونی مافی مرۆڤ- بەندی 13)

زانای ئەنثرۆپۆلۆژی "Mecheal Parfit " بەم شێوەیە ڕاڤەی کۆچی بە لێشاوی ڕۆژهەڵاتی و باشوریەکان دەکات بەرەو ڕۆژئاوا و ئەمریکا:

"سادەترین ڕاڤەکردن بۆ کۆچ بریتی‌یە لە " بوونی خۆشگوزەرانیو سەربەستی و کرێی باش و ئیشی باش و ژینەگەیەکی خۆش و ئاشتی ڕاستەقینەی ناوچەیەك یان دەوڵەتێك دەبنە هێزی ڕاکێشان بۆ ڕاکێشانی خەڵکانی بیانی، هەروەها هێزە پاڵپێوەنەرەکانیش بریتیین لە : کەمی ئیشوکار و دەرامەتێکی کەم، سەرکوتکردن و قەرەباڵەغی، زۆری دانیشتوان و زەبرو زەنگ و شەڕو ئاژاوە.... "[1]

لەلایەکی دیکەوە " تۆ دۆرف " سەبارەت بە سەفەر دەڵێت :

" ئەگەر ئێمە ڕازیبین بەو شتانەی کە دەوری داوین، واتە ئەگەر ڕازیبین بەو ژینگەیەی کە تیای‌دا ئەژین، بۆچی سەفەر ئەکەین؟ بۆ نمونە، گەر هاتوو ئاسودە نەبوین لە ژیانمان دا، وە خوازیاری گۆڕینی ئەو ژیانە بوین، ئەوا ئیتر ئەکەوینە ژێر کاریگەری ساناترین داخوازیەوە لە پێناو هێور بونەوەدا : کە ئەویش پەیوەستە بەو شوێنەی کە تیای‌دا ئەژین " بەلایەنی کەمەوە بەجێیبێڵین " کە هەتاوەکو ئەم کاتە مەحاڵە سەفەر بە نێو زەمەن و لەناو زەمەن دا؛ بەڵام ئەوەی کە پەیوەستە بە گۆڕینی ژیانی خۆمانەوە، ئەو گۆڕینەیە کە داوای زۆرترین و گەورەترین جوهدو ئارامی دەکات... بەنسبەت ئەمەوە ئەوەی کە خەون بە گۆڕینی ژیانی‌یەوە ئەبینێت، یان خەون ئەبینێت بە گۆڕینی ژیانەوە، سەفەر ئاسانترین و ساناترین ڕێگەیە"[2]

---

[1] *Mecheal Parfit - National Geography- 9. 1998 Human Migration.*

[2] تۆدۆرف – معرفة الاخر –***1998***. لاپەڕە ***10–11***.

وەك چۆن كۆچی بەلێشاوی كورد بەرەو تاراوگە بۆتە مشتومڕێكی كۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری لە نێو كۆمەڵگەی كوردیدا، بەهەمان شێوەش ئەم كێشەیە چۆتە نێو مشتومڕێكی سیاسی و ئابوری و كۆمەڵایەتی ڕۆژئاواوەو ڕۆژانە لە میدیاكانی ڕاگەیاندنی ڕۆژئاواوە باسی لێوە دەكرێ و لێكۆڵینەوەی لەسەر دەكرێ بەڵام بەنهێنی و لە كۆبونەوە داخراوەكانی وەزارەتەكاندا باسی لێوە دەكرێ.

گەر كەمێك بگەڕێینەوە بۆ مێژووی مرۆڤایەتی، ئەبینین هەر لە سەرەتاوە ئادەمیزاد خوازیاری گۆڕینی ژیانیخۆی بوە لە خراپەوە بۆ چاك، لە ژیانێكی ناخۆش و بێزارەوە بەرەو ئارامی، لە مەرگەوە بۆ ژیان، هەر لەسەرەتاكانی چەرخی بەردینەوە بەپێی ئەو دۆكۆمێنتانەی ئێستا كە گەشتونەتە دەستی مرۆڤایەتی و لە تاقیگە ئەنترۆپۆلۆژی و ئاركۆلۆژیەكاندا لێكۆڵینەوەی لەسەر دەكرێ مرۆڤەكان لەسەفەرێكی هاو شێوە و لەكەرنەڤاڵێكی ئاساییدا كۆچیان كردووە بەرەو ئەو شوێنانەی ئاوو خواردنو ژیانی تیادا دەستبەر كراوە. دواتر ئەو شوێنانە تا ماوەیەك دەبونە پەناگەیەكی مەحكەم بۆ بەسەربردنی ژیانی خۆیان و خۆپاراستن لە ئاژەڵە درندەكان و كارەساتە سروشتییەكان.

دوابەدوای چەرخی بەردین و هەر لەگەڵ دۆزینەوەی ئاگردا كە بۆخۆی ئەم ڕوناكییە بووە هۆی ئاشكراكردنی پنتە تاریك و شاراوەكانی دونیا، ڕەنگە جیهانە تاریك و پەراوێزەكەی مرۆڤی سەرەتایی بوبێتە هۆی سەفەر كردن بەرەو پانتاییەكی ترو شوێنێكی دیكەو خەیاڵێكی دیكە. لەبەرئەوەی مرۆڤ لە توانایدایە مامەڵە لەتەك كەرەستەكانی ژیان دا بكات، كەواتە بە بەردەوامی لە توانایدایە سەفەر كات و بگەڕێت بە دوای گۆڕانكاری و خەونەكانی خۆیدا.

هەڵبەتە ململانێی نێوان شارستانیەتەكانیش هەر لە مێژەوە بۆ بەرفراوانكردنی پانتایەكانی ژیان بووە، بۆ نمونە بابلیـــــــــــــــــــــــــــــەكان لەهـــــــــــــــــــــــــــــــــــەوڵی داگیركردنی پانتایی زەوی و زاری شارستانیەكانی دیكەدا لە ڕێپێوانێكی چەند مانگە و چەند ساڵەدا بوون و سەفەریان كردووە بە نێو ڕووبارو دەریاو بیابان و مەزراكان دا لە پێناو داگیركردنی پانتایی ژیانێكی دیكەو ئارەزوویەكی دیكەداو خەونی ئەودیو سنورەكان، سنورەكانی شارستانیەتی بابلیش بۆ خۆی ڕێخۆشكەرێكی گەورە بوو بۆ بابلیەكان لە پێناو دۆزینەوە و ناسینی ئەوانی دیدا هەموو توانایەكی خۆیان دەخستە گەر، هەروەها ئەفسانە و حكایەتە كۆنەكانی یۆنان و ڕۆمانیا بەڵگەی هەرە میسۆلۆژی ئەو سەردەمانەیە كە مرۆڤایەتی بە تەواوەتی خەونی بە ژیانی ئەو دیو سنورەكانەوە دەبینی، " ئەپۆلۆ " بە هۆی كێو ماڵ كردنی دنیاوە حیكمەتەكانی دەبنە حكایەتی پاڵەوان و سەفەر و مۆراڵی كۆمەڵایەتی. بە هەمان شێوەش خودای ئەفسانەیی " زێۆس " لە پنتە تاریكەكانی دونیایەوە دەكەوێتە ڕێ و بەنێو دەریاو بوونەوەر و زەبەلاحە سەیرو سەمەرەكاندا دەڕوات و لە سەفەرێكی ئەفسوناوی دا دەگاتە عەرشی خواكان.

گەر كەمێك لە ئەفسانەكان دوركەوینەوە.. (لە بەشی دووەم و سێیەمی ئەم كتێبەدا باسی لێوە دەكەم)، پێغەمبەرانیش بەهەمان شێوە بەهۆی سەفەرو هەڵهاتنەوە توانیویانە كۆمەڵگەیەك لە كۆمەڵگەكان هۆشیار بكەنەوە و ئاینەكەیان بڵاو بكەنەوە بۆ نمونە زۆرجار ئەوترێت " هیچ پێغەمبەرێك لە شوێنی خۆیدا ڕێزی نەبووە" هەربۆیە پێغەمبەران و حەكیمەكانی ئەو كاتە سەرقاڵی سەفەرو سەر كێشی بوون لە پێناو دۆزینەوەی ئەوانی دیو ئاسودەگیدا، مێژووش بەڵگەیەكی ئەكادیمییە بۆ ئێمە، كە ئەتوانین بڵێین پێغەمبەران وەك گەریدەیەكی سەرگەردان ئاسودە نەبوون، بەدوای خۆشگوزەرانی خۆیان و یاوەرانیاندا هەمویان بونەتە كۆچەرییەكی سەرگەردان، بۆ نموونە پێغەمبەری كوردان "زەردەشت" كاتێ لە گوندەكەی خۆیدا ناچار ئەكرێ، دواجار سەفەر ئەكات بەرەو ناوچەكانی تری ئێران و لە باكورەوە بەرەو باشور، لە ڕۆژئاواشەوە بەرەو ڕۆژهەڵات. دواتر ئەتوانین بڵێین سەفەر خەونێكی هەرە گەورەی مرۆڤەكان بووە لە پێناو ئاسودەگی و دۆزینەوەی ژیانێكی دیكەو دونیایەكی دیكەدا. بەهەمان شێوەش پێغەمبەری "بوزیەكان" -"بوزا" بە پانتایی زنجیرەچیاكانی "تبت"و هەرێمەكانی چین و یابان و نیپاڵ دا. ..هتد دەكەوێتە ڕێ و دەبێتە گەریدەیەكی هیلاك و ماندوو، سەرگەردان بە دوای خۆشەویستی سەر تاسەری جیهانیدا لەسەفەردا بوون، هەروەها "مەسیحیش" وەك هەموو پێغەمبەران و حەكیمەكانی دونیا بە هۆی شەڕو شەڕانگێزی و بیروباوەڕی وەچەكانی پێشووەوە دەبێتە گەریدەیەكی گەردونی و ڕوحانی و سەراپا ناوچەی دەریای ناوەڕاست كێو ماڵدەكات.. دواجار مەسیح بەهۆی وێنە زەینیەكانی ئادەمیزادەوە دەبێ بەو توانا ئەفسوناوییەی كە لە توانایی‌دایە "بە هۆی پەرجووەكانییەوە (معجزات) "

ببێتە حکایەتێکی ڕۆمانی و ئاینی و کۆمەڵایەتی، مەسیح بە هۆی خەونەکانی خۆیەوە دەبێتە گەریدەو دواجار دەگەڕێتەوە بۆ " ئۆرشەلیم " لەگەڵ ئەوەشدا سور ئەزانیت لە خاچ ئەدرێ و خەونەکانی فەرامۆشئەکرێ، بە هەمان شێوەش پێغەمبەری ئیسلام "محەمەد" لە دوای دەرکردنی و هەڵهاتنی لە " مەکە " دەبێتە گەریدە و بەناچاری شوێنی لەدایك بوونی خۆی جێدێڵێ و دەگەڕێت بە دوای ئاسۆیەك دا بۆ خەون و ئارەزووە کۆمەڵایەتی و ئاینییەکانی خۆیدا. "محمد" هەر لە سەرەتاوە بەرەنگاری بیروباوەڕی وەچەکانی پێشووی ئەوکاتە بۆتەوە، هەر لەبەرئەوەش دەبێتە گەریدەو ئاینەکەی لەناوچەیەکی تردا بلاَودەکاتەوە، دواجار " محمد " وەك هەموو پێغەمبەرانی پێشخۆی بەپانتایی جیهانی عەرەبی دا سەفەر دەکات و بیروباوەڕە نوێکانی ئاینی تازە بلاَو دەکاتەوە.

دواجار ئەتوانین بڵێین سەفەر دەبێتە خەون و ئەفسانەیەکی هاوچەرخی کۆمەڵایەتی و پانتایەکانی ژیانی تاکە کەس داگیر دەکات، سەیر نی‌یە ئێستاکەش ئێمەی کورد وەك بونەوەرێکی شکست خواردوی زادەی وەچەکانی پێشوو دەبینەوە بەگەریدەیەکی سەرگەردان و پانتایەکانی ژیانێکی دیکە کێو ماڵدەکەین و پەڕاگەندەی وڵاتان دەبین.

کۆچ؛ کردنەوەی دەرگایەکە بەڕووی جیهان دا

کۆمەڵگەی کوردی یەکێکە لەو کۆمەڵگە داخراوانەی کە هەر لەسەرەتای شارستانیەتەوە پەیوەندیەکی کاریگەری نەبووە بە جیهانی دەرەوەی خۆیەوە، نەبونی دەوڵەت و کیانێکی سیاسی و ئابوری سەربەخۆ، بۆتە هۆی بەربەست و دیوارێکی گەورە لە نێوان خۆمان و جیهان دا. هەروەها کوردستان پانتایەکی لەباربووە بۆ داگیر کردن و کۆڵۆنیال کردن. دواجار ئەمانە هەمووی بونەتە هۆی شێواندنی فەرهەنگ و ڕۆشنبیری و شارستانیەت. هەر لە مێژەوە کوردستان کۆڵۆنیالێکی نێو دەوڵەتی بووە، بێبەش لەمافە مەدەنی و کولتوری و ڕۆشنبیرییەکانی خۆی بەناچاری دووچاری ململانێیەکی گەورە بۆتەوە لەگەڵ دراوسێکانیدا.

جوگرافیای کوردستانیش نەخشەیەکی لەباربووە بۆ داگیر کردن و شێواندنی کولتوری لەلایەن دەوڵەتانی دراوسێووە بە تورك و عەرەب و فارسەوە هەمیشە سەرقاڵی دابەشکردنی کوردستان و کۆنترۆڵکردنی شارستانیەتی کورد بوون و بەڕاستی کەم تەرخەم نەبوون لە سڕینەوەی مافە مەدەنی و ڕۆشنبیرییەکانی کورد، هەمیشە لەهەوڵی داخستنی سنورەکانی کوردستاندا بوون، هەرچوار پارچەکەی کوردستان بەجیا زیندانێکی ئارامبەخش و خەڵوەتگەیەکی ئاینی بووە بۆ خەڵکانی کوردستان، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی کولتوری کورد تا ئەوپەڕی داخران سەرەتایی بێتەوەو بەبەردەوامیش شارستانیەتی بکەوێتە بەر هەڕەشەی داڕوخان و پاشەکشێ. لە گۆشە نیگایەکی ئەنثرۆپۆلۆژی‌یەوە ئەتوانین بڵێین کۆمەڵگەی کوردی پێکهاتووە لە سیستمێکی کۆمەڵایەتی باوکسالاری خزمایەتی و پەیوەندی خوێن و باڵا دەستی بیروباوەڕە سەرەتاییەکانی نەوەکانی پێشوو،باڵا دەستی ئاین و بیروباوەڕە کۆنەکان کۆمەڵی کوردەواری داگیرکردووە. خێزانی کوردیش هاوشێوەی ئەو خێزانە سەرەتاییانەیە کە سیستمی دەسەڵاتی سەرەتایی نێرینە " واتە باوك و کوڕ " بەسەریدا زاڵەو ڕەوشت و ئاکاری ئاینی تیایدا زاڵە و پەیڕەو دەکرێت، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی کە ئەندامانی خێزان ببنە مرۆڤێکی خەفەکراوو فەرامۆشکراو لەڕووی ئیرادەو خەون و پرسیار و خواست و ئارەزووەوە، کۆمەڵگەی کوردیش ڕشتەیەکی گەورەو هاوشێوەی کۆمەڵە خێزانێکە لە شێوە خێڵێکی هاوچەرخ دا " واتە خێڵێکی

مەدەنی " کە دەسەڵاتی نێرینە و شەڕانگێزی و چەپاندن بەڕێوەی دەبات لە شێوەی فۆرمێکی ئاینیدا دونیای ئارەزووە ڕەواکان و دونیای ئارەزووە ناڕەواو قەدەغەکراوەکانی جیا کردۆتەوە. واتە "حەرام و حەڵاڵ، ڕەواو قەدەغەکراو " سنوری دیاریکراوی خۆی هەیە و سیستمی تابۆ Taboo بەڕێوەی دەبات " لەبەشی دووەم و سێیەمی ئەم پەرتوکەدا بە درێژایی باسمان لێوە کردووە "

بەم پێیە کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی داخراوە و ئارەزوەکانی تاکەکەسی تیادا خەفە دەبێت. تاکە کەس هیچ مافێکی مەدەنی نییە، ئەو مافە سەرەتاییەی کە شانازیشی پێوە دەکات سنوری ژیانێکی داخراو تێناپەڕێنێت. لەبەر ئەوە هەمیشە ماناکانی ژیان وەك ئارەزووە خەفەکراوەکانی مرۆڤی کورد خامۆش دەبێ و فەرامۆش دەبێت.

لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانیەت و زانست و ڕۆشنبیری و تەکنۆلۆژیاو تێکەڵاو بوونی فەرهەنگی میللەتان و جیهانگیری و پەیوەندییە شارستانی و ڕۆشنبیریەکان دا، دەرکەوتنی کۆمەڵگەی مەدەنی لەزۆربەی دەوڵەتانی جیهان دا و لەسەردەمی کۆمپیوتەر و تۆڕی ئەنتەرنێت و سەتەلایت و مانگی دەستکرد و خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی دا؛ کۆمەڵگەی کوردی لە پەراوێزی جیهان و پێشکەوتن دا بە کوڵێ دواکەوتنەوە ڕووبەڕوی ئەم سەردەمە بۆتەوە، ئەو سەردەمەی مافە مەدەنی و مرۆیەکان تیایدا گەشتۆتە ئەوپەڕی کامڵبون " بەدەر لە دەوڵەتە دواکەوتوەکان و سەرەتایی و ئاینییەکان کە مافە مەدەنییەکان تیایدا بێ مانایە "، کوردستانماڵێکی داخراوە و دوونیایەکی سەیری مرۆڤە خەسیوو خەفەبووەکانە، دونیای شەڕو شەڕانگێزی و مەرگە، دونیای مرۆڤە کوژراوەکانە، ئەو مرۆڤانەی لە مەرگ و خوێن و شەڕەنگێزییەوە سەرچاوەیان گرتووە، هەڵبەت بە دیوێکی تردا تامەزرۆی ژیان و پرسیارو ئارەزوەکانن. هۆکارەکانی ئەم دواکەوتنەش بریتین لە (دواکەوتنی ئابووری، نەبوونی شوناسێکی نەتەوایەتی سەربەخۆ، سەرگەردانی سیاسی، سەپاندنی جینۆسایدی ناوچەیی بەسەر کوردستاندا لەلایەن داگیرکەرانی کوردەوە، هەروەها دەسەڵاتی ئاینی و ئەقڵی خێڵ، شەڕی ناوخۆ، گەشەکردنی کۆنەپەرستی و سڕینەوەی ئازادییە کۆمەڵایەتیەکانی تاکەکەس لە کۆمەڵگەی کوردیدا).

کۆچی بەلێشاوی کورد بەرەو هەندەران تێکشکانی ئەو دەرگا ژەنگاویەی خۆیەتی کە سەردەمانێکە بەڕووی جیهان دا دایخستووە، ئەم کۆچە پەنجەرەیەکی دڵفرێنە بەڕووی جیهان دا، خەیاڵی نەوە تازەکانە و ڕێگە چارەیەکی دەرونییە دژی بیروباوەڕی نەوەکانی پێشوو، خەونێکی ئەفسانەییە و لە جەنگەڵە تاریکەکانی مێژووەوە سەرچاوەی گرتووە، مرۆڤی کورد خوازیاری کرانەوەیە بە ڕووی جیهان داو هەروەها خوازیاری تێگەیشتنە لەوانیدی، بە بۆچونی کورد ئەوانی دی بونەوەری سەیرو سەمەرەو باڵادەستن و لەبەهەشتە دڵفرێنەکان دا ئەژین و هیچ ڕەوشت و ئاکارێکیان نییە، کافروبێ دینن بەڵام لە خۆشی و ئاسودەگییەکی تەواودا ئەژین، بەدڕەوشتن؛ بەڵام لەلای ئەوان ماچ حەرام نییە، ئەوین حەرام نییە، سێکس حەرام نییە، بێ باوەڕن بەڵام جێهانیان داگیر کردووە، داگیر کەرن بەڵام دەوڵەمەندن... هتد. بە باوەڕی کورد ئەوانی دی خەڵکانێکی باڵان لە ڕووی کۆمەڵایەتی و دەرونی و سیاسی و ئابووری و ژیانەوە، بەڵام لە ڕووی ئاینییەوە ئەوانی دی خەڵکانێکی بەدڕەوشت و کافرو بێ دینن، کەواتە لەپێنتە تاریکەکانی نائاگایی ئێمەی کوردا کە ئەمبارێکی گەورەی ئارەزووە خەفەکراوەکان و چەپاندنە سێکسی و ژیاریەکانە، ئەوانی دی لەبەهەشت دا ئەژین و لە کەیف و سەفاو خۆشیدان.

ئەفسانەی هاوچەرخی کورد بۆ سەفەر لە ئەندازەی بازنەیەکی خەیاڵیدا ئەخولێتەوە کە بریتیە لە:

"ئەوانی دی لە شوێنێکی سەیردا ئەژین. گەر ئێمە بمانەوێت بگەینە عەرشی ئەوانی دی ئەوا پێویستیمان بە سەفەرێکی دوورو درێژە، سەفەرێکی سەیرو پڕ مەترسی، ڕێگەکان پڕن لە دێوو درنج و پیاو کوژ "واتە جەندرمەو پاسدارو پاسەوان " لە کەناڵە جیهانییەکانەوە بەهۆی سەتەلایتەوە ئەبینن لەوێ خواردن و خەوو حەوانەوە و دەوڵەمەند بوون و سێکس و خۆشگوزەرانی هەیە، ژیان هەیە، مەرگ نییە، ترس نییە، قەدەغەکردن نییە "، خەڵکانێکی زۆر تامەزرۆی ئەوێن بەڵام بەرگەی ئەو ڕێگەیە ناگرن یان لە برسا دەمرن یان دەکوژرێن، یان لە زیندانەکان دا بەند دەکرێن، بەم پێیە ئەفسانەی سەفەر دەخولقێ و وێنەو وێناندنەکانی کۆمەڵگە داگیر دەکات و کۆمەڵایەتی دەبێتەوە."

بەهەرحاڵ کردنەوەی ئەو دەرگایە بەڕووی جیهان دا تێگەیشتن و پشکنینی ماناکانی ژیان و ناسینی ئەوانی دی‌یە. لەبەرئەوەی هەر لەسەرەتای شارستانیەتەوە کورد نەیتوانیوە ئەوانی دی بناسێت، بۆیە دووچاری دواکەوتن و داخران بووە و لە شێوە خێڵێکی هاوچەرخدا، خەون بە کۆمەڵگەیەکی مەدەنی‌یەوە دەبینێ و دوچاری وەهمێکی کۆمەڵایەتی بووە و هیچ پلان و پرۆژەیەکی مەدەنیشی نەبووە تا لەوێوە بڕوانێتە جیهان و ئاسودەیی وگەردوونگەرای پێشکەوتنی شارستانیەت و ڕۆشنبیری بێت.

گەمژەیی‌یە گەر لەوباوەڕەدابین تەنها لەکوردستان دا ئەو کۆچە بەلێشاوە هەیە بەرەوخۆرئاوا. لێکۆڵینەوەو پشکنینە زانستیو جیۆپۆلۆتیکەکانی ئەم دواییە ئەوەی ئاشکراکرد کەئەو دەوڵەت و ناوچانەی کۆچ و سەفەرێکی بێ شومار تیای‌دا بەدی دەکرێت، زیاتر دەوڵەتانی دواکەوتوو کەم دەرامەتن، دواکەوتوو بەو مانایەی کەئەو میللەتانە لەڕووی کۆمەڵایەتی‌و ئاینی و مەدەنی و ئابوری و سیاسی و ڕۆشنبیری‌یەوە دواکەوتون وئەندامانی ئەو کۆمەڵگایانە هیچ مافێکی مەدەنیان نی‌یەو مافی مرۆڤ تیایدا پێشێلدەکرێ،... کەم دەرامەتیش بەومانایەی کە ئەومیللەتانە لەڕووی ئابوری‌یەوە زۆر دواکەوتون و ئاستی باج و دەرامەت و دراو زۆر نزمەو داهاتی ساڵانەی تاکەکەس زۆرکەمەو خواست وئارەزووە مادییەکانی تاکەکەس ناهێنێتەدی . لەبەرئەوە لێکۆڵەرەوانی کۆچ لەڕووی جوگرافی و سیاسی‌یەوە ئەو دەوڵەت و هەرێمانەیان ناودێرکردووە، بەڕای‌ئەوان پانتایەکانی کۆچ دەبن بەچەند بەشێکەوە :-

- ناوچەی دەریای ناوەڕاست (وەك جەزائیرو میسرو فەڵەستین و لوبنان و قبرس و مەغربی‌عەرەبی و تورکیا و ...... هتد) خەڵکانێکی زۆر لەم ولاتانەوە کۆچیان کردوە بەرەو خۆرئاوا.
- ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست : کوردستان و عێراق و سوریا و ئەوبەشەی تورکیاو ئێران ویەمەن ...هتد."
- ناوچەی ڕۆژهەڵاتی دوور (هیندستان وئەفغانستان وپاکستان ونیپاڵ وکشمیر و ئەندەنوسیا و چین و ... هتد .
- کیشوەری ئاسیا (ڕوسیاو ئازربایجان و ئەرمەنستان وچیچان و دەوڵەتە سەربەخۆکانی سۆڤیێتی پێشوو).
- ناوچەی کیشوەری ئەوروپا (ئەوروپای ڕۆژئاوا و ڕۆژهەلات، یۆگۆسلافیا، چیکۆسلۆفاکیا، ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتی‌پێشوو، یۆنان " وەك ڕێڕەوێك " ڕۆمانیا، ئیتاڵیا " وەك رێرەوێك ").
- ئەمریکای باشوور (کۆڵۆمبیاو مەکسیك و کوباو...هتد).
- کیشوەری ئەفریقیا. زۆربەی ناوچەکانی ئەفریقا دوچاری کۆچێکی ناوخۆی و دەرەکی‌بوونەتەوە.

ئەم نەخشەیە زیاترئەوناوچانە ئاشکرادەکات کەکێشەو گرفتی کۆچیان هەیەو نەخشەی باندەکانی‌قاچاخە .

مێژووی کۆچ

و

ئیتنۆگرافیای کۆچ لە جیهاندا

وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا :

بەپێی ئەو دۆکۆمێنت و نوسراوانەی لەبەردەستدان و ئاماری ژمارەی تەواوی پەنابەران لە ساڵ (18209) – (1975) کە هاتونەتە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاوە گەیشتوتە (47) ملیۆن کەس یان (300) سێ سەد هەزار کۆچبەر وەك نێوەندی ڕێژەی ساڵانە لەوکاتەوە تاساڵی (1975).

هۆڵندا

–لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە نزیکەی (300) هەزار هۆڵەندی وڵاتیان بەجێهێشتووە .

–بەڵام هاوکات (320) هەزار کەس گەڕاونەتەوە بۆ وڵات .

–لەم (15) ساڵەی دوای دا واتە تا ساڵی (80) ژمارەی کرێکارانی بیانی زۆر رووی لەزیاد بوون کردوە لە ساڵی (1977) دا ژمارەیان لەگەڵ خێزانکانیان دا گەیشتە (300) هەزار کەس ئەمانە رەگەزێکی دیارن لەدانیشتوانی هوڵندا .

–لەساڵی (1987) –ساڵی (1996) زیاد لە (250) هەزار پەنابەر داوای مافی پەنابەریان کردوە لە هوڵندا .

ئەلبانیا:

لەبەرواری (28) ی نۆڤەمبەری 1912 سەربەخۆی خۆی راگەیاند ، لەدوای رزگاربوونی لەدەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کەبۆماوەی چوار سەدەی رەبەق لەژێرسایەی چەوساندنەوە و داگیرکاری ئەم ئیمپراتۆریەتدا بوو .لە (11) ی یەنایەری1964 بووبە کۆماری میللی و لەسەرەتای 28ی دیسەمبەری 1976 بووبە کۆماری ئەلبانیای سۆشیالیستی میللی . ئەم وولاتە دەکەوێتە خۆرئاوای نیمچە دورگەی بەلقانەوە..سنوورەکانی بەندە بەیۆگۆسلافیا و یۆنانەوە، درێژبۆتەوە بەسەر دەریای ئەدریاتیك و دەریانی یۆنی دا ، لەروی ئیداریەوە بەسەر (12) ناوچەو پایتەختێك دا – ئیرانا – دابەش دەبێ کەیەکەیەکی ئیداری سەربەخۆیە .لەسەر وەختی داگیرکردنی لەلایەن تورکیاوە زۆرێك لەئەلبانییەکان لەناوچە ژێر دەستەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئەوکاتەدا نیشتەجێبوون . لەوێووە زۆربەی ئەونیشتەجێبووانە رایان کرد بەرەو (ئیتالیا ، روسیا..ولاتانی دیکە) کۆچی ئەلبانی یەکان بۆ جیهانی نوێی شارستانی کاریگەری لەسەر ئاستی گەشەکردنی ئابوری و بڵاوبوونەوەی دانیشتوانی کشتوکاڵی واتە جوتیاران و خێزانەکانیان (جێهێشت) لەکاتێکدا کۆچ سەرانسەر لەم وولاتەدا شێوازێکی بەکۆمەڵی نەگرتبووەخۆ .سەرەڕای زۆری ئەو دۆکۆمێنت و سەر ژمێریانەی ئێستاکە تۆمارکراون ئامارژەییەکی راستەوخۆ نەدراوە بەپەنابەرانی ئەلبانی ، بەڵام لەساڵی 1996 دا پەنابەرانی ئەلبانی نزیکەی (1.424) کەس بووە ،هەروەها لەساڵی (1997) نزیکەی (800) پەنابەری هەبووە لەراستیدا ئەلبانی بەوڵاتی کۆچبەر دائەنرێت لەجیهاندا و زۆرێك لە ئەلبانییەکان ئاوارەی ناوچەکانی دراوسێ بوون بەڵام ئاماری تەواوی کۆچبەران لەئارادانییە بۆ نمونە چاودێرە ئیتالییەکان پێیان وایە ساڵی نەوەدەکانی ئەم سەدەیە بەساڵی کۆچی کورد و ئەلبانی و ئەفغانی و یۆگۆسلافیەکان دائەنرێ .سەرژمێری دانیشتوانی ئەو وڵاتە لە ساڵی (2000) دا نزیکەی (3.427.000) بووە .

ئیسپانیا :

ئیسپانیا مێرنشینێکی پەرلەمانییە بەشێکی گەورەی نیمچە دوورگەی (بێرنی) و دورگەکانی (بالیارخی) ی دەریایناوەراست و دوورگەکانی کانارس (دوورگەسەوزەکان) لە زەریای ئەتلەسی پێکدێنێ سەرەرای ئەوەی ئەم ولاتە خاوەنی جێبینە لەکەناری باکوری مەغریب کەپێکهاتون لە شەش نیمەچە دوورگەو لەنزیك ئەم کەنارەوە ،بریتین لە : شافاریناس ، والولیسماس ، فیلیبس دی لاهۆمێرا.ئیسپانیا سنورەکانی بەفەرەنسا و ئەندۆرا و پۆرتوگالەوەیە وەدرێژ بۆتەوە بەسەر دەریای سپی ناوەراستدا ، لەرووی ئیدارییەوە بەسەر (50) پارێزگادا دابەش بووە کە سێ پارێزگای لەدوورگەکانی دایە لەساڵی 1988 سەرژمێری دانیشتوانەکەی گەیشتە (36.645.000) ڕێژەی دانیشتوانی شار 67٪ بووە لە ساڵی (1975) دا . ئیسپانیا ولاتی کۆچی دێرین و هەمیشەیە ،لەسەروەختی دۆزینەوە جوگرافیا گەورەکانی دنیادا، کاتێك ئیسپانیا لەنێوان ولاتانی یەکەمی رێگەی فراوانکردنی کۆلۆنیالیدا دەرکەوت .ئیسپانییەکان بەشێوەیەکی زۆر بەربلاو بەسەر ئەو زەوی و زارانەدا بلاوبوونەتەوە کەداگیریانکردبوو بەپلەی یەکەم بەناوچەکانی ئەمریکای باشوری ناوەراست دا ، هەروەها بەبەشی باشوری ئەمریکای باکوریشدا بلاوبوونەتەوە ئەورۆکە ئیسپانییەکان بەشەگەلێکی پێکهاتەیی پێکدێنن لەپێکهاتەی زۆربەی نەتەوەکانی ئەمریکای لاتین و ئەم بنەمایە نەتەوە گەورەکانیش دەگرێتەوە بێجگەلەنەتەوەی بەرازیل کەپرتوگالییەکان رۆلێکی گەورەیان بینیوە لەدروست بوونیدا .بەهۆکاری هەلقولانی دانیشتوانی کشتوکالی ئیسپانیا بەردەوام بوو لەپێشکەش کردنی ژمارەیەکی زۆری ئاوارە بەو ولاتانە ،هەتا لەدوای سەربەخۆبوونیشییەوە لەسەرەتاکانی سەدەی نۆزدەدا ،هەروەها لەسالانی پەنجاکان و شەسەتەکانی رووە وولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاو خاوەندارێتی یە ئیسپانییەکانی ئەفریقا دەڕۆی . لەماوەی ئەو پەنجا ساڵەی دوایدا گۆرانێکی ریشەی هاوبەسەر ئاراستەی کۆچی ئیسپانییەکاندا لەکاتێکدا بەشە کۆچ ناوچەی ئەودیو زەریا لە ساڵی (1960) دا لە (50–85٪) پێك دەهێنا لە(80–90٪) ی کۆچبەرەکانی لەسەرەتای شەستەکان دا ئەرۆیشتن بەرەو ئەوروپای خۆرئاوا . بەتایبەتی بەرەو فەرەنسا و کۆماری ئەلمانیای یەکگرتو و سویسرا هەرلەسەرەتای ناوەراستی چلەکان دا نزیکەی (1.5) ملیۆن و نیو ئیسپانی ولاتیان بەجێهێشت . لەکۆتایی ساڵەکانی هەشتاوە دیاردەی کۆچ لەئیسپانیادا هاوسەنگ دەبێتەوە و بەشێوەیەکی زۆر سەیر بەرەوە نەمان دەڕوات ،بەپێی ئەوسەرژمێریانەی ئێستا لەدنیای لێکۆلینەوە و توێژینەوەی کۆچ وسیاسەتی نیو دەولەتی دا تۆمار کراوە و ئاماژەیان پێدەردێت ئیسپانیا نەوولاتی کۆچبەرانە نە ولاتی وەرگێرێکی بەتوانای کۆچبەرانە ، رەنگە ئەمە بگەرێتەوە بۆ ئەوەی کە ئیسپانیا لەڕووی پشەسازی و بازاری ئازادەوە ولاتێکی زۆر پێش کەوتوونی یە لەچاو ولاتانی ئەوروپای خۆرئاوادا زیاتر لەبەرئەوەیە کۆچبەران کەمتر روودەکەنە ئەم ولاتە هەروەها سەرەرای ئەوە ئیسپانیا بەگشتی لەڕووی ئابوورییەوە تاسنورێك جێگیرەوە و هەلی کار بەگەرخستنی پرۆژە ئابوورییەکانی تیایدا لەبرەودایە بەلام زۆر لەسەرخۆ ئەم هۆیەشە وادەکات خەلکانی ئەم ولاتە کەمتر کۆچ بکەن و وەك پەنابەر رووبکەن ولاتانی دیکە . بۆنمونە لە ساڵی (1987) ەوە بۆ (1996) نزیکەی (75) هەزار پەنابەری بیانی رویانکردۆتە ئەم ولاتە ئەم رێژەیە لەکۆچبەران بۆ ولاتێکی وەك ئیسپانیا سەرژمێری

دنیشتوانەکەی نزیکەی (39) ملیۆن کەسە و رووبەرەکی لەچاو ولاتانی دیکەی ئەوروپادا گەورەیە هەروەها لەماوەی دەساڵیشدا بەبەراورد لەگەڵ ولاتانی دیکەی ئەوروپادا ئەوژمارە کەمەی پەنابەران کە رویانکردۆتە ئەم وولاتە زۆر کەمە بەلام لەماوەی ئەو دەساڵەش دا (55) لە و پەنابەرانە لەلایەن ئیسپانیاوە داواکەیان رەت کراوەتەوە لەساڵی (1997) دا نزیکەی (56.85) روونیان کردۆتە ئیسپانیا .لە سێ مانگی کۆتایی ساڵی (1999) دا نزیکەی (1.890) پەنابەر روویانکردۆتە ئیسپانیا. بەلام لەسێ مانگی یەکەمی ساڵی (2000) دا (1.800) پەنابەر هاتوونەتە ولاتەوە لێرەدا بۆمان دەر ئەکەوێ کەئیسپانیا یەکێکە لەو ولاتانەی کەمتر پەنابەران رووی تێدەکەن ، هەروەها ولاتی کۆچبەرانیش نی یە.

بەریتانیا :

کۆچی ناوخۆ لەم ولاتەدا زۆرکەمە ، کەمێك لەدانیشتوان لەناوچەکانی باکورەوە روەو باشوری خۆرهەلات دەگوێزرێنەوە ، یان رەوەو نێونەی وولات .بەهیچ شێوەیك ئاوارەی ناوخۆی نی یە ، لەبەرئەوەی بەریتانیا لەئاستێکی بالای بەشارستانیکردن دایە واتە پێشخستنی شارستانی هەرلەسەدەی نۆزدەوە تاکوئێستا لە گۆڕێدایە .

کۆچی دەرەکی لەدێرزەمانەوە لەم وولاتەدا دەوروکاریگەریەکی گەورەی بینیوە لە زۆربەی بوارەکانی ژیانی ولات دا ،هەر لەژمارەی کۆچبەروە بەریتانیای مەزن لەسەدەی نۆزدە و نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم دا لەبەری پێشەوەی سەرجەم ولاتانی جیهانەوە بووە ، لەساڵی (1815) دا و هەتا ساڵی (1938) ژمارەی کۆچبەرەکان لەهەرێمەکانی بەریتانیا دا لەسەرو بیست ملیۆنەوە بووە هەروەها کۆچ بەرانی بەریتانیا مەزن ئایرلەندا رەگەزێکی بنەرەتی پێکدێنێ لەدروستکردنی نەتەوەکانی ئەمریکا و کەنەدای ئینگلیزی نەژادو ئوستورالیای ئینگلیز نەژاد و نیوزلەندای ئینگلیز نەژاد ، ژماریەکی زۆر لە ئینگلیزەکان لەناوچە داگیرکراوەکانی ئیمپراتۆریەتی بەریتانیادا نیشتەجێ بوون . لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە شێوازیپرۆسەکە هەندێك گۆرانکاری بەسەردا هات بێجگە لەوەی کە کۆچ بۆدەرەوە وەك خۆی مایەوە کەرێژەکەی زیاتر بوو لەکۆچ بۆناوەوەی ولات : لەسالانی (1946–1976) تۆمارکردنی کۆچ لەسەرو (1.5) یەك ملیۆن و نیوەوە بوو، هاوکات لافاوی ئاوارەکان لە ئایرلەندا و کۆلۆنیالەکانی بەریتانیای پێشووە زیادی کرد ،بەسوودوەرگرتن لە سەرژمێری دانیشتوان بۆ ساڵی (1971) کە تیایدا هاتووە لە بەریتانیادا نزیکەی (3) سێ ملیۆن کەس هەیە لەدەرەوەی سنورەکانیان لەدایکبوون و ئینگلیزیشیان تیادایە ، بەلام زۆربەی ئەوانەی لەدانیشتوانی ولاتی خۆیان بوون لەگەڵ دەرکردنی کۆمەڵێك یاسا کە دەست ئەگرێ بەسەر کەمکردنەوەیەکی کاریگەری سەفەرکردن و کۆچبەران بۆ بەریتانیا . بەپلەی یەکەم (نەژاد رەنگاو رەنگەکان) کە ژمارەیان لە ولات دا بەخێرایی لەزیادبووندایە کە لە وانەیە بەهۆی زیادبوونی سروشتیی بالاوە بێت . ژمارە ئەوانەی لەولاتانی (کۆمۆنولس) وە بێجگەل کەنداو ئۆستورالیا و نیوزلەندا گەشتۆتە ئەوپەری کە لە (1016) هەزار کەس لە ساڵی (1966) و(1744) هەزار لەساڵی (1974) دا.

–لەسالانی (1987–1996) لە بەریتانیادا ژمارەی پەنابەران زیاد لە(30.000) پەنابەر بووە .

–لەساڵی (1996) دا نزیکەی (96.902) پەنابەر رویانکردۆتە ئەم وولاتە .

-لەسێ مانگی کۆتای 1999 دانزیکەی 19.890 پەنابەر رویانکردۆتە بەریتانیا ، هەروەها لەسێ مناگی یەکەمی ساڵی 2000 دا نزیکەی (18.87) پەنابەر هاتوونەتە ئەم وولاتەوە .
-ژمارەی دانیشتوان لە ساڵی 2000 دا لەم ولاتە دا نزیکەی (59.247.000) کەس بوە .

پورتوگال :

-کۆچ لەم وولاتەدا هێند گەورەنی یە (هەتا کۆچ لە لادێ وە بۆ شار) ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ پێشکەوتنی لاوازی بواری ئابووری .پورتوگال بە ولاتی کۆچی وێرانکەر لەو رۆ و دۆێنی دا دائەنرێ ،سەرباری کۆچی هەمیشەیی ، لە سەرەتای دۆزینەوە جوگرافیا گەورەکان دا کاتێ پورتەگال لەنێو ولاتی یەکەمی ڕێگەی بەرفراوانکردنی کۆلۆنیالیدا کەوتە سەرپێ پورتوگالییەکان ڕۆیشتن بەرەو نیشتەجێبون لەو زەویانەدا کە لە ئەمریکای باشوور و ئەفریقا و ئاسیا دا داگیریان کردبوو ،پورتوگالییەکان لە دروست کردنی نەتەوەی بەرازیل ،گەورەترین نەتەوەی ئەمریکای لاتین ، ژمارەیەکی پربایەخ لە کۆلۆنیالەکانی دا نیشتەجێبوون ،ئەنگۆلا، مۆزەنبیق ، غینیا بیسا و ئەوانی دیکە ، لەدوای بەدەستهێنانی سەربەخۆی ئەو وولاتانە، زۆربەی پورتوگالیەکان گەرانەوە بۆ ولات لە نێوەڕاستی شەستەکاندا کۆچی پورتوگالیەکان بەرەو ئەورووپای خۆرئاوا دەستیپێکرد . لەدوای جەنگی جیهانی دووەم سالانە نزیکەی (20) هەزار بۆ (85) هەزار کەسی ولاتیان جێدەهێشت . ژمارەی تەواوی ئەوانەی لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە کۆچیان کرد زیاد لە یەك ملیۆن پورتوگالی بوو (پورتوگالیا یەکێکە لەو ولاتانەی ئەوروپا کە دەچێتە خانەی یەکەمی ئەو ولاتانەی کە ژمارەیەکی زۆری هاوولاتیانی لە دەرەوەی ولات دا ئەژین) .
-پورتو گال یەکێکە لەو ولاتانەی کە بە وولاتی کوچ ناودێرکراوە ،بەلام ئێستاکە ئەو کۆچە خاوبۆتەوە ،پورتوگالی یەکان کەمتر کۆچ ئەکەن.
-لە ساڵی (1987) بۆ (1996) نزیکەی (5.500) پەنابەر روویانکردۆتە ئەم ولاتە .
- لە ساڵی (1996) دا نزیکەی (1.944) پەنابەری پورتوگالی رویانکردۆتە ولاتانی یەکێتی ئەوروپا . بەلام تەنها (642) پەنابەری بیانی هاتوونەتە ئەم ولاتەوە .
-لەسێ مانگی کۆتایی ساڵی (1999) دا نزیکەی (60) پەنابەر هاتوونەتە ئەم وولاتەوە .
-لە سێ مانگی یەکەمی (2000) دا نزیکەی (50) پەنابەری هەبووە -ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کەبەرێژەیەکی زۆرکەم پەنابەران روودەکەنە ئەم ولاتە ،ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ کەمی داهاتی سالانەی تاکەکەس و ئاستی نزمی تەکنەلۆژیا و پیشەسازی لە چاو ولاتانی دیکەی ئەوروپادا و کەمی ئیشوکار و بەرزبوونەوەی ئاستی بێکاری .
-ژمارەی دانیشتوان لەم وولاتەدا بە پێی سەرژمێری ساڵی (2000) ی U N نزیکەی (9.906.000) کەسە .

ئیتالیا :

کۆماری ئیتالیا هەتا ساڵی (1964) میرنشین بووە ، دەکەوێتە باشووری ئەورووپاوە بەشی ناوەراستی دەریای ناوەراستەوە ، سنورەکانی بەفەرەنساو سویسراو نەمساوە یۆگۆسلافیاوە یە ،ئەم سنورانە درێژ

بوونەوەتەوە بەسەر دەریای تێرین و ئیونین و دەریای ئەدریاتیك ، ئیتالیا بەسەر بیست هەرێم دا دابەش ئەبێت کەلەمێژەوە دروست بوون . پێنج لەو هەرێمانە کەوتۆتەناوچەی سنورییەکانەوە ، هاوکات دابڕوان لە رووی فەرهەنگییە مێژووییە کەو ئابوری‌یەکەی ولات ،((سقلیە ، سەردینیا ، فالی ، دارستا ، تیرینیتۆ ، ئالتۆر ئەدیجیە ، فیرۆلی ، ڤینییا ، جولیا))

هەرێمەکان بەسەر (94) پارێزگاو پایتەختێکدا دابەشدەبێ .

کۆچ لەئیتالیا دا :

ئیتالیا بەکۆچ ناوخۆی چرو گەورە جیا دەکرێتەوە کە تیای دا سالأنە نزیکەی (2٪) ی کۆی دانیشتوانەکەی ئاراستەی مەیلی کۆچبەرەکان لە باشوری دواکەوتۆوە بەرەو باکوری زۆر پێشکەوتووە . هەروەها دانیشتوانی نێو خۆی باکوری ئیتالیا پارێزگاکانی باکوری خۆرهەلأتەوە بۆ پارێزگاکانی باکوری‌خۆرئاوای پیشەسازی لە هاتووچۆدان، تێبینی ئەوەش دەکرێت کەژمارەی دانیشتوان لەناوچە شاخاوی یەکان دا لە گرژبوون دایە ،هەرچەندە زۆری دانیشتوانە جوتیارەکە لە زۆربووندا یە بە لأم دانیشتوانی شارەکان بەوێنەیەکە هێواش لە زیادبوون دایە،واتە بەرێژەیە بەراورد ، کە ئەمە بەو شێوەیە راڤەدەکرێ کەبێ‌کارییەکی درێژخایەن و بارووداۆخێکی خراپی نیشتەجێبوون لە شارەکانی دا هەیە کە هەر لە سەرەتای سالی (1870) وە ئیتالیا بووە بە ولأتی کۆچ بەکۆمەڵ و لەهەندێ لەو سالأنەدا ژمارەی کۆچبەرکانی لەسەرو زۆربوونی سروشتی نیشتوانە بووە بۆ نمونە (لە سالی 1913) دا نزیکەی (900) هەزار کەس کۆچیان کردوە واتە بەرامبەر (3٪) ی کۆی ژمارەی دانیشتوان لە سەدەی نۆزدە و نیوەی یەکەمی سەدەی بیست دا کۆچبەرەئیتالی یەکان بە پلەی سەرکی رویانکردۆتە ئەمریکا وەلە دوای جەنگی جیهانی دووەم سالأنە ژمارەی کۆچبەرەکان لەنێوان (100—400) هەزار کەسدا لە هاتوچۆدا بووە ،واتە ئەم ژمارەیە نزیکەی دووهێندە سەروو ژمارەی ئەوکۆچبەرانە بووە کەهاتبوونە ئیتالیا ،بەهۆی کۆچەوە لەوماوەیەدا ئیتالیا زەرەری زیاد لە (4) ملیۆن کەسی لێکەوت، لەوسالأنەی دوایش دا تێبینی ئەوە کراوە کە سالأنە نزیکەی (100) سەد هەزار کەسی ئیتالیا جێدێلن و ئەرۆن بەرەو ولأتانی ئەوروپا و وە زیاد لە (30) هەزار کەسیش بەرەو ئەودیو زەریا دەڕۆن . ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە ئیتالیاکان کۆمەڵگەلی نەتەوەییان دروست نەکردلەو ولأتە جیاوازانەدا بە ڵکۆ بەشێکی پێکهاتەیی گرنگیان دروست کرد لەپێکاتەی دروست بوونی نەتەوە لاتینی‌یە ئەمریکی‌یەکانی وەك فەنزویلییەکان و ئەرجەنتینییەکان و ئۆرگواییەکان و ئەوانی دی .

—لەدوای سالأنی هەشتاوە کۆچبەرە بیانییەکان وەك بەردەبازێك بەرەو ئەوروپای خۆرئاوا روویانکردە ئیتالیا بۆ نمونە لە سالأنی 1987 وە بۆ 1996 زیاد لە (57) هەزار کۆچبەری بیانی رویانکردۆتە ئەم ولأتە بەلأم زیاد لە (31) هەزارلەوپەنابەرانە داواکەیان رەتکراوەتەوە.

—لە سالی (1996) دا (59.630) پەنابەر هاتونەتە ئەم ولأتەوە .

—لەسالی (1997) دا نزیکەی (71630) پەنابەر روویانکردە ئیتالیا، هاوکات لەو سالەدا ئەو ژمارە زۆرەی پەنابەران بۆ ئیتالیا ئاستی ئیتالیای بەرزکردووە بۆ پلەی چوارەمی ولأتانی ئەوروپاوە بۆ وەرگرتنی پەنابەران و رێژەی پەنابەران .

*لەدوای سالانی (1997) وە بۆ (2001) ئیتالیا وەك ترانزێتی کۆچبەران بەکاردەبرێ ، واتە وەك خالی پەڕینەوە کۆچبەرە رۆژ هەلاتی‌یەکان بە کورد و تورك و عەرب و ئەفغانی و ئەلبانی یەوە بۆ ئەوروپای خۆرئاوا ، بەلام ژمارەیەکی دیاریکراوی ئەو کۆچبەرانە تۆمار نەکراوە ، چاودێرانی جیهانی و ئیتالی پێیان وایە سالانە بەسەدان هەزار کۆچبەری بیانی لەتورکیا و یۆنانەوە خۆیان دەکەن بە ئیتالیا دا وەلەوێوە بەرەو یەکێتی ئەوروپا دەڕۆن .

–بە پێ ی سەرژمێری سالی (2000) ژمارەی دانیشتوانی ئیتالیا (57.807.00000) کەس بووە .

ئایرلەندا :

کۆماری ئیرلەندا ، وولاتێکی سەربەخۆیە لە (18) ی ئیبریلی (1949) وە لە کانوونی یەکەمی دیسەمبەر – ئەندامی کۆمنۆلس بەریتانی یە ، هەتا ئەومێژووە ناوچەیەکی چەوساوەبوو لەراستی دا کۆلۆنیالێکی بەریتانی بووە .

ژمارەی دانیشتوانەکەی لەماوەی (137) سالی رابووردوودا دووهێندە دابەزیووە ،واتە لە (6529) هەزار کەسەوە لە سالی (1841) دا بووە بە (3240) هەزار کەس لە سالی 1978 دا .

بەپلەی یەکەم هۆکاری کۆبونەوەی دانیشتوانی ئەم ولاتە دەگەرێتەوە بۆ کۆچ، کە لە ناوەراستی سەدەی نۆزدەدا ئەم دیاردەیە بوو بە بەشێکی دانەبڕاو کە لە گەشەکردنی مێژووی ئیرلەندا جوێناکرێتەوە وا بۆ سەد سالْ ئەچێ ئیرلەندا بە پلەی یەکەمی ئەوولاتانە دائەنرێت کەرێژەیەکی زۆری هاولاتیانی ولات بەجێدێلن ، تەنها لە سەرتای شەستکاندا گەشەی لەسەرخۆی رێژەی دانیشتوان دەگەرێتەوە بۆ دابەزینی ژمارەی کۆچبەرانی لە دووقۆناغی کۆتایدا لە گەلْ ئەوەدا لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە زیاد لە نیوەیان بەرەو بەریتانیا کۆچیان کردووە بەپێی ئەو ئامارانەی بەدەستمان گەیشتوە ئیرلەندا لە کۆتایی هەشتاکانەوە تا ناوەراستی نەوەدەکانی ئەم سەدەیە یەکێك بووە لەو ولاتانەی کە کەمترین ژمارەی کۆچبەران و پەنابەرانی گرتۆتەخۆی لەکاتێك دا ئەتوانین بلێین لەماوەی (1987) وە بۆ (1996) تەنها (2000) پەنابەر روویانکردۆتە ئەم ولاتە، ئەوەی جێ ی سەرنجە سالی (1999) بەتایبەتی لە سێ مانگی کۆتایی ئەو سالەدا نزیکەی (3.280) پەنابەر روویانکردۆتە ئەم ولاتە ، بەلام لەسێ مانگی سەرەتای (2000) دا ئەم ژمارەیە کەم دەکات و دەبێ بە (2815) پەنابەر .

ژمارەی دانیشتوانی ئیرلەندا لەسالی (2000) دا نزیکەی (3.493.000) بووە ،بەمەدا بۆمان دەرئەکەوێ کە ولاتێکی ئاوا کەرێژەی دانیشتوانەکەی لەم سالانەی داوییدا بووە بەو ژمارەیە دەنا لەجەنگی جیهانی دووەم دا لەدوای جەنگەکە بەهۆی کۆچی بەلێشاوی خەلکانی ئەو ولاتەوە بۆدەرەوە ژمارەی دانیشتوانی زۆر لە کەم بوونەوە و دابەزیندا بووە، لێرەوە وەك لێکۆلەرەوەیەك ئەوەم بۆ روونەبێتەوە کەتا کۆچی بەلێشاوی بۆ دەرەوەی ولات بەردەوام بێت ژمارەی دانیشتوانی بەهۆی گرفتە ئابوری و کۆمەلایەتی و سیاسییەکانەوە کە تاسنورێك لە زۆر هەرێم دا سەرگەردانی ئەخولقێنێ لەزۆر رووە لەکەم بووندا دەبێ و دەکەوێتە بەر هەرەشەی کەمبوونەوەی ژمارەی دانیشتوان و کەمبونەوەی هێزی کارو رێژەی نەوەنێیەکان (لاوان) لە ناوەند و بوارە

ئابوری و سیاسی و کۆمەڵایەتی‌یەکان، دیارە ئەم کێشەیەش بۆ وڵاتێکی بچوکی وەك ئیرلەندا و سەدان وڵاتی نیمچە وڵاتی لەوجۆرە کەلە دوای جەنگ و سەرگەردانی یەوە لە هەوڵی دابینکردنی ژیانێکی باشتردان زۆر قورس و کاریگەرە ..

ئەندۆرا :

ئەندۆرا وڵاتێکە دەکەوێتە ژێر حوکمرانی هاوبەشی نێوان لایەنی فەرەنساو ئیسپانیاوە (--- فەرمان ڕەوای کردنە کە لە ساڵی (1287) دا مەزراوە ، فەرمانرەواکانیش پێکهاتوون لەسەرۆکی فەرەنسا و قەشەی ئۆرخێلی ئیسپانیا) لەمەیدانی نیودەوڵەتی دا فەرەنسا نوێنەرایەتی ئیندۆرا دەکات کەدەکەوێتە نێو زنجیرەی چیاکانی بیرنیەی ڕۆژهەڵاتی نێوان فەرنسا و ئیسپانیاوە لە رووی کارگێریەوە بەسەر شەش کۆمەڵگادا دابەش دەبێ کەپایتەختەکەی ئاندۆرایە .

–رووبەری ئەم وولاتە (453) کیلۆمەتر چوار گۆشەیە .

–ژمارەی دانیشتوانی لە ساڵی (19789 دا (29) هەزار کەس بووە چڕی دانیشتوانەکەی دەگاتە (64) کەس بۆ یەك کیلۆمەتر چوار گۆشە .

بەدرێژای چەند سەدەیەك کۆچی هەمیشەیی ئەندۆرییەکان بۆ وڵاتانی دراوسێ بەتەواوەی زیادبوونی سروشتی رێژەی دانیشتوانی هەڵوەشیوە ،لەماوەی ئەم سەد ساڵەی داوییدا ژمارەی دانیشتوانی وڵات هەر وەك و خۆی ماوەتەوە ،بەڵام لە قۆناغەکانی دوایی دا بارودۆخەکە بەشێوەیەکی ریشەی گۆرا ،کە تیایی دا سەفەر بۆدەرەوەی وڵات کەمیکردوە و سەفەر بۆ ناوەوەی وڵات زیادی کردووە لەپێناوی مانەوەی هەمیشەیی دا بەپێی یاسای نێوخۆی ئەندۆراش ئەوەی لەپێنا و شوناس پێدانداا لە ئەندۆرادا بڕی ئەوکاتە مافی شوناسی تەواوتیا پێدەبەخشن .

–لە ساڵی (2000) دا ژمارەی دانیشتوانەکەی گەیشتە (80.000) کەس .

–بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەبەردەستدان ئەندۆرا لە ساڵانی هەشتاکان و نەوەدەکان دا وڵاتی کۆچبەران نەبووە و کەس روویانکردۆتە ئەم وڵاتە ، هەروەها سەفەری هاوڵاتیانی بۆ دەرەوە لە ئاستێکی زۆر رێژەیی نزمدایە کەتۆمارنەکراوە، تاسنورێکیش ئەو هاتووچۆیە لە نێوان ئەم ولاتە و وولاتانی دراوسێدایە و وەك سەفەرێکی سروشتی تۆمار دەکرێ واتە وەك کێشە و دیاردەی کۆچ و پەنابەران ناودێرناکرێ و تۆمار ناکرێ

ئەڵمانیا :

ئەڵمانیا دووای جەنگی جیهانی دووەم ، واتەبەر لەجیابوونەوەی ئەڵمانیای یەکگرتووی فیدراڵ و ئەڵمانیای دیموکرات.

لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە :

1.کۆماری ئەڵمانیای یەکگرتوو :

کۆماری ئەڵمانیا یەکگرتوو فیدراڵ لە ساڵی 1949 دا دروست بوو ، کەدەکەوێتە ئەوروپای ناوەراستەوە . سنورەکانی پەیوەستە بە کۆماری ئەڵمانیای دیمکراتەوە چیکۆسلۆڤاکیا و نەمسا و سویسرا و فەرەنسا و لۆکسجۆرگ بەلجیکا و هۆڵنداو دانیمارك ئەروانی بەسەر دەریای بەلتیق و دەریای باکوردا کۆماری ئەڵمانیای یەکگرتوو پێکهاتووە لە دەهەرێمی یەکگرتوو ،هەر یەکەیان دەستورێکی تایبەتی هەیە دامودەزگای تەشریعی و حکومی خۆی هەبووە پایتەختی وڵات (بۆن) ە کۆچی ناوخۆ لەم ولاتەدا زۆر گەورەنەبووە ، بەڵام کۆچی دەرکی زۆر بووە بەشێوەیەکی رێژەیی ، ئەمەش کاریگەری توندی لەسەر دانیەمیکیەت و بۆنیادی دانیشتوانی ئەم وڵاتە جێهێشتووە ،کە زیاتر لەکاتی جەنگی جیهانی دووەم دا دوابەدوای ئەوە تەشەنەی کرد و وەلە ساڵانی (1946-1962) زیاد لە (1.5) ملیۆن کەس لە ئەڵمانیای یەکگرتووە کۆچیان کرد بەرەو ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو کەنەدا و ئوستورالیا و هەندێك لە وڵاتانی دیکە کەئەم ژمارە ی کۆچبەران زیاد لە (800) هەزار کەسی ئەڵمانیا بوون ئەوانەی تریش لە کەسە پەراگەندەکانی ئەوناوچەیە پێکهاتبوون ،کۆچ تا ئەم ساڵانەی دوایش واتە پێش یەکگرتنەوەی ئەڵمانیا ، بەردەوام بووە، بەڵام ئەبینین گۆڕان و جیاوازی لەقەوارەی کۆچەکەدا بووە، بۆ نموونە لەساڵی (1950) دا زیکەی (10) ملیۆن کەس لە ئەڵمانیای یەکگرتوو ئەژیان، کە لە دەرەوەی سنورەکانیان لەدایکبوون ، وەلە سەرەتای شەستەکان دا لافاوی کۆچبەران لەدەریای ناوەراستەوە بە لێشاو رویانکردە ئەم وڵاتە ، لەکاتێك دا نمونەی ئەم کۆچبەرانە لەساڵی (1961) دا گەیشتە (686) هەزار کەس لە ساڵی (1970) دا ئەم ژمارەیە بەرزبووە بۆ (2300) و لەساڵی (1977) بۆ (3773) هەزار واتە پێکهێنەری (6.3٪) ی کۆی سەرجەمی دانیشتوانی وڵات کۆماری ئەڵمانیای یەکگرتوو ئاستی گەشەی دانیشتوانەکەی لەئاستێکی شارستانی دابوو .

ئەڵمانیای یەکگرتوو لە وڵاتێکی فرە رەگەز و فرە نەتەوەپێکهاتووە نزیکەی سی بۆ چل ساڵ لەمەوبەر ئەڵمانیای یەکگرتوو کەدەوڵەتێکی تاك نەتەوە بووە گوڕا بۆ وڵاتێکی لێپێکهاتووی نەوەی دانیشتوانێکی زۆر ئاڵۆز کە لە ساڵی 1960 دا رێژەی ئەڵمانیەکان زیاد لە 99٪ ی کۆی سەرجەم دانیشتوان پێکدەهێنا لەگەڵ ئەوەشدا کەئێستا رێژەی ئەڵمان لە (93.6٪) کۆی سەرجەم دانیشتوان پکدێنن کەدەگاتە (55.6) ملیۆن کەس ئێستاکە واتە لەساڵانی هەشتا دا نوێنەرانی زۆربەی وڵاتانی جیهان لەکۆماری ئەڵمانیای یەکگرتوودا ئەژین لە کاتێك دا هەرکۆمەڵێك لە هەشتا کۆمەڵگەی نەتەوەیی پێکهاتووە کەژمارەیان لە (100) هەزار کەس زیاترە ،تورکەکان (1000) هەزار کەسن یۆسۆگلافی (600) هەزار کەس و ئیتالیەکان (565) هەزار یۆنانی کان (320) هەزار ئیسپانیەکان (200) هەزار نەمساوییەکان (170) هەزار هۆڵندی یەکان (140) هەزار پورتوگالییەکان (110) هەزار دەبن زۆربەی ئەوانە واتە (82.2٪) ی لە چوار هەرێمی زۆر پێشکەوتوو لەروی پیشەسازی یەوە خڕبوونەوەتەوە : کەپێکهاتوون لە راینی باکور –ویستیڤالیا .بادین فورتمبرگ ،باڤاریا – وهیسین ،وەبەشی ئەو شەش هەرێمەی دیکە تەنها(17.8٪) بیانیەکان، وە شارە گەورەکانی وەك (فرانکفۆرت، مینویخ ،شتوتگارت و ئەوانی تر) رێژەی کرێکارانی بیانی تیاندا دەگاتە (15-20٪) ی کۆی سەرجەم کرێکاران ، لەتواناشدا یە تێبینی یاسای دیاری کراو بکرێ بۆ دابەشبوونی ئەوانەی لە وڵاتانی جیاوازی دنیاوە هاتوونەتە ئەم وڵاتە ، بۆ نموونە لەهرێمی راینی باکور و سیتڤالیا دا سێ یەکی هۆڵندی

یەکان تیایدا ئەژین ، هەروەها نزیکەی نیوەی پورتوگالی یەکان و (16٪) ی نەمساوی یەکان لە 23٪ ی یۆغسلافی یەکان ئەژین ،بەرامبەر ئەمە نیوەی نەمساوی یەکان لە باڤاریا و سێ یەکی یۆگسلافی یەکان و ئیتالی یەکان لە بادین —فورمبرغ دا ئەژین .

کۆماری ئەڵمانیای دیموکرات

ولاتێکی سۆشیالیستە کە لە 7ی ئۆکتۆبەری (1949) دا درووستبوو، دەکەوێتە ناوەڕاستی ئەورپاوە ،پێکهاتووە لە هەرێمەکانی ئەڵمانیای پێشوو : میلکتبورغ ، براندبورغ ،ساکسیت ، ئانهاڵت ، تورینغیا ، ساکسۆنیا ، وە سنورەکانی پەیوەستە بە چیکۆسلۆفاکیا و کۆماری ئەڵمانیای یەکگرتوو و ئەروانێ بەسەر دەریای بەلتیق دا ،لەرووی ئیداریشەوە ولات بەسەر (14) بازنەی کارگێری دا دابەش ئەبێت .پایتەختی ولات (بەرلین) یەکەیەکی ئیداری سەربەخۆی هەیە .

دیاردەی کۆچ لە جەنگی جیهانی دوەم و سالانی دوای جەنگ دا کاریگەریکی ئەوتۆی لەسەر دانیەمیکیەت و بوونیادی دانیشتوانی کۆماری ئەڵمانیای جێهێشت ، کەلەکاتێك دا روسیای خۆرهەلاتی پێشوو هەندێ لەناوچەکانی تر گواستیانەوە بۆ ناوچەکانی ئەڵمانیا .

هەتا ساڵی (1961) نزیکەی دوومڵیۆن کەس لە ئەڵمانیی دیموکراتیەوە کۆچیان کردوە بەرەو ئەڵمانیای یەکگرتوو کە لەبنەرەتدا خاوەنی زەویزار و سەرمایەدارانی پێشووبوون کەپێکهاتبوون لە ووردە بۆرژاو و ئەوانەی کەلە لێپرسینەوەی ئەڵمانیای دیموکرات هەڵهاتبوون ، هەروەها ئەوکەسانەش کەلە گەڵ خێزانەکانیاندا هەڵهاتبون) هاوکار نزیکەی (280) هەزار کەس لە ئەڵمانیای یەکگرتووە گواستیاننەوە بۆ ئەڵمانیای دیموکرات .لەدوای رووخانی دیواری بەرلین لە ساڵی (1990) دا ئەڵمانیای دیموکرات (سۆشیالیست) و ئەڵمانیای یەکگرتوو یەکیانگرتووە لە ساڵی (1987) بۆ ساڵی (1996) ئەڵمانیا بە ولاتی کۆچ بەران دائەنرێت کە لە زۆربەی ولاتانی دنیاوە کۆچبەران رووی تێدەکەن بەتایبەتی لە ولاتانی ئەورووپای خۆرهەلاتەوە و ولاتانی ناوچەی دەریای ناوەراست و ناوچەی خورهەلاتی ناوەراست بە کورد و عەرب و تورك و کەمە نەتەوییەکان ئەوناوچانە و هەروەها لە ولاتانی ئاسیا و یەکێتی سۆڤیەتی جارانەوە روویان کردۆتە ئەم وولاتە و تا ئامادەکردنی ئەم کتێبە ئەڵمانیا ولاتی کۆچبەرانە و ماڵی دووەمی ئەوکۆچبەرانەیە کە لە ولاتانەوە رووەدەکەنە ئەڵمانیا ،بۆنمونە لە ساڵی (1987) بۆ (1996) زیاد لە(1.845.210) یەك ملیۆن هەشت سەدو چلو پێنج هەزار و دوسەد و دە پەنابەر روویانکردۆتە ئەم ولاتە ،ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ :

1.ئاستی پێشکەوتنی پیشەسازی تەکنەلۆژ یا و بوارە جیاجیاکانی ژیانی ئابوری ولات .
2.ئاستی بەرزی پێشکەوتنی شارستانی و ژیاری و فەرهەنگی و رۆشنبیری لەچاو ولاتەکانی دیکەی یەکێتی ئەورووپادا.
3. بەلایەنی کەمەوە ئەڵمانیا ولاتێکی دیموکراتیە و مافە مەدەنی و کلتوری سیاسی و کۆمەلایەتی یەکانی تاکەکەسی تیادا بەرجەستە دەبێت ، پەنابەرانیش لە پەراوێزدا ئەم مافانە دەیانگرێتەوە کەم تازۆر لە رووی سیاسی و ئابوری یەوە وەك کرێکارانی بیانی و پەنابەرانی سیاسی مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێ .

4 .ئیشیباش و کرێی باش گرنتی ئیش و کاروباری کۆمەڵایەتی و دەستە بەرکردنی مافی هاوڵاتی .

5.بوونی خۆشگوزەرانی و دەستەبەرکردنی ژیانێکی باشتر .

6 .ئەڵمانیا یەکێکە لە وڵاتە دەوڵەمەندانەی یەکێتی ئەوروپا کەئەمرۆکە بۆ تە جەمسەرێکی ئابوری بەهێز بەرامبەر ئەمریکا و وڵاتانی ئاسیا و خودی ئەوروپاش ، لەبەر ئەوە سەرمایەگوزارێکی بێوێنەیە لەناوچەکەدا و بە وڵاێکی پیشەسازی ناسراوە .

7.ئەڵمانیا وڵاتێکی فرە نەتەوە و فرە رەگەز و فرە کەلتورە لەمێژەووە نەتەوەکانی دیکەی دراوسێی روویان تێکردووە ئەم وڵاتە وڵاتێکە کەتێیدا کەلتوری جیاواز و نەتەوە و رەگەزی جیاواز جیان دەبێتەوە و بۆخۆی ململانێیەکی شارستانی لەنێو خۆی دا دروست بووە کەتێیدا نەتەوەکان ،فەرەهەنگەکان گوزارشت لەداوا و خوونەریت و ترادسیتۆنی خۆیان دەکەن و ئازادنە ژیانی شەخسی خۆیان لەرووی ئابوری کۆمەڵایەتی سیاسی بەسەر دەبەن .

دوابەدوای ئەو ساڵە ، واتە لە ساڵی (1997) دا سەرژمێری پەنابەران لە ئەڵمانیا دا گەیشتە(1.266.000) کەس واتە 3/1 ی کۆی پەنابەرانی بیانی لە سەرجەم ئەوروپا دا هەروەها تەنها لەساڵی (1997) دا نزیکەی (347/000) پەنابەر روویان کردۆتە ئەم وڵاتە

لە سێ مانگی کۆتایی (1999) دا نزیکەی (22.070) پەنابەر هاتوونەتە ئەڵمانیاو وە ئەم ژمارەیە لەسێ مانگی یەکەمی ساڵی (2000) دا بەرزبوەوە بۆ (18.940) پەنابەر ژمارەی دانیشتوانی ئەڵمانیا لەساڵی (2000) دا گەیشتە (85.684.000) کەس .

نەرویج :

–لەسەدەکانی ناوەراست دا خەڵکی نەرویج بە کۆمەڵگەلی گەورە رەویانکردووە بەرەو کۆمەڵە دورگەی باکوری زەریای ئەتلەسی و ئۆسکۆتلەندا و فەرەنسا و ئایسلاند ، لە سەردەمی نوێش دا کۆچی نەرویجیەکان بەرەو ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و کەنەدا بووە ،هەروەها سوید و دانیمارك لەم چەند ساڵەی دواییدا واتە لەکۆتایی هەفتاکان و سەرەتای هەشتاکاندا کۆچ رووە وڵات لە سێ هەزار زیاتر بوو لە کۆچ لە وڵاتەوە بۆ دەرەوە.

–لە ساڵی 1997 نزیکەی (57) هەزار پەنابەر جێ بایەخی کاروباری کۆچی وڵاتی نەرویج بووە .

لۆکسمبۆرگ :

4/1 ی دانیشتوانی ئەم وڵاتە پەنابەرن کەپێکهاتبون لە (23) هەزار ئیتالی ، (20) هەزار پورتوگالی ، (10) هەزار ئەڵمانی ،(10) هەزار فەرەنسی ، (5) هزار فلاماندین و فلونیت و ئیسپانی .

لیختانیشتین :

–لەبنەرەتدا ئەم وڵاتە لەژمارەی ئەو پەنابەرە نەمساوی و سویسرییە ئەڵمان نەژادانە دروستبووە کەئێستاکە (17) هەزار کەسە .واتە لە ساڵی (1977) دا.

–لە ساڵی (2000) دا ژمارەی دانیشتوانی گەیشتە (33.000) .

فنلەندا :

کۆماری فنلەندا ئەم وڵاتە بەوە ناسراوە کە وڵاتی کۆچی گەورەیە بەرەو ووڵاتانی دیکە .

-لەناوەراستی سەدەی نۆزدەدا فلنی یەکان ئاوارەی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و کەنەدا بوون .

-لەدوای جەنگی جیهانی دووەم ، زۆربەی کۆچبەرکان کۆچیان کرد بەرەو سوید .

-لەساڵی (1949) وە بۆ (1975) نزیکەی (460) هەزار کەس وڵاتیان بەجێهێشت (380 هەزار بەرەو سوید رۆیشتن) ،تەنها سێ یەکی ئەم ژمارەیە گەراونەتەوە بۆ وڵات .

-لەساڵانی دواییدا رێژەی کۆچ بۆ دەرەوە زۆر کەمی کرد .

-لە دوای 1972 ژمارەی موسافیرەکان بەرەو وڵات بەرزتر بووە لە ئاست موسافیرانی ناوەوەی وڵات ، لەهەندێ لەو ساڵانەدا .

فەرەنسا :

کۆچی ناوخۆ زۆر گەورەیە لەفەرەنسادا ، ساڵانە یەك ملیۆن کەس شوێنی نیشتەجێبوونی خۆیان دەگۆڕن (واتە 2٪ ی کۆی دانیشتوان) ئاراستەی سەرەکی کۆچەکان لەلادێ وە بۆ شارە .

-لەسەدەی (17-19) دا کۆچی دەرەکی بە لێشاو بوو بەرەو کەنەدای فەرنسی (نەوەی باپیرانی نەتەوەی کەنەدای فەرەنسی) وە کۆمەڵگەیەکی زۆر لەدانیشتوانی فەرەنسا لەولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و کۆڵۆنیالەکانی فەرەنسا دان .

-لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەم دا ژمارەیەکی زۆر لەکرێکارانی بیانی وڵاتانی دیکە ئەوروپا لەفەرنسادا دەرکەوتن

-لەدوای جەنگی جیهانی دووەم لافاوی کۆچبەران زیادیکرد .

-وەلەساڵی (1962) دا لە ولاتدا (1819) هەزار کەسی بیانی هەبوون .

-ئەم ژمارەیە لەساڵی 1975 دا گەیشتە (3442) هەزار کەس (واتە 6.5 ٪) کۆی ژمارەی دانیشتوانن .

سێ بەشی ژمارەی کرێکارانی بیانی لەفەرەنسادا لەپاریسی پایتەخت دا چربونەتەوە .

-سەرەڕای ئەم رێژەیە زیاد لە (1.500.000) کەس لە (متجنسین) لە فەرەنسادا ئەژین .

-ئێستا کە کرێکارانی بیانی لە (7.3٪) ی کۆی رێژەی کەسانی کرێکارانی کرێگرتە پێکدێنن .

-هاوکات کۆچە وەرزانەش لەفەرنسادا بڵاوە ، ساڵانە بۆ ئیشکردن لە ئیشی کشتوکاڵی دا نزیکەی (100-150) هەزار کرێکاری وڵاتانی دیکە روودەکەنە فەرەنسا .

-لە ساڵانی 1987-1996 زیاد لە (345) هەزار پەنابەر روویانکردۆتە فەرەنسا .

-لە ساڵی 1997 دا نزیکەی (122.910) پەنابەر رویان کردۆتە فەرەنسا .

-لەساڵی (1997-1998) نزیکەی (151.329) پەنابەر داوای مافی پەنابەرییانکردوە لە فەرەنسا .

سویسرا
"یەکێتی سویسرا "

-کۆچی ناوخۆ لەم وڵاتەدا زۆرگەورە نی یە کۆچی دەرەکی تاسنورێکی گەورە زۆر گەشەی کردووە تاجەنگی جیهانی یەکەم کۆچ بۆ دەرەوە زیاتر بوو ، بەڵام دوا بەدوای جەنگ کۆچکردن بۆ ئەم وڵاتە زیاتر بوو ،بگرە زۆر لەزیاد بووندابوو .

-سویسرا لەبەری پێشەوەی زۆربەی وڵاتانی گەشەکردووی ئەوروپا بووە بۆ بەکاربردنی کرێکارانی بیانی بەشێوەیەکی بەرفراوان لەوڵاتەکەی دا.

- لە ساڵی (1950) دا هەزار کەس لە دانیشتوانی نێوخۆی سویسرا (61) کۆچبەر بەردەکەوت ،لە ساڵی (1970) دا ئەم ژمارەیە بەرزبۆوە بۆ (185) کەس .

-لە کۆتایی ساڵی (1979) دا (750) هەزار کۆچبەر هەبووو لە وڵاتدا .

-زۆربەی ئەو کۆچبەرانە لاو و پێگەیشتوبوون . چونکە یاساغ بوو بۆ کۆچبەران لەتەك منالەکانیان بمێننەوە و سەفەر بکەن لەسویسرا دا .

-لەشارەگەورەکانی وەك جنێف ، بازیك ،زۆریخ،برن بیابانی یەکان رێژەی (20.30٪) دانیشتوان پێکدێنن .

-ئێستاکە کرێکارانی بیانی نزیکەی (20٪) ی ژمارەی تەواوی کرێکارانی پێکدێنن . بەڵام هەرێمەکانی باکور نزیکەی نیوەی کۆی کرێ گرتە پێك دێنن هاکات کۆچ وەرزانەش زۆر گەورەیە .

-نزیکەی (2000) هەزار کەس ساڵانە روودەکەنەسویسرا بۆ ئەوەی چەند مانگێك ئێش بکەن لەئیشی گشت کاری بیناسازی دا -هاوکات لەگەڵ ئەوانەدا رۆژانە نزیکەی (100) سەد هەزار کەس سەفەر ئەکەن بۆ ئەم وولاتە لەپێناویئیش دا کەلەهەرێمەکانی کۆماری ئەڵمانیا ی یەککگرتوو و ئیتالیا و فەرەنسا ی نزیك بەسویسرا دا ئەژین .

-لەساڵی (1987-1996) نزیکەی (222) هەزار پەنابەر داوای مافی پەنابەر ییان کردووە لە سویسرا .

-لەساڵی (1997) نزیکەی (84413) پەنابەر روویانکردۆتە ئەم وولاتە .

-لەسێ مانگی کۆتایی ساڵی (1999) دا (5330) پەنابەر چوونە ناو سویسراوە .

-لەسی مانگی یەکەمی ساڵی (2000) دا نزیکەی (4690) پەنابەر روویانکردە سویسرا .

سوید :

دانیشتوانی ئەم وڵاتە لەچارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا دەستیانکرد بەکۆچبەرە و دەرەوە ، بەڵام زیاتر لەکۆتایی سەدەی نۆزدەدا و چارەکی یەکەمی سەدەی بیست کۆچ گەیشتە ترۆپك هاوکات تەنها لەجەنگی جیهانی دووەم دا کۆچ دانیشتوان بەرەوە دەرەوە راوەستا و دوابەدوای جەنگی جیهانی دووەمی جیهانی سەفەر بۆناوەوەی وڵات زۆر لە سەفەر بۆ دەرەوە زیاتر بوو ئەم تێپەربوونە گەیشتە نزیکەی (500) هەزار کەس دەرئەنجامی ئەمە ئەو کرێکارەبیانیانەی کە لەگەڵ ئەندامانی خێزانەکەیان هاتبوون چەند ساڵێك لەمەوبەر لە وڵاتاندا ئەژیان بوونەتە رەگەزێکی گرنگی دانیشتوان لە ساڵی (1977) دا ژمارەی خەڵکانی بیانی

نیشتەجێی هەمیشەیی و مانەوەی ئاسایی زۆریان هەبووە گەیشتە (800) هەزار کەس ،واتە (9.7٪) ی تەواوی ڕێژەی دانیشتوان -هەروەها لەساڵی (1987) وە بۆ (1996) نزیکەی (280) هەزار پەنابەر رویانکردوتە سوید .

-لەساڵی (1997) دا سوید زیاد لە (191200) پەنابەری هەبووە .

-لەسێ مانگی کۆتایی (1999) دا نزیکەی (3.130) پەنابەر هەبووە لەسێ مانگ یەکەمی (2000) دانزیکەی (3.020) پەنابەری روویانکردۆتە ئەم وڵاتە .

ڕۆمانیا

کۆچی ناوخۆی تەنها لەلادێوە بۆناوشارە ، لەدوای کۆتایی سەدەی نۆزەدە سەرەتای سەدەی بیستەم کۆچ دەرەکی ئاراستەکەی رووەو وڵاتانی ئەمریکا بوو ،لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە دانیشتووە ئەڵمانیەکان و مەجەر یەکان نیشتەجێ ڕۆمانیا وڵاتیان بەجێهێشت .

-لەساڵی (1996) دا تەنها (130) پەنابەر روویانکردۆتە ئەم وڵاتە .

هاوکات هەرلەوساڵە دا ڕۆمانیا (6.424) کەس وەك کۆچبەر رویانکردۆتە وڵاتانی دەوروبەر .لەساڵی (1996) دا نزیکەی (6.424) پەنابەری ڕۆمانی روویانکردۆتە وڵاتانی دەورەوبەر .

-لەسێ مانگی کۆتای ساڵی (1999) دا تەنها (430) پەنابەر رویانکردۆتە ئەم وڵاتە . لەسێ مانگی سەرەتای ساڵی (2000) دا گەیشتە (410) لەکاتێك دا کەژمارەی دانیشتوانی ئەم وڵاتە لەساڵی (2000) دا گەیشتە (20.996.000) .

دانیمارك :

دانیمارك یەکێك بوو لەو وڵاتانەی کە بە ڕێژەیەکی زۆر لەکۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیست دا کرچیانکردووە کردووە بەرەو ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا و کەنەدا ، لەو ماوەکورتەدا نزیکەی (150) هەزار دانیمارکی وڵاتیان جێهێشتووە . ئێستاکە لەدانیمارك کۆچی دەرەکی راوەستاوە ،بەڵام هاوکات تاساڵی هەشتاکان نزیکەی (30) هەزار کەسی دانیمارکی لەدەرەوەی وڵاتی خۆیان لەدایکبون .

-لەساڵی (1997) دا نزیکەی (53.302) پەنابەر لەدانیمارك دا نوێنەرایەتی (UN HCR) بایەخێان پێدەدان .

-لەسێ مانگی کۆتایی (1999) دا نزیکەی (1.850) پەنابەر روویانکردۆتە ئەم وڵاتە . لەسێ مانگی یەکەمی ساڵی (2000) ئەم ژمارەیە گەیشتە (3.050) پەنابەر .

-ژمارەی دانیشتوانی دانیمارك بەپێی سەرژمێری ساڵی (2000) تەنها (5.320.550) کەسە .

چیکۆسلۆڤاکیا :

لەدوای جەنگی جیها نی دووەم ئەو کاتەی ئەڵمانیەکان نیشتەجیێی ئەم وڵاتە بوون کۆچی ناوخۆ لەم وڵاتەدا زیاتر بەرەو ناوچەی خۆرئاوای ئەم وڵاتە بووە،.

-گەورەترین پرۆسەی کۆچی دەرکی لەم وڵاتەدا کاتێ بوو ئەڵمانی یە نیشتەجێبوەکانی کەلەپێش دا لەهەرێمەکانی باکوری خۆرئاوا و باشوری خۆرئاوای وڵات دا دەژیان وڵاتیان جێهێشت کەدەکەوێتە رێکەوتی جەنگی جیهانی دووەم و سالآنی سەرەتای رزگارکردنی وڵات لەساڵی (1947) دا کە زیاد لە (3) ملیۆن ئەڵمانی وڵاتیان جێهێشت ،هاوکات ئاڵوگۆرکیێیەکی کەمی کەمایەتیيە نەتەوەییەکان لەنێوان چیکۆسلۆڤاکیا لەلایەك و مەجەر و یەکێتی سۆڤێت لەلایەکی دیکە رووی دا .

-لە سالآنی (1987 بۆ 1996) زیاد لە (10) هەزار پەنابەر رویانکردۆتە ئەم وڵاتە سلۆڤاکیا نزیکەی (3168) کەسی وەك پەنابەر هەبووە لەجیهان دا .

-سلۆڤیننیا لە ساڵی (1996) دا زیاد لە (10) هەزار پەنابەر رووی تێکردوە ، کەپێکهاتووە لەو وڵاتی چیك و سلۆڤاکیا ، سلۆڤینیا ، تاسنورێك لەروی کۆچەوە ئارام بوونەتەوە .

ژمارەی دانیشتوانی چیێ لەساڵی (2000) دا (10.358.000) کەسە .

-سلۆڤاکیا (5.472.000) هەزار کەسە

-سلۆڤیینیا (1.937.000) کەسە .

پۆلۆنیا :

لەرابوردودا پۆلۆنیا وڵاتی کۆچی بەکۆمەڵ بووە لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزەدا و تا سەرەتای جەنگی جیهانی دووەم سەدان هەزار پۆلۆندی کەسانی دیکەی دانیشتوانی وڵات وڵاتیان جێهێشتووە کۆچیانکرد بەرەو ولایتەیەکگرتوەکان (ئەمریکا ، کەنەدا و ، فەرەنساو ، بەلجیکاو)، وڵاتەکانی دیکە لەپێناوی ئیش و کاردا لەدوای جەنگی جیهانی دووەم و دروست بونی دەسەڵاتی گەل لە وڵاتدا کەم تازۆر کۆچ کردن وەستا بێجگەلەوەی کەباسمان لیۆەکرد، کە گواستنەوەی ئەڵمانیەکان بۆ ئەڵمانیای یەکگرتو و ئەڵمانیای دیموکراتی لەسالآنییەکەمی دوایجەنگی جیهانی ئاڵوگۆرکیێی دانیشتوان لەنێوان پۆلۆنیاو یەکێتی سۆڤیەتی جاران دا رووی دا .بەشێك لەئۆکرانی و بیلۆ روسی لیتوانی وڵاتیان بەجێهێشت ،هەروەها لەیەکێتی سۆڤێت دا هەر لەو ساڵە دا بەشێك پۆلۆنییەکان بەکۆمەڵی گەورە گەورە گەرانەوە بۆ پۆلۆنیا ،هەروەها کۆمەلێکی زۆریش لەپۆلۆنی یەکان کەوەختی خۆی کۆچیان کردبووە بۆ فەرەنسا و بەلجیکا و وڵاتانی دیکە روویانتێکردووە . ژمارەی دانیشتوانی پۆڵندا لەساڵی (2000) دا نزیکەی (39.010.000) کەس بووە .

بولگاریا :

-کۆچی ناوخۆ لەم وڵاتەدا زیاتر لەلادێکانەوە بۆشار لە سەر ئاستی بوارە پیشەسازی وڵات لەناوچە شاخاوییە بێبەروبوومەکانەوە بەرەو ناوچە دەشتاییەکان .

-لەکۆچی دەرکیش دا ئەکرێ ئاماژە بدەین بە گەرانەوەی بەشێك لەو تورکانەی بولگاریا بۆ تورکیا لەماوەی نێوان هەردووجەنگی جیهانی یەکەمدا شەپۆلی دووەمی کۆچی تورکەکان دەگەرێتەوە بۆسالانی (1949-1951) کەلەو ماوەیەدا نزیکەی (150) هەزار تورکی سەفەریان کرد بەرەو تورکیا ،هاوکات بەشێك لەبولگارییەکان گەرانەوە بۆنیشتمان .

-لەساڵی (1987-1996) ژمارەیەکی دیاریکراوی پەنابەرانی بولگاری تۆمارنەکراوە ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە کۆچی دەرەکی لەم وڵاتەدا تاسنورێك کۆتای هاتووە یان کۆچ رووی لەکەم کردنەوە کردوە.

-لەساڵی (1996) دا نزیکەی (642) پەنابەری وڵاتانی دیکەی روویانتێکردووە ،وەنزیکەی (10944) پەنابەر هەبوە لە وڵاتاندا .

-لەساڵی(1997) دا نزیکەی (400) پەنابەر هەبووە وە (200) پەنابەر روویان تێکردوە .

-لەدوای ساڵی (1997) وە بۆساڵی (2000) کۆچی دەرەکی لە وڵات دا نەماوە پەنابەرانی وڵاتانی دیکەش رویان نەکردۆتە بولگاریا.

بەلجیکا :

-کۆچی ناوخۆ زۆر کزە لەم وڵاتەدا ئاوارەی ناوخۆی زۆرکەمە ،لەبەرئەوەی ماوەی نێوان شارەکان و هەروەها لادێکانیش زۆرکەمە زۆربەی ئەوانەی لەلادێ دا ئەژین لەشاردا ئیش ئەکەن ،هەروەها ئەو جیاوازییە بنرەتی یە کشتوکاڵی و پیشەسازیەی لەنێوان لادێو شاردا هەیە لەکاڵبوونەوەدایە و لەنەمان دایە .

-هاوکات بەلجیکا یەکێکە لەو وڵاتە دەگمەنانەی ئەوروپا کە کۆچی دەرەکی هیچ دەوروکاریگەری ئەوتۆی نیە لەسەری و زۆر کەمە بەدەر لەوەی کەلەسەرەتای سالانی شەستی ئەم سەدەیەدا لافای پەنابەرانی کرێکارانی بیانی روویانکردە بەلجیکا و لەسالانی هەشتادا پەنابەران خۆیان و خێزانەکانیان رێژەی لە(9٪) کۆی دانیشتوانی وڵاتیان پێکدەهێنا ،لەم روەوە بەلجیکا جیاوازە لە وڵاتانی ئەوروپا و بەتایبەتی سویسراو ، لۆکسمبۆرگ .

-ژمارەی دانیشتوانی بەلجیکا لە ساڵی (2000) دا نزیکەی (10.286.000) بووە .

-لەساڵی (1987) وە بۆ (1996) بەلجیکا زیاد لە (120) هەزار پەنابەر روویانتێکردوە .

-تەنها لەساڵی (1996) دا (28.940) پەنابەر روویان تێکردوە .

-لەساڵی (1997) دا ئەم وڵاتە (36.060) پەنابەر هاتونەتە ئەم وڵاتەوە .

-لە ساڵی (2000) دا نزیکەی (28.940) پەنابەری هەبووە .

-لەسێ مانگی کۆتایی (1999) دا نزیکەی (110.260) پەنابەر هاتوونەتە ئەم وڵاتە ،هەروەها لەسێ مانگی سەرەتای (2000) دا (7820) پەنابەر هاتوونەتە ئەم وڵاتە .

نەمسا :

لەساڵی (1978) دا نزیکەی (200) هەزار کرێکاری بیانی لەنەمسادا ئەژیان هاوکات نزیکەی (100) هەزار کەس لەدەرەوەی نەمسا و وڵاتانی دراوسێ کاریان دەکرد .

–لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە نزیکەی (300) هەزار کەس وڵاتیان بەجێهیشت روەو ئەمریکا .–لەساڵی 1987–1996، نزیکەی (135) هەزار پەنابەر داوای مافی پەنابەریان لەم ولاتە کردوە .

ئارەزووەکانی سەفەر

گەر سەفەر گەڕانەوەیەکی هەرە ڕوحی و خەیاڵی مرۆڤایەتی بێت بۆ نێو ئەفسانە و داستانە کۆمەڵایەتی‌یەکان، ئەوا خەیاڵ و بژێوی ژیانێکی دیکە ئاراستەی مەملەکەتی ئارەزووەکان دەکرێ، هەمیشە دەرونی هەراسان و پەشێوی مرۆڤیش بە دووی ئارەزووەکانی ژیان دا سەرگەردانە– ژیانێك دوور لە خواستەکانی شەڕانگێزی،وویست و ئارەزوویەك دوور لە چەپاندن و خەساندن، ئەوکاتەی هەناسەکانی ژیان لە نێو قوڵایی ژیانێکی پڕ یادەوەری‌دا خەفە دەبێت، ئیتر سەفەر دەبێتە مشتومڕێکی ئەوتۆ لە نێو ژووره تەنهاکانی خەیاڵدا.

گەڕان بە دوای نەزانراوەکان دا بۆ خۆی گەڕانە بە دوای نادیارو پەنهان دا، نادیارەکانیش عەرشی دوور دەستی سەرجەم ئارەزووە خەفەکراوەکانی مرۆڤن. بیرەوەری ژیان لەتەك سەرجەم شتە زانراوو دیارەکاندا بەڵگەی گەڕانێکی ئەفسوناوی‌یە بەدوی شتێك دا بۆنی پەنهانی لێبێت.

بەڕای " مۆریس گۆدۆلییە "[1] مرۆڤ پێکهاتەی دوو جۆرە مرۆڤە لە نێو جەستەیەك دا، واتە پێکهاتووە لە مرۆڤێکی واقعی و ڕاست "بەرجەستە" کە هەڵگری سەرجەم پەیوەندی و ڕەفتارە کۆمەڵایەتیەکانە. هەروەها وەك بوویەکی کۆمەڵایەتی مامەڵە لەتەك ژیان و ویست و ئارەزووە کۆمەڵایەتییەکانی ژیان دا دەکات، واتە ئەم مرۆڤە هاوئاهەنگ لەتەك ئارەزووە هاوبەشەکانی مرۆڤ و مێگەل و دەستەو گروپ دا ژیانێکی ئاسایی بەسەر دەبا ــ مرۆڤی دووەمیش، کە دیوێکی دیکەی کەسایەتی مرۆڤی واقعییە، بەڵام جیاوازتر، خەیاڵی تر مامەڵە لەتەك ژیان دا دەکات، "مۆریس گۆدۆلییە " مرۆڤی دووەم بە مرۆڤی خەیاڵی پێناسە دەکات، ئەم مرۆڤە خەیاڵییە هەڵگری سەرجەم ئارەزووەکانی مرۆڤە، ئەم جیاوازتر ویست و ئارەزووەکانی ئاڕاستەی کەنارە پەراوێزەکانی ژیان دەکات و لەنێو عەرشە خەیاڵی و ئەفسوناویەکەی خۆی دا گوزارشت لە ژیانێکی دیکە دەکات، بەم پێیە مرۆڤی خەیاڵی ئارەزووە سێکسییەکانی جیاوازترە لە مرۆڤی واقعی، واتە سێکس لەلای ئەو لە عەرشێکی دوور لە ئاین و رەوشتی کۆمەڵایەتی و لە نێو جەنگەڵی ئارەزووەکان دا بەسەر دەبات. مرۆڤی خەیاڵی پێکهاتێکە لە خەون و خواست و داواکارییە دەرونی و کۆمەڵایەتییەکان، شوێنگەی ژیانی مرۆڤی خەیاڵی بە ئەندازەیەك ئەفسوناوییە تەنها پاڵەوانە ئەفسانەیەکانی نێو نائاگاهی هزری مرۆڤ پێی پێدەبات، بەڵام هەرگیزاو هەرگیز مرۆڤی واقعی پێی پێنابات و ناگاتە عەرشی ئارەزووە خەیاڵییەکانی مرۆڤی خەیاڵی، دواتر سەفەر بەرەو ئەو مەملەکەتە خەیاڵییە سەرجەم ئارەزووە هەلاهەلاو خەسیوەکان ڕازی دەکات و دڵنەوایی سەرجەم بیرەوەرییە بەباچووەکانی مرۆڤ دەداتەوە. هەروەها مرۆڤی خەیاڵی جیاوازتر لە چارەنوسی مرۆڤەکان، جیاوازتر لە سەرجەم ئارەزووە کۆمەڵایەتییەکان مامەڵە لەتەك ژیان و ئەفسانەو بەهەشتە وونبووەکان دا دەکات، ئەو بەهەشتە خەیاڵیانەی دوورن لە ئاین و دەسەڵات و خێزان و کۆمەڵگە و ڕەوشت و زەبرو زەنگ و سەرکوتکردن و چەوسانەوە و چەپاندن و خەساندن. بەناچاری بە پێویستی دەزانم لە دەروازەی ڕاڤە کردنێکی ئەنترۆپۆلۆژییەوە بچینە نێو خەیاڵ و ئەفسانەکانی کۆمەڵگە سەرەتایەکان.

داستانی گەورەو چەندین ئەفسانەی کۆمەڵایەتی کە کاریگەریەکی ئەوتۆیان هەیە لەسەر بیرو باوەڕی مرۆڤی سەرەتایی و گەمارۆی سەرجەم ئارەزووە کۆمەڵایەتییەکانی داوە. وەك ئەو پاڵەوانەی لە سەفەرێکی دوورو درێژدا بەنێو دۆڵ و هەردوو ناوچە شاخاویەکان دا، ڕووداوی سەیر سەیری توشئەبێت و ڕووبەڕووی بەربەرەکانی و بەرەنگاربوونەوە سەیر و سەمەرەکانی مەخلوقە سەیرەکان دەبێتەوە ئەو مەخلوقانەی پێکهاتێکن لە خەیاڵی شەڕانگێزی و ترس و مرۆڤ و ئاژەڵ، زۆرکات ئەو مەخلوقانە حەوسەرو یان پەنجا سەرن " وەك مەخلوقە زەبەلاحەکانی نێو ئەفسانە کۆنەکانی یۆنان "کەتاقە یەك چاویان هەیە یان زیاتر، وەچەندین دەست و قاچ و پەلوپۆیان لێبۆتەوە بە ئاسانی نێچیرەکانی وەك مرۆڤ ڕاو دەکات" و ڕاپێچی دەکات بەرەو پنتە تاریك و شاراوە و عەجیبەکان، دواجار پاڵەوانە ئەفسانەییەکی نێو ئەفسانەکانی کۆمەڵگەی سەرەتایی دوای چەندین ڕوداوو ترس و مەرگەسات و " سەرکێشی " لوتی دەبێت بە لوتی کیژانی دڵفرێنی جەنگەڵەوە، ساتێك لەگەڵ عیشوەت و کەیف و سەفای ئەوان دا رادەبوێرێ، سەرخەوێك دەشکێنێ، بەڵام شەوانی نێو جەنگەڵ پڕە لە خەونی سەیر سەیرو کابوس و مەرگ. دواجار پاڵەوان جەنگەڵ جێ دێڵێ و بە دزی ئەو کیژە دڵفرێنانەوە بەرەو دەریا دەڕوات لە پێناو هێنانەدی خەونەکانیدا " جا ئیتر دەستەبەرکردنی سەرجەم مرواریەکانی نێو دەریا بێت یان کوشتنی مەخلوقە عەجیبەکان بێت و دۆزینەوەی فەردۆسی ونبوبێت... هتد " دواجار دوای چەندین ڕۆژ و شەو و مانگ و ساڵ و چەند سەدەیەك پاڵەوان بەسەر و سیمایەکی سەیرەوە دەگەڕێتەوە بۆلای مەعشوق و هاوڕێکانی و باس لەسەر گوزشتەی ڕووداوە عەجیبەکانی سەفەریان بۆ دەکات."[2]

---

[1] مۆریس گۆدۆلییە– لغز الهبة– لە وەرگێڕانی: –دار المدى– لاپەڕە– ***213–214***.

[2] فەرهەنگی ئەفسانە –لەنووسینی: ئارسەر کۆرتڵ و وەرگێڕانی: سهى الطريحي– لاپەڕە ***126 – 176***.

بۆ زیاتر دڵنیابوون بڕوانە: فەرهەنگی ئەنترۆپۆلژیا– ئینگلیزی – عەرەبی..

بەرای " مۆریس گۆدۆلیە " ش پاڵەوانە ئەفسانەیەکان هەر ئەو پاڵەوانە خەیاڵیانەی نێو نائاگاهی هزری کۆمەڵایەتی مرۆڤەکانن بەڵام بە وێنە و سیماو وێناندنێکی جیاوازو کاریگەرترو بەهێزتر بە ئەندازەیەك کە سەرجەم وێناندنەکانی تاکەس لە خۆ دەگرێ و بەشێوەیەك لە شێوەکان مرۆڤی سەرەتایی سەرجەم هەوڵەکانی خۆی دەخاتە گەڕ لە پێناو بەرجەستەکردنی هەموو وێنەو دیمەنە ئەفسانەیەکانی نێو خەیاڵات و سروتە ئاینی و کۆمەڵایەتی‌یە پیرۆزەکان.

دەروازە :

ئەگەر کۆچ هەڵوەشانەوەی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی و دەرونی و ڕۆشنبیری‌یەکان بێت، ئەوا ئەم کێشەیە بە دیویکی تردا جێی مشتومڕێکی جدی‌یە بەڵام گەر لە ئارەزووە ئنسانی‌یەکانەوە سەرچاوە بگرێ ئەوا بە هۆی جیاوازی کولتوری و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و دینی‌یەوە دیاردەی کۆچ دەبێتە دیاردەیەکی ئنسانی هاوچەرخ بەڵام بە دنیایەك پرسیارەوە.

کەواتە کۆچ بێزاربوون و بێهودەبونە لەمانەوە، مانا هاوشێوەکانی کۆچ بریتی‌یە لە نەگونجان و هەڵنەکردنی مرۆڤەکان لەگەڵ کات وشوێن دا. کەواتە کۆچ لە کوردستاندا مانای شۆڕشێکی ئاشتیخوازانەی نەوە نوێکانە بەرامبەر زەبرو زەنگ و شەڕو ئاژاوە و مەترسی‌یەکان و بەربەرەکانی‌یەکی نادیاری دەرونی‌یە بەرامبەر عەقڵی بەجێماوی کورد لە مێژوو یادەوەریەکاندا. لەبەر ئەوەی کۆچ کردن بارودۆخێکی دەرونی و کۆمەڵایەتی‌یە لە پێناو ڕزگاربوون دا، کەواتە بڕیارێکی تەکنیکی نی‌یە، ئەگەر بێ ترس باس لەم کێشەیە بکەین ئەوا پێویست دەکات زۆر بە وردی ئەو ئاقارو هۆکارانە ڕونبکەینەوە کە لە پێناو ئاشکرا بوونی پنتە شاراوەکانی ئەم دیاردەیەدا لە گۆشە نیگایەکی دەرونی و ئەنترۆپۆلۆژی‌یەوە. بۆ ئەوەی هەموو دیوە نەبینراوەکانی کۆچکردن ڕونبکەینەوە و دیاردەو بابەتە نەبینراوەکان ئاشکرا بکەین پێویستە بچینە نێو ووردەکاری‌یە ئەکادیمی‌یەکانەوە. هەروەها پێویستە کێشەو گرفتە ئاشکراکانیش زیاتر ڕوونبێتەوە بۆ خوێنەر و ئەو کەسە دڵسۆزانەی کە لێکۆڵینەوەی کێشەو دیاردەکانیان لەلا مەبەستە و پرسیاری ڕۆشنبیری نوێ دەهێننە نێو گفتوگۆیەکی جدی‌یەوە.

وەك دەروازەیەك بۆ لێکۆڵینەوە کە پێویست بەوە دەکات ئەوە ڕوونبکەینەوە کە ئەم لێکۆڵینەوەیە بەدوادا گەڕانێکی ئەنترۆپۆلۆژی دەرونی مەیدانی‌یە، دەستپێك هەر لە ساڵی " 1992 " وە سەرچاوەی گرتووە هەتاوەکو ئێستاکە. وە لەم لێکۆڵینەوەیەدا زیاتر گرنگیم داوە بە باکگراوندی دەرونی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئاینی کەسەکان واتە " بایەخدان بە تاك " چونکە لەو باوەڕەدام زانستی ئەنترۆپۆلۆژیا لەوەدا نەماوە کە تەنها گرنگی بدات بە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و ئاینی و گروپ و دەزگاکان... هتد، وەك "TDS.lewlen " ئەڵێت :

"ئەو هۆیەی کە ئەمان گەڕێنێتەوە بۆ ئەوەی زیاتر گرنگی بدەین بە تاك وەك لە گروپ بریتی‌یە لەوەی کە چەند سیستەمێکی جیاواز کۆئەبنەوە لە تاك دا.. ئەشێت گروپ تەنها یەك دەور ببینێت لە کاتێکی تایبەت دا، بەڵام زۆر جار تاکەکەس نمایشی ڕۆڵی جیاوازو دژ دەکات، وەك باوك و کوڕ، شەڕکەر و ئاشتی خواز، بەمەش تاك گوزارشت لەو بەربەرەکانیانە دەکات کە نەبینراوە لە گروپێك دا "[3]

کۆبەندی لێکۆڵینەوە مەیدانی‌یەکە

[3] *TEDS Lewellen- An Introduction Policy anthroPology – London- 1993 – P.114.*

ئەم کارەمەیدانی‌یە لـەنێو زانکـۆو پـەیمانگاکانی کوردسـتان و خـەڵکانی ڕۆشـنبیرو زۆربـەی چـین و توێژەکـانی کۆمەڵگەدا بەئەنجام گەیاندراوە. هەروەها چەندین پرسیار ئاراستەی باندەکانی قاچاخ وقاچاخچی‌یەکان کراوە. ئەم کارە مەیدانی‌یە بۆ خۆی پانتاییە جۆراوجۆرەکانی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی کۆچ کردنن بەرەو هـەندەران – کەبەشێوەی ڕاپرسی و چاوپێکەوتن بەئەنجام گەیاندراوە .

هەموو لێکۆڵینەوەیەکی دەرونی و ئەنثرۆپۆلۆژی خوازیاری کاری مەیدانی و بەرجەستەکردنی نمونەی دەرونی و کۆمەڵایەتی‌یە " واتە Sample " لەبوارێکی تایبەت دا یان لەچەند بوارێکی جیاجیادا .

گەر ئیشی مـەیدانی زانستـی‌و باوەڕپێکراوبێت دەبێتە پشتگیری‌یەکی ئەوتۆ لـەپێناو لێکۆڵینـەوەو شیکردنەوەی دەرونـی و ئـەنثرۆپۆلۆژی دا . "وەك کلـۆد لیڤـی شـتراوس ئـەڵێت : ئـەنترۆپۆلۆژیا پێـش هــەموو شـتێك زانسـتێکی ئەزمونگەری‌یە".[4]

پرسیارەکان زیاتر لەئارەزوو تامەزرۆبونی مرۆڤەوە سـەرچاوە دەگـرێ ـــ واتـە زیـاتر پرسـیارکردنە لەقـەوارەی ئارەزوەکانی کۆچ کردن لەلای مرۆڤی کورد . ئەو دۆکۆمێنتەی ئێستاکە بەدەستمان گەیشتووە ئەتوانین زۆر بـەووردی ئەنجامەکانی ئاشکرا بکەین.

ئەنجامەکان:

ئەم کارەمەیدانی‌یە لە پانتایی شارەکان دا کراوەو زیاد لە "1500" کەس وەك نموونە وەرگیراون و بەشداریان تێدا کـردووە. ڕیفراندۆمەکـەش لەسـاڵی (1998) دا بەئـەنجام گەیـەندراوە، کەواتـە تەنـها بـاس لـەو سـەرژمێرانە دەکـەین کەئێستاکە لەبەر دەستان.

– " 76٪ "ی خوێندکارانی زانکۆو پـەیمانگاکان ئارەزووی کـۆچ و سـەفەردەکەن – وە چـاوەڕوانی دەکـەن، هـەروەها " 10٪ "ی لە دڵەڕاوکێ و وەڵامی پچڕ پچڕدان وەلە " 12٪ "ی باوەڕیان بەکۆچ و سەفەرنی‌یە ، واتە مانەوەیان پێ‌باشە .

– لـە " 95٪ "ی خـەڵکانی ڕۆشـنبیرو دەرچوانـی زانکـۆوپـەیمانگاکان گەشـتونەتە ئەوباوەڕەی کـە کـۆچ و سـەفەر تاکـە چارەسـەرە ، ڕزگاربوونی ئارەزووەکانـە ، تاکە بەڵگە بۆ ئەم ئەنجامانە ئەوەیە کە زووربـەی ئەوانـەی کۆچیـان کـردووە زیاتر کەسانی شارنشین‌و خاوەن بڕوانامەن و زۆرجار هونەرمەندو ئەدیبی تێدایە.

بەڵام لە "5٪ "ی ئەوانەی وەڵامیـان داوەتـەوە باوەڕیان بەکۆچ و سـەفەرنی‌یەو بـەڵام زۆربەداخـەوەن بـۆ سـەفەرو جێهێشتنی‌ی ئازیزو هاوڕێکانیان .

– 62٪ ی خـەڵکانی سـادەو ساکار لەزووربـەی چـین و توێژەکـان ئـارەزووی سـەفەردەکەن ، وەئـەو خەڵکانـەش زیـاتر کارمەند و کاسپکارو مووچەخۆر و مامۆستاو خەڵکانی نێوچاخانەکانن ...هتد .

هەروەها "11٪ "ی ئەم ڕیژەیە ڕاڕاو (قلق)ن نازانن مانەوە باشترە یان ڕۆشتن !.

– "21٪"ی ئەم ڕێژەیە باوەڕیان بەکۆچ وسەفەرنی‌یە – مانەوەو ئارامیان پێ‌باشترە .

– " 6٪ "ی وەڵامیان نەداوەتەوە .

لیستی ئارەزوەکانی سەفەر بەڵگەیەکی ئەکادیمیە و زانستی‌یە بۆ ئاشکراکردنی ئاستی ئارەزووەکان. زانکـۆ و پەیمانگاکانیش (زانستی و هونەری و تەکنیکی و مرۆڤایەتی) تا سنورێك ئاستێکی باشی ڕۆشنبیریە لـە کوردستان دا و

---

[4] الانثروبولجية النبوية– کلود لیڤی شتراوس – لاپەڕە *8*.

شوێنی نەوە نوێکانە، لەبەرئەوە زۆر بە ووردی لێکۆڵنەوەیەکی مەیدانی سەرتاسەریمان تیادا ئەنجام دا. ئەو نمونانەش Samples کە وەرگیراوی زیاتر لە " 1000 " خوێندکاری زانکۆو پەیمانگاکانە، دوایی کراوەتەوە بە ڕێژەی سەدی :

پرسیارەکان	ئارەزوەکانی سەفەر لەنێو خوێندکارانی زانکۆکانی کوردستان بەڕێژەی سەدی		
	وەڵامەکان بە بەڵێ ٪	وەڵامەکان بە نەخێر ٪	وەڵامەکان بە نازانم. یان وەڵام نەدانەوە
1-هەست ئەکەیت کەسێکی تەنهایت؟	54	40	6
2-بەلاتەوە باشە چونە دەرەوە لە وڵات وەك سەفەرو کۆچکردن؟	76	12	10
3-دوای دەرچونت لە خوێندن چی ئەکەیت؟ A بە هیوای دەرەوەی وڵات. B مانەوەو ئیش کردن C پێکەوە نانی خێزان	A	B	C
	80	5	10 "5 کەس وەڵامی نەداوەتەوە"
4-بە بەردەوامی بێ هیوایی و دڵە ڕاوکێیەکی زۆر گەنجەکانی هیلاك کردوە- تۆ چەند هیلاك و بێزاری؟	زۆر 88	کەم 10	هیچ 2
5-لە کوردستان دا هیوایەك هەیە بۆ بەئەنجام گەیاندنی پرۆژەو بیر لێکردنەوەکانت؟	34	60	6
6-هەستئەکەیت گوناهیت و تاوان بەرامبەرت دەکرێ و گۆشەگیر بوویت؟	60	40	--
7-بارودۆخی ئابوریت چۆنە؟	باشە 58	خراپە 40	وەڵامی نەداوەتەوە 2

شیکردنەوەیەکی ئەکادیمی

یەکەم / لەم لێکۆڵینەوە مەیدانی‌یەدا ئەوەمان بۆ ڕوون بۆوە کەزیاتر ئەوانەی کۆچ ئەکەن لەکوردستانەوە بەرەو هەندەران کەسانی هۆشیارو شارنشین و خاوەن بڕوانامەوپسپۆڕن لەبوارە جیاجیاکان دا . یان هونەرمەندو ئەدیب و نووسەرن . ئەمەش بۆخۆی گرفتێکی هەرەگەورەیە و جێی گفتوگۆیە .

دووەم / کۆچ و سەفەر تەنها یەك چین و توێژی نەگرتۆتەوە لەکوردستان دا – بەڵکە بۆتە گرفتێکی کۆمەڵایەتی گەورەو زوربەی چین و توێژەکانی کۆمەڵگەی کوردی گرتۆتەوە و هەموو سەرگەرمی کۆچ وسەفەرن‌و بۆتە دیاردەیەکی باوی کۆمەڵایەتی.

سێیەم / لە " 90٪ "ی ئەوانەی کۆچ ئەکەن زیاتر تەمەنیان کەمەو گەنجن (هەرزەکارن) کەتەمەنیان لەئاستی گشتی‌دا "18 ساڵ بۆ 35 ساڵە"، ئەمەش بۆ خۆی بەربەستێکی هەرەگەورەی کۆمەڵایەتی مرۆڤایەتی‌یە لەبەردەم پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی و ئابوری و شارستانی و ڕۆشنبیری و سیاسی‌دا ... هتد، چونکە نەوە نوێکانی ئەم کۆمەڵگەیە کۆچ ئەکەن.

چوارەم / گەر بەووردی سەرنجی کۆچ بدەین ئەبینین لەکوردستاندا ئێستاکە خێزانیش کۆچ ئەکات. بە تایبەتی خێزانەکانی ناو شار . کەواتە کۆچ و سەفەر بۆتە وەهمێکی کۆمەڵایەتی سەرتاپاگیر .

پێنجەم / لەم لێکۆڵینەوەیەدا زۆر بەووردی ئەوەمان بۆ ئاشکرابوو کەکەسانی ئاینی و " ئاینزاکان " کەمتر کۆچ ئەکەن یان هەر سەفەر ناکەن . بەتایبەتی گروپە ئیسلامی‌یەکان. لەوپەڕی توندڕەوی ئاینی‌یەوە تائەوپەری ئیسلامی سیاسی و ...هتد. ئارەزووەکانی کۆچ لەلای کەسانی ئاینی ڕێژەکەی ناگاتە " 5٪ ". ئەمە بۆخۆی جێ‌ی‌مشتومڕێکی گەورەیە .

تێبینی(1)/ ئەوەی وەڵامی ئارەزووەکانی کۆچ و سەفەری داوەتەوە لە " 60٪ ی کوڕو وەلە " 40٪ "ی کچن (مێ)ن.

تێبینی (2) / لەم لێکۆڵینەوەیەدا زیاتر بایەخم داوە بەدیوە شاراوەو نەبینراوەکانی کۆچ و سەفەر . واتە بەڕای من لێکۆڵینەوەی مەیدانی ئەنترۆپۆلۆژی ئەوەندەی گرنگی دانە بەووردەکاری‌یەکان و مشتومڕێکی جدی‌یە لەسەر دیاردەکان، ئەوەندە باسکردنی دیاردەو بابەتەکان نی‌یە.

زانینی باکگراوندی دەروونی‌و ئەنترۆپۆلۆژی کۆمەڵایەتی کۆچ و سەفەر لەم خاڵانەی خوارەوە سەرچاوە دەگرێ . ئەویش بەهۆی چەند لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی‌یەوە زیاتر هۆکارەکانم بۆ ئاشکرابوو .

هۆکارەکانیش هەر لەساڵی " 1992 " وە تائێستاکە بریتین لە :

یەکەم / چەوسانەوەو جینۆسایدی میللەتی کورد لەلایەن داگیرکەرانی کوردستانەوە وەك ڕەشە کوژی و ئەنفال و کیمیاباران و زیندانیکردنی هەزاران هاوڵاتی و لە سێدارەدان و تیرۆر کردنی هەزاران کەس.

دووەم/ نائارامی سیاسی وکۆمەڵایەتی و دەرونی‌و هەروەها سەرگەردانی سیاسی چەند هۆکارێکی بەرچاوی کۆچ و سەفەربوون " وەك دەسەڵاتی عەسکەری کۆلۆنیالیزمی تورکیا و عێراق، شەری ناوخۆ ، تێکچونی‌شیرازەی کۆمەڵایەتی، ململانێی سیاسی‌و سەربازی ...هتد" بۆ نمونە لە دوای شەڕی ناوخۆی کوردستانەوە ئاستی کۆچ لە " 80٪ " بەرز بۆوە .

سێیەم / ئاستەنگ بوونی عەقڵی کوردی لەنێو مێژوودا، واتە سوڕانەوەی عەقڵی کوردی لەنێو یادەوەری مێژوویەکی لەبیرکراوی بێ‌ئیرادەو خەون و پڕ زەبروزەنگ دا . وەك :- یادەوەری هەرەسی سیاسی و سەربازی‌یەکان. یادەوەری کۆچ و هەڵاتن وشکست، هەرلەساڵانی بیستەوە " 1920 "وەتا ئێستاکە ، ئەمانە بۆخۆی پاڵپێوەنەرێکی دەروونی و سیاسی کۆچ وسەفەرن . واتە دژایەتی‌کردنی نائارامی‌یەو وەهمی جێهێشتنی یادەوەری‌یەکانە.

چوارەم / یادەوەری‌و ترس و دووبارەبوونەوەی یادەوەری‌یەکان، ئەگەری شکستهێنانی شۆڕش و پێشبینی مەترسی و سەرگەردانی بۆ خۆی ترسێکی هەرەگەورەیە لەئایندەو یادەوەری‌یەکانی عەقڵی بەجێماو . کەواتە " شەڕێکی بەردەوام – وەهمێکی بەردەوام ، دواجار بەرەو بێهودەبوون و بێزاری‌یەکی بەردەوامی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری وسیاسی "

پێنجەم/ لەبەرئەوەی کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی ڕاڕایە لە نێوان خێڵەکایەتی و تازەپێشکەوتن دا کەواتە ئێمەی کورد لەدڵە ڕاوکێ‌ی گەڕانەوە داین بۆ بەربەریەت و هەوڵدان بۆ پێشکەوتن.

شەشەم / بەهۆی پرۆژەی وەهمێکی سەرتاپا گیرەوە بیرۆکەی ڕزگاربوون دەبێتە بیروباوەڕێکی کۆمەڵایەتی و تاکڕەوانەی تاکەکەس و کۆمەڵگە.

واتە وەهم لەنێو عەقڵی کوردی‌دا بۆتە پرۆژەیەکی گەورەی بیرکردنەوە و زانین و پێشکەوتن و ژیان لەیادەوەری‌یەکان دا . لەلای ئێمە یادەوەری‌یەکانی مێژوو ئێستایەکی وەهمی‌یە . ئێستایەکی وەهمیش بیرەوەری‌یەکانی شکستە لەنێو مێژوودا. هەر بەم شێوەیەش لەتاراوگە وەهمەکان زیاد دەکەن ، بەنیازی ڕزگاربوون لەوەهم، بەڵام بەپێچەوانەوە، چونکە وەهم بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی‌و دەرونی نادیاری ئینسانی‌کوردی‌یەو هەمیشە لەگەڵی‌دا ئەژی .

حەوتەم / لەبەرئەوەی عەقڵی کوردی هەردەم لەهەوڵی خۆبچوکردنەوەدابووە لەپێناو مانەوەو وەهمی بەهێزبوون دا ، کەواتە وەدووکەوتنی ئیرادەو ئارەزوو خەونەکان گەر لەهەوڵدانێکیشدا بێت ئەوا سەرئەنجام دەبێتە نەگونجاندن و هەڵنەکردن لەتەك ڕەوشت و نەریتە بەرجەستەبووەکانی دەمارگیری و توندڕەوی ئاینی وسیاسی‌دا ... هتد .

هەشتەم / لەبەرئەوەی پانتایی جەستەو دەرونی کوردی میدیایەکی لەبارە بۆ وەرگرتنی فشارو زەبروزەنگی دەرەکی ... کەواتە ئێمەش بۆ خۆمان بەرهەمهێنەری زەبروزەنگ وشەڕانگێزیین ، وەك ڕەگەزپەرستی و شەڕی تایبەت و دەرونی و کۆنترۆڵکردنی ئاینی و بیروباوەڕی نەوەکانی پێشوو، دواجار بەرەو ململانی‌ی سەربازی و سەپاندنی (محرمات Taboo) .

نۆیەم / دوبارەبونەوەی وێنەی دوژمن: .... هەمیشە بەرجەستەکردنی وێنەی دوژمن ئامادەبوونی زەبروزەنگی دوژمنەو بەرهەمهێنانی وەهم و خەیاڵ پڵاوی شەڕو چەوسانەوەو ژیانە، دوژمنیش چەوسێنەرو بەتواناو بەزەبروزەنگ وبەخێوکەرو فاشیست و خاوەن سزاو خاوەن کۆنترۆڵە...هتد " وەك جینۆساید و ئەنفال و کوڕەو و شکستی شۆڕشی ئاشبەتاڵ و زەبرو زەنگ و زیندان و سێدارە".

ئەم وێنانە، واتە وێنەی وەهمی‌و وێناندنە حەقیقیەکانی دوژمن هەمیشە لەتەك یادەوەری یە پڕئارەزوەکانی عەقڵی کوردی‌دا دەژی ... کەواتە دوورکەوتنەوە لەوێنەی دوژمن وتێڕامان لەدەرەوەی دوژمن ودوور لەشوێن پێکانی واتە هەڵاتن بەرەوتاراوگە و دوورکەوتنەوە لەووڵات تاکە هەوڵ و خەونی ئینسانی کوردی‌یە لەپێناو ڕزگاربوون دا.

لەگەڵ ئەوەش دا ئەم کۆچە بەکۆمەڵەی میللەتی کورد، بەمانای ڕزگاربوون و قوتاربون نی‌یە لەوێنەی دوژمن و چەوسانەوەی دەرونی وفشاری یادەوەری‌یەکان، بەڵکە ئەم کۆچە تەنها کاردانەوەیەکەو شۆڕشێکی خەفەکراوی ئاشتی خوازانەی نەوەکانە بەرامبەر کۆمەڵگە و وەهم و سەرگەردانی زەبروزەنگ، هەروەها ئەم کۆچە بەرپەرچدانەوەیەکی نەبینراوی عەقڵی بەجێماوی کوردە لەمێژوودا . هەروەها بێزاربوون وبێهودەبونە لە یادەوەری‌یەکان .

دەیەم / بەهۆی باری ئابوری‌و نائارامی بارودۆخی ئابوری‌یەوە لە کوردستان دا زۆرینەی کات بژێوی ژیان وپێکەوەنانی خێزان و ئارامی زۆرگران و زەحمەت بووە ــ هەروەها لەکوردستان دا هیچ پلان و نەخشەیەکی‌ئابوری نەبووەو وە لە ئێستاشدا نی‌یە، وەلە ئایندەش دا نەزانراوە. بۆ نموونە بێکاری و کرێی کەمی ڕۆژانەو کەمی موچە بوونەتە بەڵایەکی گەورەو بەربەستێکی واقیعی لەبەردەم ژیان و بژێوی و جێگیربوونی نەوەنوێکان‌و خەڵکانی کوردستاندا، بەتاڵانبردنی سەروەت و سامانی کوردستانیش لەلایەن داگیرکەرانەوە لەولاوە بوەستێ.

یازدەهەم / زاڵ بوونی ڕەوشت و ئاکارو بیروباوەڕی نەوەکانی پێشوو بەسەر بیری نوێ‌و ئەخلاقیاتی تازەو هاوچەرخ دا، کەواتە خەفەکردنی ئارەزووە نوێ‌یەکان هێزی پاڵنان و هاندانی کۆچ وسەفەرە .

دوازدەهەم / دوابەدوای والابوونی دەروازەکان و کردنەوەی دەرگاکان ئەفسانەکانی کۆچ بەجدی چوونە نێو خەیالاتی ئینسانی‌کوردەوە، لەپێش دا خەونەکان لەودیوو تەلبەندەکانەوە بوون، لەدوورگەی خەون وئومێدەکاندا. ئەو دەرگایانەی سەردەمانێك بوو بەڕووی ئینسانی‌کوردا داخرابوو هەر لەدوای ڕاپەڕینەوە کرایەوە و ئارەزووەکانیش لەنێوسەرابێك دا دیاربوون، خەیالاتی ئێمەش هێندە گەورەبوو چیتر بۆمان ڕانەدەگەێنرا لەنێو ئەو عەقڵە بچوکەی خۆمان دا – ئیتر ئەفسانەو خەونەکانمان بارکردوو بەڕێ‌کەوتین بەرەومەنزڵگەی ژیان و ئاسوودەیی تا تاوێك لەژێر سێبەرەکانی وەهم دا بحەوێنەوە .

هۆکارەکانی کۆچ وسەفەر دووهێڵی کاریگەرو سەرەکی بەیەکیانەوە دەبەستێت ، هەمیشە ئەم دووهێڵە داینەمۆ و وزەی پاڵپێوەنەری ئارەزوەکانە:

یەكەم / شەڕانگێزی تائەوپەڕی پانتایی زەبروزەنگی دیارونادیاری عەقڵی كوردی لەپێناو كوشتنی خەون وعەقڵ وئیرادەدا وخەفەكردنیان لەنێو پرۆسەیەكی مێژویی بێ ئاگادا، كەرەستەكانی ئەم مێژووە بەجێماوەش پێكهاتووە لە ئاكاری كۆمەڵایەتی باو، كۆنترۆڵكردن و زەبروزەنگی دەرەوەی كوردستان بەسەر خەڵكانی كوردستان دا ـ سەرگەردانی و نائارامی ناوخۆ....... بێهیوایی .

دووەم/ نەبوونی شوناس ....

لەبەرئەوەی عەقڵی كوردی لەنێو وەهم دا بۆخۆی پێشكەوتوخوازێكی كۆنەپەرستە – لەنێو كۆنەپەرستیش دا پێشكەوتوخوازێكی وەهمییە – كەواتە ئەم عەقڵە هەمیشە لەگەڕانەوەدایە بۆ نێو پانتایییە تاریكەكانی یادەوەری وەك " ئاسەواری شكستەكان – وەهمیپاڵەوان – كۆچی بەلێشاو – خێڵەكایەتیو ...سەرگەردانی " .

هەڵبەت هەركۆمەڵگەو بۆخۆی سیستمێكی ڕۆشنبیریو هۆشیاری جیاوازیخۆی هەیە بەجیاوازی كۆمەڵگەكانی دنیا –وەپانتایی ڕەوشتئامێزیو ئاین وسیاسەت و هەمووپێكهاتە كۆمەڵایەتییەكانیش سەرجەم لەپەیوەندیەكی یەكانگیرو پەلهاوێژدان، لەگەڵ ئەوەش دا سەرجەم هەموو ئەم پەیوەندییانە بە توندی پەیوەستن بە ئەندامەكانی كۆمەڵگەوە، كەواتە مرۆڤ هەڵگری ڕۆشنبیریی كۆمەڵایەتیو كەلتورو ڕەوشتئامێزییە – هەروەها مرۆڤ جەستەیەكی هەڵكۆڵراوی دەسەلات و یاساو بنەمای بیری كۆمەڵایەتییە و هەڵگری نائاگایی ئاینیو هۆشیاریو كۆنترۆڵ وسزایە . كوردستانیش تا ئێستا شوناسێكی دیاریكراوی سیاسی و ڕۆشنبیری و كۆمەڵایەتی سەربەخۆی نەبووە، هەمیشە پاشكۆی دەوڵەتە سەردەستەكان بووە، ئەمەش بۆتە هۆی ونبوونێكی بەردەوام و وایكردووە كۆمەڵگەی كوردی لەوەهمی شوناسێكی نادیاردا بژی.

خوێندنەوەیەكی دەروونی و ئەنترۆپۆلۆژی عەقڵی كوردی

گەر لەڕەهەندە دەرونییەكانەوە بڕوانینە پانتاییەكانی ناوەوەو دەرەوەی مرۆڤ ئەوا وەك لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی ئەتوانین بڵێین : خرۆشان و كارلێكردنەكان لەنێو ناوەڕۆكی دەرونی مرۆڤەكانەوە سەرچاوەدەگرێ، نەوەك لەدەرەوەی عەقڵی مرۆڤ – لەلێكۆڵینەوە شیكارییە دەرونییەكاندا زۆر بەووردی و بەزانستی باسی لێوەدەكرێ، جیاواز بەهەردوو قوتابخانەی ئەزمونگەریو ڕەفتارگەری. هەروەها بونیادی دەرونی بریتییە لەداواكاریو ویست و ئارەزووەغەریزەكان... گەر ئەم پێكهاتە جیاوازو یەكانگیرانە پانتایەكی لە دەرەوەی خۆیدا نەدۆزییەوە، ئەوا بەهەڕەشەیەكی زۆر گەورەوە پاشەكشێ دەكات و دەگەڕێتەوە بۆ نێوپانتاییەكانی ناوەوەی دەروون " واتە ئەو گڕوتینە لە ناخی مرۆڤ دا خامۆش دەبێتەوە " هەروەها ئەمە دەبێتە هۆی بەرهەم هێنانی پەیوەندییەكی زۆر مایكرۆیی لەنێوان داواكاری و ئارەزووەكان دا لەتەك بیركردنەوەو بۆچون وتێڕامان دا. ئێستاكەش بەرەو ڕووی ئەوگومانە دەبینەوە ــ كە ئایا ویست وداواكارییەكان تەنها پرسیارێكی بێ وەڵامە لەنێو دەرون و عەقڵی مرۆڤەكان دا ...!!؟

گەر پرۆسەکە بەم شێوەیە بێت ئەوا هیچ ڕەفتارو هەڵوێستەیەك بەرهەم نایەت، چونکە هەمیشە داواکاری و ئارەزوو غەریزە" بەدوای پانتایی‌یەکانی دەرەوەی خۆیان دا دەگەڕێن لە پێناو سەلماندن و جێگیر کردنی بونی ئارەزوەکان دا، کە ئەمەش بۆخۆی گوزارشت کردنە لە جەستەو دەرون و عەقڵ، پانتاییە دەرونی‌یەکانیش پێکهاتوون لە وەڵامی داواکاری " وەك جاك لاکان باسی لێوە دەکات " هەروەها بەدەستهێنانی زەمینە ڕەخساوەکانە بۆ ئارەزوو " وەك سێکس و خۆشگوزەرانی و ئاسودەیی و ژیان و بە ئەنجام گەیاندنی پرۆژە زاتی‌یەکان و تێگەیشتن لە پانتایی‌یەکانی جەستەی ئەوی دی... هتد"

گەر مانایەك بۆ ئارەزوەکانی ژیان بوونی نەبوو، ئەوا ئیتر ئارەزووەکان لە بێ مانایی خۆیان دا گوزەر دەکەن و شەڕەنگێزی دەگاتە ئەوپەڕی زەبرو زەنگ، کەواتە گەر وەك نەبینراوەکانی ئەنثرۆپۆلۆژیاش بڕوانینە ئەم هاوکێشەیە ئەوا پرسیارێك بەرەو ڕومان دەبێتەوە، ئایا پێکهاتە کۆمەڵایەتی‌و ئاینی و ئایدۆلۆژی‌یەکان وەك عەقڵ توانیویانە لەپەیوەندی و کۆنترۆڵکردنی نێوخێزان دەربچن؟ ئەم پرسیارە بۆ خۆی لەبەردەم گومانێکی زۆرگەورەدایە ـ ئایا کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی مەدەنی‌یە- ئایا کۆمەڵگەی کوردی پێویستی بەشێوەیەك لەشێوەکانی کۆمەڵگەیەکی مۆدرێن هەیە یان خوازیاری دواکەوتن و سەلەفیەتە- ئارەزووەکانی ئینسانی کوردی لەکوێوە سەرچاوەدەگرێ و لەکوێدا کۆتایی دێت ـ کەواتە گومانەکان گەورەترن لەحەقیقەتەکان ـــ لەبەرئەوە شوێنگەی کۆمەڵایەتی مرۆڤی کورد لەکوێدایە؟ "ك. لیڤی‌شتراوس " ئەڵێت : پێویستە لەسەرمان بڕی ئەو ووزەو هێزەی کە هەیە لەتاکێکی نێوکۆمەڵگادا بیکەینە گوزارشتێك بۆ مەدای بەرزبوونەوەی ڕێژەی گەشەکردن لەکۆمەڵگە مرۆیی‌یەکان دا،یان دابەزینی گەشەکردن و پێشکەوتن لەکۆمەڵگاکان دا[5]... کەواتە تاك هەڵگری پێشکەوتن وتوانا و هێزوشارستانی‌یەتە، هەروەها هەڵگری وزەی هەڵتەکێنەرە لەنێوپانتایی‌یەکانی بوونی خۆیدا- کەواتە تاك هەڵگری کۆنترۆڵو ئەداتەکانی دەسەڵاتە- دەسەڵاتیش لەباکگراوندە بینراوەکانی یەوە مۆدرێنەو ئاسودەبەخشە- بەڵام لەپانتایی باکگراوندە نەبینراوەکانی یەوە کۆنەپەرستێکی هەڕەشەئامێزە لەپێناو بەرهەمهێنانی مەترسی‌یەکان دا.

هەروەها مایکرۆپەیوەندی‌یەکانی ئاین و پارچە بەشبەشبوەکانی سیستەمی کۆمەڵایەتیش هەمیشە لەنێو پانتای‌یەکانی خۆیان دا ئامادەن و بەبەردەوامی لەنێو بیرکردنەوەو تێڕامان و فشاری دەرونی نائاگایی مرۆڤ دا بوونێکی تەکنیکی‌و مەعریفیان هەیە ـ ئەگەر ڕەوشتئامێزی‌و پابەندبونە کۆمەڵایەتی‌یەکان لەکۆنترۆڵکردنی عەقڵی مرۆڤەکان دا لە ئاراستەکردنێکی دووفاقی دا بن " واتە بە شێوازی دڵنیاکردنەوە" ئارامبەخشی" و هەڕەشە و مەترسی‌یەکان " دابن ئەوا ڕۆشنبیری دێرین و پانتایی سیستەمی کۆمەڵایەتی و دەسەڵات لەزەبروزەنگێکی گەورەدان و لەبەرهەمهێنانی عەقڵی نەکردەوە عەقڵی خامۆشدان .

گەر ئێمە نە کۆمەڵگەیەکی دەشتەکی بین و هەروەها کۆمەڵگەیەکی پێشکەوتوش نەبین ... وە تازە پێشکەوتوش نین، ئەی ئێمە چ جۆرە کۆمەڵگەیەکین ؟؟!!!

ئەم پرسیارە، ئەو پرسیارە مەترسیئامێزەیە کە لەگەڵمان دا ئەژی وەك واقعی کوردی ـــ ئەکرێت وەك زانستی کۆمەڵایەتی‌و ئەنثرۆپۆلۆژیا " ئەویش بەهۆی چەند لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی‌یەوە" بڵێین : کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگایەکە لە نێوان دواکەوتن و تازەپێشکەوتن دا- واتە کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی (قلق)ە. واتە ڕاڕایە لەنێوان گەڕانەوە بۆ بەربەریەت وهەوڵدان بۆ پێشکەوتن . لێرەوەبەگشتی بەرەو ڕوی گومانێکی گەورە دەبینەوە، ئەویش ئەوەیە؛ ئەشێ ڕێژەی عەقڵی گەڕانەوەمان بۆ بەربەریەت پانتایی‌یەکانی بیرکردنەوەی ئێمەی داگیر کردبێ‌و بڕیاری گەڕانەوەشمان

[5] علم الانانسة– کلود لیڤی شتراوس – لا **75**.

دابێت،..ئەی ئەشێ بڕیاری پێشکەوتنمان دابێت– واتە هەوڵدان بۆ نوێخوازی و بیرکردنەوە لەپڕۆژەی جدی و تێڕامان لەئایندەو خوێندنەوەی ئێستاو ڕەخنە لەمێژوو !!.

بەشی دووەم

- پێکهاتەی بونیادی کۆمەڵگەی کوردی

پێکهاتەی بونیادی کۆمەڵگەی کوردی

هەر لەسەرەتاوە دروستبونی کۆمەڵگەی کوردی هەوڵدانێك بووە لەخێڵەکایەتی‌یەوە، یان بیرۆکەی هەوڵدانێك بووە لەنێو سەنتەری دەسەڵاتی خێڵە بچوکەکانەوە بۆ بەرگری کردن لەخۆ، بەرگری کردن لەپانتای‌یەکی گرژبوو کەواتە هەمیشە خێڵی کوردی لە پێناو وەهمی بەهێزبوون دا، سەرقاڵی بچوکردنەوەی پانتایەکانی هێزی زاتی خۆی بووە لەبەرئەوە هەمیشە لە پڕۆژەی خۆبچوکردنەوەدا بووە لە پێناو، مانەوەدا مانەوەیەك هەرچۆنێك بێت " واتە مانەوەیەکی بێ‌دەسەڵات، مانەوەیەکی بێ‌مانا، چەوساوە و نیشتمانێکی وێران " .

ئەم هێزە وەهمی‌یە بەخەیاڵی ئەو ڕۆژە شیرینەوە خەوئەبینێت کەهێزێك لەمیتافیزیکاوە ڕزگاری‌بکات ـــ ئیتر پاڵەوانە ئەفسانەی‌یەکان بن یان لەشکری دیووەتاریکەکانی مێژووبن " وەك وێنەو وێناندنی لەشکری ئیسلام لەلای کورد– وێنەی لەشکری عوسمانیەکان– شاهەنشای ئێران " .

لە مێژەوە ئامێتەبوونی هێزی سیاسی‌و سەربازی خێڵی کورد لەتەك هێزە باڵا دەستەکانی دەوروپشتی خۆی‌دا " بەهۆی نەخشەو پلانی هێزی گەورەو کەلتوری گەورەی بێگانەوەو لەپێناو بەرهەمهێنانی وەهمی پڕۆژەیەکی ئاشتیخوازانەی ژێر سایەی هێزەکان، هەروەها لە پێناو مانەوەو دەستەبەرکردنی هێزو پسوڵەی ڕەوایەتی، وەك کۆمەڵگەیەکی ژێردەستەو کولتورێکی فەقیروبێ دەسەڵات و بێ شوناس ماوەتەوە، کە ئێستاکەش لەخێڵە بچوکە هاوشێوەکانەوە ئەم عەقڵە گوازراوەتەوە بۆ ژیانی شاروشارستانی‌یەت، واتە تائێستاکەش بنەماو سیماو خەسڵەتی خێڵی سەرەتایی وەك دەسەڵاتی ئاکاری ئاینی ـ دەسەڵاتی خێڵ و پێشێلکردنی‌مافە مەدەنیەکانی کۆمەڵگەو گومڕاکردنی دیموکراتی‌یەت باڵا دەستە.

ئەگەر باس لەشارو شارستانی‌یەت بکرێت ئەوا ئەبێت لەبەردەم چەند بونیادێکی پێکهاتە ئامێزدا ڕابوەستین،وەك بونیادی کۆمەڵایەتی‌و ئاینی‌و پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان و عەقڵی سیاسی‌و کەلتورو پڕۆژەی ڕۆشنبیری، پێئەچێ کۆمەڵگەی کوردی پێش ئەوەی گەیشتبێتە شارستانی‌یەت پەرتەوازە بوبێت، یان واباشترە بڵێین، لەساتی گواستنەوەماندا ، واتە گۆڕان لەکۆمەڵگەیەکی‌سەرەتایی‌یەوە بۆ پێکهێنانی شارستانی‌یەت لێکترازاین و لێك هەڵوەشاین .
لەبەرئەوەی ئێمەی کورد تائێستاکە نە گەیشتوینەتە سەردەمی ڕەخنەو ڕۆشنگەری‌و پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی مەدەنی کەواتە ئێستاکەش لەنێو بیرو بۆچون و وێناندن و ئەخلاقیاتی کۆمەڵگەیەکی خەفەکراو دەرنەچوین " بۆ نمونە : لەکوردستاندا عەقڵ وڕەوشتامێزی ئاینی زاڵە، کۆنترۆڵکردنی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان بەهۆی ئاین ودواکەوتنەوەیە. خۆکوشتن و خۆسوتانی ژنان، کوشتن و ئەتکردنی ژنان، بایەخنەدان بەهێز وتوانای گەنج و پەرستنی نەوەکانی پێشوو پڕۆژەیەکی کۆنەپەرستانەی کۆمەڵگەی کوردی‌یە."

هەروەها ئەندامانی کۆمەڵگەش بەرجەستەیەکی کۆمەڵایەتی نێو پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانن، کەواتە :

یەکەم / توانەوەو ئامێتەبوونی تاکی کورد لە نێو نائاگایی کۆمەڵ و ئاین دا، وەك جەستەیەکی گوناهبارو تاوانبار.وەك "فلتشر" ئەڵێت : ئەبێت هەمووشتێکی پیرۆز بەبێ دەستکاری لە شوێنی خۆی دا بێت "[1] ئەم تێبینیەی " فلتشر، سەرجەم دەرئەنجامی لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی‌یە لەسەرکۆمەڵگەی سەرەتایی " هندۆسەکانی باونی " لەم کۆمەڵگە سەرەتای‌یەدا هەمووشتە پیرۆزەکان بەبێ دەستکاری دەمێنێتەوە کەبریتین لەوشتەپیرۆزانەی پەیوەستە بە ئاین

[1] پێشەکیەك بۆ ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی– لوسی میر– لاپەڕە ***81***.

و دەسەلاتەوە. ئەم شێوازە سروتئامێزە بۆخۆی کۆنترۆلکردنێکی سەرەتاییە لەپێناو پاراستنی پیرۆزیو تابۆ و یاساو خوو نەریتە کۆمەلایەتییەکاندا. وە ئەم سیستەمە بەربەست دانانە لەبەردەم فیکری جیاوازو ڕەوشتی جیاوازدا . بەدیویکی تردا کۆمەلگە ناسەرەتاییەکان " واتە ئەوکۆمەلگایانەی تاسنوریك پێشکەوتون " وەك کۆمەلگەی کوردی، تاکە کەس لەنێو ئارەزوە خەفەکراوەکان دا دەبێتە جەستەیەکی کۆمەلایەتی هاوشێوەو هاوبەشی وەهەم و بەها کۆمەلایەتییەکان.

دووەم / لەبەرئەوەی ئێمەی کورد لەعەقلی بەجێماوی مێژووی سەرەتایمان دەرنەچوین، کەواتە تاك لە بڕیارە کۆمەلایەتیەکاندا وون ئەبێت.

هەمیشە کۆمەلگەی کوردی ئاوێزانە لەتەك بڕیارێکی سەلەفیدا، کەواتە جوداخوازی لەنێوەندی ئەم هەڕەشەیەدا مەترسیدارو وەهمە، چونکە هەرچییەك هەبێت بەدەرلەم هاوکێشەیە ئاوێزانی بیرۆکەیەکی سەرتاپاگیری ئەخلاقییە.

گەر لە ئاماژەیەکی شیکارییەوە بچینەنێو دیووەشاراوەکانی ئەم کێشەیەوە، ئەوا بەپێویستیدەزانین چەند نمونەیەکی کۆمەلایەتی بهێنینەوە، بۆ نمونە لەبەرئەوەی عەقلی خێزانی کوردی لەباوەڕی تۆکمەبوون و سەقامگیربون دا نەوەکانی خۆی ئەخەسێنێت و لەنێو بیروباوەڕە کۆمەلایەتیو ئاینییەکان دا ئەیانتوێنێتەوە. کەواتە ئینسانی کورد لەدەرەوەی ئارەزوەکانیدا دەژی و ڕەخنەو پرسیارەکانیشی جێدێلێ بۆ مێژوو. ئەمەیە ژینالۆژیای ئەو عەقلە خێلەکییە کە دیاردەی کۆچ و خێزان و شوێنە گشتیەکان و سەرشەقام و دەزگا پەروەردەییەکانی داگیرکردووە. لەپێناو دروستکردنی خێزانێکی پیرۆزو بێ ئارەزودا، هەروەها لەپێناو پێکهێنانی کەسانی ترساوو " مەکبوت " و چەوساوەو عەقلی نەکردەو دواجاریش بەرەو تۆکمەکردنی عەقلی شەڕانگێزو جەستەودەرونێکی بەزەبروزەنگ " بۆنمونە ئینسانی کورد چەند بێئاگایە لەڕۆشنبیری ئەوەندەش شەڕانگێزە. " ڕوخساری " ئینسانی کورد پڕە لەشەڕو زەبروزەنگ و کوشتارو تاوان و ڕق و تۆلە " تۆلەکردنەوەلەهەموو شتەکان " ئینسانی کورد لەپێناو پارسەنگ بوونەوەیدا لەتەك بابەتەکانی دەرەوەی خۆیدا ناچارە پابەندبێت بە ڕەوشت و ئاکاری نەوەکانی پێش خۆییەوە بۆ بەدەستهێنانی پسولەی ژیان، ئەم بیروباوەڕەکۆنەی کۆمەلگەی کوردی هاوشێوەیە لەتەك بیروباوەڕو ئیمانی کۆمەلگە سەرەتایەکانی ئوستورالیادا کەبیروباوەڕێکی ئاینی بەهێزیان هەیە، پەیوەستە بەهەست و خواستی ئاینییەوە، زانا ئەنثرۆپۆلۆژییەکان ناویان لێناوە "پەرستنی نەوەکانیپێشوو " بەبڕوای کەسانی نێو ئەم کۆمەلگەیە نەوەکانی پێشوو ڕزگارکەرو بەخشندەو داهێنەری ژیانی ئێستاو داهاتووی کۆمەلگەن و ژیان بەخش و ئەو ڕووحە نادیارانەن کە هەمیشە لەگەلیان دا دەژین. بەئاشکرا هەمووپارانەوە و سەمایەکی ئاینیو سروتە کۆمەلایەتیو ئاینییەکانی ئاراستەی ڕۆحی نەوەکانی پێشوو دەکرێ، کەواتە نەوەکانی پێشوو پیرۆزن، ڕۆحێکی پیرۆزن بەومانایەی لەژیانی پێشویان دا دۆزەرەوەی پیت و بەرەکەت و ڕاووشکارو کەرەستەکانی جەنگ و ئامرازەکانی ژیان بون. ئەمەبۆخۆی سەرنجێکی ئەنثرۆپۆلۆژی بوو سەبارەت بەبیروباوەڕی کۆمەلگا سەرەتاییەکان لەمەڕ پەرستن و پیرۆزی نەوەکانی پێشوو، وەك ڕۆحێکی پیرۆزی ژیان بەخش. کۆمەلگەی کوردی کۆمەلگەیەکی سەرەتایی نیە بەلام داخراوو وەستاوە و هەمیشە لە گەڕانەوەدایە، ئینسانی کورد ناراستەوخۆ لەپەیوەندییەکی هەرە کولتوری و ڕۆشنبیری دایە لەتەك نەوەکانی پێشوودا بەلگەش بۆ ئەم ڕاستیە ئەوەیەکە ئینسانی کورد زۆر سەرسەختانە پابەندە بە ڕەوشت و ئاکاری سەلەف و نەوەکانی پێشووەوە، بۆ نمونە : لەلای نەوەکانی پێشوو چەند ڕەفتارو بیرکردنەوەیەك حەرام کراوە. هەتائێستاش ئەم ڕەفتارانە تابۆن :-

- ژوانی عاشقان .
- بیروڕایی سەربەست .
- ئازادی کۆمەلایەتی تاکە کەس.
- ژیان لەدەرەوەی خێزان .
- سێکس ، هەموڕەفتارێکی سێکسی تابۆیە، لەدەست گرتنو ماچ وئاهەنگ وپێکەوەبون وپێکەوەخەوتنی کوڕ و کچ و پیاسەو مانەوە.
- هاوڕێیەتی کوڕ حەرامە بۆ کچ .
- هاوڕێیەتی کچ شەرمە بۆ کوڕ .
- سەماو پێکەوەبون تابۆیە، بەلام هەلپەرکێی بەکۆمەل قەدەغە نییە.

- چوونە دەرەوەی ئافرەت لەماڵ "ئافرەتی کورد بێجگە لە خێزانە پێشکەوتوو شارستانیەکان دەخرێنە ژێر چاودێرکردنێکی ئەخلاقی و ئاینی و کۆمەڵایەتی‌یەوە"

ئەمانەو چەندین ڕەفتاری تری مرۆیی کە بەتوندی پەیوەستن بەخواست وئارەزوەکانی‌ئینسانەوە قەدەغەکراون، ئاماژەیەك؛ کەواتە کۆمەڵگە باوکێکی گەورەو ــ خێزانێکی بچوکە، پەیڕەونەکردنی قەدەغەکراوەکان لە هەموو بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی‌دا بۆخۆی لادان و جودا خوازیە، دواجاریش نەفرەت و نەفرەتێکی کۆمەڵایەتی نەوەکانی پێشووە دەرهەق بە نەوە نوێکان، بەپێچەوانەشەوە، پەیرەوکردنی تابۆو ڕێزوخۆشەویستی بۆ بابەتەپیرۆزەکان ، ئاسودەگی کۆمەڵایەتی‌و ڕێزوستایشی نەوەکانە دەرهەق بەکۆمەڵگە، دواجار ئەمە بۆ خۆی وەهمێکی کۆمەڵایەتی‌یە لەپێناو شەرم و شەرمەزاری‌دا، کەواتە " تابوو" خەفەکردنی ویست وئارەزووە ئینسانی‌یەکانە لەپێناو ڕەوشتی پیرۆزو خواستە کۆمەڵایەتی‌یەکان دا .

فشارە دەرونی‌و کۆمەڵایەتی‌یەکان

بەبڕوای " کلۆد.لیڤی. شتراوس " هەموو پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان لێپێکهاتوی خواست و ئارەزووە جەستەی‌و دەرونی‌یەکانە، هەربۆیە لەنوسینێکی‌دا دەڵێت:

" هەرلەبەرئەوەی کە دانپیانانێك هەیە بەوەی کەڕووکەشە کۆمەڵایەتیەکان بریتین لە: یەکەمین جار کۆمەڵایەتین، هەروەها لەهەمان سات دا جەستەیی‌و دەرونین "[2]، ئەم تێبینی‌یە ئەنثرۆپۆلۆژی‌یەی "شتراوس" ئەو باوەڕو تێڕوانینە کلاسیکیانە بەجێدێڵێ کەلەم بوارەدا باوەڕیان وابووە کەهەموو پەیوەندیەکی کۆمەڵایەتی بریتی‌یە لەڕەفتارێکی کۆمەڵایەتی‌و هیچی‌تر، واتە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی‌و خانەو دەزگا کۆمەڵایەتیەکانی کۆمەڵگە، بەم پێ‌یە تەنها یەکەیەکی هاوبەشی میکانیکی‌یەو پەیوەستن بە گەشەسەندنی کۆمەڵگاوە، لەبەرئەوە پێویستە هەمیشە کەباس لەکۆمەڵگەیەك دەکرێت، ئەگەرچی سەرەتایش بێت یان تازە پێشکەوتوبێت، یان زۆر پێشکەوتوبێت بەناچاری ئەبێت لێکۆڵینەوەش لەسەر بنەما دەرونی‌و عەقڵی‌یەکانی کەسانی نێو کۆمەڵگاکەش بکرێت، بەڕەچاوکردنی هۆشیاری کۆمەڵایەتی‌و کولتورو ڕادەی پێشکەوتن و بنەماکانی شارستانیەت.

لەبەرئەوەی هەمیشە مرۆڤ لەڕەفتارێکی کۆمەڵایەتی بەردەوام دایە کەواتە لە پەیوەندی‌یەکی سەر سەختانەدایە لەگەڵ پانتای‌یەکانی دەرەوەی‌خۆی‌دا، وەك " هۆشیاری کۆمەڵایەتی، نەتەوە، دەزگاکان، دەسەلات و پەروەردە، ئابوری‌وسیاسەت و ئاین ... هتد " گەر لێرەوە باس لەکۆمەڵگەی کوردی بکەین ئەوا ئینسانی کورد لەپاڵ هەموو ئارەزوو داواکاری‌یەکانی‌دا ئیرادەی خۆی‌و خواستەکانی خۆی غائبە؛ چونکە ئینسانی‌کورد ڕازی‌یە بەو وەلامە وەهمیانەی کۆمەڵگەو ئامێتە بووە لەتەك بیروباوەڕو ئەفسانە کۆمەڵایەتی‌یەکان و "قەدەغە کراوەکان" و شەرم و نەفرەتی کۆمەڵگا.

واتە ئەم زاتە کۆمەڵایەتی‌یە زۆر دوورە لەئارەزوەکانی‌خۆی و سەرقاڵی ژیان وئاسودەگی‌یە لەنێو ئیرادەی کۆدا، ئەم ئیرادەیەش ئیرادەی گەڕانەوەیە بۆ ڕابردوو، ژیانە لەیادەوەری‌یەکان دا، ئارەزووە کۆمەڵایەتی‌یەکانیش لەوەهمەوە سەرچاوەدەگرێ‌و بەوەهمیش کۆتایی‌دێت ; ڕزگاربون و ئاسودەگیش ئەو بەهەشتە وونەیە کەم تا زۆر بۆتە خەونێکی کۆمەڵایەتی.

ئەکرێت بوترێت لەپاڵ ئەوەی میللەتی کورد لە فەزای وەلام دا ئەژی‌و لە وەهمی ڕزگاربوون دا دەگەڕێت بەدوای فەردۆسی وون بوودا، هەروەها لەنێوخەیاڵەکانی زەبروزەنگ و شەڕێکی بەربەری‌دا خوازیاری خەون و پێشنیارێکی ئیرادەوی‌یە لەپێناوخۆشگوزەرانی‌دا. لەم ڕووەوە زانای کۆمەڵناس "غی ڕۆشیە " دەڵێت:

---

[2] کلود لیڤی شتروا‌س – علم الاناسة– لاپەڕە **82**.

"کـەڕەفتاری تـاك کـارتێکراو ئـەبێت بەمیدیاکۆمەڵایەتی‌یەکـەو بەدەرلـەوەی کەکاریگەریـەکی حـەقیقی و کـارای هـەبێت، کەمترنی‌یـە لـەوەی کـە لێپێکـهاتووی ڕەفتـارێکی کۆمەڵایەتی‌یـە"[3] کەواتـە ڕەفتـارە کۆمەڵایەتی‌یـەکانی تـاك بەرجەستەکردنی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانە، هەر لەبەرئەوەشە لەنێو کۆمەڵگە سەرەتایی‌و دواکەوتوەکان دا مرۆڤ، بەتەنـها پێکهاتەیـەکی کۆمەڵایەتی‌یـەو لـەنێو سیسـتەمی ئامـاژەو ڕەوشـتامێزی کۆمەڵگـەدا ئـەژی. هـەمووگوتارێکی کۆمەڵایـەتیش ئامێتەیەکـە لـە بیرۆکـەو تێڕوانینێکی ئـاینی، پـر یـادەوەری ومێژوە، وەهیچ گوتـارێك ناتوانێت گوزارشـت لەتازەگـەری خـۆی بکـات، بـەڵام دووبـارە تازەبونـەوەی خـۆی ڕادەگەیـەنێت، وەهـەموو ڕفتـارێکی کۆمەڵایـەتی دەبێتـە سەرگوزشتەیەکی کۆمەڵایەتی‌و گومانەکانی ویست ئارەزووە مرۆییەکان سەرکوت ئەکات. نموونە وەك بیرۆکەی ڕەوایەتی شەڕوململانێکانی خێڵ‌و ڕەگەزونەژادە جیاوازەکان، هەروەها سەرکوتکردن و چەپاندنی ئارەزووە سێکسی‌یەکان.

لەبەرئەوەی شەڕوزەبروزەنگی ئەوانی دی تەنها دروستکەری وێنەی دوژمن نی‌یە- بەڵکە وەڵامدانەوەی شکست و ڕەوایەتی زاڵبونی شەڕانگێزیەو پیرۆزکردنی زەبروزەنگە لەوێنـەی دوژمـن دا. هەروەهائـەم وێنەیە بەرهەمهێنـەری فشارە دەرونی‌یەکانەوخوازیاری کۆنترۆڵکردنی مرۆڤەکانە لەپێناو پێکەوەژیان لەگەڵ ئارەزوەکانی دەسەڵات دا.

هەمیشە مرۆڤایـەتی لـە هەڕەشـەیەکی بـەردەوام دایـە بـەهۆی پانتای‌یـەکانی دەرەوەی خۆیـەوە، بـەڵام هەمیشـە فشارەکۆمەڵایەتی‌و زەبروزەنگە کولتوری‌یەکانی کۆمەڵگەو ئاین ئیحتوای دەکـەن وئاراستـەی پێکهاتـە کۆمەڵایەتی‌یەکانی دەکەنەوە، وەك پەیوەندی‌یەکۆمەڵایەتی‌یەکان، خێزان، دەزگاپەروەردەی‌یەکان، فەرمانگەو مزگەوت وبۆنەڕەسمیەکان.

کۆمەڵناس " بۆدۆن بۆرکێو " لەکورتە پێناسەیەکی‌دا سەبارەت بەڕەخنەی هاوڵاتیان لەیاساودەوڵەت و دەسـەڵات لەکۆمەڵگە پێشکەوتوەکان دا ئەڵێت :

" توانستی دەربڕینی بڕیارێکی ڕەخنـەیی لەلایـەن هاوڵاتیانـەوە زامنێکی‌کاریگـەرو تـەواو دروسـت ناکـات دژی چەوسانەوەوسەرکوتکردن، بەڵام زۆر لەدەسەڵاتداران دەکات کەدادپەروەربن یـان بەلایەنی‌کەمـەوە هەوڵدانێکـە لـەپێناو ئاشناکردنی دەسەڵاتداران بەکێشەکانی جەماوەر، بەڕێگەی ملکەچ پێکردنی دەسەڵاتیان بۆ بڕیارێکی ڕەوا "[4]

گومـان لەوەدانی‌یە کەپرسیارو ڕەخنەوگومانـەکانی مـرۆڤ دەرگایـەك لـەدەرگاکانی دەسـەڵات دەخاتـە سەرپشـت کەئەمـەش بۆخـۆی پێکهاتـەی کۆمەڵگەیـەکی مـەدەنی‌و مـافی هاوڵاتیانـە بەرامبـەر پـڕۆژە ڕەواکـانی دەسـەڵات و زەبروزەنگی‌یاساکان. لەگەڵ ئـەوەش دا مافـەکانی هاوڵاتیـان بـەدیوێکی‌تردا خەفەکردنی‌خواسـت وئارەزوەکـانی تاکـەو بچوکردنەوەیـەتی لـەنێو مافـە کۆمەڵایەتی‌یـەکان دا. پانتای‌یـەکانی دەسـەڵاتیش لـەهێماو ئامـاژەو ئاراسـتەکردنی زانیاری‌یەکانـەوە مرۆڤایـەتی پەلکێشـدەکات بـەرەو میدیاکـانی ژیـان. لەبەرئـەوەی هەمیشـە دەسـەڵات لەبەرهەمـهێنانی وێکچووەکانی خۆی‌دا مرۆڤە هاوشێوەکان دروستئەکات ـ هـەروەها لەبەرهەمـهێنانی جیـاوازی‌دا ئـارەزووە مرۆییـەکان هێندەی ڕەفتارێکی کۆمەڵایـەتی بچوك دەکاتـەوە، بەم پێیە لەوانەبێ وەهمەکانی دوژمـن دروسـتکراوی زەبـرو زەنگـی دەسەڵات بێت، لەوانەشە وانەبێت ، لەبەرئەوەی کۆمەڵگا گومڕایە بەدەسەڵات و لەنێو پانتایەکانی ژیان دا ڕەفتارەکانی مەحکومە بە لێپرسینەوە، کەواتە هەموولادانێك سزابەخشەو هەمووتابۆیەکیش پیرۆزە.

ئایا پابەندبوون بەڕەوشتی‌کۆمەڵایەتی‌یەوە پەیوەستبونێکی سەرسەختانەنی‌یە بەبیروباوەڕی کۆمەڵایەتی‌یەوە؟

زوربەی کۆمەڵناس و مرۆڤناسەکانی دنیا لە وەڵامی ئەم پرسیارە دا یەکدەگرنـەوە بـەوەی کـە پەیوەسـتبونی تـاك بەڕەوشـتی کۆمەڵایەتی‌یـەوە تەنـها ڕەفتـارێکی تـەکنیکی کۆمەڵایـەتی ئینسـانەکان نی‌یـە، بەڵکـە ئـەم پەیوەسـتبونە پەیوەستبونە بـە کـەلتوری کۆمەڵایەتی‌و ئـاینی و سیاسـی‌یەوە بـە بـڕوای "شـتراوس " پەیوەسـتبونە بـە نائاگـایی زهنـی کۆمەڵگاوە. بـەبڕوای "دورکایمیش "پەیوەستبونی‌کۆمەڵایەتی‌ئینسانەکان پەیوەستبونە بـە سـەرەتاکانی زانینـی چاکـەو خراپەوە کە بۆخۆی مەعریفەیەکی سەرەتایی‌یەو ڕەفتارێکی سنوردراوی کۆمەڵایەتی‌یە.

---

[3] غی روشیە– مدخل الی علم الاجتماع– فعل الاجتماعي – لاپەڕە **53**.

[4] بۆدۆن بۆرکێو– سسولوجیة الدولة– لاپەڕە –**144**.

هەڵبەت فاكتەرو پانتایی ڕووبەری ئابوری و ژیان و ئاین و پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكان... هتد كاریگەرییەكی ئەوتۆیان هەیە لەسەر مرۆڤ وەك ڕۆشنبیری و پابەندبون و ڕەفتار، بەڵام ئەگەر بێینە سەر باسی كاری كۆمەڵایەتی هێماكان ئەوا دەچینە نێوپانتایەكی بەرفراوان و ئاڵۆزترەوە، وای بەباش دەزانم لەم لێكۆڵینەوەیەدا تێگەیشتنیهێماكان زیاتر ڕوون بكەمەوە:-

هێماكان سادە بەرهەم دێت وداینەمیكیەتیخۆی هەیە، كاروكارپێكردنیخۆی هەیە ـ مەبەستی دیاریكراوە، هەر هێمایەو ئاراستەو كاریگەری خۆی هەیە، خواست و ئارەزوە نادیارەكانی هێما جیاواز و پەیوەستن بەیەكەوە، دواجار هێماكان مانابەخشن و خاوەن پانتاییەكی كۆمەڵایەتین، واتە هێما لەنێو تۆڕی ڕۆشنبیری كۆمەڵایەتیدا هەڵگری زانین و ئاگایی و وریاكردنەوەو ئاماژەپێدان و شاردنەوەو هەڵماڵینی وێنە ئاڵۆزەكانە.

شێوەو شێوازی كاری كۆمەڵایەتی هێماكان لەلای زانایی كۆمەڵناس "ڕۆشیە " لەچواركورتە پێناسەدا كۆدەبێتەوە، كەبریتین لە :-

هێماكان كەپاڵپێوەنەرن بۆ پێكەوەگرێدان وهاندان، وەئەوهێمایانەی كەئاستی ڕێكخستنی دەستەو كۆمەڵەكان دیاری دەكەن، وە ئەو هێمایانەی ئێستاكە پەلكێشدەكەن. بۆ ڕابردوو، هەروەها ئەو هێمایانەی كەوا ئەكات بوونی هێزو بونەوەرانی سەروسروشت " میتافیزیكی " بوونێكی حەقیقیان هەبێت "[5].

بەم پێیە هێماكان لەنێو ڕۆشنبیری كۆمەڵایەتیو پانتایەكانی كۆمەڵو گروپ و ئاین دا بەرجەستەدەبن، دەبنەوە بەجەستەیەكی كۆمەڵایەتی. بۆ نمونە، پەیوەستبون بەئاینەوە مانایی تەواو پەیوەستبون نییە بەدەقی ئاینی دیاری كراوەوە ـ چونكە هەرلەسەرەتاوە مرۆڤ لەهەڕەشەو فشارەمیتافیزیكیو سروشتییەكانی هێماكانەوە دەگاتە ترس وپەرستنی یەزدان، دواجاریش مرۆڤ لەنێو ئەفسانەكانی یەزدان دا ستایش بۆ هێزی لەڕادەبەدەری سروشت دەكات. لەكۆتایشدا دەگاتە بوونی یەزدان و لە وەهمەكانی ژیانیشدا مرۆڤایەتی لەهەوڵیدا بۆ دۆزینەوەی پانتاییەكانی هێما هەڵدەستێ بە پێكەوەنانی بیروباوەڕێكی یەكگرتوو، ئەفسانەیەكی هاوشێوە، زەبرو زەنگێكی هاوشێووە، بڕێك زەبرو زەنگ، خۆشەویستی و وەفاداری كۆمەڵایەتی، نەژاد پەرستیو ڕەگەز پەرستی...هتد.

زوربەی زانا ئەنثرۆپۆلۆژیو میسۆلۆژییەكان لەسەرئەوە ڕێكەوتون كە مرۆڤایەتی هەرلەسەرەتاوە ئەفسانەو وەهمەكانی ئاراستەی دیووە نادیارەكانی سروشت كردوە لەپێناو دۆزینەوەی بەهەشتی ونبودا. لە بۆچونەكانی دۆركایم دا تەئكیدی لەسەر دەكرێتەوەو دواجاریش " ماكس ڤیبەر " باسی لێوەدەكات.

لەكۆتایش دا كاریگەری هێماكان دەچێتە نێو جەستەی مرۆڤایەتییەوە، مرۆڤیش دووبارە بەرهەمهێنەرەوەی هێماكانە، هەروەها هەڵگرو وەرگرو گوێزەرەوەی هێماكانە لەنێو ژیانی كۆمەڵایەتیو ڕەفتارەكۆمەڵایەتییەكان دا.

بۆ نمونە لەزوربەی كۆمەڵگە سەرەتاییەكان دا فشارێكی زۆرگەورەی كۆمەڵایەتی و ئاینی لەسەرئافرەتان هەیە، وەك بەشداری نەكردنی ئافرەتان لە زۆربەی سروتە ئاینییەكان دا، لەشەڕدا، لە ئاهەنگەكانداو ڕەفتارەكانیان سنور دراوە، بۆ نمونە ئافرەت نابێت جگەرە بكێشێت بە بەهانەی ئەوەی كە حەرامە و شەرمە هاوشێوە لەتەك ڕەفتارەكانی پیاودا مامەڵە بكات، لەلایی هندییە سورەكانی ئەمریكا و كەنەدا، ڕەفتار و خوو نەریتەكانی پیاو جیاوازە و هی ئافرەتیش جیاوازە، لەلای ئەوان ئافرەت سنوردراوە بە چەند دابوونەریتێكی دیاری كراوو، بە بڕوای هندۆسەكان ساتی دەستێوەردان و نزیكبونەوە لە خوو نەریتەكانی لەلایەن ئافرەتانەوە كۆمەڵگا ڕوو بەڕوی ئاشوب و نەگبەتی و نەفرەتی ڕۆحی گەردون دەبێتەوە. هەروەها بە هەمان شێوە لە نێو كۆمەڵگە تازە پێشكەوتوەكانیش دا یان دواكەوتوەكانیش دا كە لە ئاستێكی شارستانی تاڕادەیەك پێشكەوتوودان دیاردەی جگەرە خواردنو مەی خواردنەوەی ئافرەت حەرام و شەرمەزارییە ئەویش بە هۆی بەهانەیەكی ئەخلاقی و ئاینی و كۆمەڵایەتییەوە. بێجگە لەمە ئافرەت بێ بەشە، لە هەموو مافێكی مەدەنی و مرۆیی لە ڕووی كۆمەڵایەتی و فەرهەنگیشەوە ئازاد نیە.

لەم باسەوە ئەوە ئاشكرا دەبێت كە هێماو ئاماژەكانی ئێستا "هەنوكە" پەلكێش دەكرێت بۆ نێو بیروباوەڕەكانی ڕابردوو، ڕابردوویەكی پڕ یادەوەری و بیروباوەڕی نەوەكانی پێشوو، هەروەها ئەو نزیكایەتییە هاوشێوەیەی كە لە نێوان

---

[5] غی روشیه– مدخل علم الاجتماع– فعل الاجتماعي– لاپەڕە– **35**.

ڕەوشتامێزی و بیروباوەڕی کۆمەڵگە سەرەتای‌یەکان و کۆمەڵگە تازە پێشکەوتوەکاندا هەیە نزیکایەتیەکی کۆمەڵایەتی و شارستانی نی‌یە، بەڵکە نزیکایەتیەکی ڕەوشتی و بیروباوەڕە سەرەتاییەکانی ئاین و وەهمە کۆمەڵایەتی‌یەکانە بەدیوێکی نادیاردا.

کۆمەڵگەی کوردیش یەکێکە لەو کۆمەڵگایانەی زوربەی ئارەزوە ئینسانی‌یەکانی حەرام کردووە هەر لە ئازادی کۆمەڵایەتی ئافرەتێکەوە بۆ جێژوانی عاشقان و خەون و پرسیارو گومانەکان، ئینسانی کورد لە نێو دەفتەری یادەوەری کۆمەڵگەدا تەنها لاپەڕە بەسەرچووەکانی یادەوەری‌یە، واتە ئینسانی کورد هیچ پەیوەندی‌یەکی نەماوە بە شارستانی‌یەتەوە و لە گۆشەگیربوونی خۆیدا مامەڵە لەتەك زەبرو زەنگە خەفەکراوەکانی خۆیدا دەکات و لە وەهمی خواست و ئارەزوەکانی‌یەوە لە خەڵوەتی سەفەرێك دایە بۆ نێو یادەوەری‌یەکانی مێژوو، لە نێو یادەوەری‌یەکانی مێژووش دا خواستو ئارەزوەکانی کوژراون و ژیانی بە دەست نەوەکانی پێشووەوەیە : هەتا ئینسانی کورد مامەڵە لەتەك بیرەوەری‌یەکانی‌دا بکات ناتوانێت بگاتە ئاستی ژیاری‌و عەقلانیەت.

ڕێکخستنی ئاستی هێماکان مەعریفەیەکی سەرەتایی ئەبەخشێت بە مرۆڤەکان، بە هۆی سەرچاوەکانی مێژوو یادەوەری و پنتە شاراوەکانی دەسەلات و ڕەفتارە کۆمەڵایەتی‌یەکانەوە ئاوێزان لەتەك زەبرو زەنگ دا دەسەلات ئەتوانێت هەموو مرۆڤەکان پەلکێشبکات بۆ نێو مەنجەنیقی شەرانگێزی و ئارەزوی شەڕانگێزیان داگیرسێنی و ئارەزوە جوانەکانیان خامۆش بکات. بۆ نمونە دەسەلاتی نێو خێزانی کوردی لە حەرامکردنی ئارەزوەکانی منالەوە سەرچاوە دەگرێ، وە بە هۆی بەهانەیەکی کۆمەڵایەتی‌و ئاینی‌یەوە هەموو ڕەفتارەکانی تاك مەحکوم دەکات... (واتە جیابوونەوەی دنیای شتە پیرۆزەکان و دنیای تابۆو ناپاکی " حەرام ") بەپێی ئەنثرۆپۆلۆژیا کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگایەکی باوك سالارە، واتە هەموو پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی و ڕەفتارە کۆمەڵایەتی‌و ئارەزووە کۆمەڵایەتی‌یەکان لە پیاوەوە سەرچاوە دەگرێ و لە پیاویش دا کۆتایی دێ. لەم کۆمەڵگەیەدا ئافرەت لە گۆشە تاریکەکانی ماڵدا ئارەزوەکانی خامۆش دەبێت، ماڵی کوردی مەنزڵگەی سزاو تاوان و گوناهە گەورەکانە، بە درێژایی مێژوو جەستەی ئافرەت پڕ بووە لە گوناهو گوناهباری و هەموو ڕەفتارەکانی ئافرەت لە مایکرۆسکۆبە ڕزیوەکانی پیاوەوە سەیر دەکرێت، هەموو خواستو ئارەزوەکانی ئافرەت قەدەغەکراوە، حەرامە و شەرمەزاری‌یە.

کولتوری کوردی کولتورێکی بە زەبروزەنگ و سزا بەخشە دەرهەق بە عەقڵ و جەستەی ئافرەت. دەرونی ئافرەتی کورد ئاسەواری زەبروزەنگە خوێناوی‌یەکانی مێژوو ئەخلاق و ئاین و بیروباوەڕە وەحشیگەریەکانی کۆمەڵگایە.

بەبڕوای مرۆڤی کوردی ئافرەت ئەو جەستە خامۆشەیە کە ئارەزوەکانی بۆ ئاراستە دەکرێت، تا ئەو کاتە پیرۆزە ئافرەت کە شەرمەزارو شەرمن و چەوساوەیە، گەر لە بیروباوەڕە میللی‌یەکانەوە بچینە نێو بنچو بناوانی عەقڵی کوردی‌یەوە، ئەوا بە تایبەتی پێویستە بچینە نێو ئەو بیروباوەڕە میللیانەی کە سەبارەت بە ئافرەتن، بۆ نمونە پەندێکی پێشینانی کوردی هەیە لەسەر ئافرەت و دەڵێ : (ئافرەتی شەرمن شارێك دێنێ...) واتە پێویستە ئافرەت شەرمن و شەرمەزار بێت تا ئەوپەڕی دوورکەوتنەوە لە ئارەزووەکانی و ڕازی کردنی ئارەزوو خواستەکانی دەسەلاتی کۆمەڵگە و خێزان، لێرەوە گەر بڕۆین بەرەو ژینالۆژیای ڕەوشت و بیروباوەڕە کۆمەڵایەتی‌یەکانی کۆمەڵگەی کوردی سەبارەت بە ئافرەت ئەوا :

یەکەم : لەم کۆمەڵگەیەدا ئافرەت بوونەوەرێکە لە پەراوێزدا، واتە بونەوەرێکی غەریبە بە جەستەی کۆمەڵایەتی، هەمیشە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ پرسیار و گومانەکانی ئاراستە دەکرێ.

دووەم : بە بەردەوامی ئافرەت گوناهبارە بە ئارەزووە خەفەکراوەکانی، وەك خواست و داواکاری‌یەکانی، پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری‌یەکانی، هاوڕێکانی، عیشق و سێکس و بیرەوەریەکانی... هتد.

سێیەم : بە بەردەوامی ئافرەت لەم کۆمەڵگەیەدا تاوانبارە بەوەی کە سەرچاوەی ئاشوب و شەڕو ئاژاوەی کۆمەڵایەتی‌یە، بۆ نمونە بە بڕوای کەسانی کۆنە پەرست بەدڕەوشتی و گەندەڵی سەرچاوەکەی ئافرەتەو... ، لە کاتی شەڕو ئاژاوەش دا، کۆمەڵگە سەرجەم بەدڕەوشتی‌یەکان دەگوێزێتەوە بۆ ئەفسانەکانی نەفرەت و لەوێشەوە خۆی نەفرەتاوی دەکات بەوەی کە ئێمە گەندەڵ بوین بە هۆی بەدڕەوشتی ئافرەتەکانمانەوە.

چوارەم : ئافرەت، تەنها، جەستەیەکەو ئارەزووە خەفەکراوە سێکسیەکانی بۆ ئاراستە دەکرێ، بە بڕوای ئەم کۆمەڵگەیە ئافرەت داماڵراوە لە خواست و ئارەزوو داواکاریەکان.

پێنجەم : ئافرەت بوونەوەرێکی نەفرەتلێکراوە و هەموو ڕەفتارێکی جێی گومان و شەرمەزارییە.
ژینالۆژیای ڕەوشت و بیروباوەڕە کۆمەڵایەتی‌یەکانی کۆمەڵگەی کوردی جێی مشتومڕێکی ڕۆشنبیری‌یەو جێی بایەخی زانستە کۆمەڵایەتی‌و دەروونی و ئەنترۆپۆلۆژیەکانە، بۆ نمونە هۆی چی‌یە سزاو ئەشکەنجە ڕاستەوخۆ ئاراستەی جەستەو دەروونی ئافرەت دەکرێت و لەوێش دا کۆتایی دێت؟!

کاریگەری هێماکان

لەمێژەوە باس لەوە دەکرێ کە چەند کەسانێك هەبوون لە مێژوودا توانایەکی لە ڕادەبەدەریان هەبووە بۆ ڕازی کردنی یاوەرو هاوڕێکانیان و هەروەها ڕازی کردنی کەسانێکی زۆری نێو کۆمەڵگە بە بیروباوەڕەکانی خۆیان.
یەزدان و خۆش گوزەرانی و بەهەشتە دڵفڕێنەکان کاریگەری دەرونی‌و خەیاڵیان جێهێشتووە لەسەر کۆمەڵگەو گروپ و میللەتانی جیهان. بۆ نمونە کاریگەری ئەو ترسە لەڕادە بەدەرەی کە لە هێماکانی کارەساتە سروشتی‌یەکانەوە سەرچاوە دەگرێ و لە نێو زەینی مرۆڤی سەرەتایی‌دا دەبێتە ترسێکی هەرە گەورەی کۆمەڵایەتی و دەرونی و فیزیکی، دواجاریش دەبێتە هۆی دروستبوونی بیروباوەڕە سەرەتای‌یەکانی ئاین و بەرجەستە کردنی ئەفسانەکان.
هەروەها کاریگەریی کەسانی ئاینی و کاهن و پێغەمبەرەکانیش لەسەر تاك و کۆمەڵ و کۆمەڵگاکان تا ئێستاکەش جێی مشتومڕێکی گەورەیە!! بۆ نمونە مامەڵە کردنێکی هێمایی لەتەك یادەوەری و بیروباوەری نەوەکانی پێشودا لە نێو کۆمەڵگەی سەرەتایی " غینی " دا لە ژێر دەستی دەسەڵاتی ئاینی دا بەڕێوە دەبرێ و دەسەڵاتی ئاین لێی بەرپرسیارە، هەروەها کاریگەری سەرکردە سیاسی‌یەکان لەسەر کۆمەڵگە و ئاراستەکردنی وێنە و دیمەنەکانی خۆشگوزەرانی و ئازایەتی و پاڵەوان بە هۆی مامەڵەکردن لەتەك هێماکانی زەبرو زەنگ و یادەوەری و نەستی کۆمەڵ و ئارەزووە کۆمەڵایەتی‌یەکان و دواجاریش بەرجەستە کردنی وەهم و ئەفسانەکانی پاڵەوان لە پانتایی جەستەی کۆمەڵایەتی‌دا. بۆ نمونە ئەفسانەی سەرکردایەتی " ئەدۆلف هێتلەر " کە توانستێکی لە ڕادەبەدەری هەبوو لە ئاراستەکردنی ئارەزووەکانی زەبرو زەنگ داو دڵنیا کردنەوەی جەماوەرێکی زۆر بەوەی کە خۆش گوزەرانی و خەونەکان لە هێزی پاڵەوانەوە سەرچاوە دەگرێو جیهان لەسایەی ئەودا دەبێتە بەهەشت. هێماکان توانای پەلکێشکردنی حەقیقەتەکانیان هەیە بۆ نێو وەهم، واتە پەلهاویشتنی ئیمپراتۆریەت و بانگهێشت کردنی یادەوەریەکان هێنانەوەی مێژوییەکی لەبیر کراوو، سەر لەنوێ پێکهێنانەوەی گەورەترین تەکنۆلۆژیای سەربازی و کۆنترۆڵکردنی دەرونی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و ئابوری کۆمەڵگە و بەرهەمهێنانەوەی عەقڵێکی هەرەشە ئامێزو هێزێکی زاتی لەڕادەبەدەر کە پێشتر ئەمانە هەموو بووبونە بیرەوەریە بەسەرچووەکانی گەلی ئەڵمانیا و لە جەنگی جیهانی یەکەم دا لە دەستیان دابوو، بەڵام زەبروزەنگە خەفەکراوەکانی تۆڵە سەندنەوە ناچار پێویستی بە عەقڵێکی مۆدرێن و بەجەرگ و ئازا هەبوو کە بتوانێت هێماکانی زەبرو زەنگی بۆ ئاراستە بکات و پانتای‌یەکانی هێز بەرهەمبێنێت، ئیتر بەهۆی فشاری یادەوەری‌یەکانەوە میللەتی ئەڵمانیا خوازیاری پاڵەوانێکی وەهمی وەك " هیتلەر " بوو.
کەواتە هەموو بزاڤە کۆمەڵایەتی‌یەکان گوزارشتی ئەزموون و ڕەفتارە کۆمەڵایەتی‌یەکانن لەنێو پانتایی‌یەکانی ژیان دا. هەروەها بزاڤەکان وێکچووی هێماکانی دەسەڵاتەو ڕەوایەتی ئەوگەردوونە وەهمی‌یەیە کە جوغرافیایەکی دیاری‌کراوی هەیە. نموونە وەك ئاینەکان، هەرئاینەو بەپێی شێوەوشێوازی خۆی پانتاییە جوگرافیەکان داگیر دەکاو ڕەوایەتی دەبەخشێتە کۆمەڵ و گروپ و ئینسانەکان.
کەواتە هێما ئەفسانەییەکان ئاگاییەکی سەرەتایی دەبەخشێتە دەق و سیستەم ورژێم، هەروەها بەدوی خۆی‌دا دەسەڵاتی ئینسانەکان کۆئەکاتەوەو بزاڤەکانیش کۆئەکاتەوە و لەئەزمونی ڕۆشنبیری خۆی‌دا هەڵیاندەگرێ، لەکۆتایش دا سەرجەم مرۆڤەکان ئەبنە هەڵگری ڕەمزەکانی دەسەڵات و دەمارگیری و پانتای‌یە بینراوەکانی پەخشی دەسەڵات، هەرلەبەر ئەمەشە دەق و گوتارە کۆمەڵایەتی‌و ئاینیەکان هێدی هێدی ئەگاتە نێو زەینی مرۆڤەکان و دواجاریش دەگاتە کۆمەڵ و گروپ.
دوابەدوای ئەوەش هەموورەفتارو داواکاری‌یەك کۆنترۆڵ ئەکرێت و هەموو بزاڤێك ئاشکرا دەبێ، وەك لادانە ڕۆشنبیری‌و ڕەوشتی‌یەکان و شۆڕش‌و هەموو بیرۆکەیەکی‌تازە .

پانتاییە وەهمی‌یەکانی دەسەڵات پێکهاتووە لەهێماکانی ئازایەتی، ترس نیشتمان پەروەری، بەرگری‌کردن، خۆشگوزەرانی ...هتد.

لە نوسینێکی (TED S. Lewllen) دا کەسەبارەت بە جەنگی کەنداو باسیش لە ئەفسانە سازی دەکات و دەڵێ: –

(جەنگی کەنداو، لاوەکانی ئەمریکاو وولاتانی هاوپەیمانی پەلکێشکرد بۆ نێو شەڕێکی جیهانی بەهۆی ڕەمزەئەفسانەیەکانی دەسەلاتەوە؛ بەبەردەوامی لەمیدیاکانی ڕاگەیاندنەوە باس لەوە دەکرا کەئەم جەنگە بەرگری‌کردنە لەمرۆڤایەتی و لەهەمانکاتیش دا نیشتمان پەروەری و سمبولی ئازایەتی‌و هێزو دەسەلاتی حەقە بەسەر ناحەق دا، وەبڕیارێکی ڕەوای کەسایەتی فریادڕەسی خەڵکانی ئەمریکایە(6).)

لەئەفسانە کۆمەلایەتی‌یەکانەوە بۆ ئەفسانە مۆدرێنەکانی تەکنولۆژیا، لەئەفسانە مۆدرێنەکانیشەوە بۆ وەهمێکی کۆمەلایەتی‌و ئاراستەکردنی هێماکان " لەداهاتودا باسی لێوەدەکەین " ... کەواتە : –

" هێما پانتاییەکانی هێما ←جەستەی وەرگر ← جەستەی کۆنترۆڵکراوی کۆمەلایەتی"

" تۆلکۆت بارسنۆز " باس لەفشارەکانی زەبروزەنگ دەکات و ئەڵێت:–

" زەبروزەنگ نمایشی فشارێکی دەرەکی ناکات وەك سەپاندنی شتێك بەسەر مرۆڤەکان دا... بەقەدەر ئەوەی کەپەیوەستبونێکی ڕەوشتامێزی زاتی‌یە و هەموو کەسێك ملکەچێتی "[7]

ئەوزەبروزەنگەی کەهەرەشەیەکی مەترسیئامێزە لەپانتایەکانی هێزەوە بۆ نێو پەیوەندی‌یە کۆمەلایەتیەکان، لەئارەزوە خەفەکراوەکانی مێژووەوە سەرچاوە دەگرێ.

هەربۆیە هێماکانی زەبروزەنگ پەیوەستە بەئەفسانەو وەهمی کۆمەلایەتی‌یەوە. بۆ نمونە " عەقڵی بەجێماوی کورد لەمێژودا – بیرەوەری‌یەکانی زەبروزەنگ و شکستە سیاسی‌و مێژوی‌یەکان، ئەنفال و جینۆسایدو ...هتد " لەتەك ئارەزووە خەفەکراوەکانی مرۆڤی کورددا‌و فشارە کۆمەلایەتی‌و ئاینیەکان دا، بوونە هۆی دروستکردنی ئەفسانەکانی سەفەر، واتە لەوەهمی کۆمەلایەتی‌یەوە بۆ کۆڕەو لەکۆڕەویشەوە بۆ سەفەرو ئەفسانەیەکی کۆمەلایەتی.

ئەگەر گرفتەکانی نائارامی‌و مەترسی‌لەناوچون پانتایەکی بەرفراوانی کۆمەلایەتی‌داگیرکرد ئەوا فشارەکان کۆمەلایەتی دەبنەوەو پانتایی ئارەزووەکان داگیردەکەن.

ئەوکاتەی پەیوەستبونی کۆمەلایەتی دەگاتە ئەوپەڕی ئارامی ئیدی پانتایی کۆمەلایەتی دەبێتە هەڵگری گشت هێماکانی زەبروزەنگ و یادەوەری‌و ڕەوشت وئاین وشەڕوئەفسانە، واتە لەکۆمەڵگەیەکی ئارامەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی نائارام و وە بەپێچەوانەوە.

بەبۆچونی زانای شیکاری دەرونی " سیگمۆند فرۆید " هەموو ڕەفتارە کۆمەلایەتی‌یەکانی مرۆڤ مەحکومە بە " تابۆ " واتە " حەرام و حەلاڵ " وە زانای ئەنثرۆپۆلۆژی " ماری دۆگلاس " لەزوربەی لێکۆڵینەوەکانی‌دا باس لەو پەیوەندی‌یە کۆمەلایەتی‌یەی شتە پیرۆزەکان دەکات لەتەك شتە قەدەغەکراوەکان دا. هەڵبەت پەروەردەیەکی دیاری‌کراونی‌یە، بەتەنها پابەندبون و ڕەوشتە کۆمەلایەتی‌یەکانی لێوە بگاتە ئەندامانی کۆمەڵگە، بەلام ئارەزوەکانی ژیان هاوئاهەنگ لەتەك هێماکان دا سێکاری سەرەکی بەڕێوەدەبەن، کە بریتین لە :–

---

(6) *An Introduction policy Anthropology by: TEDS.Lewllen. P.121 . 1993 - London.*

7 نظريات الشخصية– مجموعة من علماء علم النفس– ص **321**.

- کاری پەیوەندیکردن .

- کاری بەشداریکردن .

- کاری پێگەیشتن .

هێما؛ پانتایەکانی وەرگرتن بەرهەمدێنێت، وەپانتایەکانی ژیان ئامادە دەکات بۆ دەق - ئیرادەی کۆمەڵایەتیسنوردار ئەکات و هزری خۆی لەسەر عەقڵی ڕابردوو ئێستا هەڵئەکۆڵێ ـ ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکان مەحکوم دەکات ـ سەرجەم جوڵەو بزاڤە ئاینی و سیاسیو کۆمەڵایەتییەکان مەحکوم دەکات بە دەقی سەپێنراوو زانیارییەکان بۆ نمونە " وەهمی شەڕ هەتا زاڵ بوون- دەمارگیری- ناوچەگەرێتی- توندڕەویو نەژاد پەرستی- وێنەی دوژمن و نەفرەتی کۆمەڵایەتیو فەتوای سیاسی و فەتوای ئاینی.. هتد، دواجاریش بۆ نائارامی و بەرهەمهێنانی دڵە ڕاوکێی کۆمەڵایەتی و سیاسی و بێهودە بون لە ژیان، ژیان لە نێو وەهمی بەهەشتەکان دا"

بەڕای " ک. لیڤی. شتراوس "، ئەفسانەو وەهمە کۆمەڵایەتییەکان لە نائاگایی هزری کۆمەڵایەتییەوە سەرچاوە دەگرێ هەر لەوێشەوە ئاراستەی دیووە تاریکەکانی گەردون دەکرێ. هەرلەبەر ئەمەشە هەتاکو ئێستا کە مرۆڤایەتی بەهۆی ئەفسانە و خەونەکانییەوە پانتایی ئەزمونەکانی بەرفراوانتر دەکات و سەرسەختانە لە هەوڵی زاڵبوندایە بەسەر سروشت و دیووە نادیارەکانی گەردوون دا. لوغزی هێماکان سەراپا ئەفسانە کۆمەڵایەتییەکان داگیر دەکات و مرۆڤایەتی پەلکێش دەکات بەرەو سەرەتاکانی زانین، واتە مرۆڤ لە مێژەوە لە پەیوەندیەکی سەر مەستانەدایە لەتەک ئەفسانە و هێماکان دا. دواجار بەشداربوون لەتەک هێماکان داو بەرهەمهێنانی ئەو کۆمەڵگایانەی کە ئارەزووە مرۆییەکان تیایدا بۆتە چیرۆک و زانینی سەرەتایی، پێکهێنەری مرۆڤی ئەفسانەسازە.

سەرگوزشتەی شەوانی گوێ ئاگردان، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان مەحکومە بە یاسایەکی ئاینی و ڕەفتارە کۆمەڵایەتیەکانیش لە دەهلیزە تاریکەکانی مێژووەوە سەرچاوەی گرتووەو لەمەراسیمێکی کۆمەڵایەتی دا دابەشکراوە. هەروەک چۆن بنەما سەرەتاییەکان لەلای " ف. نیتشە " لە نرخ و بەهاکانەوە سەرچاوە دەگرێ، مرۆڤ هەر لە سەرەتاوە پەیوەندیەکی کۆمەڵایەتی هەبووە لەتەک شتەکان دا، هەروەها لە مامەڵەکردن و ئاڵوگۆڕکێی کۆمەڵایەتی و بازرگانییەوە گەشتۆتە ڕەوشتئامێزی کۆمەڵایەتی، ئەم سەرەتایە بووە بە هۆی دروستکردنی پانتاییەکانی ژیان وەک پەیوەندی و ڕەفتارو مامەڵکردنی کۆمەڵایەتی. هەر لێرەشەوە بیروباوەڕە نوێکان بەرەنگاری بەربەرەکانیەکی گەورە بۆتەوە لەلایەن دەسەلات و بۆچونی باوی کۆمەڵایەتییەوە، وەک سەراپا ڕەوشتێکی کۆمەڵایەتی گشتگیر، وەک دژایەتی کردنی هزرو کەرەستە ڕۆشنبیرییەکانی ئێستا لەلایەن هزرو کەرەستە ڕۆشنبیرییەکانی پێشووەوە. کەواتە هەموو ئامادەبونو ئاگاییەکی تاک لە ئێستادا تێگەیشتنی نوێیەو دورە لە هزری نەوەکانی پێشوو، وەک کەرەستەیەکی ڕۆشنبیری هاوچەرخ. وە داهێنان و ئەفراندنی کەرەستەیەکی ڕۆشنبیری نوێ مەترسییەکی هەرە گەورەیە بۆ نەوەکانی پێشوو، نەوەکانی پێشوو بەرامبەر هزری تازە بەهۆی ئاکارو بیروباوەڕە سەلەفیەکانی خۆیانەوە بیروباوەڕی کۆمەڵگە و ئاین و نەژاد پەرستی و ڕەگەز پەرستی و دەمارگیری داگیر دەکات. بەهەرحاڵ، لەم شیکردنەوەیەوە ئەوەمان بۆ ڕون دەبێتەوە کە زۆرینەی کات ئەو هزرو بیروباوەڕە نوێیەی نەوەکانی ئێستا بەهۆی ڕەوشت و ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکانی نەوەکانی پێشووەوە گەمارۆ دەدرێ، دەبێتە هۆی دروستبونی مەترسیو ڕاکردن لە زەبرو زەنگ و قەفەزە خەفەکراوەکانی ئارەزوو؛ دەرئەنجامەکەی وەک کۆچ و سەفەر و تاراوگەبوونە، نمونە وەک چۆن مرۆڤی کورد گەیشتە ئەو باوەڕەی کە ئیدی کۆچ و سەفەر هەرچەندە مەترسی ئامێزەو ئەڵتەرنەتیڤانە لە پێناو ژیانێکی دیکەو ڕەفتارێکی دیکەو ئارەزوویەکی دیکەدایەو دورکەوتنەوەیە لە بیرەوەریەکانی زەبرو زەنگ و عەرشە بەرفراوانەکانی بیرەوەری " Long field of Memory " و فشارە دەرونیو سیاسی و ئاینی و سەربازی و سێکسی و ڕۆشنبیریەکان... هتد.

بەم پێیە سەفەر دورکەوتنەوەیە لە کەنارەکانی وەهم و یۆتۆبیا کۆمەڵایەتیەکان، بەڵام بیرەوەرییە بەجێماوەکانی سەفەر یادەوەرییە سەر سەخت و شاراوەکانی وولاتی بەجێماوە و دواجار دەبێتە ئەفسانەو یۆتۆبیایەکی تری کۆمەڵایەتی، " لە بەشەکانی تردا باسی لێوە دەکەین ".

*　　*

*

بەشی سێ یەم

- ئارەزووە قەدەغەکراوەکان.
- کۆچ و سەفەر .

ئارەزووە قەدەغەکراوەکان

... ئاخ کە وڵات دەبێت بە گەراجێکی گەورە یان ئۆردوگایەکی گەورە..! لەوە دەچێت هەموومان لەسەفەر بین. سەفەرێکی ناچار، من ساڵانێکی زۆر نەمدەویست سواری ئەو شەمەندەفەرە بم کە دەمگەیەنێتە مەنفا. بەڵام ئیدی دەستی قەدەرێکی ستەمکار، دڵەڕاوکێ و ترس و مەرگ ئەوەندە نزیک دەکەوێتەوە کە ئیدی شمشێرێک بە نێوانماندا هاتبا هەردووکمانی دەبڕی، بۆیە دەبوو خۆم فڕێدەمە ناو باوەشی قەدەرێکی تر، لەوە دەچێ ئیدی لەمڕۆوە ببمە گەمەیەک بەدەست ئەم قەدەرەوە گەمەیەک کە نازانم کێن ئەوانەی قومارم لەسەر دەکەن، ئەوەندە هیلاکم ئیدی باکم بەوەش نییە لەو گەمەیە دەیبەمەوە یاخود دەیدۆڕێنم.

(شێرزاد حەسەن- چیرۆك نووسی هاوچەرخی کورد- فنلەندە —گۆڤاری رەهەند- چاوپێکەوتن.. ئا: هیوا قادر ژمارە 5 –1998، ل 209)

کۆمەڵگەی کوردی یەکێکە لەو کۆمەڵگایانەی کە پانتایەکانی ژیان و ماناکانی ژیان تیایدا سنووردراوە، خواست و ئارەزوەکانی مێگەل و خێزانی داخراو زاڵە بەسەر مرۆڤەکان دا. گەندەڵی کۆمەڵایەتی و سانسۆری دابونەریتی نەوەکانی پێشوو ویست و ئارەزوەکانی تاکەکەسی خەفەکردووە.

کۆتو بەندە کۆمەڵایەتی و ئاینییەکانی کۆمەڵگەی کوردی بۆ خۆی بۆتە زمانحاڵی یاساو ڕێسایەکی کۆمەڵایەتی و گەمارۆی ماناکانی ژیانی تاکەکەسیداوە ـ هەربەهۆی ئەمەشەوە تاکەکەسی کورد وەك مرۆڤێکی فەرامۆش کراو لە پەراوێزی ژیان و پێکەوەبون دا دەگوزەرێ.

هەڵبەت گەر لە گرفت و کێشە کۆمەڵایەتی و دەروونییەکانەوە بڕوانینە دیاردەی کۆچی بە لێشاوی کورد بەرەو هەندەران، ئەوا بە پێویستی دەزانم بە شێوەیەکی زانستی و دواجار کۆمەڵایەتی چەند دیاردەو کۆتو بەندێکی کۆمەڵایەتی بخەمە ڕوو. شتێکی ئاشکرایە کە هەر لە مێژەوە و هەتا ئێستاکە لە جیهان دا لاوان توێژێکی زۆر کاریگەر و بە توانابوون بۆ پەرەپێدانی پرۆژەی پێشکەوتن و شارستانیەت و ڕۆشنبیری هەر کۆمەڵگەیەك.. کۆمەڵگەش بۆخۆی پێکهاتێکی" ڕۆشنبیری ـ شارستانی" یەو پێکهاتووە لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکان. وەك زانای مرۆڤناس "کلۆد لیڤی شتراوس"[1] ئەڵێت : دیاریکردن و زانینی ئاستی پێشکەوتنی کۆمەڵگەیەك تەنها لە زانینی ووزەو تواناکانی نەوەنوێکانەوە ئەزانرێت، واتە

ئاستی پێشکەوتنی شارستانی و ڕۆشنبیری و ئابوری و کۆمەڵایەتی هەروەها سیاسیش دەرئەنجامی پێشکەوتن و توانستی گەنجەکانە، بەم پێیە گەنج پێکهاتێکە لە ووزەو توانا و ئیرادەو خەون، وە لە تواناشیدایە ئاستی پێشکەوتنی کۆمەڵگەیەك دیاری بکات و شارستانیەت بە خەونەکانی بنەخشێنێت، لە جیهان دا گەنج بڕی ئەو هێزە کاریگەرەیە کە لە تواناییدایە هاوکێشەکانی پێشکەوتن و شارستانیەت بخەملێنێت.

لە زۆربەی ووڵاتانی جیهان دا مافەکانی لاوان لە ڕووی یاساو دەسەڵاتەوە ئازادە، بێجگە لە دەوڵەتە فاشییەکان و کۆمەڵگە دواکەوتوو سەرەتاییەکان. هەروەها لە زۆربەی کۆمەڵگەکانی جیهان دا هەموو بوارێك بۆ لاوان واڵایە و سەرجەم دەرگاکان کراوەیە بۆ نماشیکردن و پێشکەشکردنی تواناکانیان وەك زانکۆ و پەیمانگا و خۆشگوزەرانی و یانەی تەرفیهی و گەشت و گوزار و لەبەر چاوگرتنی توانا و هیواکانیان، بۆ نمونە لاوان لە هەموو جیهان دا نەوەیەکی پێشکەوتوخواز و نوێ خوازن لە تواناشیان دایە ڕەخنە لە دەسەڵات و کۆمەڵگەو ئاین و گەندەڵی ئابوری و کۆمەڵایەتی بگرن،... بەڵام ئەگەر کەمێك وەرچەرخێین و بچینەوە سەر کۆمەڵگەی کوردی، ئەوا بە پێویستی دەزانم بەهۆی ئەم لێکۆڵینەوەیەوە چەند ڕوویەکی شاراوەو نادیاری کۆمەڵگەکەمان ئاشکرا بکەم، لەبەرئەوەی کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی ئاینی و ڕەوشتامێزی دواکەوتووە سەرجەم ئارەزوەکانی مرۆڤ تیایدا حەرام و قەدەغەیە، بۆ نمونە گەر لە دەروازەیەکی زۆر واڵاوە باس لەو ئارەزووە حەرامکراوانەی کۆمەڵگەی کوردی بکەین ڕوون ئەبێتەوە کە دابونەریتی کۆمەڵایەتی بۆخۆی ڕەنگدانەوەی بیروباوەڕە کۆمەڵایەتی و ئاینییەکانە کە پێکهاتێکە لە ئاین و ئاوێزانە لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانیو ئاستی ڕۆشنبیری، هەروەها پارسەنگی هێزێکی کۆمەڵایەتییە بەرامبەر یاسا و ڕێسا دونیاییەکان، واتە جیابوونەوەی دونیای شتە پیرۆزەکانە کە بڕێك لە ئەفسانە و یاسا و ڕەوشت و خورافە دەوری داون و بونەتە شتێکی قەدەغەکراو. هەروەها خێزانیش یەکەیەکی هاوبەشە لەتەك کۆمەڵگەو ئاین و پەروەردەدا.

لێرەشەوە ئەوەمان بۆ ڕون ئەبێتەوە کە کۆمەڵگەی کوردی بەهۆی قەدەغە کردنی ئارەزوەکانی ژیان و سڕینەوەی ماناکانی ژیانەوە بۆتە یەکێك لەو کۆمەڵگە دواکەوتوانەی جیهان کە ئارەزوەکانی تاکەکەسی تیادا خەفە دەبێت و بەرەو پەراوێز هەڵدێ.

کولتوری کوردیش یەکێکە لەو کولتورانەی جیهان کە تا ئێستاکە بەداخراوی ماوەتەوە، ئەو ماڵە داخراوەی کورد لە مێژەوە بە داخراوی بەجێماوە، لەو ماڵەی کە هیچ پرسیار و گومانێك ئاراستەی خۆمان و دەرەوەی خۆمان ناکەین، لەوێ وا ئارەزوەکان خەفە دەبێت، ژیان مانایەکی ئەخلاقی وەردەگرێت، لەوێ نەوەکانی پێشوو لەسەرخوانی ڕابردوو ڕاڤەی ئێستا دەکەن، لە ئەفسانەیەکەوە بۆ ئەفسانەیەکی تر دەگوزەرێن، دەرگا ژەنگاویەکانی ئەم کولتورە بۆتە تابلۆیەکی دێرین و ئایەت و پاڕانەوە و سەرگوزشتەکانی لەسەر نەخشاوە، هەر غەریبێ دێ و یاداشتێکی خوێناوی خۆی تیا جێ دێڵێ و بە ئارەزووی خۆی ڕاڤەی سروت و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی ئەو ماڵە دەکات. ئەو کولتورەی

[1] کلودلیڤی شتراوس، زانستی ئەنترۆپۆلۆژیا، تێبینییەکان.

که کارخانەیەکی گەورەی بەرهەمهێنانی ڕابردووە لە توانایدا نییە لە ئێستادا بژی و بە شێوەیەکی زانستیانەو نوێ خوازانە مامەڵە لەگەڵ زەمەن دا بکات، زەمەن لەلای ئەو تەنها دووبارە بوونەوەی یاداشتەکانە، نەخشاندنی یاساو مافەکانی ڕابردوو بۆ خۆی سەقامگیر کردنی بیروباوەڕە سەرەتای‌یەکانە لە ئێستایەکی ڕابردوودا، ئەو کولتورەی داخراوە بە ڕووی جیهان دا لە پاشەکشێیەکی گەورەدایە بەرەو خاڵە نادیارەکانی زەمەن و ژیان و مەرگ، لەوێدا مەرگ دەبێتە میوانی هەموو زیندانەکانی عەقڵ و خواست و ئارەزوو خەون و ئیرادەکان لە ئارامگەیەکی بەرفراوان دا ئەنێژرێت.

بە پێویستی ئەزانم خاڵ بە خاڵ سەرجەم ئارەزوە قەدەغەکراوەکان و خەونە فەرامۆشکراوەکانی تاکەکەسی کۆمەڵگەی کوردی بخەمە ڕوو، کە برتین لە :

– قەدەغەکردنی ئارەزووەکانی ژیان – وەك ویست و ئارەزووەکانی تاکە کەس، خواستی پێکەوە بون و سەپاندنی کۆت و بەندی کۆمەڵایەتی و ئاینیو ئەخلاقی.

– قەدەغەکردن و حەرامکردنی پەیوەندی کوڕانو کچان، لە تەمەنی دوو ساڵی‌یەوە تا کاتی ژن هێنان و شوکردن: ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە هەتا ئەوپەڕی دواکەوتن کۆمەڵگەی کوردی کەوتۆتە نێو لیتاوی ڕابردوویەکی بێ مانایی ئەخلاقیەوە و لە پەراوێزیش دا ماناکانی ژیانی لە دەست داوە.

-قەدەغەکردنی مافە ڕەواکانی تاکە کەس و بەرهەمهێنانی شەڕەنگێزی و سڕینەوەی ئاسودەگی.

–حەرام کردنی خۆشگوزەرانی و ڕەوشت و ئاکاری مەدەنی و زاڵکردنی ڕەوشتی باوی سەلەفیەت و دواکەوتن و گەمارۆدانی خەون و ئیرادە.

–حەرامکردنی پەیوەندی‌یە تایبەتی‌یەکانی تاکە کەس و ئیرادەی تاکەکەس، لە هەمبەر ئەمەش دا ئەم کولتورە خوازیاری زاڵ کردنی ئیرادەی کۆو ڕەوشتامێزی کۆمەڵگەو ئاینە.

–قەدەغەکردنی خەونەکانی پێشکەوتن و کۆمەڵگەیەکی مۆدرێن، لە هەمبەر ئەمەش دا پێداگرتنێکی سەلەفیانە هەیە لە پێناو گەڕانەوە بۆ ڕابردوو یاداشتە پیرۆزەکان.

– قەدەغەکردنی خۆشەویستی و ئەویندارى ئازاد و ناچارکردنی تاکە کەس و مەحکومکردنیان بە یاسا و دابونەریتی کۆمەڵایەتی. کە بیروباوەڕە کۆن و سەلەفیەکان لێی بەرپرسیارن.

–قەدەغەکردن و بە حەرام زانینی سێکس و ئارەزووە جوانەکانی تاکە کەس، زاڵکردنی باڵا دەستی یاسای مێگەل و دەسەڵاتخوازی دابونەریتی خێزانی داخراوو پەیوەندی خوێن و خزمایەتی و تۆڵە و کوشتن.

–فەرامۆشکردنی بیری نوێ و ڕەفتاری نوێ و مافە ڕەواکانی لاوان.

–فەرامۆشکردنی گەنج وەك بوونەوەرێکی بێ بایەخ و قەدەغەکردنی ئارەزوە کۆمەڵایەتی‌یەکانی.

– خەفە کردنی سەرجەم ئارەزوو پێداویستیەکانی ئافرەت .

– دوورخستنەوەی ئافرەت لە پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان، وەك داگیرکردنی جەستەی ئافرەت بە هۆی قەدەغەکردن و حەرام کردنیەوە، گۆشە گیرکردنی ئافرەت لە ماڵە تاریکەکانی باوکی کوردیدا. بەند کردنی ئافرەت لە چوارچێوەی دیوارە زێرینەکانی چاوەڕوانی‌دا، وەك تاوانبارێك، وەك گوناهبارێك، سەیر دەکرێت، کۆمەڵگەی کوردی لەو باوەڕەدایە کە بیرۆکەی گوناهباری و تاوان و بەدڕەوشتی لە ئافرەتەوە سەرچاوە دەگرێ، وەك ئەوترێ " ئافرەت فیتنەی ئاخر زەمانە "، ئێمەی کورد لەوپەڕی دواکەوتنەوە ئەڕوانینە ئافرەت، لەوپەڕی سەلەفیەتیشەوە ئارەزووەکانی فەرامۆش دەکەین، بەناوی ئازادی و پاکسازی‌یەوە تیرۆری دەکەین.

–قەدەغەکردنی شوێن و کاتی پێکەوە بوونی کوڕان و کچان ـ لەلای کورد دوونیای بەدڕەوشتی و بێ ئەخلاقی لە پێکەوەبونی کوڕانو کچانەوە سەرچاوە دەگرێ ـ مێژوەکەشی زۆر کۆن نییە، وەك چۆن ئاین بە هۆی بیروباوەڕە دۆگماتیکی‌یەکانی خۆیەوە سەرجەم ئارەزووەکانی تاکەکەسی کۆنترۆڵ کردووە و مەحکومی کردون بە یاسایەکی ئاینی

ڕەگوڕیشەیی کە لە دوو مانا زیاتر ناگرێتە خۆی ئەویش " حەرام و حەڵاڵە " واتە دونیای ئارەزووە قەدەغەکراوەکان و دوونیای ئارەزووە ڕێپێدراوەکان. هەموو ئەو ئارەزووانەی مێگەل واتە کۆمەڵگەو کۆمەڵ کە بەپێی یاساو ڕێسایەکی ئاینی کۆمەڵایەتی داڕێژراون و ڕێپێدراون بەڵام ئارەزووە دەروونی‌یەکانی تاکە کەس کە یاسا ئاینی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکە نایانگرێتەوە حەرام و قەدەغەکراون بەم پێیە پێکەوە بوونی دوو ڕەگەزی جیاواز ، واتە (نێر و مێ) بەبێ هیچ حوکم و ڕەوایەتێکی یاسایی " کە خزمایەتی و زەواج ئەو ڕەوایەتی‌یە دەبەخشن " کردەوە و ڕەفتارێکی حەرامە و بەحسابی خۆیان بەدڕەوشتی و ناپاکی لێ دەکەوێتەوە. بەڵام ئەم یاسا پیرۆزە گەندەڵە کۆمەڵایەتی‌یە توانیوێتی گەورەترین بۆشایی دەرونی دروست بکات لە نێوان ڕەگەزی نێرومێ دا، هەروەها بۆتە هۆی دروستکردنی چەند باروودۆخێکی دەرونی نەخۆشی ئاسا کە هاوسەنگی دەرونی سەرجەم گەنجانی کوردستانی تێکداوە و شێواندووە. ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی کە دەرونی مرۆڤی کورد ببێتە بەرهەمهێنەری شەڕانگێزی و شەڕو توندڕەوی، تا چەپاندنی سێکسی بەهێز بێت شەڕانگێزی دوو بەرابەر بەهێز دەبێت، زۆربەی دەروناس و مرۆڤناسەکانی دونیا لەسەرئەوە ڕێکەوتون کە هۆی هەرە سەرەکی شەڕانگێزی و خەمۆکی و دڵەڕاوکێ و خۆکوشتن پێکهاتووە لە خەفەکردن و فەرامۆشکردنی ئارەزووەکانی تاکەکەس.

"ئەریک فرۆم" ئەڵێت : تیۆروانینی باوی پەسەند لە نێوان زانایانی سایکۆلۆژیادا ئەوەیەکە شەڕەنگێزی لەژێر کاریگەری دەوروبەرو ژینگەی کۆمەڵایەتی‌دایە. یان لە میانی هۆکارو فەرهەنگەوە کەناڵیزە ئەبێت، بە کورتی ئەو هۆکارانە زۆرن[2]"بەم پێیە شەڕەنگێزی لە کانگای ژینگەو فەرهەنگ و پانتایەکانی کۆمەڵگاوە سەرچاوە دەگرێ و لە دەرونی مرۆڤەکان دا دەبێتە هێزێکی داینەمیکی بۆ کارلێکردن و ڕاوەدوونانی ئارەزووەکانی خۆشەویستی و جوانی و زاڵکردنی مەرگ و شەڕوبشێوی.

کۆمەڵگای کوردی لە بەرئەوەی کۆمەڵگەیەکە لە پەراوێزی ژیان دا دەگوزەرێ کەواتە سەرجەم ئارەزوەکانی ژیان و خۆشگوزەرانی تیای‌دا فەرامۆشکراوە و تاکەکەسیش بۆتە سەرگوزشتەی ئارەزووە شەڕەنگێزەکانی مێگەل، دواتر ئیرادە و خەونەکانیشی لەنێو ئەم کۆمەڵگەیەدا فەرامۆش دەبێت – کۆمەڵگەی کوردی تامەزرۆی گەڕانەوەیە بۆ کولتوری مەرگ و داخستنی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی تاکەکەس ـ کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی داخراوە و سەرجەم پانتاییە کۆمەڵایەتیەکانیش لەلایەن سانسۆرێکی ئاینی‌یەوە کۆنترۆڵ کراوە، بۆ نمونە قوتابخانە شوێنگەی پەروەردەیەکی کۆمەڵایەتی‌یەو سەرجەم ئەخلاقیاتی باوی کۆمەڵایەتی تیای‌دا، بە پاڵپشتی شەڕەنگێزی و ئاین بەڕێوەدەچێ و دەچەسپێنرێت، بەهەمان شێوە وەك پێکهاتێکی " کۆمەڵایەتی – ئاینی " لە توانایدایە سەرجەم ڕەوشت و ئاکارو دابوونەریتە کۆمەڵایەتی‌یەکان پەخش بکات و یاسا ئاینیەکان بسەپێنێت، واتە کۆمەڵگەی کوردی هەمیشە خوازیاری بانگهێشکردنی رووحی نەوەکانی پێشووە بۆ دابینکردنی ژیانێکی داخراوو پەیوەندیەکی داخراو. دەسەڵاتی کوردیش لە رووی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی‌یەوە پێکهاتێکە لە ئەخلاقیاتی " کۆمەڵایەتی – ئاینی " و گەڕانەوەیەکی سەر سەختیشە بەبێ هیچ پلان و پرۆژەیەکی شارستانی بۆ خولْقاندنی کۆمەڵگەیەکی هاوچەرخ، بۆ نمونە لە کوردستان دا ئەوەندەی بایەخ ئەدرێت بە خێڵ و عەشرەت و دەستەو گروپە خێڵەکی و ئاینی‌یەکان کە لەوپەڕی دواکەوتنەوە سەرچاوەیان گرتووە هێندە بایەخ نادرێت بە تاکە کەس و کێشەو گرفتە کۆمەڵایەتی‌یەکان و کێشە هەنوکەیەکانی لاوان و بیری نوێی هاوچەرخ و کۆمەڵگەیەکی‌مەدەنی، ئازادی و سەربەخۆی تاکەکەسیش لە خاپورکردنی دەرگاو دیوارەکانی کۆمەڵگەیەکی داخراوو دواکەوتووە سەرچاوە دەگرێ و هەروەها لە مراندنی کۆنەپەرستی و دەسەڵاتی شەڕەنگێزی خولْقاندنی ئازادی لەخۆدا، وەك (ئەریك فرۆم) ئەڵێت : "ئازادی‌و سەربەخۆی تەواو وەختێ دێتە دی کەمرۆڤ بۆخۆی بیربکاتەوە، بۆخۆی هەستبکات و بڕیار بدات، ئەو بەتەنها کاتێك دەتوانێت وەها دڵنیا بێت و لەناخەوە ڕەفتار بکات کە گەیشتبێتە قۆناغی

[2] بەناوی "ژیانەوە" ئەریك فرۆم، وەرگێڕانی ئازاد بەرزنجی **1998** ل **69-70**.

دینامیکیانەو خولْقێنەرانە لەگەڵ جیهانی دەوروبەری خۆیدا. لەم حاڵەتەدا کە دەتوانێت ژیانێکی ڕەسەنی هەبێت[3]" بەڵام ئێمەی کورد بە هۆی داخستنی جیهانی خەون و پرسیارو ئارەزووە هەنوکەیەکانی خۆمانەوە نەمانتوانیووە خولْقێنەرو ئازاد بین. دەرونێکی گەمارۆدراو بە پەرژینە دڕکاویەکانی ڕابردوو، خەساو بە دابوونەریت و ئاکاری کۆمەڵایەتی - ئاینی، دەرونێکی شێواو لە نێوان پاشەکشێ و هەنگاونان دا. تەنها چاوەڕێی شەڕەنگێزی و توندڕەوی لێ دەکرێ ئەگەر پاڵپێوەنەرێکی سیاسی یان ئاینی هەبێت.

★ ★
★

کۆچ و سەفەر

" وەهمی ڕزگاربوون "

گەنجەکانمان لە نێوان سەفەر و خۆ کوشتندا تیاماون ئیدی نە چیرۆک و نە ڕۆمان و نەداستان و نە خودا فریای ئەو هەموو ئازارە ناکەوێت.

(شێرزاد حەسەن- ڕەهەند- 5- 1998 ل213)

ئەم بەشە لێکۆڵینەوەیەکی سایکۆئەنترۆپۆلۆژیە سەبارەت بە کۆچی بەلێشاوی کورد بەرەو هەندەران، هەروەها ئاشکراکردنی پنتە شاراوەکانی ئەم دیاردەیەیە و گەڕانە بە دوای سەرەتاکانی وەهمی ڕزگاربوون و بیرۆکەی ڕزگاربوون لە نێو عەقڵی کوردیدا. لەوانەبێت ئەم لێکۆڵینەوەیە تەنها هەوڵدانێکی بەرفراوان بێت بۆ خوێندنەوەی دیووە تاریك و نەبینراوەکانی کۆچ و سەفەر...

دەروازە :

سەرەتا ئەم لێکۆڵینەوەیە لەو پرسیارەوە سەرچاوە دەگرێ کەلە بیری زۆربەی خوێنەران و خەم خۆران دا جێی مشتومڕێکی گەورەیە. لە پێناوچیدا لێکۆڵینەوە لەسەر کۆچ و سەفەر دەکرێ؟ ئەگەر کۆچ * تەنها کار دانەوەیەکی دەرونی بێت بەرامبەر یادەوەری و عەقڵەکانی دەرەوەی خۆی. هەروەها گەر هەڕەشەیەك بێت لە مەترسییەکانی مێژوو و

---

[3] ئەریك فرۆم بەناوی، کەسێتی شۆڕشگێڕ–ل90 گۆڤاری سەردەم–وەرگێڕ– ئازاد بەرزنجی

* کۆچ : *Migration*، لەم لێکۆڵینەوەیەدا کۆچی بە کۆمەڵ و کۆچ و سەفەری فەردیش بەرچاوی خوێنەران دەکەوێت. –نوسەر.

ئەوانی دی و پانتایی دەرەوەی مرۆڤەکان ئەوا ئەم پرسیارە پەلکێشمان دەکات بۆنێو ووردەکاری‌یەکان کە بەشێوەیەك لە شێوەکان نەبینراوە لەنێو سیستەمی کۆمەلایەتی‌دا.

ئارەزوو داواکاری‌یەکانی مرۆڤ بە دوای ژینگەیەکی لەباردا دەگەڕێت لە پێناو نیشتەجێکردنی ئارەزووەکانی‌داو بەرهەمهێنانی هاوسەنگی، بەلام ئەگەر پرسیار و گومانەکان پانتای‌یەکی لە دەرەوەی خۆیدا نەدۆزی‌یەوە،... ئەوا بە دنیایەك تێکشکاوی و بەدنیایەك مەترسی‌یەوە دەگەڕێتەوە، ئەم گەڕانەوەیەش هەلگری هەموو وەلامەکانە. ئەمەش بۆ خۆی‌کاریگەری‌یەکی ئەوتۆ جێدێلێ لەسەر دەرون و عەقلی کەسەکان.

لێکۆلینەوە یان توێژینەوە لەسەر کۆچ بەدەر لەوەی بچینە نێو ووردەکاری‌یە مێژووی و کۆمەلایەتی‌یەکانەوە وەك گروپە کۆمەلایەتی‌یەکان ـ ئەکرێت لە دیدگایەکی زانستی و ئەکادیمی‌یەوە بچینە نێو ووردەکاری‌یە دەرونی و ئەنترۆپۆلۆژیەکانەوە لە پێناو بەرجەستە کردنی تاکی کوردی و هەلوەشاندنەوەی وەك تاکێکی کۆمەلایەتی و ئاینی و سیاسی و سەر لەنوێ کۆکردنەوەی لەنێو گروپێکی کۆمەلایەتی‌دا. لە نێو کۆچێکی بە کۆمەل و سەفەرێکی هاوشێوەدا، چونکە هەمیشە ئیرادەی کۆمەلایەتی لە شاردنەوەی ڕەهەندەکانی خۆی‌دا کۆمەلگاو تاکەکانی لەنێو جەستەیەکی هاوشێوەدا خەفە دەکات. ئیتر لێرەوە تاك دەبێتە هەلگری هەموو وەلامەکان، بەلگەش بۆ ئەمە : هەمیشە کۆمەلگەو گروپ لە ڕازی کردنێکی سەرسەختانەی وەچەکانیایەتی بە وەلامەکان و مانا کۆمەلایەتی‌یەکان و سڕینەوەی گومانەکان لە پێناو بێ وەی و بێ کێشەبونێکی هاوشێوەدا.

کۆچی بەلێشاوی کورد بۆ هەندەران لەتەك کوڕەوو نەکسە و شکستو ئەنفال و کیمیاباران دا، لە هێلێکی هاوشێوەو هاوسەنگی دەرونی‌دا یەکدەگرنەوە، وەك هەولدان و بڕیاری ڕزگاربوون: وەك ڕزگاربونێکی کۆمەلایەتی یان ڕزگاربوونێکی فەردی ... کوڕەو هەولدانە لەپێناو ڕزگار بوون دا ـ بەهەر شێوازێك بێت لەپال زەبروزەنگێکی خەفەکراودا . زەبروزەنگ تەنها ئالیات و تەکنیك نی‌یە بەلکە زەبروزەنگ یادەوەری‌و مەعریفەو مێژوو داهاتوو ئایندەیە. هەمیشە لەنێو عەقلی کەسەکان دا کۆچ یادەوەریەکی مەترسی ئامێزەو هەڕەشەکانی‌مێژووەو وەك واقعێکی دابڕاو ـ فەرامۆش کردن و بوون بەپەراوێزەو، خەفەکردن وچەپاندن و لەناوبردنە نهێنی‌یەکان و کوشتن سەراپا کۆنترۆلکردنە .

هەرگیز لەگەل ئەو بۆچونەدا نیم کەکۆچ باشخانێکی مێژووی و دەروونی و کۆمەلایەتی نەبێت، تەنها دیاردەیەکی ئاسایی بێت و چۆن دەستی‌پێکرد ئاوەهاش کۆتایی پێ بێت، لێرەدا پێویست بەوە دەکات جیاوازی‌یەك بدۆزینەوە لەنێوان کۆچەرو موسافیردا ... موسافیر دەگەڕێت بەدوای ئەو شتانەی کە نەیبینیوە و بەدوای مانەوەدا ناگەڕێت. بەلام هەمیشە کۆچەر بەدوای مانەوەدا وێلەو– بەدوای مانایەکی دیکەی تری ژیان دا دەگەڕێت ....

کۆچبەر دەروونی پڕە لەیادەوەری‌یەکان ، لەمەترسی‌یەکان، لەهەڕەشەکانی یادەوەری مێژوو، خاوەن کەلتورێکە بەجێ‌ی هێشتووە، بەلام بەبەردەوامی لەگەلی‌دا ئەژی، کۆچەر لەدیووە تاریکەکانی جوگرافیاوە هاتووەو سیحری ژیان ڕایکێشاوە ـ بەلام موسافیر سیحری ئارەزوەکان ڕایکێشاوە لەپێناو کەم کردنەوەی یادەوەری‌یەکان دا کەوتۆتە ڕێ ، بەلام کۆچەر لەپێناو گەورەکردنی دێوەزمەی یادەوەری‌یەکان دا کەوتۆتە ڕێ.

بۆ نمونە مەرگ وەهمەکانی ژیان دەستەبەر ئەکات ، هەڕەشەی یادەوەری‌یەکانی مێژوو وەهمەکانی ڕزگاربوون بانگهێشت دەکات...

مەترسی‌یەکانی بژێوی ژیان و سەرگەردانی سیاسی و زەندەق لەئایندە– هەروەها زال بونی زەبروزەنگ و دووبارەکردنەوەی یادەوەرییەکانی مێژووـ فەرامۆش کردنی مرۆڤ لەتەك ژیان و ئارەزووە بڕۆنزیەکانی ڕۆژئاوادا دووهێلی هاوسەنگ بوون بۆ ڕازی کردنی فەردی کوردی‌و دواجاریش ڕازی‌کردنی کۆمەلگەی کوردی و عەقلی کوردی بەکۆچێکی لێشاو لەپێناو ڕزگاربوون دا .....

کۆچ لەئارەزووە فەردیەکانەوە گوازرایەوە بۆ ئارەزووە کۆمەلایەتی‌یەکان... لەم شیکاری‌یەوە پرسیارێك سەرچاوە دەگرێ. بەم پێ‌یە: چ هۆیەك بوو وایی کرد دیاردەی کۆچ ببێتە ئارەزوویەکی کۆمەلایەتی؟ وەلام دانەوەی ئەم پرسیارە بەرەورووومان دەکاتەوە لەگەل گۆڕانکاری‌یە کۆمەلایەتی‌و ژیارییەکاندا، بەلام گەر لەدەروازەیەکەوە بچینە نێو وەهمەکانی ڕزگاربوونی عەقلی کوردی یەوە، ئەوا پێویستە بوترێت بیرۆکەی ڕزگار بوون هەمیشە ئامادەیە لەنێو عەقلی کوردی‌دا، ئەگەر مەترسی‌یەکان گەورەبوون و دەروازەیەکیش هەبوو بۆ ڕزگاربونێکی وەهمی ئەوا ئارەزوەکان کۆمەلایەتی دەبنەوە و دەبن بەوەلام و مانایەکی گەورە بۆ نەوەکان و پەلکێشکردنیان بۆ ئارەزوویەکی کۆمەلایەتی . هەرگیز کۆچکردن

لەکوردستاندا ئارەزوویەکی فەردی نییە . بەڵگەش بۆ ئەمە ئاشکرایە لەنێو هەمووشوێن و گروپە کۆمەڵایەتییەکان دا وەك ماڵ و قوتابخانەو زانکۆ و سەرشەقام و چاخانە و... هتد . باس هەر باسی کۆچ و سەفەرە ... هەروەها کۆچ جێی مشتومڕێکی گەورەی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیریو سیاسییە . بەڵام جێی داخە هیچ بەرپرسیاریەك بەدی ناکەیت بەدەر لەوەی هەموو گفتوگۆکان بەدیوێکی تردا هاندانی کۆچەو ، بەدیوێکیتریش دا دەربڕینی نیگەرانییە . لەبەرئەوەی بە بەردەوامی .. دیاردەی کۆچ، لەنێو کۆمەڵگادا جێی مشتومڕێکی جدی و بڕیارێکی ڕەواو ئارەزوویەکی پیرۆزی کۆمەڵایەتییە لە پێناو ڕزگاربوون دا.. کەواتە ئەگەر کۆچکردن بڕیارێکی تاکە کەسانە بێت دووئەوەندەش بڕیارو ئارەزویەکی کۆمەڵایەتییە .

عەقڵی بەجێماو

"خوێندنەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆژی کۆمەڵگەی کوردییە"

سەرەتا باپرسیارێك لەخۆمان بکەین . ئایا عەقڵەکانی دەرەوەی ژیاری کێن ؟

وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە بۆخۆی کارەساتە ، لەبەر ئەوەی عەقڵ مانای تر لەخۆ دەگرێ ، پێویستە زیاتر ئەوە ڕوون بکەینەوە کە ئایا عەقڵی بەجێماو کێیە و چییە ؟ عەقڵێکی بێ ڕەخنە هەمیشە لەگەڕانەوەدایە بۆ باوەشی مێژوویەکیلەبیرکراو ..عەقڵی بەجێماو ئەو عەقڵەیە کە بە بەردەوامی ڕازییە بەوەڵامەکان،پرسیارو گومانەکانی لەپەراوێزی دەقێکی مێژووی دا لەناو چووە.هەردەم ژیان لەیادەوەریەکاندا، بۆ خۆی یادەوەرییە لەمێژوودا .. یادەوەریشە لە ئێستادا بەڵام داهاتووی نییە . ڕۆشنبیری لەپەراوێزی سیستەمی کۆمەڵایەتیدایە، ئەم عەقڵە تەنها عەقڵێکی شەڕانگێزە لەئێستایەکی ڕابردوودا. بێ خەون و پڕۆژەیە. ستراتیژی ئەم عەقڵە زەبروزەنگێکی خەفەکراوی بەخۆدا شکاوەیە .

سەرکوتکردن بۆخۆی پڕۆژەی بیر لێکردنەوەو جێبەجێ کردنی دەسەڵاتی سەپێنراوی هەموو دەزگاکانی دەرەوەی مرۆڤەکانە، ئەم پرۆسەیە هەمیشە پەیوەستە بەبڕیارو بیرلێکردنەوەکانی عەقڵی بەجێماوەوە .

عەقڵی زەبروزەنگ لەپێناو مانەوەدا کۆنترۆڵی پانتاییەکان دەکات لەپێناو بەرهەم هێنانی دەسەڵاتی ئارام و پەرتەوازە بوون و بەپەراوێز کردنی ژیواری و گەڕانەوە بۆ وورده یادەوەرییەکان .

واتە زەبروزەنگ دەبێتە یادەوەری ئێستای زەبروزەنگ و یاساو بەهانە مێژوویەکان . کەبۆخۆی بەرنامەی کارو پرۆگرامی مانەوەیە،.. نموونە وەك؛ هەمیشە ئامادەبوونی وێنەی شکستی ((شێخ مەحمود)) لەئێستایەکی پڕ یادەوەریداو هەروەها شەڕی ناوخۆی پڕیادەوەری کوردی ... بەڵگەیەکی تری ئەو ژیانەیە.

ئەگەرلێرەوە بنەماکانی یادەوەری کورد یەکالا بکەینەوە. پێکهاتووە لە ((ڕاپەڕین ــ شکست ــ خیانەت ــ سەرگەردانی ـ وێنەی پاڵەوان (لەبەشی کۆتایدا باسی لێوە دەکەین) – لەدەستچون و کۆچ و بەجێهێشتن و مەرگ ــ کوشتن ــ دووبارەمەرگ ــ لەکۆتایدا مەرگ پەرستی))

کەواتە عەقڵی بەجێماو پێکهاتەی بیروباوەڕ و ئاکارێکی کۆمەڵایەتییە، بیرکردنەوە و هۆشیاری دەستە جەمعی کۆمەڵگایە– نرخ و بەهایەکی مێژووی و سەلەفییە لەئێستادا . هەر لەم دەروازەیەوە پرسیارێك دێتە کایەوە ــ ئایاعەقڵەکانی دەرەوەی ژیواری یان عەقڵی بەجێماو پێناسەی عەقڵی سەرەتاییە ؟ گەروەك کۆمەڵناسێك سەرنجی ئەم پانتاییە کۆمەڵایەتیانە بدەین، ئەوا بەبەردەوامی درك بەنزیکایەتییەکی ئەوتۆ دەکەین لەنێوان عەقڵی سەرەتایی و عەقڵی بەجێماو دا ...

بەڵام گەر وەك سەرنجێکی ئەنترۆپۆلۆژی نزیکبینەوە لەم جیاکارییە، ئەوا عەقڵی سەرەتایی بەرجەستەبوونی بیرۆکەیەکە لەپێناو مانەوەداو هەردەم لەپچڕانی پەیوەندی دایە بەدەرەوەی خۆیەوە ــ هەروەها تامەزرۆی گەڕانەوەیە بۆ نێو پەیوەندییە ڕەوشتامێزییەکانی خۆی وەك کوتلەیەکی کۆمەڵایەتی .. بەڵام بەپێچەوانەوە عەقڵی بەجێماو هەردەم

لەهەولدانی دروستکردنی پەیوەندییەکانیدایە بەدەرەوەی خۆییەوە، بەلام بەبێهیچ مەعریفەیەك و بەبێ گۆشەنیگایەکی کەلتوری و شێوازو تەکنیکێکی ڕۆشنبیری لەنێو پەیوەندییەکانیدا. ئەم پەیوەندییە پەیوەندییەکی بێ مانایە ، چونکە ئەم پەیوەندییە لەهیچەوە ئاڕاستەی بەهاکانی دەرەوەدەکرێ. ئەمەش بۆ خۆی تەنها تامەزرۆبونەو هیچیتر . یان تامەزرۆبونێکی گەورەی ئارەزووە بچوکەکانە ﴿ نمونە وەك مرۆڤی کوردی هەمیشە تامەزرۆی ڕزگارییەو بەرپەچی نوێخوازی دەداتەوە ــ هەروەها ئەم عەقڵە هەمیشە تامەزرۆی پرسیارەکانە– بەلام ڕازییە بەوەلامەکان ــ هەروەها تامەزرۆی شەڕو زەبروزەنگە ... لەگەڵ ئەوەش دا تامەزرۆی کۆڕەووکۆچ و سەفەرە﴾ .

وون بوونی ماناکان

هەنووکە گرفتەکە لەپرسیاردا نییە .. بەڵکە گرفتەکە لەوەدایە هێدی هێدی ماناکان وون ئەبن .. بەدرێژایی مێژوو لەلای کورد ماناکانی مەرگ جێی ماناکانی ژیانی گرتۆتەوە .. هەر لێرەوە مانا جیادەبێتەوە لەبەهاکان ... مانا پەیوەندییەکی مرۆییە لەتەك شتەکان دا ..ماناکان جوڵەیەکی فەلسەفی و ئێستاتێکی یە لەپێناو گۆڕانکاریدا .

مانای تازە واتە نوێ خوازی– نوێخوازی پشتگیرە بە بیری نوێ، مانای نوێش کۆمەڵگەیەکی تازەیەو خەونێکی تازەیە– مانای تازە عەرشی پرسیارە بێ ماناکان ئەڕوخێنێت و بەدوای بیردۆزێکی ترو خەونێکی تردا دەگەڕێت – کەواتە پرسیارە بێ ماناکان چین ؟

گەر پرسیارەکان ئامێتەی بیرۆکەیەکی ئەخلاقی ــ کۆمەلایەتی بوون و پشتگیربوون بەمانا کۆمەلایەتییە ئاینیەکان، ئەوا مانایەك بەرهەم دێت پێشتر بەهایەك بووە لەنێو بیرۆکەو فرمانێکی کۆمەلایەتیدا ـ واتە ئەم پرسیارانە گەڕانەوەیەکی سەرسەختانەی سەلەفییە بۆ نێوپانتاییەکانی مانای باووهاوشێوە ((تقلیدی)) ، پرسیار بەبێ باکڕاوندێکی مەعریفی نوێ تەنها گەڕانەوەیەکە بۆ نێو پانتاییەکانی مانای پێشوو . گەر پرسیارەکان تەنها بەرجەستەکردنی ماناکانی مێژو بێت لەپێناو بەهاکانی عەقڵی بەجێماودا ــ واتە مانای ململانێی کۆمەلایەتی هەمان مانای مێژویی بێت و مانای شارستانی و ژێواری هەمان مانای ئەخلاقی و ئەومێژووە لەبیرکراوەبێت، وە ((ئاین)) هەمان مانای ئاینی بێت بۆشێوازە سیاسییە جیاجیاکان، واتە سیاسەتی ئاینی بێت یان ڕۆشنبیری ئاینی بێت یان ئەخلاقی بێت یان ئابووری بێت یا توندڕەوو میلیتاری بێت، کەواتە ماناکان خۆیان وەبەرهەم دێننەوە ... وەك (بەختیار علی) لەنوسینێکی دا باس لەقەیرانی ((سەلەفییەت)) دەکاو دەڵێ :

((سەلەفیەت بەدەست دوو کێشەی گەورەوە دەناڵێنێ یەکەمیان/ سەلەفیەت بەردەوام خوازیاری ئەوەیە خۆی لەسەردەمە تازەکان دا دووبارە بکاتەوە و هەرگیزیش دەستەبەرداری ئەوئارەزوە نابێت . دووەمیش / سەلەفیەت لەبەرامبەر پرسیارو کێشەکانی ئەمڕۆدا هیچی دیاری کراوی نییە بیلێت ، وە لەقەیرانی ئەوەدا دەژی کەوەلامی کێشە مەعریفی و شارستانیو فیکری یەکانی ئەم ساتەی بۆنادرێتەوە))[1]

واتە گەڕانەوە لەپێناو مانەوەی ماناکانی پێشودا ـ لێرە دا کێشەکە لەپرسیاردا نییە چونکە ڕازی بونێکی دەستە جەمعی کۆمەلایەتی ـ سیاسی ـ ئاینی دەسەلات لەئارادایە لەپێناو ووردە ئارەزوەکانی مەرگ دا– مەرگ، مانایەکی بایۆلۆژی نییە بەتەنها ـ بەڵکە مەرگ و مەرگ پەرستی خاوەن مانایەکی پڕی کۆمەلایەتی ــ سیاسی ـ ڕۆشنبیری یە ، پەرتەوازەبوونی ڕۆشنبیری و ڕۆشنبیری کوردی پەراوێزی جیهان بۆ خۆی مانایەکی تری مەرگی ڕۆشنبیرییە .. نمونە وەك بێئاگایی ڕۆشنبیری کوردی لەجیهان ـ نابەرپرسیارێتی ڕۆشنبیری کوردی، سەلەفیەت و یاسای پڕ زەبروزەنگی ئاینی بۆ خۆی مانایەکی تری مەرگی کۆمەلایەتییە، ڕەوشت و بەهانە کۆمەلایەتییەسەلەفییەکان بەبەردەوامی مەرگی تاکی کوردی ڕادەگەیەنێت بەبێ ئەوەی تاکی کورد ئاگایی لەم پرۆسەیە بێت .

واتە ڕازیبوون ڕازی بونێکی سەرسەختانەیە بەوەلامەکانی یادەوەرییو مێژووی ئێستا. کەواتە گەر بوونی مانایتازە لەئارادا نەبوو گۆڕانکاری مەحاڵە و ئەستەمە پرسیارو ڕەخنە . ماناکان ، بەهاکان لەنێو عەقڵی بەجێماودا

[1] (بڕوانە گۆڤاری ڕەهەند– ژمارە 5–1998 دیار/ نادیار) ﴿ئیمپڕاتۆریەتی وەهم﴾ بەختیار علی– لاپەڕە (40) .

پشتگیر ئەبن بەدەستوروریاسایەکی بنەڕەتی کە پشتیوانیان لێ دەکرێ... وەئیتر ماناکانی یادەوەری ڕەوایەتی خۆیان بەسەر ئاکاری کۆمەڵایەتی‌دا ئەنەخشێنن.

بەردەوام گروپە کۆمەڵایەتی و ئاینی ورۆشنبیری‌یەکان لەنێو ئەم عەقڵەدا لە هەوڵی سەقامگیرکردنی ماناکان دان . هەروەها دەستوری مانا لەپێناو تیرۆرکردن و لەناوبردنی بەهاو مانا تازەکان دایە .

ناسراوەکان بەتەنها دووبارەبوونەوەی ئەوکارلێکەیە کە لەنێوان مرۆڤ و شتەکان دایە واتە تەنهادووبارەبوونەوەی ململانێی کۆمەڵایەتی‌یە... دەستوور ئەڵێ: هەمووشتێك ناسراوو دیاری کراوە ... ئێمەی ملکەچ بەماناکان هەردەم لە پێناو مانەوەدا بە زەبروزەنگین " سایکۆلۆژیای ئەم عەقڵو و دەستورە، هیستریای لەناوبردنی گۆڕانکاری و ماناتازەکانە لەپێناو سیستەمی داڕێژراوی یادەوەری دا ، ئەم شەیدا بوونە بەکۆمەڵە بۆ ڕابردوو تەنها خۆشەویستی و سۆزە بۆ ڕابردوو بەشێوەیەك لەشێوەکان ئەم بارە بەرجەستە دەبێت لە شێوە نەخۆشی‌یەکی دەرونی بەکۆمەڵدا کەبە ((حنين الى الماضي)) ناو دەبرێت. ئەگەر بەشێوازێکی تر باس لەم حاڵەتە بکەین ئەوا پێویستە ئەوەڕوونبکەینەوە کە دەزگاکان .. ((دەزگاکۆمەڵایەتی و ئاینی‌و سیاسی یەکان)) تەنها بەرجەستە بوونی "نائاگایی" کۆمەڵایەتین لەپێناو کامڵبون دا.. وە ململانێی کۆمەڵایەتیش لەنێو کۆمەڵگای کوردیش دا تەنها گەڕانە بەدوای ناسراوەکان دا واتە ململانێیەکی چەقبەستووە و هیچی تر .

لێرەدا پەیوەستبونی مرۆڤی کوردی بەمانا سەقامگیرەکانەوە پێکهاتووە لە :

مرۆڤی کوردی + یادەوەری ماناکان	**بەرجەستەبونی ماناکانی یادەوەری**
" ناسراوەکان "	**" یان دووبارەبەرجەستەبوونی ماناکان "**

لێرەدا ئاشکرایە بەرجەستە بونی ماناکانی یادەوەری کۆمەڵایەتی، واتە سڕینەوەی مرۆڤ وەك عەقڵ و ئیرادەو خەون و گۆڕانکاری و مانای نوێ. هەروەها ئەم پڕۆسەیە هاوشێوەی سڕینەوەی تاکە کەسە وەك بەهایەکی بێ مانا لە پێناو بێ مانای‌دا.. نمونە وەك :

پرۆگرام و پلانە ڕۆشنبیری و سیاسی و ئابوری و ئاینیەکان لە نێو عەقڵی بەجێماودا ــ کە ئامێتەیەکی تێکئالۆزکاوی وەهمی‌یە لە پێناو گەڕانەوە و دۆگما بوون دا... بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە ئاماژەیەکی ئەنترۆپۆلۆژی "بیارکلاستەر" هەیە کە باس لە قەیرانی گەڕانەوە دەکات و دەڵێ : دوورکەوتنەوە لە هەموو مەعریفەیەك بە ئاگابوونەوەیەکی خەمۆك و بێ مانایە: ئەگەر هاتوو گەڕانەوە" یان دابەزین " کەمترین ماندو بوونی ویست لەچاو سەرکەوتن دا، ئەوا هزر بەم حاڵەی ئێستاوە ناتوانرێت بیری لێ بکرێتەوە تەنها مەگەر بەسوڕانەوە لە بازنەیەکی داخراودا و هیچی تر"[2]، ئێستا کە پرسیار لەوە دەکرێت، چ گۆڕانکاری‌یەك لە ئارادایە لە پێناو بەرجەستەکردنی مانای نوێ‌دا؟ لەبەرئەوەی ناسراوەکان ناسراون ـ مرۆڤەکانیش تەنها دەبنە مانایەکی بێ بەهاـ واتە مرۆڤ تەنها ئەبێتە مانایەکی کۆمەڵایەتی؛ ئاینی: ئەخلاقی. لە خۆرئاواشدا مرۆڤ دەبێتە بەهایەکی تەکنیکی و پانتایی ئارەزووە بچوکەکان . ئیرادە لەفارغۆنێکی تەنهادا بەسەر دەبرێت و ... ئارەزووەکان ، هەست، ڕۆح، تێڕامان ... جوانی‌یەکان لەنێو مۆتەکەی تەکنۆلۆژیاو ڕوناکی‌دا ئەوەندەی تر تاریك دەبێت، ئەنتەرنێت و باڵەخانە چوڵەکانی جیهانگیری، بێزاری و بێهودەبونە فەلسەفی‌و دەرونی‌یە گەورەکان بەرهەم دێنێت و مانای مرۆڤ بەبێ ئیرادە لەڕۆتینی ژیانێکی بەردەوام دا لەناو ئەچێت . بێگومان بەبێ هیچ بەهانەیەك ... هەمیشە ئێمەی کورد لەخۆرئاوا مەحکومین بەژیان هەتا مردن. مرۆڤی کورد لەتاریکای مێژووەوە سەرچاوە دەگرێ و بەنێو یادەوەری‌یە کوژراوەکان دا گوزەردەکاو سەراپا جەستەیەکی ڕەنگ ڕێژی ئەخلاقی‌یەو؛ بارکراوە بەتابۆو گوناهو چەپاندن و شەڕانگێزی و بیروباوەڕە چەوتەکان " illusination " بەڵام بەدیوێکی تردا، لەکوردستاندا هەر لەمێژەوە مرۆڤی کورد مەحکوم بووە بەمردن هەتا ژیان. لەم پڕۆسە نەفەس درێژەی ئێرەدا، دواجار مرۆڤی کوردی دەبێتە تۆپەڵێ وەهم و دنیایەك بێ هودەیی و دەرونێکی تێکشکاو. ئەم پرۆسەی ژیانە لەتەك

---

[2] بڕوانە مجتمع اللادولة – بيار كلاستر – مؤسسة جامعية للدراسات و النشر – ترجمة دكتور محمد حسنين دكروب – *1981* – لاپەرە "*28* "))

وەهـم دا بـەردەوام دەبـێ‌و دەگاتـە ئەوپـەڕی تامـەزرۆیی. بیرلێکردنـەوە و یادەوەری‌یـەکانی ئـەم وەهمـە درێژخایەنـە سەرئەنجام دەگاتە بڕیاردانێکی بەکۆمەڵ، واتە بڕیاردان لەپێناو ڕزگاربوون بەهەر شێوەو شێوازو پلانێك بێت لەپێناو گەیشتن بەژیان دا، ژیانێك لەنێوتەلارە کریستاڵی‌یەکان‌داو خەون و خەیاڵی ڕۆمانسی ئەودیووسنورەکان، ئەودیوتەلبەندەکان، هەمیشە خەیاڵەکانی دەرەوەی بەندیخانەو بەندی‌خانە زۆر لەخەیاڵەکانی سەرشـەقام و باخچـەکان بڕۆنزی ترە. لەلای ئێمەی کورد مانای ئەودیوو سنورەکان هیچ شتێکی لەو بەهەشتە کەمتر نی‌یە کەخـەیاڵی مێژووی سەرسام کردووە. بەهەشتی دەرەوەی سنورەکان پاساوهێنانەوەیە بۆ دۆزەخـی نـاوەوەی سـنورەکان، هەڵهاتن لەشـەڕ مانای ژیانەوە لەدەرەوەی شەڕ... زەبروزەنگی خەفەکراوی نێو جەستەی کورد لەودیو سنورەکانەوە بەتاڵ دەبێتەوەو والاّ بەرامبەر بارکردنی وەهم ـ ئەوکاتە وەهم لەلای ئێمە سەرچاوە دەگرێ کەخەیاڵە بڕۆنزیـەکانمان ئاڕاستەی ئەستێرەیەکی ڕۆمانسی دەکەین، وەك " ڕێبوارسیوەیلی " باس لەپەنابەری ئەفسانەساز دەکاو دەڵێ:

" پەنابەر بووەیەکی ئەفسانە سازە. بەڵام بوویەکیشە بەئەفسانە چوار دەوری گیراوە : لەباری یەکەم دا توانایـەکی لەڕادەبەدەر بەکاردەبا بۆ ئەفراندنی ئەفسانە لەسـەرخۆی، لـەباری دووەمیش دا ووزەیـەکی زۆر بـۆ دوورخـستنەوەی ئـەو ئەفسانانە تەرخان دەکات کە چوار دەوریان گرتووە . ئەوەش لەژیانی پەنابەران دا چارەنوسێکە نەك هەڵبژاردن[3] .

بەدرێژایی کتێبەکەی کاك ڕێبوار، کە لە ژێر ناونیشانی " دیاردە گەڕایی تاراوگە " دایە باس لە ئەفسانە و خەیاڵە بڕۆنزیەکانی پەنابـەر دەکات بە درێژایی ژیـانی پەنابەرێتی. بەدەر لە هـەموو تـەقلیدێك و تـەفرەدانێ کـاك ڕێبـوار لـەم ئەزمونەی دا تەنها باسیش لە ژووره ئەفسوناوی‌یەکانی پەنابەردەکا و.. هـەروەها باس لـە ئەفسانە پڕ یادەوەری‌یەکانی پەنابـەر دەکـات.. لـە ڕووی جلوبـەرگ و ڕۆیشتن و چێشتلێنان و خواردن و خواردنـەوەو لـە ڕاڤـەکردنێکی میتـۆدی ئـەم کتێبەدا کە زیاتر بەپانتایی ئەم کتێبە ئەوە دەوترێ : کە پەنابەر هەمیشە لە دروستکردنی ئەفسانەکان دایەو هەمیشـەش لە بە تاڵکردنەوەی ئەفسانەکانی دایە "، بەڕاستی من نامەوێت بەدرێژی باس لـە ئەفسانەکانی هـەندەران بکـەم بـەڵکو مـن لەم ڕاڤەکردنەدا دەگەڕێمەوە بۆ ئەفسانەکانی پێش سەفەر کە پێشتریش باسم لێوە کردوە. بەڵام هێڵـە گشتی‌یەکانی ئـەم ئەفسانە کۆمەڵایەتی‌یە زۆر بە سادەیی لەم مشتومڕە کۆمەڵایەتی‌یەوە سەرچاوە دەگرێ، بۆ نمونە :

مرۆڤی کورد دەڵێ :

- ژیان لێرە مەحاڵە.
- ئێمە سەرگەردانین.
- ئێمە نابین بە هیچ و بێزارین.
- ناتوانم بژیم – چۆن ژیانم ئاسایش بێت.
- بەتەمای خۆمان نین.
- هەر ڕۆژێك بێت جەلادەکان دەگەڕێنەوە.
- ژیان لەودیو سنورەکانەوەیە.
- ئێرە خاکی تیرۆرو کوشتن و زیندانە، ئەوێ بەهەشتی ئارەزووەکانە و ئازادی و ژیانە.
- کوڕەکانی فیسار لە هەندەرانەوە گەڵاو خەون و پانتۆڵ و کریستاڵ دەنێرنەوە.
- ئێمەش لێرە؛ زووخاوو بێزاری و عەرەق و کڵاش دەنێرینەوە.
- فیسار لە هەندەران هاتۆتەوە و چاوەکانی بون بە ئەستێرەو لەشی بۆتە دەریا، پەنجەکانی بۆتە بەفر و لێوەکانی بۆتە شەراب... هتد.

ئیتر ئەم هەموو مشتومڕە بەربڵاوە لە ڕووی دەرونی و کۆمەڵایەتی‌یەوە ئەفسانە سازی‌یەکانی پێش سەفەرەکە ماڵ و چاخانە و قوتابخانە و زانکۆ و سەرشەقامەکانی داگیرکردووە و ژیانی پێش سەفەری سەرسام کردووە.

هەرلەم ئەفسانانەوە پێکان بە دووی خۆردا ڕێچکە دەگرن و بۆ ساتێ ماڵئاوایی لە یادەوەری‌یەکان دەکەن، کە بوونـە پەنابـەریش سەرسـەختانە ئـەزێتی یادەوەری‌یـەکانیان دەدەن تـا چرکـە پیاسـەیەکی ووڵاتیـان بیرکەوێتـەوە((بەڕاشکاوی گەڕانەوە بۆ یادەوەری‌یەکان لەلای هەمو پەنابەرێك بوونی هەیە، هـەر لـە پرۆفیسـۆرەکانمانەوە تـا چاچیـەکی

[3] دیاردەگەرایی تاراوگە – ڕێبوار سیوەیلی– لە چاپی سوێد لاپەڕە " ".

ئێره له تاراوگه ـ ئەم باسەم به مەیدانی و دۆکۆمێنیت سەلماندووه که بریتی‌یه له ئەنجامدانی گفتوگۆ لەتەك " 20 " بیست پەنابەری کوردی و بیانی دا)).

وەهمەکانی ڕزگاربوون پەلکێشمان دەکات بۆ نێو خێراترین بیرکردنەوه و بڕیار " وەك سەربازێکی بەجێماو له شەڕدا " ، بەهاکانیش تەنها ئەو بەها دەسته جەمعی‌یه ڕەوشتامێزانەن که بەڕەنگاره بەرامبەر مانای تازه.

" ڕابردوو، ئاینده بەبێ دەنگی کۆنترۆڵ دەکات " بێدەنگی دەبێته حەقیقەتێك و هێدی هێدی ئەفسانەکان بەرهەم دێنێت، لەلای ئێمەی کورد ڕابردوو تەنها یادەوەری‌یەو جیهانگیره له ئێستاماندا.. ئەو کاتەی مرۆڤی کورد دەکەوێته گفتوگۆوه لەتەك ڕابردوودا، بێ باکانه له پرۆسەی دانپیانانێکی گشگیردا دەبێته جەستەیەکی گوناهبارو سەرگوزشتەی خۆی دەگێڕێتەوەبۆ مێژوو ـ له دوتوێی یاداشتنامەیەکی ئارامی پڕ یادەوەری دا دەکەوێته مشتومڕەوه لەتەك یادەوەری‌یەکانی مێژوودا و دەڵێ :

- مێژوو دووباره دەبێتەوه.
- ئێمه سەرگەردانین.
- ئەو کات شتەکان چۆن بوون ئێستاکه چۆنن.
- مەرگ قەدەرەو ئاییندەش پڕ یادەوەری‌یه.
- لەبەرئەوەی یادەوەری‌یەکان تاڵن ـ ئاییندەش بێ مانایه.

گفتوگۆی هاوشێوەی ئێمه لەگەڵ یادەوەری‌دا ئەفسانەیەکی گەورەی لەنێو خۆی دا حەشار داوه، هەمیشه ووردە پەیوەندیەکی کولتوری هەیه له نێوان دونیای پیرۆزو ئەفسانەی یادەوەری‌دا.لێرەدا ئەتوانین بڵێین پانتای چەمك و بۆچونەکانی ڕزگار بوون لەنێو پێکهاتەو پەیوەندی‌یەکان دا لەگوزەرکردن وفرمانێکی بەردەوام دایه. کەواته ئەم پابەند بوونه پێکهاتووه له هەڕەمێکی گەورەی پەیوەندی‌یەکان لەبەرئەوەی له پنته شاراوەکانی دەرونەوه سەرچاوه دەگرێ و لەجەستەیەکی کۆمەڵایەتی‌دا نیشتەجێ دەبێت، هاو ئاهەنگی مرۆڤی کورد لەتەك ئەم پابەند بوونەدا دەبێته حەقیقەت و ڕاستی‌یەك کەجێی هیچ گومانێك ناهێڵێتەوه .

هەموو شتەکان بێ مانان لەدەرەوەی پانتاییگروپ، وه ئەم شێوازه بەدەر لەو پەیوەندی‌یه ڕۆتینیەی که " گروپ ودەزگاو دەسەڵات " گوزارشتی لێدەکەن پەلکێشکراوه بۆ نێو بڕیارێکی کۆمەڵایەتی و مەحکومه به ناڕەوایەتی، واته ئاگایی و مانای نوێ و حەقیقەتێکی گەمارۆ دراون بەزانیاریەکان .

ئاوێتەبونێکی هاوشێوە لەتەک ئاین دا

ڕەوایەتی شته پیرۆزەکان و گەڕان بەدوای بەهەشتی وون بوودا له ئارەزوه کۆمەڵایەتی‌یەکانەوه سەرچاوه دەگرێ و داوجاریش لەنێوبیرۆکەیەکی ئاینی دا بەرجەسته دەبێت.

ئاین بۆ خۆی پرۆژەیەکی سەقامگیرو سنوردراوه، لەبەرئەوەی ئاین تەنها پێکهاتەی دەزگایەکی کۆمەڵایەتی‌نی‌یه. وەك زاناو کۆمەڵناسه مارکسی‌یەکان باسی لێوەدەکەن، بەڵکه بەپێچەوانەوه ئاین بەشێوەیەك لەشێوەکان خاوەن ئایدیایەکی یەکانگیرەو پێکهاتەی سیستمێکی مەعریفی‌یەو گەمارۆی پانتاییەکان دەدا. هەروەها ئاین سەرلەنوێ بینای پەیوەندی‌یەکۆمەڵایەتی‌یەکان دەکاتەوه.. چ پەیوەندی‌یەك. بەدەر لەهەموو پەیوەندی‌یەکی تەکنیکی، بوونی پەیوەندی‌یەك لەدەرەوەی پەیوەندی‌یه میکانیزمی‌یەکان، بەرهەمهێنەری ململانێیەکی کۆمەڵایەتی‌یه لەپانتای‌یەکی بەرفراوانی شارستانیەت دا.

بۆ زیاتر تێگەیشتن لەم فۆرمه کۆمەڵایەتی‌یه پێویسته چەند نموونەیەك باس بکەین، ئاشکرایه سیستەمی ئاینی هەر لەمێژەوه بەبێ پانتای‌یەکی کۆمەڵایەتی بوونی نەبووه وەك بیروباوەڕ و یاساو پەیوەندی‌یەکان. بەبێ ئەوەی بچینه نێو ووردەکاری‌یەکانی مێژووەوه، ئەکرێت باس لەوه بکەین زۆرجار لەکوردستان دا توندڕەوی ئاینی گەشتۆته ئەوپەڕی

زەبروزەنگ و لەنێوسیستەمێکی کۆمەڵایەتی دا بەرجەستە بووە. زۆر جار مزگەوت و خوێندنگەو زانکۆ و چاخانەکان...هتد فۆرمێکی کۆمەڵایەتی ئاینی وەردەگرێت .

هەمیشە پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی ئاین پەیوەندییەکی ڕۆشنبیری‌یەو دەمامکە جیاوازەکان دەپۆشیێ، بەم مانایە زۆرجار دەمارگیری ئاینی باس لەشارستانیەت و پرسیارەکانی مێژوودەکات. هەندێك جاریش باس لە عەقل وزانست و کۆمەڵناسی وفەلسەفە دەکات. واتە ئیتر ئاین ئەوشێوازە " تقلید"یە نی‌یە کەپێشتر تەنها مامەڵەیەکی کۆمەڵایەتی کردووە لەتەك کۆمەڵگادا. بایۆلۆژیای سیاسی ئاینی شوێنپێ‌ی هیچ گومانێك بەجێناهێڵێ لەلای یاوەرو لایەنگرو ئەندامەکانی . کەواتە ئاین بۆخۆی پانتایی وەڵامەکانە لەنێو عەقڵێکی گەمارۆدراودا ـ لە دەرەوەی ئەم بازنەیە هیچ پەیوەندییەك مانای‌نی‌یە. کەواتە بیروباوەڕە ئاینیەکان ڕازی بوونە بەوەڵامەکان و دەستەمۆ کردنی گومانەکانە. دوور لەم جیاوازی‌یە، مەعریفە تەنها پرسیاروڕەخنەو شیکاری و لێکۆڵینەوە نی‌یە بەڵکە مەعریفە بنەمایەکی دیاری نەکراوی ڕۆشنبیری و شارستانی‌یە لەپێناو هەڵوەشاندنەوەی پانتایی‌یەکان دا. هەروەها پێکهێنان و سەرلەنوێ دروستکردنەوەی پەیوەندی‌یەکانە...

مەعرفەی ئاینی تەنها پارێزگاری کردنە لەماناکان . هەروەها ڕاگەیاندن و ئاراستەکردنی بێ مانایی‌یەکانە بۆ دەرەوەی خۆی . بێ مانایی بۆ خۆی وەڵامە، سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی ماناکانیش پەلکێشکردنی وەڵامەکانە لەپانتای‌یە گەمارۆ دراوەکانەوە بۆ نێو عەقڵی مرۆڤەکان . مانا ڕۆشنبیری‌یەکان تەنها پێکهاتێکی کۆمەڵایەتی نی‌یە . بەڵکە کولتوری ڕۆشنبیری سیستەمێکی ئاراستەکراوە، بەم واتایە کەلتور هۆشیاری‌یەکی کۆمەڵایەتی‌یەو وەڵامی پرسیارە سەرەتایی‌یەکانی مرۆڤە. جیابوونەوەی کەلتور بۆ خۆی جیابوونەوەی هۆشیاری‌یە. کۆمەڵگاش زەمینەیەکی لەبارە بۆ وەرگرتنی وەڵامەکان هەروەها میدیایەکی بێ پرسیاریشە لەپێناو ڕازیبوون و سەقامگیرکردنی ماناکان دا. کەواتە کۆمەڵگەکانی دەرەوەی ژێواری هەمیشە لەهەوڵی بەرجەستەکردنی ماناو بەهاڕەوشتی‌یەکاندان. وەهمەکانی ڕزگاربونیش پانتاییەکانی ئەم عەقڵەی داگیرکردوە. وە پەیوەندی‌یەکۆمەڵایەتی‌یەکانیش بەدەر نی‌یە لەپەیوەندی‌یەکی تەکنیکی . بەڵام کەلتوری کۆمەڵایەتی زمانێکی هاوبەش و هاوشێوەی پەیوەندی‌یەکانە . ئەوەی ڕۆشنبیری سەلەفی درکی پێ ناکات لەکۆمەڵگەی کوردی‌دا بریتی‌یەلە زمانی هاوبەش و ئەفسانەی هاوبەش و پاڵەوانی هاوبەش و سەرگوزشتەو یاداشتنامەی هاوشێوە .

لەعەقڵێکی بەجێماوی وەك عەقڵی کوردی دا کەکۆمەڵگا ئامێتەیە بە ئاین و بیروباوەڕە خرافی‌یەکان، ڕەوشتامێزی ئامێتەیە بە ئاین و گەڕانەوەیەکە بۆ یادەوەری مێژویەکی لەبیرکراو، سیاسەتیش بێ ئاگایە لەپرۆژەی ڕۆشنبیری و پرسیارە مەعرفی‌یەکان.لەم تێکهەڵپژانە هاوشێوەیەدا پرسیارێك سەرچاوە دەگرێ ئەویش : چ حەقیقەتێك هەیە لەدووتوێ‌ی ئەم پەیوەندی‌یانەدا و هەردەم ئامادەیە لەنێوان " ئاین ـ عەقڵ"دا ، "ئاین ـ ڕۆشنبیری "دا " ئاین ـ کۆمەڵگا "،" ئاین ـ شارستانی " ، " ئاین ـ عەقڵی سیاسی " لە پەیڕەوێکی هاوبەشی کولتوری دا؟

سەرتاپا مانای ئەم چەمکانە بۆتە جیاکردنەوەی عەقڵی بەجێماو، ئەم عەقڵە هەرچەندە لەدەرەوەی شارستانی‌یە بەڵام تەواو پێکهاتەیەکی ئاینی نی‌یە، ئەم عەقڵە وەهمی ڕابردووە لە ئێستادا، هەروەها زەبروزەنگی ئێستایەکی ڕابردووە، عەقڵی بەجێماو مانەوەیە لەپێناو ماناکانی گەڕانەوەدا، هەروەها بەهێزکردنی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی " دەقە " لەنێو بیروباوەڕێکی سەقامگیردا ... نمونە: وەك پەڕاوێزکردن و دوورخستنەوەی عەقڵی جدی و پرسیارە مەعریفی‌یەکان و دورخستنەوەی پرۆژەی ڕۆشنبیری و بەمەدەنی کردنی کۆمەڵگاو پەرەپێدانی چەمکی مەدەنیەت لەنێو عەقڵی سیاسی‌دا .

ئەقڵی بەجێماو پچڕانی پەیوەندی‌یەکانە لە نێوان خۆی‌و نوێ خوازی‌دا. لەنێوان خۆی و ئایندەدا، ئایندە لەلای ئەم عەقڵە تەنها سەقامگیرکردنی ماناکان و گەمارۆدانی بەهاکان و رازی کردنی بەکۆمەڵی وەڵامەکانە .

دەسەڵاتی ماناکان

دورکایم دەڵێت:– ﴿ تا دەسەڵاتی حوکم بەهێزبێت مرۆڤەکانیش بێوەی و بەرێزئەبن ﴾[4]

گەر لەم بۆچوونەی دۆرکایمەوە دەروازەیەك والآکەین بۆ زیاتر ئاشنابوون بەماناکانی دەسەڵات... لەگۆشەنیگایەکی ئەنترپۆلۆژیەوە .. هەمیشە دەسەڵات کاری جدی سەقامگیرکردنی ماناکانی خۆیەتی، لەپێناو بەرهەم هێنانی پەیوەندییەکان داو سەپاندنی پانتاییەکان دا .. " نمونە وەك پانتای شوێنگە پەروەردەیەکان، قوتابخانەو مزگەوت و زانکۆ، بەندیخانە و سەربازگە و دەزگا رۆشنبیرییەکان و کەناڵەکانی ڕاگەیاندن " ، واتە ئەو کاتەی دەسەڵات دەبێتە زەبرو زەنگێکی مەعریفی سەرتاپا مرۆڤەکان کۆنترۆڵ ئەکرێن و هەموو جوڵانەوەیەك ئاشکرایە. بۆنمونە لەکۆمەڵگەی مۆدرێن دا " پۆلیس ، کۆمپیوتەر ، کامێرای ڤیدیۆ ، کەناڵەکانی ڕاگەیاندن فلمی سینەمایی و بەرنامەکانی تەلەفیزیۆن و مەترۆپۆل وسەندیکا کرێکاری و پیشەییەکان " هەموو ماڵەکان و سەرشەقام و دەزگاکان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان کۆنترۆڵکردووە، کەواتە جوڵەو ڕۆیشتن و بیرکردنەوە وحەزو ئارەزوەکان لەنێو پرۆگرامی کۆمپیوتەرەکان دا پارێزراوە زۆر بەئاسانیش دەگاتە پنتە شاراوەکانی ژوورە تەنهاکان . بەم پێیە مرۆڤی مۆدرێن بەشێوەیەك لەشێوەکان بۆتە پارچەیەکی بچوکی ئەو ماشێنە گەورەیەی تەکنۆلۆژیا . بەم واتایە مرۆڤی مۆدرێن خەفەکراوە لەئارەزووەکانداو لە دەرەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دا سەرگوزشتەی ژیان دەگێڕێتەوە .

بەڵام لەنێو کۆمەڵگە دواکەوتووەکان دا ــ ئارەزووە ئینسانیەکان خەفەدەکرێ – واتە مرۆڤ لەدەرەوەی ئارەزوەکانی دا دەژی و لە ژێر دەسەڵاتی یادەوەرییەکان دایە. جەستەیەکی جۆشدراوە بە ئاکاری ئاینی و کولتوری .

مرۆڤ لەم جۆرە کۆمەڵگایانەدا بەدیوی ناوەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دا ڕۆدەچێ و دەبێتە شتێکی پیرۆزی بێ مانا و لەنێو مامەڵە کولتورییەکان دا لەناودەچێ . بەم مانایە نەوە تازەکان دەبنە لەبەرگیراوەی ((copy)) باووباپیران، وەك کولتورو ڕەوشت و خوو نەریت و بیروباوەڕو بیرکردنەوە.

ڕەتکردنەوەی نوێ خوازی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لەپێناو نیشتەجێکردنی ئارەزووە نادیارەکانی سەلەف دایە ، لەنێو پانتایەکانی دەسەڵاتی ئێستاو عەقڵی سەلەف دا، ئەم ڕەتکردنەوەیە زەمینە خۆشکردنێکی کۆمەڵایەتیو ئاینییە، لەپێناومانەوەدا. هەروەها ڕازیکردنێکی بێ وەییانەی ئەوڕۆشنبیرە سەلەفیانەیە کە بەبێ هیچ گومان و پرسیارێك ڕازین بە وەڵامەکانی مێژوو. ئەم ڕەتکردنەوە میلیتارییەی عەقڵی بەجێماو پێکهاتووە لەجێبەجێکردنی پرۆسەی دوورخستنەوەو هەڵهاتنی پرسیارەکان وگومانە مەعریفییەکان و کەسانی نوێ خوازو ئەدەبی نوێو پرۆژەی تازەو گوتاری جوداخواز... بەم پێیە نوێخوازی لەپێناو مانەوەدا کارناکات بەڵکە نوێخوازی بریتییە لەگۆڕانکاریو بەرهەمهێنانی پرسیارەکان ـ بەواتای بیرکردنەوە لەنوێخوازی بەخشینی مانای تازەیە بەگۆڕانکاری و ...هزر و خەون و وەڵام و پرۆژەکان .

سیستەمی " نائاگایی"ی کۆمەڵایەتی

"وێناندنە کۆمەڵایەتییە نادیارەکان"

نائاگایی کۆمەڵ وگوتاری دیارو نادیاری کۆمەڵگاو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان کەبۆخۆی پێکهاتوە لەیادەوەری و ڕەوشت و کولتورو ئاینو تابۆو شتەپیرۆزەکان، وەپێکهاتووە لەمشتومڕێکی نادیاری کۆمەڵایەتی مرۆڤەکان بەدرێژایی مێژووی ژیان، بریتین لە :

[4] بۆدۆن بوکیۆ سسولوجیة الدولة– لاپەڕە *16*– ئاماژەیەکی خێرایە بەو وتەیەی زانای مرۆڤناس "دۆرکایم".

- گەڕان بەدوای نەزانراوەکاندا دەکەوێتە بەرنەفرەتی ئاین و ڕەوشتامێزیو نەتەوە.
- بەدەرلەم وەڵامانە وەڵامی دیکە نیە .
- ناپاکی دۆزەخە .
- پیرۆزی بەهەشت و فیردۆسە .
- ئێمە لەکارەساتەکان دا ئەژین ، ئێمە بۆ خۆمان کارەساتین .
- مێژوو دوبارە دەبێتەوە – ئێمەین وەچە گویڕایەڵەکانی مێژوو .
- هەموومان پارچەیەکی بچوکی ئەم ماشێنەگەورەیەین .
- لەدەرەوەی من ناپاکیت .
- هەمووشتە پیرۆزەکان بێ دەستکاری دەمێنێتەوە .
- شتە نوێکان گومان دەورەی داون ، لەوانەبێت ناپاك و قێزەونبن.
- لەدەرەوەی ئەم ئاین وپارانەوە نمونەییە هیچ شتێك لەدایك نابێت .
- لەدەرەوەی من هەمووشتێك بێبەهایە .
- لەم ئاینەوە دەگەینە ڕزگاربوون .
- ئێمە پاڵەوانین، پاڵەوانێکی ئازاو ترسنۆك وبێتوانا .
- هەرگیز نابینە پاڵەوان – ئێمەتازە شکستمان خواردووە، ئەبێت ڕزگارمان بێت . لەلای ئێمەی کورد چانسەکانی ڕزگاربوون تەنها بریتییەلە (کۆچی بەلێشاو- کۆڕەوهەڵهاتن - ڕاپەڕین و بڕیارەکانی خێڵ - شەڕی ناوخۆ) .
- پەیوەندییەکانمان کۆمەڵایەتی - هاوڕێیەتی - پێکەوەبوون - سێکس- خوێندن - بیرکردنەوە) مەحکومە بەدەستور و یاساکانی قەدەغەکردنەوە.

بەم شێوەیە مرۆڤەکان لە پەیوەندییەکی یەکسان دا ماناکانیان بەسەردا دابەش ئەکرێت و وەڵامەکان گەمارۆی هەمووماناکیەکی تازە ئەدەن. عەقڵەکانیش لەنێو یادەوەرییەکی هاوبەش و کولتورێکی هاوبەش دا هاوشێوە دەبنەوە.

کەواتە لێرەدا پێویستە باس لەپنتە شاراوەکانی ڕەوشتامێزی کۆمەڵگەی کوردی بکەین : پابەندبوونی کۆمەڵایەتی بەدیوێکی تردا پەیوەست بوونە بەبنەماکانی زەبروزەنگەوە - سەرەتاکانی زەبروزەنگی کۆمەڵایەتی و ئاینیوسیاسی لەململانێی کۆن و نوێوە سەرچاوە دەگرێ .

بێگومان ئەم هاوکێشە کۆمەڵایەتییە حەقیقەتێکی سادەیە لەپێناو بەرجەستەکردنی یادەوەرییەکان وململانێی ناڕەواو بەگژداچونەوەی هەموو بیرۆکەیەکی نوێ .

لەبەر ئەوەی کارەساتەکان وێنەیەکی دووبارەبووەی مێژویەکی لەبیرکراوە - کەواتە مێژوو بەبێ خوێندنەوە لەنێو پێکهاتەی ڕەوشتامێزیدا ئامادەیە، بەرپەرچدانەوەوپەیوەستبونەکان بەتەنها گوزارشت نییە لەچرکەساتی زەبروزەنگی شتەپیرۆزەکان، بەڵکە گوزارشتە لەمێژویەکی هەمیشەیی و پیرۆز - نەخشاوبەنەخشەی کۆمەڵایەتی و وێنەیەکی هاوبەشی دەروونییە - هەروەها گەڕانەوەیەکیسەر کەشانەیە بۆ نێو بەهاکانی گروپ - هەروەها بەرپەرچدانەوەی سەربەخۆییەو دژەسیستەمی هێزەکانی دەرەوەی گروپە هەرچۆنێك بێت سەرتاپا کۆنترۆڵ کردنی پانتاییەکانە لەپێناو هەڵوەشاندنەوەی گۆڕانکاریدا.

ئەم هاوکێشەیە هەوڵدانێکی سەرسەختانەی گروپە بۆ بەرهەمهێنانیکۆنەپەرستی وعەقڵی نەکردەوکۆنترۆڵ کردنی بیرۆکەی نوێ - نموونە وەك ڕەتکردنەوەی نوێ خوازی . لەبەرئەوەی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکان گوزارشت

لەسەردەمگەڕی ئێستاکە ناکەن – بەم واتەیە پەیوەندییەکان تەنها بەسەرهاتێکن و پەیوەستن بە شوێنەوە هەروەها گشتگیرەو پێناسەی شوێن و زەمەنە جیاوازەکانن. دووبارەبوونەوە بۆتە شوناسی ڕووداوو ئەزمونەکان .

ئەم شیکارییە لەنێو خوێنەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆژیدا. دوور لە تەکنیکاتی کۆمەڵایەتی — واتە ڕاستەوخۆ لەنێو پانتایی عەقڵی کەسەکاندا. کەئاشنابوونە بەو پەیوەندییە سەقامگیرانەی کەهەمیشە ئامادەیە لەنێو فرمانی کۆمەڵایەتی و وەهمی گروپ دا .. لەبەرئەوەی ئەم پەیوەستبوونە تەنها لەنێو دۆگمابوونی خۆیدا گوزەر ناکات – بەڵکە ئەم پەیوەستبوونە توانستێکی سەرتاپاگیری ماناکانە، هەمووپڕۆسەکان لەخۆ دەگرێ و عەقڵێکی بەکارە لەپێناو بەخشینی وەڵامەکان دا " وەڵامەکان: پێوانەو نرخ و بەها کۆمەڵایەتییەکانە لەپێناو مانای باڵادا واتە: پیرۆز - قەدەغە - ڕەوشت - یادەوەری – وێنەی پاڵەوان ". ئەم هاوکێشەیە بەم شێوەیەلێدێ:

زانین ((پێکهاتەی ڕۆشنبیری و کولتوری کۆمەڵایەتی و ئاین – مانا ئەخلاقییەکانی پەیوەندییە مرۆییەکان)) میکانیزمی پابەندبوونی کۆمەڵایەتی وزەو هێزیپەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان (لەنێوسیستەمێکی ئایینیدا)– گەڕانەوە بۆ بیروباوەڕەکانی مێگەل بۆچوون و بیرۆکەی ناڕەواو باوەڕپێکراوی مێگەل ﴿ واتە پیرۆزی ﴾دیاردە ناڕەواکان " واتە ناپاکی " و باوەڕپێنەکراو. " دیسپلین " واتە تۆکمە بوون و دەستوور و بنەمای پەیوەندییەکان " واتەمرۆڤی کۆنترۆڵ (ڕۆبۆت)."

ئەم دەستورە کۆمەڵایەتییە پێکهاتووە لە بەرپرسیار بوونە کۆمەڵایەتییەکان وەهەمیشە ئامادەیە بۆ دروستکردن و بەرهەمهێنان، تا ئەو پەری پابەند بوون و هاوسەنگی و ئاگالێبونی گشتی و کۆنترۆڵ کردن و پیرۆزی. ئەم دەستورە خوازیاری گشتگیرکردنەوەی وەهمێکی کۆمەڵایەتی و ئاینییە لە پێناو ڕزگار بوون دا.

بەشی چوارەم

- پرۆسەی بەکۆمەڵایەتی بوونی وەهمی سەفەر
- وەهمی کۆمەڵایەتی

پرۆسەی بەکۆمەڵایەتی بوونی وەهمی سەفەر

بە بۆچونی زانای ئەنثرۆپۆلۆژی " ك. لیڤی شتراوس " ژیانی كۆمەڵایەتی پێكهاتووە لە بزاڤی ئاڵوگۆڕكێی بەردەوام كە ئاڵوگۆڕكێی "وشەو ملكومالٚ و ئافرەتی" تیادا دەكرێ لە نێوان تاك و كۆمەڵەكان دا، وە هەر لێرەشەوە

ئێمەش داوەت کراوین بۆ نێو دیووە شاراوەکانی هزری نائاگایی و هۆکارە دیاری کراوەکان؛ واتە بۆ نێو نائاگایی ذهنی مرۆڤایەتی لە پێناو گەڕان بە دوای ڕەچەڵەکی ئەم بزاڤەدا.[1] ". هەر لە دوای توێژینەوە ئەنترۆپۆلۆژی‌یەکانی " شتراوسە " وە بیرو بۆچون وژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە سەرەتایی و پێشکەوتوەکانیش کەوتنە ژێر گومانێکی گەورەوە.

پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی و ڕەفتارە کۆمەڵایەتی‌یەکانی مرۆڤ پەیوەستن بە دیووە شاراوەکانی ئارەزوو هزری ناهۆشیاری مرۆڤایەتی‌یەوە، واتە سەرجەم کەرەستە ڕۆشنبیری‌یەکان لەوێوە سەرچاوە دەگرن و هەڵێنجراوی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئاکامی ئاراستە کردنی ئارەزووە شاراوەکانە.

لەبەر ئەوەی وێنەو دیمەن و زانراوەکان ئەوەندەی زانینی بینراوەکانە، زانینی تازەو فرە مانا نی‌یە. چونکە ئالودەبون و گونجاندنی مرۆڤ لەتەك زانراوەکان دا زێدەتر و بەهێزترە؛ دووبارە بونەوە و خولخواردن لە نێو زانراوەکان دا واتە لە نێو کەرەستەی ڕۆشنبیری و هۆشیاری و بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی‌دا؛ تەنها ژیانە لەتەك بیرەوەریەکانی ئێستاو بیرەوەری‌یە شاراوەکانی مێژوودا، واتە گەمارۆدانی گومان و پرسیارەکانە و ئاراستە کردنیانە بەرەو خواست و ئارەزووە خەفەکراوەکان و جێهێشتنیان لە نێو بیرەوەرێکی کۆمەڵایەتی‌دا، بۆ نمونە بیرەوەریەکانی مرۆڤی کورد گەشتۆتە ئەوپەڕی تامەزرۆ بون و لەوەهمە کۆمەڵایەتی‌یەکانەوە سەرچاوە دەگرێ و لەپەراوێزی ئارەزوەکانی‌دا ئەژی. گەر لەم دەروازەیەوە بگەڕێینەوە بۆ هەردوو چەمکی " گونجان و ڕەوایەتی " ئەوا زێدەتر و بەئاگای‌یەوە دەتوانین دیوێکی دیکەی دیاردەی کۆچ ئاشکرا بکەین، گونجاندن هارمۆنیەتی پانتای‌یەکانەو پڕۆژەی پەیوەندی کردنی مرۆڤەکانە لەتەك بابەت و دیاردەکانی دەوروبەری خۆیاندا، هەروەها گونجاندن نزیکبونەوەیەکی دەرونی‌یە لەتەك پەیوەندی‌و ڕەفتارە کۆمەڵایەتی‌یەکان دا و توانەوە لە نێو کەرەستەی ڕۆشنبیری و کەلتوری کۆمەڵایەتی‌دا؛ زۆرکات ئاراستە کردنی خواست و ئارەزووەکانە بەرەو پانتای‌یەکانی ژیان، بەهەرحاڵ گەر پانتایەکانی ژیانی کۆمەڵگەیەکیش لەبار نەبێت بۆ وەرگرتنی ئارەزووە دەرونی و جەستەیی و ڕۆحیەکانی مرۆڤ و گەر هەمیشە ئەم پانتایی‌یە سەرچاوە دیارو نادیارەکانی زەبرو زەنگ و بیرەوەریەکانی شەرانگێزی بێت، ئەوا هەرگیز مرۆڤەکان ناگونجێن لەتەك ماناکانی ژیان و ئارەزووە خەفەکراوەکان دا؛ کۆچ هەڵگری هەموو ماناکانی نەگونجاندنە و گەڕان و دۆزینەوەی ڕووبەرێکی دیکەی ژیان و ئارەزووەکانە، کۆچ؛ وەك دیاردە هەڵوێستەیەکی ئینسانیەو دەرئەنجامی ناهارمۆنیەتی ژیان و خواست‌و داواکاری‌یەکانە لەسەر ڕووبەرە گەمارۆدراوەکانی ژیان؛ ئەگەر کۆچ هەڵوێستەیەکی وەهمیش بێت دەبێتە یۆتۆبیاو ئەفسانەیەکی هاوچەرخی کۆمەڵایەتی.

ئەو کاتەی هەموو پەیوەندی و ڕەفتارە کۆمەڵایەتیەکانی تاك و گروپ لە نێو پانتای‌یەکی ڕەخساوی کۆمەڵایەتی‌دا بە ئارامی دەگوزەرێن، ئەوکاتە ژیان دەبێتە هەڵگری هەموو گونجاندنە کۆمەڵایەتی‌یەکان و ژیان و ئارەزوو. هەر ئەو کاتەش ڕەوایەتی دەدرێ بە ژیان و زەبروزەنگە نادیارەکانی دەسەڵات و قەدەغەو ڕێ پێ نەدراوەکان، بۆ نمونە دیاردەی ئازادی سێکسی لە کۆمەڵگە سەرەتایی و دواکەوتوەکان دا تابۆیەو قەدەغەکراوە، وەك ڕەفتارو ئارەزوو بیر لێ کردنەوە، هەرچەند سێکس وەك ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتی قەدەغەکراوە، بەڵام هێماو نیشانە سێکسیەکان ئاراستەی ئارەزووە خەفەکراوەکانی کۆمەڵگە دەکرێ، هەر لێرەشەوە هەموو ڕەفتارێکی تابۆ پیرۆز و ڕەوایە، وە هەموو ئارەزوویەکی تابۆش دەبێتە حەشارگەی هەموو هەڵوێستەیەکی خەفەکراو بەرامبەر نەگونجاندن، کەواتە سەرجەم بێ‌تەبایی‌و نەگونجاندنی ئارەزووە مرۆییەکان لەتەك ژینگەو پانتایەکانی ژیان دا بەڵگەی ناڕەوایەتی ژیانە، هەروەها بەڵگەی ڕەوایەتی ژیانە لەتەك زەبرو زەنگ و ویست و خواستەکانی تاك دا. هەروەها بەڵگەی ڕەوایەتی ژیانێکی دیکەیە.

لەبەر ئەوەی ئاڵوگۆڕکێ کۆمەڵایەتی‌یەکان زادەی ئاڵوگۆڕپێکردنی شتومەك و بابەتەکانی ژیان و کارو تەبابوونی سۆزو خۆشەویستی و بیروبۆچونەکانە کەواتە، تەبابوونی ئەو سۆزو خۆشەویستیەی مرۆڤ لەتەك پەیوەندی‌یەکانی ژیان دا بۆ خۆی سەرچاوەی گونجاندنی دەرونی ئینسانەکانە، لەتەك کۆمەڵگاو گروپ و خێزان و ژیانی خۆیان دا. ئەم پابەند بوونە کۆمەڵایەتی‌یە بەهۆی بەرجەستە کردنی یادەوەری کۆمەڵایەتی‌یەوە لە ڕەفتارو پەیوەندی و هەڵوێستەکان دەگاتە ئەنجام، هەروەها گروپە کۆمەڵایەتی‌و سیاسی و ئاینی‌یەکانیش پێکهاتەی ئەو پابەند بوونە کۆمەڵایەتیەن بە شتە پیرۆزەکانەوە " واتە ڕێ پێ دراوەکان و " قەدەغەکراو " واتە شەرم و شکۆو حەرام و قەدەغەکراو"

[1] کلۆدلیڤی شتراوس –فکر البدی– لاپەڕە –52.

کەواتە کەی خواست و ئارەزوەکان بێهودە دەبن و هەڵدێن؟؟... ئەو کاتەی چیتر ئارەزووەکان ئاراستەی پانتایەکانی ژیان ناکرێت و ئەو کاتەی سۆزو خۆشەویستی‌یەکانی مرۆڤ چیتر عەرشێکی هێمن نادۆزێتەوە لە پێناو ژیانێکی سەربەخۆی خواستەکانی خۆی‌دا، ئەو کاتەی خەون و پرسیارەکان لە حەشارگە خەفەکراوەکانی خەیاڵ دا دەمرێت؛ ئیتر ئارەزوەکان چیتر بەرگەی تیرۆر و شەڕو چەپاندن و جینۆساید ناگرن و هەڵدێن، هەڵدێن بەرەو خۆرو مەنزڵگە هێمنەکانی وەهم. کاتێك " گونجاندن " دەبێتە هارمۆنیەتی ژیان و پەیوەندیەکان، ئیتر سەرجەم ئارەزوەکان کۆمەڵایەتی دەبنەوە و ئاراستەی ژیانی مێگەل دەکرێ‌و لەنێو گروپێکی کۆمەڵایەتی بەرفراوان دا کۆدەبێتەوە.

هەردوو چەمکی " گونجاندن " و " تابۆ " چ وەك هۆشیاریەکی سەرەتایی لەلای تاك و کۆمەڵ؛ دەروازەیەکی شاراوە و ئەفسوناوی‌یە؛ هەروەها حەشارگەی هەست و سۆزی سەرەتایی ڕەوشتامێزی‌یە. گونجاندن؛ هەوڵدانێکی هەرە جدی ئینسانەکانە لە پێناو ئارامی و جێگیر بون دا.

دوورکەوتنەوە لە کێشەو گرفتەکان و حاڵی بوون. وەك " ئارامی و سەقامگیربونی کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابوری، ئاینی، ڕەوشتی ". هاوکات شێوازی دووبارە بوونەوەی ژیانی سادەی کۆمەڵایەتی " واتە ڕەفتاری باوی کۆمەڵایەتی " پێکهێنەری سیستەمی کۆمەڵایەتی و ڕەوشت و بیروباوەڕە سەرەتاییەکانن، هەروەك زانای ئەنترۆپۆلۆژی " jan Douvino " لە ڕونکردنەوەیەکی دا باس لەم شانۆگەریە کۆمەڵایەتی‌یە دەکاو ئەڵێت :

"... هەروەك سروتێکی ئاینی لە مزگەوت دا یان لە کەنیسەدا یاخود لە ئاهەنگی لەدایکبونی منداڵ دا، یان کۆبونەوەی یاسایی یان کردنەوەی بینایەکی ڕەسمی، یان لەبەرجەستە کردنی جادوبازی‌و قەشەدا، خۆشەویستی و شکۆدارکردنی پاشایەك لەپاشاکان، هەموو ئەم شتانە ئەو ئاهەنگانەن کەجەماوەر دەوری خۆی تیائەبینێت و هەردەورەو بەپێ‌ی ئەوبنەما داڕێژراوە سیناریۆیەکی دیاری‌کراوی هەیە و ناتوانن بیگۆڕن، هەروەها هیچ کەسێك ناتوانێت ڕابکات لەو دەورەکۆمەڵایەتی‌یەی کەپێویستە بەئەنجامی‌بگەیەنێت. بێگومان ژیانی کۆمەڵایەتی لەم شانۆگەری‌یە هەڕەمەکی‌یەدا گەمارۆنادرێ و دیاری ناکرێت، بەڵکە ئەم ڕەفتارە بەکۆمەڵە ڕووداوەکانی شانۆ نزیك ئەکاتەوە لەکۆمەڵگە و دەستنیشانی شتێك لە بەردەوام بوون ئەکات لەنێو ئاهەنگی کۆمەڵایەتی‌و ئاهەنگی شانۆیی‌دا."[2]

هەرلەبەرئەوەشە سەرجەم پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان گرفتاری چاودێرکردن و سەپاندنی ڕەفتاری هاوشێوەن. ئاهەنگ و مەڕاسیمە کۆمەڵایەتی‌یەکان گوزارشتێکی هەرە ڕەهای کۆمەڵایەتی ئینسانەکانە بۆ بەکۆمەڵایەتی کردنەوەی خۆیان .

هێندێ جیاواز لام ڕاڤەکردنە ; پێشبینی‌کردنی ئایندەی ئاهەنگ و مەراسیمە کۆمەڵایەتی‌یەکان لەلای کەسێکی‌ئاینی ڕەخساندنی ئەوژینگە هاوشێوانەیە کە ئارەزووەکۆمەڵایەتی و ئاینی‌یەکانی تیادا بەرجەستەدەبێ ; بۆ نمونە لەکوردستان دا کەسانی ئاینی‌کەمتر لەکۆچ و سەفەردان، بەڵام کەسایەتی فریادڕەسیان بەخۆیان بەخشیوە لەپێناو ژیانێکی هاوشێوەی کۆمەڵایەتی‌دا پڕبێت لەشەرم و شکۆو تابۆو شتە پیرۆزەکان، لەپێناو بەرهەمهێنانی ژیانێکی دێرینی کۆمەڵایەتی‌و ڕەوایەتی دەسەڵات دا، هەرلەم بەرنامەڕێژە کۆمەڵایەتی‌یەوە سیستەمی ئاینی دەبێتە سەرچاوەیەکی هەرە دیاری خۆشگوزەرانی وەهمی لەچوارچێوەی دەقە مێژوی‌یەکانی دەسەڵاتدا.

کۆمەڵگەی کوردی ئاوێتەیە بەئەفسانەو ئایدۆلۆژیای ئاینی و بیرەوەری مێژویەکی لەبیرکراو، لەبەر ئەوە هەمیشە ئامادەی هاوشێوەبوونە، گەر ڕاڤەکردن وشیکاریە ئەنترۆپۆلۆژی‌و کۆمەڵایەتی‌یەکانی لەپشتەوەنەبێت ـ ئەوکۆمەڵگەیەی هەمیشە دابڕاوەلەتەکانە نوێیەکانی جیهان وبەپێچەوانەی مێژووە وە ڕێچکەی گرتووەو دووبارە بەرەو پنتەشاراوەو تاریکەکانی مێژوو دەڕوات گەر ڕەخنە و پرسیارو خەونەکانی ئاراستەی زەبروزەنگە نادیارەکانی ئایندەنەکات، ئەوا لەبیرەوەری بەسەرهاتەکانی زەبروزەنگ دا جێ‌دەمێنێ‌و بەفریادی خەونەکانی مەدەنیەت ناکەوێت و مافەکانی ژیان و ئازادی لەژورەتاریکەکانی شەڕەنگێزی‌دا تاریکتر دەکات.

گەرکۆچ و سەفەر ماڵئاوای کردن بێ لە بیرەوەریەکان ولەکۆتایش دا هۆنینەوەی بیرەوەریەکان بێت لەتاراوگە ; ئەوا کۆچ پڕۆسەی زاڵبونی یادەوەری‌یەکانە بەسەر وولاتی بەجێهێڵڕاوداو ـ وەهمی ڕزگاربوونە لەڕابردوو. بەم

---

[2] کلۆدلیڤی شتراوس –علم الاناسە– شیکردنەوەیەك بۆ ئاماژەکانی جان دۆڤینۆ –لاپەرە –47.

پێیە کۆچ هاوشێوەبونی بڕیارێکی کۆمەڵایەتی‌یەو پەیوەستە بەئەفسانە تازەکانی پێش سەفەرەوە، زۆرجار کۆچ پرۆسەی وەهمێکی کۆمەڵایەتی‌یە بەرەو خەیاڵەکانی مرۆڤ ڕێدەکات ، زۆرکاتیش هەڵوێستەیەکی دەرونی و جەستەی‌یە بەرامبەر بە زەبروزەنگ.

ئەگەر لەبونیادی سایکۆفیسیۆلۆژی مرۆڤەوە بچینە نێو ئارەزووەکانی هەڵهاتن و ڕەوکردنەوە ئەوا پێویستە زانای دەروونناس " ئەریك فرۆم " لەیاد نەکەین. لەلێکۆڵینەوەیەکی‌دا ئەڵێت: بونیادی سایکۆفیسیۆلۆژی مرۆڤ و گیانەوەر وەختێ کەوتە بەرهەڕەشە ـ یان بەرژەوەندی‌یەکانی ژیانی کەوتە مەترسی‌یەوە کاردانەوەیەکی شەڕو توندوتیژی ئەبێت بەڵام لەئادەمیزادا ئەم شەڕانگێزی‌یە بەرگریانەیە، کاردانەوەیەکی فراوانترە. لەبەرسێ‌هۆ :ـ

گیانەوەر تەنها هەست بەهەڕەشەی ئەوساتە دەکات کەتیای‌دا دەژی. ئەوەندەدەزانێت کە " ئێستا لەبەردەم مەترسی‌دام ". بەڵام ئادەمیزاد بیرلە ئایندەش دەکاتەوە، هەست بەو مەترسی‌یەش دەکات کەلەحاڵی حازردا ڕووی نەداوە .

...... هەروەها هۆیەکی‌تری بەهێزوفراوانی مەیدانی کاری شەڕانگێزی کاردانەوە لەمرۆڤ دا " پێ‌ووتنەوەیە " گیانەوەر لەم سیفەتە بێ‌بەشە . تۆ ئەتوانیت خەڵکی قەناعەت پێ‌بکەیت کەژیانیان یان ئازادیان کەوتۆتەمەترسی‌یەوە.

... هۆی سێیەم ئەوەیە کەمرۆڤ هەندێ بەرژەوەندی تایبەتی‌هەیە، کەئەوبەرژەوەندیانە پەیوەندیەکی توندوتۆڵیان هەیە بەبەهاو ئامانج وئەو بیروباوەڕانەوە کەناسنامەی ئەو کەسە پێك دەهێنێت "[3]

کەواتە شەڕانگێزی بەرگریانەو کاردانەوەکانی مرۆڤ جیاوازە ـ وەك دەرون و پەیوەندی‌و ڕەفتاری‌کۆمەڵایەتی ـ لەبەرئەوەی مرۆڤ خاوەن پانتای‌یەکانی بیرکردنەوەو تێڕوانین وزانینە ـ کاتێك مرۆڤ لەبەردەم هەڕەشەو مەترسی‌یەکی گەورەدا خۆی ئەبینێتەوە، یەکڕا هەست بەکارەساتەکان دەکاوپێشبینی مەترسی‌یەکان دەکات، گەر لەم دەروازەیەوە باس لەهەڕەشەکانی بەرلەکۆچ و هەڵهاتن بکەین ئەوا :ـ

هەڕەشە لە ئارامی‌و لەسۆزوئارەزووەکان سەرئەنجام دەبنە هۆی هەڵاتن و ترس لەئایندە. هەروەها هەڕەشەوفشاری سیاسی‌و ئابوری و ئاینی‌و مەترسی لەناوچون، ڕوانین بۆ ئایندەی مرۆڤ شەڕانگێزانە ڕەنگڕێژدەکات.
وێنەی مەترسی‌یەکانی ئایندەو چارەنوسی ئارەزووەکان سەرجەم وێنە زەینی‌یەکانی مرۆڤ داگیردەکات و پەلکێشیان دەکات بەرەو خەونی ئەودیوو سنورەکان. کەواتە پەخشکردنی مەترسی‌یەکان بۆخۆی خوڵقێنەری هەڕەشەو زەبروزەنگە، هەروەها لەنێو خۆی‌دا کاردانەوەیەکی هەرەگەورەی حەشارداوە.
بەناچاری پێویستە پشتبەستین بەڕوونکردنەوەیەکی سایکۆسۆسیۆلۆژی سەبارەت بەکۆچ " کۆچ سەرجەم ماناکانی هەڵاتن و کاردانەوە بەرامبەر مەترسی‌یەکان لەخۆ دەگرێ و هەروەها تەبابوون و هەڵنەکردنە لەتەك واقعی ژیان و باروودۆخی دەرونی و کۆمەڵایەتی و دێوەزمەی بیرەوەری‌یەکانی پێشوو" لەشوێنێکی‌تردا " فرۆم " ئەڵێت:ـ

"هیس " Hess "و پسپۆڕانی سایکۆفیسیۆلۆژی گەیشتونەتە ئەوەی کەجگە لەشەڕانگێزی، هەڵاتنیش کاردانەوەیەکە بەرامبەر مەترسی " [4] .

سەردەمانێکە مرۆڤی کورد لەمەترسی هەڕەشەگەورەکان دا ئەژی ـ کەواتە مەترسی‌یەکان بونەتە بیرەوەریەکانی ڕابردوو، وەئێستاکە و داهاتوشیان کۆنترۆڵکردووە. کێشەی هەرەگەورەی مرۆڤی کورد لەپێشبینی مەترسی‌یەکانەوە سەرچاوە دەگرێ .

ئەم مرۆڤە پێشبینی‌مەترسی‌و کارەسات و شکست و کۆچ و شەڕوزەبروزەنگ دەکات. لەلای ئەم مرۆڤە هەموو خراپەکاری و مەترسی‌یەکان چاوەڕوان کراوە ـ بەپێچەوانەی دانیشتوانی وڵاتانی جیهانەوە کەهەردەم گەشبینە پێشبینی‌یەکانیان و پرۆژەکانیان بەرەوپێشکەوتن و گەشەکردنە. لەبەرئەمەشە هەڵاتن وکاردانەوەکانی شەڕانگێزی لەلای

[3] ئەریك فرۆم ـبنام زندگی ـ "بە ناوی ژیانەوە" وەرگێڕانی لە فارسیەوە: ئازاد بەرزنجی ـلاپەڕە ***81-82***.
[4] هەمان سەرچاوە ـلاپەڕە ***-74***.

ئەم مرۆڤە لەواقیعەوە سەرچاوەدەگرێ و لەوەهمیش دا کۆتایی‌دێت، هەروەها زۆرکات لەوەهمەوە سەرچاوەدەگرێ و لەنێو بیرەوەریەکان دا کۆتای دێت.

هەلاّتن تەنها کاردانەوەیەکی ڕەفتارئامێز نی‌یە، بەڵکە تێکڕا دەرونی‌یەو ئارامبەخشەو پرۆسەی هاوکێشەیەکی دەرونی ـ کۆمەلاّیەتی‌یەو دەرئەنجامی پارسەنگبونی زەبروزەنگە. هەرلەبەرئەمەشە هێدی هێدی مرۆڤەکان کۆچ ئەکەن ـــ بەبێ دەنگی سنورەکان پڕدەکەن لەترپەی‌پێ‌وسەرگوزشتە .

لەکۆتایی‌دا "فرۆم " بەسەرنجێکی فەلسەفیانە باس لە پانتایی‌یە بەرفراوانەکانی شەڕانگێزی و توندوتیژی دەکات و دەڵێ: " شتێکی زۆر سەیرنی‌یە کەئەمرۆکە بایەخێکی‌فرە بەمەسەلەی شەڕانگێزی یان توندوتیژی ئەدەین، لەڕابردوودا چەندین جەنگمان بینیووەوئێستاش لەمەترسی جەنگ دوورنین، لەهەمان کات دا خەڵك هەستئەکەن لەگۆڕینی ئەم بارودۆخەدا هیچ دەسەلاّتیان نی‌یە" [5]

کەواتە هەمیشە شەڕانگێزی‌و توندوتیژی چاوەڕوانکراوە و جێ‌بایەخی مرۆڤەکانەو کاردانەوەی مرۆڤەکانی لەنێو خۆی‌دا حەشاردراوە بەدیوێکی تردا شەڕەنگێزی لەتوانای دایە ببێتە هۆی خولقێنەر و گەورەکردنی وەهم و خەیاڵ.

وەهمی کۆمەلاّیەتی
یان
" ئارەزووە وەهمی‌یەکان "

هەرلەمێژەوە ڕەوایەتی ڕەوشت و ئاکار و هێزی کۆمەلاّیەتی جێی بایەخی زوربەی کۆمەڵناس و ئەنثرۆپۆلۆژیست و فەیلەسوفەکان بووە. مرۆڤایەتیش لەپێناو ئاسودەگی‌و خۆشگوزەرانی‌دا خەیاڵەکانی ئاراستەی ژیان وبیرەوەری‌و ئایندە دەکات .

ئاکارە کۆمەلاّیەتیەکانیش ئاگای گشتی و چاودێری‌کردن و گوناهو قەدەغەکراو بەڕێوەی‌دەبات، هەروەها پێکهاتەی ڕۆشنبیری ئەم سیستەمە هەر لەسەرەتاوە لەوێنە زهنیەکانەوە سەرچاوەدەگرێ و لەکۆتایش دا مرۆڤە هاوشێوەکان بەرهەمدێنێت .

قەدەغەکراو و شتەپیرۆزەکان لەئاراستەکردنی ڕەوایەتی‌و ناڕەوایەتی ئارەزوو ڕەفتارەکۆمەلاّیەتیەکان دا جیهانی خواست و ئارەزووە ئینسانی‌یەکان داگیر دەکەن، هەروەك TED.C. Lewleen ئەڵێت:-

" ... چەند بارێك هەیە کەڕەوایەتی تیا هەڵهێنجراوی ئەو نەریتانەنی‌یە کەخاوەنی مۆرکێکی ڕەوشتامێزی ڕۆمانئامێزە" [6] .

واتە ئەو ڕەوشتەی دواجار دەبێتە ڕەفتارێکی کۆمەلاّیەتی ڕێ‌پێ‌دراو هەڵگری ئەفسانە وحکایەتەکانی نێوکۆمەڵگایە. حکایەتە کۆمەلاّیەتی‌یەکانیش هەڵگری هەمووبیرەوەری‌و یادەوەری‌یەکانە، گەر لێرەوە باس لەکەرەستەی

---

[5] هەمان سەرچاوە -لاپەڕە 67.

Tedc lewilen – An Introduction Policy Anthropologly- 1993- P.201.[6]

یادەوەرییەکانی ڕۆشنبیری کوردیبکەین، ئەوا پێویستە بچینە نێو شیکاریەکی ژینالۆژییەوە " واتە پێویستە بچینە نێو بنجوبناوان و ڕەگوڕیشەی ئەم مەسەلەیەوە"– واتە بچینە نێو پێکهاتەی پەیوەندییەکۆمەڵایەتییەکان و ڕەفتارە پڕ یادەوەرییەکانی ئینسانی کوردییەوە، هەرچەندە واقعی کوردی وەك کۆمەڵگەیەکی پەراوێزی جیهان بێ بەشە لەخەون وئارەزووە کۆمەڵایەتییەکانی مەدەنیەتە هەرلەبەرئەوە باشتروایە، لەبەردەم چەند پرسیارێك دا واقعی کوردی بخەینەڕوو ـ وەسەراپا تێڕوانین و پنتە شاراوەکانی عەقڵی کوردی والآبکەین.

کەواتە ; ئایا مرۆڤی کورد لەپنتەنادیارەکانی نائاگای و " لاشعور " و وەهمی کۆمەڵایەتی دا چ جۆرە پەیوەندیەکی دروستکردووە؟ بەواتایەکیدی لەنێو کۆمەڵگەی کوردیدا تاك هەڵگرێکی بەتوانایی کەرەستەی ڕۆشنبیری نەوەکانی پێشووە " واتە تاك هەڵگری ڕەوشت و ڕەفتاریکۆمەڵایەتی نەوەکانی پێشووە– بەمانایەکیدی تاکی کورد بارکراوە بە تابۆو شەرم و شکۆو پیرۆزی نەوەکانی پێشووە " ئەم مرۆڤە بەبێپرسیارو بەبێ ڕەخنە لە نێو وەهمی کۆمەڵایەتیدا دەبێتە بیرەوەری و حکایەتی نەوەکانی داهاتوو.

لەبەرئەوەی تاکی کورد لەجەستەیەکی کۆمەڵایەتیەوە سەرچاوەدەگرێ، کەواتە سەرجەم پەیوەندیو ڕەفتارەکانی مەحکومە بە یاسا ئاینییەکان، واتە ژیان لەنێوئارەزووەخەفەکراوەکان دا. هەر لەبەر ئەمەشە مرۆڤی کورد لەنێو مەترسییەکان دا ـ بۆخۆی مەترسییە ـ وەلەنێو خەیاڵە کۆمەڵایەتییەکان دا ـ بۆخۆی خەیاڵە . لەنێو وەهمیش دا پێکهاتەی پانتایبەرفراوانەکانی وەهمە.

داواجار بیرەوەریو مەترسییەکان دەبنە وەهمێکی سەرتاپاگیری کۆمەڵایەتی، سەرجەم کەرەستەی ڕۆشنبیری داگیردەکەن. لەبەرئەوەی سیستمی کۆمەڵایەتی پێکهاتەی ڕۆشنبیری کۆن وسواوی نەوەکانی پێشووە کەبۆخۆی تێڕوانین و هزری کۆنەپەرستانەی کۆمەڵایەتیو ئاینییە، وەئەم سیستەمە هەڵگری بانگەشەو پۆستەرەکانی ئەوپانتاییە وەهمیانەیە کەهەرگیز ناگاتە تێگەیشتن وتێڕوانین بۆ خودی خۆی و ناسینی ئەی دی ـ کەواتە تاکی کورد کەرەستەی خاوی ئەوتابلۆ بۆرەکییە هەڵکۆڵراوەیە کەنەخشەی هێڵکارییە وەهمییەکانی گەل و نەتەوەی لەسەر هەڵکۆڵراوە ـ وەکی جوگرافیایەکی پەرتەوازەو چەندجارە بەشکراو دەرون وعەقڵێکی پەرش وبلاو ــ بەهەرحاڵ ئایا، ئەتوانین بڵێین سەرەتا وەهم بوو؟

مەترسی ئەم پرسیارە لەوەدانییە کەسەراپا وەهم سەرجەم گۆشە تاریکەکانی هزری کۆمەڵایەتیو کۆمەڵگەو تاك و گرووپی داگیرکردووە، نەخێر، بەڵکە پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکانی وەهممان لامەبەستە کەسەرجەم عەقڵی مرۆڤەکانی داگیرکردووە و گەمارۆی خەون و پرسیارو گومانەکانی داوە.

گەر لە ئەنترۆپۆلۆژیاوە باس لە وەهم بکەین ئەوا: ژینالۆژیای سات بەساتی وەهم پێکهاتووە لە: –

1- وەهمی ئێستایەك لە ئێستایەك دا .

وەکی سروتە ئاینییەکانی کۆمەڵگە سەرەتاییەکان " هیندۆسەکان، کینیای تازە، کۆمەڵگە سەرەتاییەکانی زەریای ئەتڵەسی "

هەروەهاوەکی ژیان لەنێو ئارەزوە برۆنزیەکانی ئەفسانەدا هەروەها وەکی "وەهمی پاڵەوان و فریادڕەسی خەڵکانی ئەمریکا " وەکی دێوەزمەی تەکنۆلۆژیاو کۆنترۆڵ کردنی ژیان .

هەروەها وەکی وەهمی شەڕو ئاشتیو زەبروزەنگ و شەڕانگێزی لەلای ئێمەی کورد ...هتد .

2- وەهمی ڕابردوو لەئێستادا.

وەکی ئاراستەکردنی ئارەزوەکان بەرەو ئەفسانە لەلای کۆمەڵگە سەرەتای یەکان ــ هەروەها وەك پەرستنی نەوەکانی پێشوو " عبادة الآسلاف" لەلای خێڵە سەرەتای یەکان.

—هەروەهاوەکی ژیان لەتەك بیرەوەری وحکایەت و ڕەوشتامێزی نەوەکانی پێشوو لەنێو کۆمەڵگەی کوردی دا ـ وەکی پاشەکشێ و پاشگەزبوونەوەی کورد لەشۆڕش ـ دواجاریش بۆ بەرجەستەکردنی بیرەوەری و حکایەتە کوژراوەکان لەنێو ئیستایەکی دابڕاودا ملدەنێ، هەروەها وەك وێنەی شکست و شۆڕش.

3- وەهمی داهاتویەکی جوان لەئێستایەکی ڕابردوودا

وەکی وەهمەکانی ڕزگاربوون و ئاین وشۆڕش وئەفسانە هاوچەرخەکانی تەکنۆلۆژیا. وەهمی خۆشگوزەرانی و ئاشتی و ئاسایش . وەك خەیاڵاتی کۆچ و سەفەرو ئەفسانەکانی لەوڵاتە دواکەوتوەکان دا وەك "کوردستان ووڵاتانی عەرەبی و کیشوەری ئاسیاو ئەفریقیاو ...هتد " .

هەڵبەت وەك پانتایی ڕووبەری بیرکردنەوەو تێڕوانین و پێکهێنانی ئەو پەیوەندی یە مایکرۆی یەی نێوان عەقڵ و ڕەفتاری کۆمەڵایەتی و ئەفسانەو سەرەتاکانی وەهم لەنێو هەزری نائاگایی " لاشعوری " کۆمەڵایەتی دا. کە بۆ خۆی پێکهێنەری ڕووبەرەکانی وەهمە لەنێو عەقڵێکی وەهمی دا، کە پێکهاتووە لە :—

- عەقڵێکی وەهمی؛ وەك بیرۆکەی شەڕو شەڕانگێزی و توندڕەوی ئاینی و سیاسی و سەربازی، لەناوبردنی ئەوی دی، هەڵوەشاندنەوەی پەیوەندی یەکان لەتەك جیهانی دەرەوەدا وەك "گۆشەگیری کۆمەڵگە سەرەتای یەکان "
- پانتاییەوەهمیەکان :—

وەك "یۆتۆبیای دروستکردنی کۆمەڵگایەکی وەهمی بەبێ هیچ ئایندەیەك، پێشکەوتن وتازەگەری وەهمی، وەك سیستەمی پەیوەندی یە وەهمی یەکان، واقیعێکی پاشکەوتوو، ...هتد."

- پەیوەندی و پێکەوەبوونی وەهمی.

وەك " پەڕاوێزی و ژیان لەپەڕاوێزدا، وەك پەیوەندی یە سێکسی یەکان لەکۆمەڵگە دواکەوتوەکان دا، پەرستنی نەوەکانی پێشوو، وێنەی دوژمن و پاڵەوان، فریادڕەس و ڕزگاربوون ...هتد. "

ڕشتەی بیرکردنەوە لەنێو تێڕوانینە وەهمی یەکان دا لەناوئەچێت ـ چونکە هیچ پانتای یەکی دیکەی تێروانین لەنێو سیستەمی پەیوەندی یەکاندا بوونی نی یە، هەروەها داینەمیکیەت و ناسینەوەی دیاردە نادیارەکان لەنێو پەیوەندی و ڕەفتارەکۆمەڵایەتی یەکان دا لەناوئەچێت. نمونە وەك چاوەڕێکردن وحەسرەتی مرۆڤی کورد، وەك تێڕوانینێکی خەیاڵی بۆ ئایندەو پشتگوێخستنی ماناکانی ئێستای ژیان بەرهەم هێنەری پانتای یە وەهمی یەکانە بۆدروستکردنی فشارێکی دەرونی وگشتگیرو بەبێ شوناس لەنێو دەهلیزە تاریکەکانی مێژودا وون دەبێت .

پانتای یە وەهمی یەکانی عەقڵی کوردی پەیوەستە بەبیرۆکەی ڕزگاربونێکی وەهمی یەوە، مەترسی هەرەگەورەی دواکەوتنی کۆمەڵگەی کوردی لەوەدایە کە داینەمۆیەکی زاتی ڕۆشنبیری خۆی نی یەو _ وەك جەستەیەکی کۆمەڵایەتی شێواو پەیوەندی و ئارەزوەکانی تاکەکەس لەنێو ئەم کۆمەڵگەیەدا لەنێوان نوێخوازی و کۆنەپەرستی دا، کۆنەپەرستێکی نوێخوازی وەهمی یەو بەپێچەوانەشەوە نوێخوازێکی وەهمی کۆنەپەرستە.

ئەم هاوکێشەیە بۆخۆی ململانێی نێوان دژەکان نی یە، بەڵکە سایکۆلۆژیای مرۆڤی کورد ئامێتەیەکە لەڕەوشتی ئاینی و سیاسی و ڕەهاکانی دەسەڵات "دەسەڵاتی کۆمەڵایەتی ودەسەڵاتە نادیارەکان " لەبەرئەوەی ئاین ژێرخانی

ڕۆشنبیری وئاکاری نەوەکانی پێشووە، هەرلەبەر ئەمەشە حەرام و حەلاڵ و شەرم و ئەشکەنجەو شکست لەم کۆمەڵگەیەدا لەدەستەو گروپە کۆمەلآیەتیەکانەوە سەرچاوە دەگرێو بە زەبروزەنگێکی خەفەکراوکۆتایی دێت.

دەسەلآتی کوردیش لەخێڵە ئاینییەکانەوە هاتەکایەوە و دواتریش پانتایی کۆمەلآیەتییەکانی شارو شارستانیەتی داگیرکردوو سەرجەم پەیوەندییە کۆمەلآیەتییەکانی مەحکوم کرد بەیاسایەکی ئاینی کۆمەلآیەتی، سیاسی پەرتەوازەو لەبەریەك هەڵوەشاو...هتد .

چونکە لەهەمبەر تازەگەری و نوێخوازیدا تەقلیدێکی بەدەسەلآت هەیە ـ هەروەها لەهەمبەر تەقلیدێکی بەدەسەلآت دا نوێخوازێکی بێ دەسەلآت و پەراوێزکراو هەیە.

تەنها شتێك بۆ مرۆڤی پەراوێزکراو مابێتەوە تەنها دابڕان و بێهودەبوون و بێزارییەگەورەکانە، وەك ترس وئەشکەنجە دەرونییەکان و زەبروزەنگ و وهەلآتن و کۆچی بەلێشاوی ئارەزووەکان ...هتد .

* *
*

بەشی پێنجەم

- کولتوری مەرگ
- کێشەو گرفتەکانی لاوان
- لەیادەوەرییەوە بۆ کوشتنی ئارەزووەکان

کولتوری مەرگ

" فەرامۆشکردنی ئارەزووەکان "

بونیادی ئاكارو پێكهاتەی كۆمەڵگەی كوردی ئامێتەیەكە لە ئاین و یاساو ڕێسای بیروباوەڕی نەوەكانی پێشوو ... كۆمەڵگەی كوردی بۆتە یەكێك لەو كۆمەڵگایانەی كەبەبەردەوامی خوازیاری فەرامۆشكردنی ئارەزووەكانی تاكەكەسە .

كولتوری‌كوردیش ئامێتەیەكە لەئاین و بیروباوەڕە سەرەتاییەكانی دونیای شتە پیرۆزو قەدەغەكراوەكان .. ویست وئارەزووەكانی تاكە كەسیش لەبەرئەوەی لەم كولتورەوە سەرچاوە دەگرێ هێندە بچوك بۆتەوە چیتر پانتاییەك نەماوە بۆ سەپاندنی ماناكانی ژیان و هێدی هێدی فەرامۆش بووە.

خەفەكردنی ئارەزووەكان بۆخۆی فەرامۆشبونی ژیانەو گەڕانەوەیەكی سەلەفیانەیە بەرەو یادەوەری‌یەكانی مێژوو ، ڕابردووش دەبێتە پانتاییەكی لەبار بۆ ژیانێكی فەرامۆشكراو .. لەم جۆرە كۆمەڵگایانەدا چەمكی " حەرام و حەڵاڵ " یان " پیرۆزو قەدەغەكراو " یان " ڕەواو ناڕەوا " هەموو پانتایی‌یەكانی ژیان داگیر دەكەن و دونیای ئارەزووەكانی تاكە كەس مەحكوم دەكەن بە یاساو ڕێسایەكی ئاینی، ئافرەتیش لەم كۆمەڵگایانەدا دەبێتە ئەو جەستەیەی كە بە بەردەوامی حەرامزادە و جێ‌ی گومان و بەد ڕەوشتی و داوێن پیسی‌یە. لەم جۆرە كۆمەڵگایانەدا ئافرەت وەك جەستەیەكی خامۆش ویست و ئارەزووەكانی پیاوی تیادا خەفەدەبێت، ئەوپیاوانەی كەبە ڕەچەڵەك دەچنەوە سەرئەوجەلادو پاڵەوانەخوێناوی‌یانەی كەلە دەهلیزە تاریكەكانی مێژووەوە بەڕێكەوتن و بارگاوین بەو توانستە ئەفسانەییەی كە پانتایی‌یەكانی مەرگ دەبات بەڕێوە . ئەوپاڵەوانەی باركراوە بەكەرەستە ڕۆشنبیری‌و كولتوریەكانی مێگەل وئاین وسەلەفیەت. گەمژەیی‌یە گەر لەو باوەڕەدابین چەمكی سەلەفیەت وەك كولتورو سەرجەم كەرەستە ڕۆشنبیری‌یەكانی كۆمەڵگەیەك خوازیاری دەستەبەركردنی پانتایی‌یەكانی ژیانە، ئەوڕۆشنبیرییەی كەهەڵگری‌بیروباوەڕە تەقلیدیەكانەو خوازیاری نوێ‌بونەوەیە لەئێستایەكی ڕابردوودا، لەتوانایدایە بەپشتیوانی توانستی ئەفسانەیی و نائاگایی كۆمەڵایەتی ئیرادەی كۆمەڵ وتاكەكەس داگیربكات. دواتر ئەم كولتورە لەتوانایدایە ببێتە پێشەواو میهرەبان و پیرۆز، ئەویش بەهۆی توانستی هۆنینەوەی چیرۆك و ریوایەتەكانەوەیە بۆ بەرهەمهێنانی سەرگوزشتەیەكی كۆمەڵایەتی - كەبۆخۆی توانستی پێكهێنانی ئەوپەیوەندی‌یە خەیاڵی‌یە كەلەنێوان ڕابردوو ئایندەدا ئافەریدە بووە .

بیروباوەڕی نەوەكانی پێشوو لەپێناو جێگیركردن و پیرۆزكردنی ئارەزووەكانیدا بانگهێشتی هێزوتوانا ئەفسانەیی‌یەكانی باوباپیران دەكات، بۆ ئەم كولتورە ئەوپەڕی شانازی‌یە كە لە ڕابردویەكی پڕ یادەوەری‌دا بژی، فەلسەفەیەكە بۆ دروستكردنی وێنەو وێناندنە وەهمیەكان بۆ تاكەكەس و گروپ و دەستەو مێگەل، هەروەها لە پێناو گشتگیركردن و بە جیهانیكردنەوەی بیروباوەڕەكانی خۆی‌دا، ئەم كولتورە بە بەردەوامی هەڵئەسێت بەدەستەبەركردنی زۆرترین جیاوازی، بۆ نموونە جیاكردنەوەی فۆرمە كۆمەڵایەتی‌یەكان بەڵگەی وێكچوونی سیستەمی كۆمەڵایەتی‌یە، زۆرجار سەلەفیەت بەهۆی بیروباوەڕە سەقامگیروتوندوتیژەكانی‌یەوە لەتوانایدایە كۆنترۆڵی سەرجەم ماناو مەدلولەكانی ئێستاو ئایندەبكات، بەڕادەیەك ئەتوانێت هاوسەنگی‌یەكی كۆمەڵایەتی و خەفەكردنێكی دەرونی بخولقێنێت، وەببێتە پارسەنگێكی گەردوونی بۆ شارستانیەت و ئێستایەكی ڕابردوو.

هەروەها لەتواناشی‌دایە زۆربەی كەرەستەكانی ژیان لەسروتێكی كۆمەڵایەتی‌دا بكات بەقوربانی یادەوەری‌یەكانی مێژوو، ئەوسروتەی دەچێتەوە سەرمەرگ وفەرامۆش بون، لەكۆبونەوەیەكی جەماوەری بەرفراواندا ماناو ئەدگارەكانی تاكەكەس وەك ویست وخواست و داواكاری‌یەكان "واتە جوانی و خۆشەویستی و نوێ‌خوازی و ئیرادە وخەون‌و سێكس وپێكەوەبوون و فەنتازیاو خەیاڵە سەركێشەكانی تاكە كەس " دەكاتە قوربانی بۆ بیروباوەڕی نەوەكانی پێشوو، دەیانكاتە گوزارشتگەرایەكی ئاینی و كۆمەڵایەتی بۆ خواستەكانی مەرگ و دونیای ئارەزووە پیرۆزەكان. ئەمەش بۆ خۆی كلۆمبونێكی گەردوونی ئارەزووەكانی تاكەكەسەو واڵابونێكی بەرفراوانی بیروباوەڕە دێرینەكانە، بۆ نمونە ئەم بیروباوەڕە لەتوانایدایە مانای سەیر سەیر بەژیان و كۆمەڵگە و داموو دەزگاكان ببەخشێت - وە بۆخۆی پانتایی‌یەكی ئارام بەخشە بۆ هەواداران‌و دەروێشانی خۆی... هەروەها مەزاتخانەیەكی گەورەی ئارەزووەكانە بۆ هەراج كردنی بیری نوێ و ئیرادە و خەون و پرسیار هەروەها كارخانەیەكی گەورەیە بۆ بەرهەم هێنانی هێماو مەدلولە پیرۆزەكان و جیاكردنەوەی "حەرام و حەڵاڵ" و "بەدڕەوشت و میهرەبان" و "كافرو ئیماندار"...هتد

سەلەفیەت دەرهەق بە بیرەوەرییە مێژوویی‌یەکانی خۆی دەبێتە کەشکۆڵی سەرجەم ئەو یاداشتانەی کە دواتر دەبنە دەستوری بیروباوەڕە نوێکانی خۆی. هەروەها لە تواناشیدایە ببێتە مەرجەعێکی کۆمەڵایەتی بۆ پەخشکردنی بڕیارە کۆمەڵایەتی‌یەکان و ڕەوایەتی پیرۆز کە بۆخۆی کۆکەرەوەی بڕی ئەو هێزە کاریگەرانەیە کە لە کارلێك و بەریەککەوتنە شارستانی و ڕۆشنبیریی‌یەکانەوە دێتە بەرهەم. هەروەها بە هۆی پەخشکردنێکی ئاسۆیی‌یەوە ڕەهەندەکانی شارستانیەت و ڕۆشنبیری داگیر دەکات و دەبێتە زمانحاڵێکی نمونەیی بۆ ماناکانی ژیان. هەروەها ئەتوانێت ئارەزووەکانی تاکەکەس بخاتە ژێر ڕەحمەتی گومانە ئەخلاقی‌یەکانی خۆیەوە ـ بۆ نمونە سەلەفیەت لەهەمبەر سەرکەوتن و تێکشکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و قەیرانە ئابووری‌یەکاندا دەبێتە ڕێ خۆشکەرو دروستکەری هەموو ئەو پانتاییانەی کە لەژێر سایەی پەیوەندی هێزەکاندا نەماون. هەروەها بە هۆی ئەو توانستە ئەفسانەیەی خۆیەوە ئەتوانێت بانگەشەی ژیانێکی دیکە و دونیایەکی دیکە بکات، جا دونیای دێرینی سیاسی خۆی بێت یان ڕیفۆرمێکی کۆمەڵایەتی بێت. واتە ئەم عەقڵە لە توانای دایە بانگهێشتی سەرجەم ئەو هێزە کۆنەپەرستانە بکات و لە کۆبوونەوەیەکی "جەماوەری– کۆمەڵایەتی‌دا " ژیانێکی دیکەی سەلەفیانە ببەخشێتە مەدەنیەت ـ هەروەها ئەتوانێت بانگەشەی مۆدێلێك لە مۆدێلەکانی کۆمەڵگەیەکی هاوچەرخ بکات.

لەم گۆشە نیگایەوە دەتوانین بچینە نێو شیکاری‌یەکی " سایکۆ ئەنترۆپۆلۆژی"* یەوە، بەناچاری ئەبێت باس لەو پەیوەندی‌یە ئاڵوگۆرکێ‌یە بکەین کە لە نێوان مۆدێلەکانی مەرگ و مۆدێلەکانی ژیان دایە. هەر لە سەرەتای شارستانیەتەوە مەرگ ڕوخسار و شێوەی جیاواز جیاوازی لە خۆگرتووە، هەرجارەو بەڕەنگێ خۆی نیشانی مرۆڤەکان داوە. شارستانیەتەکان بە تەرزو ڕەنگی جیاواز مۆدێلەکانی مەرگیان خستۆتە ڕوو. هەر فەرهەنگەو بەپێی ڕوانینی خۆی وێنە و دیمەنەکانی مەرگیان ڕاڤە کردوە. بەڵام هێڵێکی گشتی دەبێتە سەرچاوەی سەرجەم بیروباوەڕە سەرەتاییەکانی ئەم مۆدێلە : گەرمۆدێلەکانی مەرگ شەڕانگێزی‌و شەرو کوشتنو جینۆسایدو فاشیزم و نەتەوەپەرستی کوێرانەو توندڕەوی و دەمارگیری ئاینی و خەفەکردنی ئارەزووەکان لەخۆبگرێ ئەوا بەدیوێکی تردا مۆدێل و ماناکانی ژیان پەخش دەکات، وەك ئاشتی و خۆشەویستی و پێکەوەبوون و دیموکراسی و سەربەستی و خواست و ئارەزوو ئیرادەی گشتی‌و نیشتمانپەروەری و یەکتاپەرستی‌و خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی‌و حەقیقەت و ئاین و وادەی بەهەشت و ئایندەیەکی ڕەنگاوڕەنگ. زۆرجار مۆدێلەکانی مەرگ بە ئەندازەیەك ڕەنگاوڕەنگ و بریقەدارن کەلەتوانای هیچ ڕوانینێکدا نی‌یە بتوانێت بەشێوەیەکی جیاواز ڕاڤەیان بکات و هۆشیاریانە مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، هەر بۆیە لەتوانای‌دایە گومان وپرسیارەکانی مرۆڤایەتی بڕەوێنێتەوە و وێناندنە زەینی‌یەکانی کۆمەڵگەو گروپ و تاکەکەس بەوشێوەیەی کەخۆی ئەیخوازێ بنەخشێنێ و داگیریان بکات – بۆ نمونە ئەشکەنجەو سزا ئەفسانەیەکانی مەرگ توانستێکی خەیاڵی‌یەو هاوچەرخانە دەکەوێتە مامەڵەیەکی گەردونی‌یەوە لەتەك ژیان و ئارەزووەشەڕەنگێزەکانی مرۆڤ دا ـ هەر لەسەرەتای شارستانی‌یەتەوە دیاردەی مەرگ وەك دیاردەگەڕایەکی فەلسەفی‌و دونیای بۆتە خوڵقێنەری ئەفسانەکانی ژیان– بۆ نمونە وەك ئەوپاڵەوانە ئەفسانەیانەی، کەبەپانتایی چیرۆکە فۆلکلۆری‌یەکانی سەرجەم میللەتانی جیهان دا ڕووبەڕوی مۆدێلەکانی مەرگ دەبنەوە – دواتر دەسەڵاتی مەرگ دەبێتە ئەو پاڵەوانە ئەفسانەییەی کە بەنادیاری بەنێو پانتایی ماناکانی ژیاندا دەگوزەرێ و دەبێتە داگیرکەرێکی خەیاڵی زهنی ئێمەی‌مرۆڤ، بۆ نموونە ئەلتەرنەتیڤی ئارەزووە کوژراوەکان "فەرامۆشکراوەکان" پێکهاتووە لە ئارەزووە کۆمەڵایەتییەکانی مێگەل: وەك مۆدێلێکی دیکەی ژیان : لەتەك بیرەوەری‌یەکانی ئێستادا کە بۆخۆی هەڵهێنجراوو هاوردەی حکایەت و بیرەوەری‌یەکانی مێژووە – دواجارمرۆڤ لەتوانای‌دایە ببێتە یاداشتنامەو کۆدی دەسەڵات – واتە بەبەردەوامی ماناکانی ژیان لەگەڵ مۆدێلەکانی مەرگ‌و بیروباوەڕی نەوەکانی پێشودا بەهاوبەشی لەکەشێکی هاوشێوەدا دونیای هاوچەرخی ئێستامان داگیردەکەن، وەئەبنە

* سایکۆئەنثرۆپۆلۆژی : واتە ((علم النفس الانتروپولوجی)) ئەم زانستە پێکهاتێکە لە دەرون ناسی و مرۆڤ ناسی

هـەڵگری دونیـای پـەنهان و شـاراوەی بیروباوەڕەکـان. زۆرجـار مـەرگ بـەهۆی توانستەئەفسـانەییەکانی سـەروسروشـتەوە " Super natural " پەیوەندی‌یەکی وەهمی لەگەڵ مرۆڤەکان دا دروست دەکات.

ڕەنگـە سـەلەفیەت بانگهێشـتی ئـەو هێزە ڕۆحـی و ئەفسانەییانە بکـات کـە لەپنتەشـاراوەو تاریکـەکانی نائاگـایی کۆمەڵایەتی‌یەوە سەرچاوە دەگرن. بۆ نمونە زەبروزەنگ وەك مۆدێلێکی دیکەی مەرگ خوازیاری کۆنترۆڵکردنی سـەرجەم پانتای‌یەکانی ژیانە بە ئەندازەیەك دەبێتە خولقێنەری ململانێ‌یەکی کولتوری پیرۆز، وەڕەوایەتیـەکی ئـاینی یـان سیاسـی یان کۆمەڵایەتی ئەبەخشێتە پانتاییەکانی دەرون و ژیانی‌کۆمەڵایەتی ـ نائاگایانە هزری تاکەکەس و کۆمەڵ داگیر ئەکات ـ وەك بیرۆکـەی (پاڵـەوان وشـەڕ) یـان (شـەڕەنگێزی و خۆشەویسـتی) و (سـەرۆك و ئەفسـانە) و (خۆشـگوزەرانی و چەوساندنەوە) و (دەسەڵات ومەرگ) و (پیاوکوژوکوژراو) و (فریادڕەس و ژیان) ......هتد .

هەربۆیە ئەگەروگریمانەکانی ژیان دەبێتە دروستکەری ئەفسانەکانی ژیان و خۆشگوزەرانی و تـرس ومـەرگ ــ ئـەم کولتـورە بـەهۆی پەخشـکردنی زەبروزەنگ وشـەڕەنگێزی‌یەوە، جا ئیتر بـەهۆی بیروباوەڕە کۆمەڵایەتی‌یەکانـەوە بێـت یـان سیاسی‌یەکانەوەبێت، یان ئاینی‌یەکانەوەبێت دەبێتە خولقێنەری وەهم و خەیاڵ و دەمارگیری .

زۆرجار سەلەفیەت وەك پاڵەوانێکی فریادڕەس خۆی نمایش دەکات و ڕەوایەتی ژیانێکی دیکە و خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی کۆمەڵایـەتی بـەخۆی‌و باوەڕپێکراوانی خـۆی دەبەخشـێت. هەربۆئـەم مەبەسـتەش سـەرجەم تواناکـانی خـۆی دەخاتـەگەڕ بـۆ مامەڵـەکردن لەگـەڵ مۆدێلـەکانی ژیـان دا وەك "خەڵوەتگەیـەکی ڕۆحـی لـەپێناو ڕزگـاربوون دا" دواجـار سەرجەم ئەندامان و یاوەرانی سەلەفیەت دەبنە ئەوپاڵەوانە وەهمی‌یانـەی کـەبڕێك لەئەفسانەوخەون دەورەی‌داون، بونەتـە بووەیـەکی ئەفسانەسـازی کۆمەڵایـەتی‌و لەسـروتێکی کۆمەڵایەتی‌هاوبـەش دا هەڵئەسـتن بەکوشـتن و فەرامۆشـکردنی ئارەزووەکان ـ هەروەهائارەزووەفەرامۆشکراوەکانی ژیانیش ڕاپێچ دەکەن بەرەو پەرستگاکانی‌مەرگ ، ئەوپەرستگایانەی کەلەتوانایاندایـە بڕوانامـەی فریـادڕەس و ڕزگارکـەرو موبەشـروئیمانداروو وەجـاخزادەو پارێزگـار ببەخشـنە ئـەندامانی کۆمەڵگـە. هەڵبـەت ئـەم کولتـورە توانـای ئـەوەی هەیـە سـەرجەم ئارەزووەکـانی تاکەکـەس بکاتـە قوربـانی کەرەسـتە ڕۆشنبیری‌یەکانی کۆمەڵگە و ئاین و بیروباوەڕی نەوەکانی پێشوو ــ بۆ نمونە لەنێو کۆمەڵگەی کوردی‌دا ئافرەت هەموو ژیانی لەژورە تاریکەکانی خەیاڵ ومەنزڵگەی ئارەزووە خەفەکراوەکانی خۆیدا بەسەردەبات – ڕەنگە باس کردن لەسەر ئـافرەت لەگۆشـەنیگایەکی مرۆڤناسانەوە ڕاڤـەکردنی ڕادەی پێشـکەوتن و تازەگـەری و بیروبـاوەڕە دێرینـەکان بێـت. بـۆ نمونــە ئــافرەت وەك کاڵایــەکی بێ‌بایــەخ لــەڕووی مرۆڤایەتی‌یــەوە دەچێتــە نێومامەڵەیــەکی کولتــوری و ئــاینی‌و کۆمەڵایەتی‌یەوە ـ ئەم دیاردەیە بۆخۆی ئاشکراکردنی پنتە تاریك و شاراوەکانی سەلەفیەت و کولتوری مەرگـە – ئـافرەت ئەوبونەوەرە سەرکوتکراوەیە کەهیچ پانتاییەك لەپانتایی‌یەکانی ژیانی پێ ڕەوانابینرێ‌و بەفەرامۆشکراوی قۆناغەکانی ژیـان بەسـەردەبات و لەپەنجەرەتاریکەکانی ماڵو تۆبەخانەکانـەوە کەبونەتـە مەنزڵگـەو پەرسـتگایەکی ئـارام بـەخش بـۆ ئـارەزووە خەفـەکراوەکان ئەڕوانێتـە ژیـان و مـەرگ و ڕزینـی گەڵاتـەڕەکانی ژیـان – ئـەو ژیانـەی خوازیـاری مۆدێلێکـە لەمۆدێلەکانی‌مـەرگ لـەژوورە تـاریك و پەنهانەکانـەوە ئەڕوانێتەجەسـتەی فەرامۆشـکراوی‌خۆی – ئەوجەسـتەیەی سەردەمانێکە بۆتە قوربانی ڕەوشت وئاکارە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگەو ئاین وئەدگارەکانی شەڕەنگێزی‌و زەبروزەنگ – ئـافرەتی‌کورد وەك پەناهەندەیـەکی کۆمەڵایـەتی وەك مانایـەکی ئـاینی مامەڵـەی لەگـەڵ دەکـرێ. ئاکـامی ئـارەزووە خەفـەکراوەکانی ئـافرەت بـەرەوتاریکترین چـارەنووس ئـەڕوات" بەڵگـەش بۆئـەم شـیکاری‌یە دیـاردەی خۆکوشـتن وخۆسـوتاندنو تـیرۆرکردنی ئافرەتانـە لـە کوردسـتاندا. کەبەڕادەیـەکی زۆر هـەر لەسـاڵانی حـەفتاوە ئـەم دیاردەیـە ڕوولەزیادبونە ". ڕەنگـە خۆکوشـتنی ئافرەتـان بـەهۆی بەرگـە نـەگرتنی ئەوخـەیاڵ و چاوەڕوانیانـەوەبێت – بـەم پێیـە خۆکوشتن دەبێتە باڵاترین وپیرۆزترین ئیرادە، لەسەر ڕۆشنایی بەڵگەمێژویی‌یـەکان و ڕوانین وداستان وئەفسـانەکانی ڕابردوو خۆکوشتن نزیك بونەوەیە لەئارەزووە باڵاکان. ئەفسانەی کوژراویش دەبێتە مانایـەکی بـاڵا بـۆ ژیـانی ئـەودیو

سنورەکانی کۆمەڵگە، لە ئەفسانەکان دا کوژراو دەبێتە ئەو باڵندە ئەفسانەیەی کە ئاسمان پڕ ئەکات لە فڕین و لەوپەڕی ئازادی‌یەوە بە پانتایی‌گەردون دا دەگوزەرێ.

ڕەنگە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، ئافرەت ئەو بەدڕەوشتە بێت کە لە توانایدایە ڕەنگڕێژی ناپاکیەکانی کۆمەڵگە بکات و ڕیوایەتێکی پیرۆز ببەخشێتە ئارەزووە خەفەکراوەکانی پیاو – واتە : ئافرەت وەك چۆن لە چاوی شارستانیەت و فەرهەنگە جۆراو جۆرەکانەوە جەستەیەکی پڕ سێکس و شەهوەت و پەنهانە هێندەش خاوەنی ئارەزووە کوژراوەکانی خۆیەتی و لە پرۆسەی فەرامۆش بون دایە، بە تایبەت لە کۆمەڵگەی کوردیدا. بە بڕوای ئەم کولتورە ئافرەت بۆ خۆی سەرچاوەی ناپاکی و گەندەڵی کۆمەڵایەتی و ئاینی و سیاسی‌یە، ئەم بیروباوەڕە زادەی بیروباوەڕی نەوەکانی پێشووەو لە توانایدایە بیرەوەریە ڕەوشتامێژییەکانی مێژوو بە ئێستاوە گرێ بدات.

بیروباوەڕە ئاینی‌یەکانیش پێکهاتون لە ململانێی نێوان پیرۆزو ناپاکی، واتە " بیروباوەڕ و دنیای شتە پیرۆزەکان – ناپاکی و گەندەڵی حەرام و حەلاڵ، ئاین پەروەران و بێ ئیمان، پەرستگاو دونیای ناپاکی دەرەوەی پەرستگا " ...هتد . گەر لە کوشتن و فەرامۆشکردنی ئارەزووەکانی تاکە کەسەوە بڕۆین بەرەو هەڵماڵینی ئەو پەیوەندی‌یە شاراوەو پەنهانەی کە لە نێوان ئارەزووە کوژراوەکان و مۆدێلەکانی ژیان دایە، ئەوا بەناچاری ئەبێت دووبارە بچینەوە سەر هەردوو چەمکی قوربانی و مەرگ، قوربانی وەك قوربانی کۆمەڵایەتی و ئاینی پێکهاتووە لەو جەستە فەرامۆشکراوە وەك "ئاژەڵ و باڵندە و خواردن و خواردنەوە " کە لە توانای‌دایە ببێتە هۆی دروستکردنی پەیوەندی‌یەکی کۆمەڵایەتی و ڕوحی و دەرونی لە نێوان مرۆڤ و یەزدان دا، یان لە نێوان کۆمەڵگە و بیروباوەڕی نەوەکانی پێشودا.

بەم پێیە قوربانی ئەتوانێت ڕابردوو بانگهێشت بکات بۆسەر سفرەی ئێستا و دواڕۆژ، ئەو ئاخافتنە ئەفسانەیەی کە لە نێوان قوربانی و بیروباوەڕی نەوەکانی پێشودایە، مانا و مەدلولی زیاتر لەخۆ دەگرێ زۆر جار ماناو بەهاکان دەبنە هێماو خولقاندنی وێنە، بۆ نمونە : لە کۆمەڵگای ئێمەدا سەرجەم ئارەزووەکانی تاکە کەس دەبێتە قوربانی بۆ ئاین و ڕەوشت و ئاکاری کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە، ئەم پەیوەندی‌یەش بۆخۆی بەشێوەیەك لە شێوەکان بەرهەمهێنەری هاوکێشەی فەرامۆشکردنی ئیرادەو ئارەزووەکانی تاکە کەسە، هەر بە هۆی ئەم پەیوەندی‌یەشەوە : لەلایەکەوە جەستە فەرامۆش دەبێت، لەلایەکی دیکەشەوە ئارەزووە ڕوحی و دەرونیەکان فەرامۆش دەبن، دواتر تاکەکەسی کورد دەبێتە ئەو مرۆڤە کوژراوەی کە هەرگیز ناگاتە بە هەشت و کەنارەکانی ژیان و لە پەراوێزدا دەمرێت، ئیرادەو خەونەکانیشی بەڕادەیەك فەرامۆش دەبێت کە مۆدێلەکانی مەرگ ئەتوانن ببنە جیهانێکی ئارامبەخشی وەهمی بۆ خەڵقکردنی نوێترین شەڕەنگێزی و نوێترین زەبرو زەنگ و نوێترین خەفە بوون.

دواتر ئێمەی کوژراو ئەتوانین ببینە هەڵگری سەرجەم ئەو کولتورەی کە لە بنەڕەتدا لە ئارەزووەکانی مەرگەوە سەرچاوەی گرتووە. پشت ئەستوور بە بیروباوەڕی نەوەکانی پێشوو، هەروەها بەدیوێکی تردا ئەتوانێت ببێتە بەرهەمهێنەری کەسایەتی کوژراو و ئەمبارێکی گەورەی بیرەوەری‌یەکانی مێژوو. بەم پێیە کەسایەتی کوژراو بە دیوێك دا مێژووە واتە "ڕابردوو، سەرگوزشتەیە " بە دیوێکی تریشدا ئێستا و ئایندەیە " وەك جەستیەکی فەرامۆشکراوو ئارەزویەکی خەفەکراو ".

لەوانەیە کۆچ و سەفەر ئەو شۆڕشە ئاشتیخوازە بێت، کە کەسایەتی کوژراوی ئێمەی کورد تامەزرۆیەتی، لە پێناو خەونێکی دیکەو مۆدێلێکی دیکەی ژیان دا، هەروەها کەسایەتی کوژراو خۆی دەبەخشێتە قەدەروچارەنوسی ڕێگەکان " هەروەك چۆن لە ئەفسانەکان دا هاتووە کە پیاوێك لە تاو چەوسانەوە و چەرمەسەری و نەبونی دەبێتە گەریدەو دەکەوێتە کێومال کردنی دونیا "، زۆرجار دەوترێت سەفەر بۆ ئێمە گەڕانە بە دوای مۆدێلەکانی ژیان دا وشاردنەوەی لاشەی ئارەزووە کوژراوەکانی خۆمانە. بەلام خەونێکی سەرتاپاگیری کۆمەڵایەتی‌یە و بۆتە وەهمێکی گەورەی ڕزگاربون، تاراوگەش مەنزەڵگەیەکی ئارامبەخشە بۆ چاوەڕێ کردنی ژیانێکی دی.

لەگەڵ ئەوەشدا ئێمەی بارکراو بە کلتوری مەرگ، ڕازین بە دونیای ئارەزووە بچوکەکانی خۆمان، ڕازین بەوەی‌کە لە ڕابردوودا بژین و بێ‌بەش بین لە ژیانی مەدەنی و هاوچەرخ، هەربۆیە بەناچاری دوچاری چارەنوسێکی خەیاڵی بوین، کە وەهمی سەفەرو خۆشگوزەرانی‌یە لە پێناو گۆڕانکاری‌دا. ئەم کولتورە خوازیاری بەرهەمهێنانی پانتایی‌یەکانە. هەروەها خولقێنەری جیهانی ئارەزووە بچوکەکانە لە پێناو کۆنترۆڵ کردنی پانتای‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی کۆمەڵگە و گروپ و تاکە کەس وەك "ئەفسانە وەهمی‌یەکانی خۆشگوزەرانی و وەهمی ڕزگاربوون " واتە بە بەردەوامی ئەم کولتورە لە هەوڵی بچوکردنەوەی ئارەزووەکانی دایە، بە ئەندازەیەك، کە لە تواناد‌ا بێت بخرێتە سەر سلایدی مایکرۆسکۆپەکانی پشکنینی مۆڕاڵ و میهرەبانی و حەرام و حەڵاڵ.

لە کۆتایی ئەم بەشەدا ئەتوانین بڵێین مرۆڤی کوژراوی کورد بارکراوە بە ئارەزووە کوژراوەکانی خۆی، تامەزرۆی مەرگ و تاریکی‌یە، لە نێوتاریکستانی ئەم کولتورەش دا دوچاری وەهم بووە، وەهمی کۆچ و ڕزگاربون، وەهمی خۆشگوزەرانی و دەوڵەمەند بوون لە تاراوگە " *.

کێشەو گرفتە گەورەکانی لاوان

لەم لێکۆڵینەوەیەدا؛ بە شێوەیەکی زانستی لە گۆشە نیگایەکی دەروونی و ئەنترۆپۆلۆژی و کۆمەڵایەتی‌یەوە تا سنورێك هەوڵم داوە دیوە شاراوەکانی دیاردەی کۆچی بەلێشاوی خەڵکانی کوردستان ئاشکرا بکەم، هەرچەند خۆمان بە دووربگرین لە کێشەو گرفتەکانی خەڵکانی کوردستان بەڵام ڕووبەڕوو دەبینەوە لەگەڵ کێشەو گرفتی لاوان و نەوە نوێکان کە کێشەی لاوان و نەوە نوێکان پانتایەکی گەورەی ئەم لێکۆڵینەوەیەمان داگیر دەکەن، کۆمەڵناس و مرۆڤ ناسانی دونیا لەو باوەڕەدان کە بەبێ بیرکردنەوە و خستنە ڕووی کێشەو گرفتە دەرونی و کۆمەڵایەتی‌و سیاسی و ڕۆشنبیری و ژیاری‌و ئابوریەکانی لاوان و نەوە نوێکانی کۆمەڵگە هیچ لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی کۆمەڵایەتی و دەرونی ئەنثرۆپۆلۆژی سەرکەوتو نابێت، چونکە نەوە نوێکان ڕێژەیەکی گەورەی دانیشتوان لە کۆمەڵگە پێکدەهێنن، هەروەها توێژێکی کاریگەرو بە تواناو خاوەن ووزەی کۆمەڵگەن و پرسیارو گومان و پرۆژەی نوێیان لە نێو خۆیاندا حەشارداوە و بوونەتە پێشەنگی کۆمەڵگە بۆ ڕەنگرێژکردنی شارستانیەت و پێشکەوتن. بەڵام لە کوردستان دا بەهۆی شەڕو ئاژاوەو چەوسانەوە و شەڕی ناوخۆو چەند هۆکارێکی ترەوە لاوان و نەوە نوێکان کۆچ ئەکەن، واتە هێزو تواناو ووزە نوێکان کۆچ ئەکەن. واتە داینەمیکیەتی گۆڕان و پێشکەوتن و داهێنان کۆچ ئەکەن. بە باشی دەزانین لە نزیکەوە کێشەو گرفتە هەرە سەرەکیەکانی ئەم نەوە نوێ‌یەی کوردستان بخەینە ڕوو :

* ئەم ڕاڤە کردنە ئەو ڕۆشنبیرە جدیانەی کوردستان ناگرێتەوە کە لەوێ سەرقاڵی پرۆژەی ڕۆشنبیری و زانستی و ئابورین.

یەکەم: کێشەو گرفتە دەرونی‌یەکان.

لاوانی کوردستان لە ژێر فشارێکی گەورەو کاریگەری دەرونی‌دان، بە بەردەوامی ئارەزوو داواکاریەکانیان پێشێلدەکرێ، بۆ نمونە ئارەزووی خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی لاوان لە ئاتەشگەکانی دەسەلات و کۆمەڵگەو کۆنەپەرستی‌دا دائەمرکێتەوە، کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی داخراوو ئاینی‌یەو هەروەها دابونەریت و یاسای خێڵ بەسەری‌دا زاڵە، لەبەرئەوە بەپێی یاساو ڕێسایەکی کۆمەڵایەتی کۆنە پەرستانە سەرجەم ئارەزوەکانی تاکە کەس حەرامە و جێی نەفرەت گومانە و کۆمەڵگەش هێزێکی باڵا دەستە بۆ چەپاندن و خەساندنی ئارەزووە سێکسی‌یەکانی تاکە کەس و ئاسودەگی‌و خۆشگوزەرانی نەوە نوێکان.

دووەم: فشارە کۆمەڵایەتیەکان :

کۆمەڵگەی کوردی یەکێکە لەو کۆمەڵگە دواکەوتوانەی جیهان کە پەیوەندیەکانی تاکەکەس تیایدا مەحکومە بە یاساو دەستوری کۆمەڵایەتی و هەروەها نەوە نوێکان هیچ مافێکی مەدەنی و ڕۆشنبیری و مرۆییان نی‌یەو بە هیچ شێوەیەك لە ڕووی کۆمەڵایەتی‌یەوە ئازاد نین. کۆمەڵگەی کوردستان کۆمەڵگەیەکی مەدەنی نی‌یە تا مافەکانی تاکە کەس بپارێزرێ و بایەخ بدات بە نەوە نوێکان و خوازیاری دەستەبەرکردنی کەرەستەکانی پێشکەوتن بێت لە ڕووی شارستانی و ژیاری و کۆمەڵایەتی‌یەوە. لەم جۆرە کۆمەڵگایانەدا سیستمی " حەرام و حەڵاڵ " ئارەزووە فەردی و کۆمەڵایەتیەکانی تاکە کەسی گەمارۆداوە " بۆ نمونە هیچ پەیوەندی‌یەکی تاکە کەس لە دەرەوەی یاسای کۆمەڵگادا باوەڕ پێکراونی‌یە و جێی گومان و نەفرەتەو بە توندی دەکەوێتە ژێر چاودێری‌کردنەوە " وەك پەیوەندی کوڕان و کچان، پێکەوە بوون و ئازادی ژیان... ئازادی کۆمەڵایەتی و ئیرادە و خەون و خۆشگوزەرانی و.هتد "

سێیەم: کێشەو فشاری ئابوری:

کوردستان دەوڵەتێکی پیشەسازی نی‌یەو هەروەها تەواو کشتوکاڵیش نی‌یەو کۆمپانیای گەورەی پیشەسازی و کشتوکاڵی و بەخێوکردنی ئاژەڵی تیادا نی‌یە. هەروەها لە لیستی وولاتانی جیهانی سێیەمیش دانی‌یە لەبەرئەوە کیانی سیاسی و ئابوری سەربەخۆی خۆی نی‌یە، تا سنورێك کوردستان بۆتە ناوچەیەکی بیرۆکراتی ئیداری، هەروەها لە ڕووی بازرگانیشەوە کیانێکی ئەوتۆی بازرگانی یەکگرتوی نی‌یە تا لە ڕێی کەرتە تایبەت و گشتیەکانەوە پرۆژە بازرگانی و ئابوری‌یەکان بخاتە گەڕ، بۆ نموونە ئەگەر باشوری کوردستان بهێنینەوە " بەشە ڕزگارکراوەکەی کوردستان " ئەبینین کە هەرچەند ئەم پارچە خاکە لە ڕووی سیاسی‌یەوە تا سنورێك سەربەخۆی‌یە، بەڵام باوەڕ پێکراو نی‌یە، ئەمەش بۆتە هۆی خوڵقێنەری دڵە ڕاوکێ و ترس و مەترسی داگیرکردن و سنور بەزاندن کە بۆتە دیاردەیەکی چەپەڵی داگیرکەرانی کوردستان بۆ نمونە تورکیا ساڵانە بەهۆی ئۆپراسیۆنە سەربازیەکانی خۆیەوە دەستدرێژی دەکاتە سەر باشوری کوردستان زۆر جار تا ناوچەکانی زاخۆو دهۆك پەلدەهاوێژێ، زۆر بە ئاسانیش لە ڕێی تانك و تۆپ و تەیارەو سەربازەکانیەوە کە زۆرجار قەوارەیان دەگاتە " 40000 " هەزار سەربازی ئامادە بەتانك و تۆپی پێشکەوتوو سنووری هەرێمی کوردستان دەبەزێنێت، هەروەها دەسەلاتدارانی عێراقیش لە سنوری شارەکانی کەرکوك و خانەقین و هەولێرەوە بونەتە هەڕەشەیەکی گەورەی سەربازی بۆ ترساندنی خەڵکانی کوردستان. بەهەرحاڵ باری ئابوری کوردستانیش بە هۆی دوو ئابلۆقەی ئابوریەوە " ئابلۆقەی ئابوری جیهانی لەسەر عێراق و ئابلۆقەی سەپێنراوی حکومەتی عێراق" ناوچە ڕزگارکراوەکانی کەوتۆتە بەر هەڕەشەی کێشەو گرفتە ئابوریەکان، بژێوی ژیان لە کوردستان دا وەستاوە لەسەر بڕیاری" 986 " ی نەتەوە یەکگرتوەکان واتە : دابین کردنی خواردن بەرامبەر فرۆشتنی نەوت " ئەو گرفتە گەورەیەی کە ڕووبەڕووی حکومەتی هەرێم دەبێتەوە لە ڕووی ئابوریەوە بۆشاییەکی گەورەی دروستکردووە و وایکردووە کە بیر لە هیچ پرۆژەیەکی ئابوری‌و بازرگانی نەکرێتەوە، گرفتێکی گەورەیە حکومەتێك تەنها بە گومرگی سەرسنورەکان بژی – ڕاستە

ئەم گومرگە لە ڕووی ئابوورییەوە بۆ کوردستان بایەخێکی ئەوتۆی هەیە بەڵام بەهۆی چەند هۆکارێکەوە نەتوانراوە سودی لێ وەربگیرێت، بۆ نمونە ئەم گومرگە بۆتە هۆی دروستکردنی ململانێ و شەڕو ئاژاوە لە نێوان هەردوو حزبی دەسەڵاتداردا. هەروەها ئەم گومرگە بەهۆی دەسەڵاتی تورکیاو عێراقەوە جێی متمانە نییە. سەیر لەوەدایە دەسەڵاتداران و لێپرسراوانی کورد بەهۆی ئەم گومرگەوە بیر لە پڕۆژە ئابووری و پیشەسازی و بازرگانیەکان ناکەنەوە و هیچ پلان و پڕۆژەیەکیان بۆ ئایندەی کوردستان دانەڕشتووە - هاوئاهەنگ ئەمەش بۆتە هۆی داڕوخانی باری ئابوری کوردستان و تێکچوونی بژێوی ژیان، بۆ نمونە بە هۆی ئەو بارە ئابوورییە سەختەوە گەنجانی کوردستان ناتوانن جێگیر بن و یان " ژن بهێنن" یان "شوبکەن" یان بیر لەوە بکەنەوە پڕۆژەکانیان لە کوردستان دا بخەنە گەڕ، بۆ نموونە زۆر دەوڵەمەند هەیە چەند خانوو ڕیزە دوکان یان کارگەیەکی بچوك هەڕاج دەکات بە مەبەستی ئەوەی بڕێك پارە پێکەوە بنێ و بگاتە هەندەران.

هەروەها لە باکوری کوردستانیش دا بەهەمان شێوە بەهۆی دواکەوتنی باری ئابوری و ناخۆشی بژێوی و گوزەرانی خەڵك گەنجانی ئەو دەڤەرە بەرەو ناوچە پیشەسازیەکانی تورکیا کۆچ ئەکەن.

جێی باسە گەر باس لە سوکە هەوڵێکی حکومەتی هەرێم بکەین لە ڕووی ئابورییەوە، هەر لە دوای بڕیاری ئاگر بەستی شەڕی ناوخۆی هەردوو پارتی دەسەڵاتدار، چەند پڕۆژەیەکی بازرگانی و ئابوری کەوتە گەر ئەویش لە هەوڵی ئەو کەسە دڵسۆزانەوە سەرچاوە دەگرێ کە بە کردار تواناو زانایی خۆیان سەلماند بۆ خستنە گەڕو بەکارخستنی چەند کارخانەو مانیڤاکتۆرێكو پێشخستنی پڕۆژە بازرگانیەکان، بەڵام تا ئێستاکە ئەو پڕۆژانە لە چوارچێوەی نەخشە و پلانی ڕۆژانە دەرنەچووە، واتە پلانێکی ڕەنگڕێژکراوی ئاینده سازی لەخۆ نەگرتووە.

چوارەم : لە ڕووی خزمەتگوزاری و خۆشگوزەرانییەوە، لەم ڕووەوە نەوە نوێکانی کوردستان بەڕاستی بێ بەشن لە هەموو مافێکی خزمەتگوزاریو خۆشگوزەرانی بۆ نمونە زۆرجار دەوترێت " شوێنێك نییە گەنج بۆی بچێت"؛ ئەمە ڕاستە چونکە بەهۆی ئەوەی کە کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی داخراوو دواکەوتووە ئارەزووەکانی تاکە کەس کۆنترۆڵ کراوەو سەرجەم وویست و ئارەزووە نوێکانی لاوان نەفرەت لێکراوە، بۆ نمونە هیچ شوێنێکی تەرفیهی نییە بۆ لاوان، هەروەها یانەو یەکەی تایبەت نییە تایبەت بێت بە وویست و ئارەزووە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکانی لاوان. لە مێژەوە ئەم توێژە ڕووبەڕووی مەرگ و چەوسانەوەو کوشتن و دڵە ڕاوکێ و خەساندن بۆتەوە، هەموو ئەم فشارانە پانتایەکی گەورەی لە دەروونی نەوە نوێکان دا داگیر کردووە. بۆ نموونە خەساندن و چەپاندنی ئارەزووەکان کاریگەریەکی دەرونی گەورەی جێهێشتووە لەسەر هاوسەنگی دەرونی لاوان، گەر لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە سەرنجی ئەو نەخۆشییە دەروونیانەی لاوان بدەین، دەبینین کە ڕێژەی خەمۆکی Depression "کابة" لە نێو لاوان دا زۆر زیادی کردووە، هیستریاو " عصاب " زۆر لە زیادبون دایە، هەروەها دڵە ڕاوکێی نائاسایی و چەند نەخۆشیەکی سەیریشی بە دوای خۆیدا هێناوە وەك " نەخۆشی دڵ و دڵەکوتێو وەستانی کتوپڕی دەماخ، لاوازی و داهێزران "، هەروەها بێزاری نائاسایی و بێهودەبونی کۆمەڵایەتی لاوان جێی پرسیارو لێکۆڵینەوەی زانستییە، لە ڕووی ووردەکاریەکانی دەرونیشەوە شەڕانگێزی و توندڕەوی لەنێو لاوان دا گەیشتۆتە ئەوپەڕی تامەزرۆبوون و بە شێوازی جیاواز جیاواز گوزارشتی لێدەکرێ وەك هەڵاتن و پەیوەندی کردن بەگروپە سیاسییە توندڕەوەکانەوە، بەپێچەوانەشەوە شتێکی ئاساییە کە نەوە نوێکان بۆ پارسەنگی ئەو فشارە گەورانە لە ڕووی دەروونیو کۆمەڵایەتییەوە بەسەر خۆیان دا دەشکێنەوە و ویست و ئارەزوەکانیان لەگەڵ بێزار بوون و بێهودەبوون دا خەفەدەکەن و ئەمەش دەبێتە دروستبوونی هاوسەنگیەکی نائاسایی دەروونی زۆرەملێ و دەبێتە هۆی خوڵقێنەری پانتایەکی گەورەی شەڕانگێزی و خەمۆکی لەنەوە نوێکان دا.

* *

*

له یادەوەرییەوە بۆ کوشتنی ئارەزووەکان

دونیای شتە پیرۆزەکان بەهۆی پەیوەندیيە پەیوەندیيە کۆمەڵایەتی‌یەکانەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ، کولتوری شەڕو تۆڵەو شەڕەنگێزی بەنێو پنتە شاراوەکانی ژیان و شتە پیرۆزەکان دا دەگوزەرێ و دەبێتە کارخانەیەکی گەورەی بەرهەمهێنانی " ڕەمز "، ئەو ڕەمزانەی دونیایەك مانای جۆراوجۆر لەخۆدەگرن، پانتایی ڕەمزەکان داوەت و بانگهێشتی ڕابردوو دەکات، تا لە خوانی ئێستادا حکوم بکەن، بۆ نمونە ڕەوشتی کۆمەڵایەتی کوردو فەرهەنگی کۆمەڵایەتی مەحکومە بە یاسایەکی ئاینی، کەواتە سەرجەم ئارەزووەکانی تاکە کەس لە دەرەوەی ئەم ڕژێمە کۆمەڵایەتی‌یەدا مەحکومە بە زەمەنێك کە لە ئێستادا هیچ مانایەك نابەخشێت، هیچی تازەی پێ نی‌یە، گەمارۆدراوە بە ڕابردوو، لە تاریکستانی نەوەکانی پێشووەوە سەرچاوەی گرتووە، فەرهەنگ لەلای ئەو، تەنها پەیوەندی‌یەکی ئەخلاقی‌یە و هیچی تر، ئەو پەیوەندی و پێکەوە بوونە بە ناو پیرۆزە لە پەنهانەوە دەسەڵاتێکی کۆنەپەرست لێی بەرپرسیارە.

دونیای ئارەزوەکانی مرۆڤیش لە کولتوری زەبروزەنگ دا هیچ ماناو فەرهەنگێکی نی‌یە، بێ هیچ کۆتوبەندێ ئەتوانین بڵێین : دواجار دونیای ئارەزوەکان بە فەقیری دەمێنێتەوە، بەبێ فەرهەنگ و کولتور خوازیاری نەخشاندنی ژێواری‌یە.ژیانی کۆمەڵایەتی و ڕەفتارە کۆمەڵایەتیەکان مەحکومن بە دووبارەبوونەوە، ئەمەش بۆ خۆی مامەڵەکردنێکی کۆنە پەرستانەیە لەگەڵ زەمەن دا.

ئارەزووی خۆشەویستی و پێکە بوون و نیانی بەرەنگاربونەوەی حەقیقەتە سەر سەختەکانی شەڕەنگێزی و مەرگە، هەر لە سەرەتای شارستانیەتەوە مرۆڤایەتی لە هەوڵێکی فرە ڕەهەندایە بۆ لابردنی دیوارە سەخت و پەرژینە ناسۆرو پڕ ئاشوبەکانی ژیان، ڕوانین و فەرهەنگی ئەفسانەیی میللەتان زمانحاڵی ئەم ڕاستیەن، کەبۆ خۆی ڕاستیەکی سادەو ساکارە بۆ زاڵبون بەسەر ماناکانی ژیان دا، لە زۆربەی ئەفسانەکانی جیهاندا دەوالیزمەی شەڕو چاکە، مەرگ و ژیان و تاریکی و ڕووناکی، ئاشتی و شەڕ- دێوودرنج و پاڵەوانەکان، ئازاو ترسنۆك، شەڕەنگێزی و خۆشەویستی، پێکەوە بوون " وەك ئەوین وجودایی"... هتد. دواجار خواکانیش بەپێی خەسڵەت و ڕوانین و وێنەو وێناندنەکانی مرۆڤ پۆلێن کراون، بەتایبەتی ئەم پۆلێنکردنەش بەپێی ڕاڤەکردنێکی سەرەتایی " شەڕو خۆشی- مەرگ و ژیان- چاکە و خراپە " پۆلێنکراون هەر لەبەر ئەمەش خواوەندی پیت و بەرەکەت و ڕوناکی بەرامبەر خواوەندی مەرگ و شەڕو

تاریکی ئەوەستێ، خێوەکانیش بەرامبەر پەریەکان دەوەستنەوە ... هتد، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە هەر لە سەرەتاوە مرۆڤایەتی لە هەوڵی ڕاڤەکردنێکی سەرەتاییدا بووە بۆ دونیای چاکەو خراپە، شەڕەنگێزی و خۆشەویستی، وە دونیایشتە پیرۆزەکان و دونیای شتە قێزەوەنەکانیش بە پێی ئەم بیروبۆچونە پۆلێنکراون و دابەش کراون، دواتر ئارەزوەکانی مرۆڤیش بەهۆی ژینگەو بواری ژیان و پێشکەوتنی شارستانی و فەرهەنگ و بیروباوەڕو وێناندنەکانی مرۆڤەوە و بەپێی یاساو بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی کۆمەڵ و دەستو گروپەکان بەسەر دوو پانتاییدا دابەش کراون ئەویش بریتییە لە :

1-ئارەزوەکانی " شەڕو مەرگ و شەڕەنگێزی و کوشتن و خراپەکاری و درۆو دەستدرێژی " .

2-ئارەزوەکانی " چاکەو خۆشی و خۆشەویستی و ئەوین و پێکەوەبوون و ئاشتی و ڕەفتاری چاکەو یارمەتی و هاوکاری... هتد ".

ئەکرێ لە بوارێکی تردا ئاماژە بەچەند شیکارییەکی بنەڕەتی بدەین لەم بوارەدا، بۆ ئەوەی بتوانین لە زۆرلایەنەوە ڕاڤەی سەرجەم پەیوەندییەکانی مرۆڤ بکەین لە فەرهەنگ و کولتورە جیاوازەکان دا. دواتر بۆ ئەوەی بتوانین بگەینە ڕێڕەوی ئەو ڕەهەندە ئەفسانەییەی کە ماناکانی ژیان لەخۆ دەگرێ، پێویستە جارێکی تر بگەڕێینەوە بۆ ڕاڤەکردنی ئارەزووە خەفەکراو و فەرامۆشکراوەکانی ئافرەتی کورد، ئافرەت لە چوارچێوەی دیوارەکانی ماڵ دا وویست وئارەزوەکانی خۆی ڕاپێچدەکات بەرەو حەشارگەی بیرەوەرییە تاریکەکانی کولتوری گوناهە سەرەتایەکانی کۆمەڵ، ئارەزوەکانی خۆشەویستی، جوانی، عیشق، هاوڕێیەتی، ژوان و پێکەوە بوون و سێکس و خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی بۆ ئافرەتی کورد حەرامە شەرم و شەرمەزاریە گەورەکانی کۆمەڵگایەو دژی هەموو بیروباوەڕێکی ئاینیو کۆمەڵایەتی و سیاسییە، گەر زۆر بە ووردی باس لە ووردە ئارەزووەکانی ئافرەتی کورد بکەین، ئەوا دەبێت بەهۆی چەند لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی و ئەنثرۆپۆلۆژییەوە ئەو حەقیقەتانە بخەینە بەرچاوی خوێنەواران و ڕۆشنبیرانی کورد، لەبەرئەوەی کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگایەکی مەدەنی نییە و ڕەوشت و دابونەریتی خێڵ و خێڵەکایەتی و کۆنەپەرستی زاڵە بەسەر ئەندامانی کۆمەڵگادا. زەبرو زەنگ و شەڕەنگێزی و قۆناغەکانی گوناهباری بۆتە سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوی کۆمەڵایەتی و لەوێشەوە بڕیارەکان سەرچاوە دەگرێ. هەروەك لەبەشەکانی تردا بەدرێژی هەوڵماندراوە هیچ نەبێت بونیادی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی کوردی یەکالا بکەینەوە و ڕاڤەیبکەین. لەبەر ئەوە پێویست بەوەناکات جارێکی تر بگەڕێینەوە سەر ئەو باسە، کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی باوکسالارە و یاسا و ڕێسا ئاینیەکان زاڵە بەسەر تاکە کەس و کۆمەڵ و گروپ دا. کۆنەپەرستیش تا ئەوپەری کۆنخوازی لە خێزان و تایەفەو خێڵەوە سەرچاوە دەگرێ و... دواتر سەقامگیر دەبێت و بەنێو پانتایەکانی کۆمەڵگەدا ئەتەنێتەوە و سەرجەم پنتە شاراوەکانی کۆمەڵگەو پەروەردەو دەزگا کۆمەڵایەتیو ڕۆشنبیری و سیاسییەکان داگیر دەکات و ماناکانی ژیان کۆنترۆڵ دەکات، ئەم ڕیتمە تەنها سەلەفیەت ئەتوانێت سودی لێ وەربگرێت. بە ئەندازەیەك پانتایەکی کۆمەڵایەتی نامێنێتەوە کە ئەم سیستمە جێ پەنجەکانی خۆی تیادا نەنەخشێنێت، دواجار ئەم سیستمە لە توانایدایە ببێتە هێزێکی ئەفسانەیی گەورەو بزاڤی جوڵەو داینەمیکیەتی کۆمەڵگەو پەروەردەو دونیای شتە پیرۆزەکان و قەدەغەکراوەکان داگیر بکات. هەربۆیە بە ناچاری نەوەی تازەی ئەم کۆمەڵگەیە بە ئافرەت و پیاوییەوە لە پێناو ڕزگاربون دا تێدەکۆشن و هەڵدێن بەرەو تاراوگە، ئافرەت لەهەمبەر دەسەڵات و هێزە شەڕەنگێزەکانی کۆنەپەرستی دا گرفتاری وەهمێکی گەورەو سەرتاپا گیر دەبێت، بەوەی هەرچۆنێك بێت و بە هەر شێوەیەك بێت لەم دەسەڵاتە کۆنەپەرستانە خۆی ڕزگار کات و خۆی بەدووربگرێت لە بڕیارو ئاکامەکانی، لەبەرئەوە ڕەدووی ئەو پاڵەوانە وەهمیانە دەکەوێت کە لە هەندەرانەوە بە کوڵێ خەیاڵ و فەنتازیاوە دەگەڕێنەوە، بەڵام ئەو ئافرەتەی بەبێ پەیوەندییەکی یاسایی کۆمەڵایەتی " وەك شوکردن " سەفەر بکات بەرەو هەندەران جیاوازترو پڕ

ماناتره، لەبەرئەوەی هیچ نەبێت ئەو بڕە وەهمەی ئافرەتی كوردی گرفتار و حەیران كردوە ئەوی سەرسام نەكردووە، هیچ نەبێت ئەو وەهم و خەیاڵە بڕیارێكی فەردیشی لەخۆ گرتووە .*

بەشی شەشەم

- كۆچ و جوگرافیای كوردستان
- دژایەتی كردنی پەناهەندە
- كێشەی پەنابەران لەجیهاندا
- وەرزی سەفەر
- ئافرەت و هەندەران
- هەڵاتنی خێزانی كورد
- پەناهەندە و لێپرسینەوە
- چاوەڕوانی لە كامپەكاندا

* ئەم باسەئەوئافرەتانە ناگرێتەوە كەبەخۆشەویستیو ئەوین و حەزو ئیرادەی حەقیقی خۆیان شوبەپیاوانی هەندەران دەكەن.

کۆچ و جوگرافیای کوردستان

جوگرافیای کوردستان له ڕووی سروشتیو ڕامیاری یەوه ناوچەیەکی لەباره بۆ کۆچ و سەفەر، بەڵام لەبەرئەوەی کوردستان له ڕووی سایسییەوه بەسەر چەند دەوڵەتێك دا دابەشکراوه. هەر به هۆی ئەم داگیرکردن و کۆڵۆنیال کردنەوه خەڵکانی کوردستان به گشتی بێ بەشن لە مافە مەدەنی و کولتوری و ڕۆشنبیری و مرۆیی‌یەکان. لەبەرئەوه بە ڕەسمی مافی سەفەرو گەشتوگوزاریان نی‌یە. بەڵام خەڵکانی کوردستان به قاچاخ بەناوچه شاخاویەکان دا سنورەکان دەبەزێنن و دەگەنه دەریاو ناوچه سنوری‌یەکانی دەوڵەتانی خۆرئاوا، به هێمنی و بەقاچاخ پارەیەکی زۆر خەرج ئەکەن و کۆچ ئەکەن.

گەر کەمێك باس له جوگرافیای کوردستان بکەین، ئەبینین که کوردستان ئەکەوێته باشووری ڕۆژئاوای کیشوەری ئاسیاوه، لە باکوریشەوه سنورەکەی لەگەڵ ئازربایجان و ئەرمینیا و تورکیا دایە، لە باشورەوه، ئێران و کەنداوی " فارسی یان عەرەبی ". له ڕۆژهەڵاتیشەوه، ئازربایجان و ئیرانه، له ڕۆژئاواشەوه، عیراق و سوریایە. بڕوانه نەخشەی ژماره یەك " نەخشەی کوردستانی گەوره " بەپێی جوگرافیای کوردستانی گەوره ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێت کە کوردستان

دەکەوێتە نێوەندی پرۆژە بازرگانیو ئابوری و سیاسی‌یەکانی جیهانەوە، لەبەرئەوەی کە شوێنگەی دەکەوێتە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستەوە و ئەبینین لە باکورەوە نزیکە لە دەوڵەتانی ئەوروپاوە لە باشوریشەوە نزیکە لە کەنداوی عەرەبی‌یەوە.

"شوێنگەی زەمینی خاکی کوردستان بەشێك لەو خاکە پێکدێنێت. کە ڕێگەی زەمینی نێوان وولاتەکانی ئەوروپا لەلایەکەوە و دەوڵەتەکانی باشوری ڕۆژهەلاتی ئاسیا لەلایەکی دیکەوە، پێیدا تێپەڕ دەبێ. ئەم خەسلەتە تایبەتی‌یە توانای سود لێ وەرگرتنی زیاتر دەبوو ئەگەر بهاتایە جادەی پانوبەرین و قیرتاوی هەبوایە و باری ڕامیاری هێمن بوایە، هەروەها لەسەر ڕێگەو بانەکان دا، کاری خزمەتگوزاری بەشێوەیەکی باش بەڕێوە بڕۆشتایە، بەلام کوردستان ئەوڕۆکە، لە هەموو ئەو شتانە بێبەشە، بۆیە هەلکەوتی ڕێگای زەمینیش ڕۆلی گەورەی لە ژیانی دانیشتوانی ئەم وولاتەدا نابینێ...[1]"

کەواتە کوردستان پانتایەکی گەورەی ڕێگەو بانەو خالی بەیەکەوە بەستنەوەی خۆرئاوا و خۆرهەلاتە، بەتایبەتی ئەوروپا و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست، لەبەرئەوە دیاردەی کۆچ دیاردەیەکی ئاسایی‌یە لە ڕووی جوگرافی و سیاسی‌یەوە بۆ نمونە تورکیا وولاتێکی پیشەسازی‌یەو کارخانەو مەترۆپولی گەورەی تیادایە، لەبەرئەوە خەلکانی باکوری کوردستان " ناوچە ژێر دەستەکەی تورکیا " بەرەو شارە پیشەسازیەکانی تورکیا کۆچ ئەکەن، لە پێناو ئیش و کارو خۆشگوزەرانی‌دا، داگیرکەرانی کوردستان " تورکیا و عیراق و ئێران و سوریا " بەهیچ شێوەیەك نەیانهێشتووە کوردستان لە ڕووی ئابوری و سیاسی و ڕۆشنبیری‌یەوە پێش بکەوێت، لەبەرئەوە کوردستان بەداخراوی ماوەتەوە و لە ڕووی پیشەسازی‌یشەوە زۆر دواکەوتووە، جوگرافیاکەشی زۆر لەبار بووە بۆ کۆچی ناوەکی، واتە کۆچ بەرەو شارە پێشکەوتوەکانی دەوڵەتە سەردەستەکانی کوردستان، هەروەها ڕاگواستنی زۆرەملێیانەی خەلکانی کوردستان و بە عەرەبکردن و بە تورککردنیان و بەفارسکردنیان و سڕینەوەی پێناسی نەتەوەییان دیاردەیەکی سیاسی و سەربازی و مێژوویی ئەم دەوڵەتانە بووە، جوگرافیا ناسی کورد " عبدالله غەفور " لە ئامارێکی‌دا باسی لە ڕەوی ناوەکی دەکاو دەلێ " سالی چەند هەزار کەس و جاری واش هەیە، چەند ملیۆن کەس شوێنی لە دایکبوونیان دەگۆڕن، ڕێژەی ڕەوکەران لە سالی 1985 دا، لە دەوروبەری لە 32٪ ی گشت دانیشتوان بوو. ئەم ڕێژەیە بۆ وولاتێکی دواکەوتووی وەکوو کوردستان زۆرە. تەنانەت بە بەراوردکردن، لەگەڵ دەوڵەتەکانی دیکەی باشوری ڕۆژئاوای ئاسیادا، وەکوو تورکیا 1985– 23٪، ئێران 1986– 22٪. عێراق 1987– 22٪ زۆر زیاترە. "[2].

یەکەم/ڕەوکردنی ناوخۆ (ناوەکی)

هۆکانی ڕەوکردنی ناوەکی زۆرن، بەلام لەبەر ڕۆشنایی چەند سەرچاوەیەکی جیهانی کۆچ دا ئەتوانین بیکەن بە چەند بەشێکەوە:

یەکەم : هۆکارە ئابوریەکان

" باری ئابوری لە 1985 دا، بەگەورەترین هۆی ڕەوکردنی ناوخۆ دادەنرێ، زیاتر لە 76٪ ی ڕەوکەران، شوێنی لە دایکبونی خۆیان دەگۆڕن، تابتوانن کەمێ ژیانی ئابوری خۆیان باشتر بکەن. ئەم ڕێژەیە لە هەرێمی باکوور– 85٪ و لە ڕۆژهەلات– 83٪ و لە باشور– 36٪ لە ڕۆژئاوا– 86٪ بوو. هۆ ئابوریەکانیش لەم چەند خالانەی خوارەوەدا دەردەکەوێ: بێکاری، جیاوازی ڕۆژانە، پیشەی نوێ، دروستکردنی عەمار و ئاوبەند، بەستی ئاو، بەکارهێنانی تەکنیکی نوێ لە کشتوکالدا... هتد "[3]

---

[1] عبدالله غفور –جوگرافیای کوردستان– سوید *1996* –لاپەڕە *16*.

[2] هەمان سەرچاوە– لا *213*

[3] هەمان سەرچاوە، لا *13– 14*

دووەم : هۆكارە كۆمەڵایەتیەكان.

كۆمەڵگای كوردی لە ڕووی كۆمەڵایەتی‌یەوە كۆمەڵگەیەكی داخراوە " بە درێژی لە باسەكەدا باس لە خەسڵەتە سەرەكی‌یەكانی كۆمەڵگەی كوردی دەكەم. "

هۆكارە كۆمەڵایەتی‌یەكانیش پێكهاتوون لە " بونیادی كۆمەڵگەی داخراو، ئاین، ڕۆشنبیری، خوێندن، ئاسودەگی و خۆشگوزەرانی شارە گەورەكان، تەواو كردنی خوێندن، ناكۆكی خێڵەكایەتی و كۆمەڵایەتی، داگیر كردن، سەرداری و دەسەڵات و چەوسانەوەو ڕاگواستن، فاكتەری كۆمەڵایەتی بوونەتە هۆی گۆڕینی شوێنی ژیانی لە " 4٪ " ی گشت ڕەوكەرانی ناوەكی"[4]

سێیەم : هۆكاری ڕامیاری .

" نزیكەی لە " 20٪ " ی ڕەوكردنە ناوەكیەكان، بۆ هۆی ڕامیاری دەگەڕێتەوە، ئەم ڕێژەیە لە پارچە جیاوازەكانی كوردستان دا جیاوازە، بۆ نمونە لە باكوری كوردستاندا نزیكەی " 3 " ملیۆن كورد ئاوارەی ناوچە جیاجیاكانی توركیا بون" بە هۆی سیاسەتی توركیاوە و هەروەها بە هۆی پێشكەوتنی ئابوری ناوچە توركنشینەكانەوە. هەروەها لە باشوری كوردستانیش، لە ڕاپەڕینەكەی ساڵی " 1991 " وە تا ئێستا كە نزیكەی " 92000 " هەزار هاوڵاتی ناوچەكانی كەركوك بە زۆر ڕاگوێزراون بەرەو ناوچەكانی سلێمانی و دەوروپشتی و هەولێرو ناوچە ڕزگاركراوەكانی كوردستان، هەروەها نزیكەی " 45000 بۆ 50.000 " هاوڵاتی هەولێر بە هۆی شەڕی ناوخۆی كوردستانەوە بەرەو سلێمانی و دەوروپشتی ئاوارە بوون... هتد كە ئەمەش بۆخۆی پاڵپێوەنەرێكی گەورەی كۆچی ناوەكی و هەروەها دەرەكیشە، بۆ نمونە زۆری دانیشتوان لە ناوچەیەك دا و زۆربونی ڕێژەی ئاوارەكان لەو ناوچەیەدا ئەبێتە پاڵپێوەنەرێكی بەهێز بۆ كۆچی دەرەكی، واتە تا كۆچی ناوەكی بەهێزبێت كۆچ و سەفەری دەرەكەیش بەهێز ئەبێت " ئەم هاوكێشەیە هاوكێشەیەكی زانستی دیاری‌كردنی ڕێژەی دانیشتوانە ".[5]

چوارەم : بێ كاری و كەم دەرامەتی

بێ كاری هۆكارێكی بنەڕەتی كۆچی ناوخۆیە، بۆ نمونە كەم دەرامەتی‌و ناخۆشی بژێوی ژیان و كەمی داهاتی ساڵانەی تاكە كەس دەبنە هێزێكی گەورەی پاڵپێوەنان بۆ كۆچكردن لە ناوچە فەقیرەكانەوە بەرەو ناوچە دەوڵەمەندەكان، یان لە لادێوە بۆ شار، هەروەها بوونی كارو خۆشگوزەرانی دەبێتە هێزی ڕاكێشانی‌هاوڵاتیانی ناوچەكانی دیكە.

پێنجەم : هۆكاری نەبونی ئاسایش و مافی مەدەنی هاوڵاتیان

نەبونی ئاسایش هۆكارێكی گەورەی كۆمەڵایەتی و دەرونی‌یە بۆ تێكچونی باری هاوسەنگی و جێگیربونی دانیشتوان و ڕەوكردنیان، نەبونی مافی مەدەنی و مافەكانی مرۆڤ خولقێنەری چەندین جۆر كۆچن.

دووەم / كۆچ و ڕەوی دەرەكی

ئێستاكە زۆربەی دەوڵەتانی جیهان گرفتاری ئەو كۆچە بەلێشاوەی ڕۆژهەڵاتی و باشووریەكانن كە دێن بەرەو خۆرئاوا و باكوری جیهان. هۆكاری ئەم كۆچە دەركی‌یەش زۆرە بەڵام بە كورتی ئەتوانین بڵێین هۆكارەكانی بریتین لە :

1- هۆكاری سیاسی.

2- هۆكاری ئابووری " كەم دەرامەتی و كەمی داهاتی ساڵانەی تاكە كەس"

3- هۆكاری كۆمەڵایەتی " كولتوری و ئاكارو كێشەو گرفتە كۆمەڵایەتی‌یەكان، ئاین، جیاوازی فەرهەنگ، دەسەڵات، زەبرو زەنگی كۆمەڵایەتی... هتد "

---

[4] هەمان سەرچاوە – لا 14.

[5] *National Geography –Population- 5 1998- P35.*

4- هۆکـاری دەروونــی : "فشـارە دەروونــی و کۆمەڵایەتیـەکان، گـەورەبوونی وەهمــی کۆمەڵایـەتی و خۆشـگوزەرانی کاریگەری جیهانگیری و خۆشگوزەرانی خۆرئاوا لەسەر دەروونی هاوڵاتیانی ناوچەکانی خۆرهەڵات و باشووری جیهان"

5- هۆکاری ڕێژەی دانیشتوان و کۆچی ناوەکی و کەم دەرامەتی.

6- نەبونی ئاسایش و کەم دەرامەتی ئەو ناوچانەی کۆچی لێوە دەکرێ.

7- بوونی خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی خۆرئاوا " جیهانگیری ئابوری و سیاسی و ڕاگەیاندن، ئاسودەگی دروستکردنی ئەفسانە و خەیاڵ و وەهم".

8- زەبرو زەنگ و شەڕو ئاژاوە.

" شەڕو کوشتارو تیرۆرو نەبونی مافی مرۆڤ، مافە مەدەنییەکانی تاکە کەس و کۆمەڵگا"، کاولکاری و پاشماوەی شەڕو ، شەڕی ناوخۆ و ...هتد.

9- جیاوازی کولتوری و شارستانی " بۆ نمونە خەڵکانی کۆمەڵگە داخراوەکان کۆچ ئەکەن بەرەو کۆمەڵگە کراوەکان کە مافە مەدەنیەکانی تاکە کەس تیایدا پارێزراوە ".

10- شکستی شۆڕش و ڕاپەڕین.

ژمارەی دانیشتوانی کوردستان و هەرێمەکانی (هەزار)

1925-2000 (**خەملاندن**)

ساڵ	کوردستان	هەرێم			
		باکوور	باشوور	رۆژهەلات	رۆژئاوا

63	1586	772	1965	4386	1925
81	1807	881	2741	5510	1930
102	2059	1005	3035	6201	1935
129	2346	1147	3201	6823	1940
163	2673	1309	2300	7445	1945
205	3046	1493	3856	8600	1950
259	3376	1703	4412	9750	1955
422	3987	1943	5080	11433	1960
457	4488	2217	5824	12986	1965
493	5220	2612	6786	15111	1970
577	6072	3077	7702	17428	1975
632	7352	3583	8619	20186	1980
659	8856	4140	9864	23519	1985
686	10360	4785	10960	26791	1990
713	11864	5529	12909	31015	1995
741	13368	6390	14748	35247	2000

دژایەتی کردنی پەناهەندە

" بە سوک سەیرکردنی بیانیەکان "

لە بەیاننامەیەکی ڕاگەیاندنی کۆمیتەی کوردەکان– هانۆڤەر " ناوەندی ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیری کوردی " دا، کە لە ژمارەی "5" ی ڕۆژنامەی پەیامی لەندەنی داو لە ڕێبەندانی "1998" دا بلاوکراوەتەوە، لەژێر ناونیشانی، "ڕەوکردن لە کوردستانەوە هۆی سیاسی هەیە"، هەر لەسەرەتای بەیاننامەکەدا وەك ناڕەزایی دەربڕینێك دەڵێت : ناو بەناو ناوی کوردو ڕەوی بەکۆمەڵی کورد لە کوردستانەوە لە هۆکانی ڕاگەیاندن و میدیای جیهان و ئەوروپایی‌دا بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك بەزەقی باس دەکرێن و دەیکەنە هەلایەکی گەورەو کاربەدەستان و سیاسەتمەداران هەریەکە لە ڕوانگەی بەرژەوەندیەکی تایبەتەوە باسی کوردوو کۆڕەوی کورد دەکەن، بەلام بەداخەوە زۆرجاران بە تایبەتی لە میدیای ئەڵمانیادا وێنەیەکی شێواوی دۆزی کوردو هۆکانی ئەم ڕەوکردنە دەخرێنە پێش چاو بەم جۆرەش ڕاستیەکان دەشێوێنرێت و زۆرجاریش ئەو کوردە ئاوارانە بە " مرۆڤی بەدکار " و " ئاوارەی نایاسایی " دەخرێنە بەرچاوی هاولاتیانی ئێرە. ئەمەش مەبەستی نیشاندانی وێنەی ڕەزاگرانی ئەو کوردە ئاوارانەیە بۆ ئەوەی دوایی بواری ژیان و مانەوەیان لێرە لێ سەخت و دژوار بکرێت.

لەم ڕوانگەیەوە ئەتوانین بڵێین شتێکی ئاسایی‌یە گەر هەڵوێستی ڕۆژئاوا بەم شێوەیە بێت، هەر لە مێژەوە خۆرئاوا لە هەوڵی ناشرینکردنی دەرەوەی خۆی و نەتەوەکانی ڕۆژهەلات و باشوردا بووە، هەروەها ئەم هەڵوێستەیە هۆکاری خۆی هەیە سەنتەرگەری خۆرئاوا بۆتە ناوەندێکی گەورەی تەکنۆلۆژی و شارستانی و بازرگانی و جیهانگیری ئابوری و سیاسی و کولتوری و ڕۆشنبیری، هەر بە هۆی ئەم سەنتەرگەریە جیهانی‌یەوە گوتاری جیهانی و ڕۆشنبیری خۆی پەخش دەکات، لێرەوە پێویست بەوە دەکات کەمێك بەنێو مێژوودا بگەڕێین و ئارکۆلۆژیای ئەم هەڵوێستەی ئەوروپا ڕوون بکەینەوە :

دۆزینەوەی ئەمریکا و دورگەکانی هند لەسەدەی پانزەهەمدا لەلایەن کریستۆڤەر کۆڵۆمبۆس و هاوڕێکانی‌یەوە بووە هۆی بەرفراوانکردنی دەسەلاتی سیاسی و ئابوری ئەوروپا لە ڕووی بازرگانی‌و " جیهانی‌یەوە " بەمەش دۆزینەوەی ئەو پانتایی‌یە بەرفراوانەی جیهان بووە هۆی خوڵقاندنی تێڕوانین و ڕاڤەکردنی جیاواز جیاواز لەسەر سروشتی ئەو ناوچانەو کۆمەڵگەکانیان، گەر کەمێك زانیاریمان دەربارەی ئەم مێژووە هەبێت، ئەوا لای هەموان ئاشکرایە کە کۆمەڵگەکانی ئەو ناوچانە یان زۆر سەرەتایی و دواکەوتوبوون لە ڕووی ژیان و ئابوری و سیاسەت و ئاین و کۆمەلایەتی‌یەوە یا لە ئاستێکی زۆر نزمی شارستانی دابوون و دابڕاو لە شارستانیەتەکانی دەرەوەی خۆیان و بێ ئاگا لە پێشکەوتنە شارستانی و ئابوری و سیاسیەکانی ڕۆژئاوا. بەهەرحاڵ ئەوروپا لەو کاتەدا لە قۆناغی کۆڵۆنیالیزم دا بوو، کۆڵۆنیالیزمیش سیستمێکی سیاسی و سەربازی و ئابوری جیاوازە و خاوەن پڕۆژەیەکی گەورەی هەمە لایەنەی بازرگانی و جیهانی‌یەو دەسەلاتێکی بەهێزە بۆ کۆنتڕۆڵ کردن و داگیرکردنی پانتاییەکانی دەرەوەی خۆی و دابەشکردنیان بەسەر چەند کۆڵۆنیالێك دا _ واتە دەسەلاتێکی ترادیسیۆنی هاوچەرخی ئەو کاتە بووە بۆ کۆنتڕۆڵ کردنی پانتایەکانی دەرەوەی خۆی، بەم پێیە دەسەلات و هێزو داگیرکردن و بەرزبوونەوەی ئاستی ئابوری و بازرگانی و سیاسی دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی تێڕوانین و ڕوانگەی هاوشێوە بۆ ڕاڤەکردن و لێکدانەوەی ئەو ناوچە داگیرکراوانە، بۆ نموونە ئەو کات ئەوروپیەکان ئەیان ووت میللەتانی خۆرهەلات و باشور و دورگەکانی هیند دواکەوتوون و شارستانیەتیان نی‌یەو ئاینیان نی‌یەو ئاکارو ڕەوشتیان نی‌یە، واتە بەد ڕەوشت و بەربادن، ئەم تێڕوانینەی ئەوروپا بوو بە فەلسەفەیەکی کۆمەلایەتی ئەوروپیەکان، دواتر لەم فەلسەفەیەوە هاتن بۆ ڕەنگرێژکردنی بڕیارو هەڵوێستێکی هاوشێوە لەسەر خۆرهەلاتی و باشوریەکان، بەوەی کە دەوترا : ئێمەی ئەوروپی خاوەن شارستانیەت و فەلسەفە و ژێوارین و لە ئاستێکی گەورەی پێشکەوتن داین لە ڕووی ئابوری و سیاسی و دەسەلات و بازرگانی‌یەوە هەروەها ئێمەین خاوەنی ئاین و یەزدان و ئاکارو ڕەوشت، ئێمەی مەسیحی خاوەنی زەوی و موڵکو ماڵی جیهانین، ئێمەین خاوەنی کۆمەڵگەی هاوچەرخ، کۆمەڵگە و مرۆڤەکانی دەرەوەی خۆمان واتە دەرەوەی ناوەندی ئەوروپا بەد ڕەوشت و بێ ئیمان و دزو جەردەو بەدکارن و شارستانیەتیان نی‌یە...

ئەمەو چەندین تێڕوانینی تر بووە هۆی دروستکردنی تێڕوانینێکی کۆمەلایەتی بۆ ئەوروپیەکان، هەروەها بووە هۆی خوڵقێنەری ڕەگەز پەرستی و بەکەم زانینی مرۆڤەکانی دەرەوەی خۆرئاوا. بە هەمان شێوە لە سەدەی هەژدەیەم و نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیست دا کە دەسەلاتی کۆڵۆنیالیزمی جیهانی گەشتبووە ئەوپەڕی دەسەلات و داگیرکاری لەم سێ چەرخەدا دەسەلاتی ئابوری و سیاسی و کۆڵۆنیالی بەسەر چەند زلهێزێك دا دابەشکرا وەك " ئیسپانیا

و پورتوگال و فەرەنسا و هۆڵەندە و ئیتاڵیاو بەریتانیا و... هتد " ئەمەش بۆ خۆی بووە هۆی دیاریکردن و چەسپاندنی دەسەڵات و شارستانیەت و هێزی ئەوروپا بەسەر خۆرهەڵات و باشوری جیهان دا.

گەر کەمێك لە مێژوو دووربکەوینەوە و بچینە نێو چەند شیکاری و ڕاڤەکردنێکی ترەوە، ئەوا پێویستە باس لەوە بکەین کە هەمیشە داگیرکەرو بە دەسەڵات و خاوەن هێز لە هەوڵی ناشرین کردنی نەیارەکانی خۆی دایە، واتە هەمیشە پێیان دەڵێ دوژمن و بەدرەوشت و ستەمکارو تیرۆریست و دواکەوتوو. ئەم تێڕوانین و هەڵوێستانەش دەبێتە هۆی دروستکردنی شورایەکی گەورەی ئەخلاقی لەبەردەم ئەوانی دیدا، بۆ نموونە هەر لە سەرەتای جەنگی جیهانی دووەمەوە زوربەی میللەتانی جیهان بەتایبەتی ناوچەکانی خۆرهەڵات و باشور کەوتنە خۆیان و شەڕی ڕزگاریی نەتەوەییان بەرپاکرد " وەك نیمچە دوورگەی عەرەبی و ئەمریکای لاتین و ناوچەکانی کیشوەری ئەفریقیا و باشوری ئەفریقیا، چەند ناوچەیەکی ڕوسیاو هیندو پاکستان و ڕۆژهەڵاتی دوورو ناوچەکانی دەریای ناوەڕاست... هتد " شەڕی ڕزگاری نەتەوەیی بووە هۆی ڕزگاربوونێکی یەکجارەکی لە کۆتو بەندی داگیرکەران و هەڵوەشاندنەوەی سەرجەم پڕۆژە بازرگانی و ئابوری و سیاسی و کۆڵۆنیالیەکانی خۆرئاوای ئەو کاتە لە ناوچەکانی خۆرهەڵات و باشور و ڕۆژهەڵاتی دوور. جەنگی جیهانی دووەمیش زۆر مەرگەساتانە زوربەی دەوڵەتانی ئەوروپای وێران و کاول کرد، ئەو کات ئەوروپا سەرقاڵی شەڕێکی خوێناوی گەورەی کیشوەری ئەوروپاو جیهان بوو، شارستانیەتی ئەوروپا کەوتە بەر هەڕەشەی لەناوچون و دامرکانەوە، ئەم جەنگە جیهانیە بووە هۆی لە دەستدانی زیاد لە " 55 " ملیۆن هاوڵاتی ئەوروپی و ئاوارە بوونی زیاد لە " 60 " ملیۆن هاوڵاتی و لەدەستدانی ناوچە کۆلۆنیالکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتانی ئەوروپا و.. هتد .

لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە سەرجەم ئەوروپا سەرقاڵی بیناکردنەوەی پاشماوەکانی شەڕ بوون، زووربەی ناوچەکانی ئەوروپا، بە تایبەتی شارە گەورەکان بە تەواوەتی وێران بوو بوون، ئاشکرایە ئەوروپا خۆی بە تەنیا لە ڕووی مرۆی و هێزی کارو ئابوری و دەسەڵاتەوە ئەو توانایەی نەبوو کە بتوانێت لە ماوەیەکی کەم دا خۆی ببوژێنێتەوە، هەر بۆیە لە بانگهێشکردنێکی جیهانیدا هێزی کاری ناوچەکانی دیکەی جیهان بانگهێشکرا بۆ کارکردن لە پڕۆژەی بیناکردنەوە و بوژاندنەوەی سەرتاسەری ئەوروپا، ئەو خەڵکە بیانیانەی کە بانگهێشتکرابوون بۆ کارکردن هێزی کاری هەرزان بوون، واتە بە بڕێکی کەمی پارە ئیشیان دەکردوو لە بارودۆخێکی ژیانی نائاسایی و کولە مەرگیدا ئەژیان بەڵام لە وڵاتە بەجێماوە کاولبوەکەی خۆی خۆشتر بوو لە ڕووی ژیان و ئابوری و سەربەستیەوە.

دیاردەی کۆچ و پەناهەندەیی بە شێوەیەکی بەربلاو لە دوای جەنگی جیهانی یەکەم و دووەمەوە دەستی پێکرد پێشتر ئەم دیاردەیە پێشینەیەکی مێژویی زۆر گەورەی هەبوو کە بۆ خۆی زنجیر بەندێکی مێژوویی کۆچ بوو "بڕوانە بەشی یەکەم و دووەم"، بەڵام سەدەی بیستەم بووە گۆڕەپانێکی گەورەو ئاشکرای شەڕو ئاژاوەو شەڕانگێزی و جینۆساید و تیرۆر و کوشتن و بڕین و چەوسانەوەو ستەمکاری، تەکنۆلۆژیاش بۆخۆی لە ڕووی ئابوری و سەربازیەوە بووبووە هێزێکی ئەفسانەیی و خەیاڵی بە دەست داگیرکەران و دەوڵەتە زلهێزەکانی جیهانەوە، پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و مافی مەدەنی سەرجەم هاووڵاتیانی جیهان بووە هۆی خولقێنەری ناڕەزایی و ڕەخنەو ڕیفۆڕم ، شۆڕش و فشارە سیاسی و سەربازی و ئابوری و ڕۆشنبیریەکانیش بونە هۆی وەدەرنان و هەڵاتنی زیاد لە "60" ملیۆن هاووڵاتی لە جیهان داو پەراگەندەی دونیای کردن، زوربەی ئەو ئاوارانە لە ئەمریکاو دەوڵەتە پێشکەوتوەکانی ئەوروپادا نیشتەجێبوون، بەهۆی شەڕو ئاژاوەو بارودۆخی شڵەژاوی ئابوری و کەم بوونەوەی ئاستی دەرامەت و ژیان و بژێوی هاوڵاتیانی ناوچەکانی ڕۆژهەڵات و باشوری جیهان لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە و ئارام بوونەوەی ئەوروپا کۆچیان کرد بەرەو ئەوروپا، لە پێناو ئیش و کارو خۆشگوزەرانی و سەربەستیدا. بەڵام ئەم دیاردەیە ئەوەندەی نەخایاند بوو بەدیاردەیەکی جیهانی گەورەو بوو بە ڕووداوێکی هەنوکەیی و بەردەوامی خۆرئاوا. بەهۆی زۆری دانیشتوان و پێشکەوتنی تەکنۆلۆژی و ئاڵۆزبوونی ژیان و خۆشگوزەرانیەوە.مافەکانی مرۆڤ بە شێوازێکی تر پێشێلدەکراو سیاسەتێکی تر دەیبرت بەڕێووە، لای هەموان ئاشکرایە کە ئاوارە و کۆچبەر " پەناهەندە " بەهاووڵاتی دەرەجە دوو، دەرەجە سێ حساب دەکرێ لە جیهان دا، بە تایبەتی لە ئەوروپادا. ئەورروپاش بۆخۆی مەڵبەندی ڕەگەز پەرستی و بە ناشرین زانینی ئەوانی دیە، بۆ نمونە لەلای ئەورروپیەك پەناهەندە سەروەت و سامانی وڵاتەکەی دەبات

و ئیش و کاری لێ زەوت دەکات، هەروەها بەڕای ئەو پەناهەندە تەنها هاتووە بۆ ئەوەی خۆشگوزەرانی و ئازادی و دیموکراتی ئەوروپا بقۆزێتەوە و بەکاریبهێنێت.

کەواتە بەڕای ئەوان پەناهەندە دز و جەردەو پیاو کوژو بەدکارو بەدڕەوشتە " بەڵگەش بۆ ئەمە، تێنەگەیشتنی پەناهەندەکانە لە ئاستی ڕۆشنبیری و شارستانی و ئازادی و دیموکراتی خۆرئاوا. "

پەناهەندەی کورد لە کۆمەڵگەیەکی داخراوی ئاینی‌یەوە هاتووە، میراتگری ئاکارو ئەخلاقیاتی ڕۆژهەڵاتی‌یەو هەڵگری بنەما ڕەهاکانی سیستمی حەرام و حەڵاڵە، هەڵگری شەرم و شکۆو کولتورێکی فەقیرە، هەر بۆیە پەناهەندەی کورد لە خۆرئاوا دووچاری ڕاچەڵەکین و سەرسوڕمان دەبێت لە بەردەم کۆمەڵگەی کراوەو خۆشگوزەرانی خۆرئاوادا، کۆمەڵگەیەك کە مافەکانی مرۆڤ و مەدەنیەت تیایدا تاڕادەیەکی زۆر دەپارێزرێ و برەوی پێ دراوە ، کە کۆمەڵگەیەکە نە ئەوین و پێکەوە بوون حەرامە، نە سێکس شەرمە، نە دیسکۆ و بارەکان بەر نەفرەتی ئاین و کۆمەڵگە کەوتون، کۆمەڵگەی مەدەنیو دیموکراسی خۆرئاوا زادەی پێشکەوتنێکی لەسەر خۆی شارستانی‌یە، مۆدێرنیتەش وەکو مۆدێلێکی دیکەی ژیان باڵی کێشاوە بەسەر کۆمەڵگەو ژیان و خۆشگوزەرانی و بژێوی و پێشکەوتن و رۆشنبیریدا، لە هەمبەر ئەم جیاوازیە بنەڕەتیەی نێوان پەناهەندەو هاوڵاتیەکی ئەوروپیدا دووچاری شیکارێکی دیکە دەبین بۆ ڕاڤەکردنی بارودۆخە دەروونی و کۆمەڵایەتی‌یەکانی پەناهەندە، پەناهەندە بۆ خۆی دابڕاوە لە مێژوو شارستانیەت و کۆمەڵگەو ڕۆشنبیریو ژیانی کۆمەڵایەتی ووڵاتەکەی، سەرەڕای ئەمەش دووچاری بەریەککەوتن بووە لەگەڵ کولتوری باڵای خۆرئاوادا، ئەم بەریەککەوتنەش بۆ خۆی بۆتە خوڵقێنەری ململانێیەکی ڕۆشنبیریو کولتوریو کۆمەڵایەتی لەنێوان پەناهەندەوهاوڵاتیانی نیشتەجێی ئەوێدا گەر سەرچاوەی ئەم دیاردەیە لە خەڵکانی ڕەسەنی خۆرئاواوە سەرچاوە بگرێ، ئەوا پەناهەندە بە سەر ڕەشو بەدڕەوشت و دزو جەردە و بێ ئەخلاق ناوزەدە دەکرێ ، بەڵام لە چاوی پەناهەندەیەکەوە خۆرئاواییەکان فریاد ڕەس و ڕزگارکەر و پارێزەری مافی مرۆڤ‌ومەدەنین، هەروەها ئارەزوو بەخشن و ئارام بەخشن، لەگەڵ ئەوەش دا ئەمبارێکی گەورەی ئارەزوە شەهوانیە سێکسیەکانی ئێمەن، بەم پێیە خۆرئاوا مەنزڵگەی ژیان و ئازادی و سەربەستی و خۆشگوزەرانی و ئارەزوەکانە واتە خۆرئاوا ماناکانی رەهابوون و ڕزگاربوون و ئارامی لەخۆ دەگرێ، بۆنموونە خۆشگوزەرانی خۆرئاوا ئامادەیەکی ئارام بەخشەو پاڵپێوەنەرێکی گەورەی خۆرهەڵاتیەکانە بۆ سەفەر.

نابێ هێندە نیگەران بین، چونکە لە چاوی خۆرئاوایی‌یەکەوە سەرجەم میللەتانی دواکەوتوی جیهان وەك " کورد و عەرەب و فارس و تورك و ئەفغانی و هیندی و پاکستانی و بەنگلادیشی و ئەفریقی " نا هۆشیار و بەدکار و بەدڕەوشت و نائاگاو تیرۆریستن و... هتد، ئەم تێڕوانینە دەسەڵاتداران و دەسەڵاتخوازان و میدیاکانی بڵاوکردنەوە و ڕاسیزمەکان و ڕەگەز پەرستەکان و نەتەوە پەرستەکانی خۆرئاوا دەگرێتەوە "ناسۆنالیستەکان "لەبەر ئەوە بەناچاری پەناهەندەکان بیر لە دروستکردنی چاخانەی خۆیان چێشتخانە و ناوەندی خۆیان دەکەنەوە... هتد دەکەنەوە، زۆرجار وەك کاردانەوەیەك پەناهەندەکان هەوڵئەدەن گەڕەکێك بۆ خۆیان دروست بکەن بۆ نمونە وەك " گەرەکی عەرەبەکان لە لەندەن، گەڕەکی چینی‌یەکان لە ئەمریکا، گەرەکی ڤێتنامیەکان، دەستەوگروپی کوردەکان،... هتد"، ئەم دیاردەیە بۆ خۆی کاردانەوەیەکی دەروونی و کۆمەڵایەتی قوڵە کە پەناهەندەکانی گرفتار کردووە بەوەی بەناچاری لە هەوڵی کۆکردنەوەی خۆیان دا بن لە ڕووی ڕۆشنبیری و کولتوری و مێژوو یادەوەریەوە، بۆ نموونە پەناهەندەیەکی کورد بۆ ئەوەی ساتێك لە ساتەکانی ووڵاتەکەی بیربکەوێتەوە هەڵئەسێت بەدروستکردنی کلێشە سازیەکی وەهمی لە ژیانی خۆیدا، بۆ نموونە : خواردنی کوردی زۆر دەخوات " وەك کفتە و کوبە و کەباب و (ترخێنە – لە کوردستانەوە بۆیان دەڕوات)... هتد " یان هەڵواسینی " جاجم و فەرشی کوردی لە ژوورەکانی خۆیان دا،... وێنەی جۆراوجۆرو دیمەنی فۆلکلۆری جیاواز هەڵئەواسێت " ئەم دیاردەیە، دیاردەیەکی ناچیزو بێ مانا نی‌یە، بەڵکە پێویستە لە ڕووی دەروونی یەوە شیبکرێتەوە پەناهەندەی کورد تا ئەوپەڕی تامەزرۆبوون تامەزرۆی یادەوەریو سەرگوزشتە بەسەرچووەکانی خۆیەتی لەبەرئەوە هەمیشە لە هەوڵی دروستکردنی کەشو هەوایەکی ئارامبەخشی دەرونی دایە بۆ دووبارە گەڕانەوە بۆ سات بەساتی

وولات، دواتر هەر بە هۆی بیرەوەری و یادەوەریەکانیەوە دەگەڕێتەوە بۆ نێو خێزان و هاوەلان و هاورێکانی، بەلام بۆ ئەوەی زۆر بەئاسانی ئەم بیرەوەریانەی بیر بکەوێتەوە هەلئەسێت بەدروستکردنی کلێشە سازیەکی وەهمی وەك ئەوەی لەسەرەوە باسمان لێوە کرد. بەهۆی ڕەگەز پەرستی و نەتەوە پەرستی خۆرئاوایەکان و تیرو توانجی خەلکانی خۆرئاواوە پەناهەندەکان بەناچاری لە گروپێکی یەکگرتوودا یان لە چەند گروپێکی هاوشێوەدا کۆدەبنەوە و هێدی هێدی پارێزگاری لە مافەکانی خۆیان دەکەن، زۆر لەو گروپانە گروپی سیاسی و سەلەفین، یان گروپی ڕۆشنبیرین، یان گروپی فۆلکلۆرین، بەلام کیشەکە لە بوون بە گروپ دا نی‌یە بەلکە کێشەکە لەو بارودۆخە دەروونی‌یەوە سەرچاوە دەگرێ کە قۆناغەکانی ژیانی پەناهەندەیی قورخکردووە، پەناهەندە بەهۆی ئەو فشارە دەروونی و کۆمەلایەتی‌یە گەورانەوە دووچاری بارودۆخێکی دەروونی بووە کە پێی دەوترێت " خۆ بەکەم زانین " یان هەستکردن بە کەمی و سۆز بۆ ڕابردوو خەمۆکیەکی بەردەوام Loug Depression "الكابة"، جێی داخە کە تاکو ئێستا کە باس لەو بارودۆخە دەروونیە سەختە نەکراوە کە لە غوربەتدا پەناهەندەکانی گرفتار کردووە ئەم بارودۆخە دەروونی‌یە بە تایبەتی ئەو پەناهەندە نوێیانەی گرتۆتەوە کە تازە گەشتونەتە خۆرئاوا، بەلام باری غوربەتی درێژخایەنی پەناهەندە کۆنەکان گەشتۆتە ترۆپك لە خەمۆکی دا، خەمۆکیەك کە بۆ خۆی بەرهەمهێنەری بەردەوام بوون و ڕاهاتنە لەسەر ژیانی غوربەت و چاوەڕوانی.

کێشەی پەنابەران لە جیهان دا

دەستەواژەی بەرکەوتنی پەناهەندەیی (بۆ کەسێکە کە پێشنیازی داواکاری‌یەکی کردوە بۆ بەردەم سەنتەری پەناهەندەیی لە وولاتێکی دیکەدا،زۆرینەی کات ئەوەی ئەم داوایە پێشکەش دەکات ، لەبنەڕەت دا هەلگری کۆمەلێ ترسە کە بە راستی ئەبێت بەلگە و بەهانە بۆ بوونی ئەو چەوسانەوەی وولاتەکەی خۆی بهێنێتەوە، یان لەبەر ئەوەی ژیان و سەربەستی خۆی بەهۆی ململانێی سەربازیەوە ، یان بەهۆی زەبرو زەنگەوە لە مەترسی‌دایە [1] .)

---

[1] *The state of the world*
Refagees 1997-1998
A humanitarian Agenda. Copy right © UNHCR –1997 P.5.6

بەم پێیە پەناهەندە بۆ خۆی هەڵگری ترس و چەوسانەوە و زەبروزەنگە، بە مانایەکی تر پەناهەندە زادەی کۆمەڵگایەکی دواکەوتووە کە بۆتە جبەخانەیەکی سەربازی بۆ بەرهەمهێنانی شەڕو شەڕانگێزی، لە ڕووی دەروونیشەوە پەناهەندە هەڵگری بارودۆخێکی دەروونی تێکشکاو و ترساوە. هیچ پەنابەرێك یان کۆچبەرێك نییە لە جیهان دا بە خۆشی و خواست و ئارەزوی خۆی پەنای بردبێتە بەر دەوڵەتە پیشەسازیەکان. لەبەر ئەوە پێویستە لە ژێر ڕۆشنایی زانستی ئەنترۆپۆلۆژیای سیاسی و کۆمەڵایەتی‌یەوە پەنابەران پۆلێن بکەین:-

یەکەم : پەنابەری سیاسی :

لە ڕێکەوتنامەی لیژنەی کاروباری پەنابەرانی سەر بە UNHCR ئاماژە بەوە کراوە : ئەو کەسە مافی پەناهەندەیی دەدرێتێ کە بتوانێت بەڵگەیەك پێشکەش بکات سەبارەت بەبوونی ئەو ترسەی کە بە هۆی بەڵگە بۆ هێنانەوەی مەترسی چەوسانەوەی وولاتەکەی خۆی، ئەگەر بە هۆی (هۆکاری ڕەگەز و نەتەوە یان ئاین یان شوناسەوە بێت یان بەهۆی ئینتمائبوونیەوە بێت لە توێژێکی کۆمەڵایەتی‌دا یان بە هۆی بیر وڕا سیاسی‌یەکانیەوە بێت)[2].

زۆربەی دەوڵەتە پیشەسازیەکان بە تایبەتی ئەوروپا لە ژێر ڕۆشنایی ئەم پێناسەیەدا مامەڵە لەگەڵ پەنابەران دا دەکەن. بە پێی ئەم ڕێکەوتنامەیە مافی پەنابەری ئەبەخشرێتە پەنابەران بە مەرجێ لە وولاتەکەی خۆی‌یەوە داوای ئەو مافە نەکات، واتە گەیشتبێتە وولاتێك لەو وولاتانەی کە چاوەڕوان دەکرێ وەك پەنابەرێك وەربیگرن.

بە پێی ئەم ڕێکەوتنامەیە پەنابەر کاتێ مافی پەنابەری وەردەگرێ کە لە ڕووی سیاسی‌یەوە چەوسێنرابێتەوە و مەترسی چەوسانەوە و کوشتن و تیرۆری لەسەر بێت یان ترسی چەوسانەوەیەکی کۆمەڵایەتی و ئاینی هەبێت بە هۆی وابەستە بوونیەوە بە توێژێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراوە وە یان بە هۆی زەبرو زەنگی ئاینی‌یەوە بێت.

پێشێلکاری‌یەکانی مافی مرۆڤ دیاردەیەکی هەمیشەیی وولاتە دواکەوتوەکانی جیهانە، وەك وولاتانی سێیەم و زۆربەی ناوچەکانی ڕۆژهەلات و ئاسیا و ڕۆژهەلاتی ناوەراست و ئەفریقا و ئەمەریکای باشوور. هۆکارەکانیش بەدەر نی‌یە لە کێشەو ململانێ سیاسی و سەربازیەکانی ئەو وولاتانە، خەسڵەتە هەرە سەرەکی‌یەکانی ئەم ناوچانە، لە ڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتی‌یەوە : زەبر و زەنگ و شەڕو ئاژاوە و ڕەشەکوژی و پێکدادانی سەربازی و چەوسانەوەی نەتەوایەتی و فەرهەنگی و سیاسی و ئابووری‌یە، هەروەها ئاستی داهاتی ساڵانەی تاکە کەس لە زۆربەی ئەم وولاتانەدا لە(500) دۆلار کەمترە، لە کاتێکدا ئاستی داهاتی ساڵانەی تاکە کەس لە زۆربەی دەوڵەتە پیشەسازیەکان دا لە (5000) دۆلار زیاترە.

ئەوڕۆکە بەرزبوونەوەی ڕێژەی پەنابەران لە وولاتە پێشکەوتوەکاندا بۆتە هۆی وروژاندنی ناوەندەکانی ڕاگەیاندن و دەسەڵاتدارانی یەکێتی ئەوروپا و ناوەندە بەرپرسەکان، لەبەر ئەوە لێرەدا پێویست بەوە دەکات بگەڕێینەوە بۆ مێژووی زیادبوونی پەنابەران :(لە ساڵانی پەنجا وشەستەکان دا ژمارەیەکی کەمی پەنابەران سەرکەوتبوون لە کۆچکردن دا بۆ وولاتە دەوڵەمەندەکانی جیهان : بۆ نموونە ئەو جموجۆڵە بەرفراوانە تەنها بەرەو ئەوروپای خۆرئاوا بوو، بە هۆی ئاکامی شۆرشی هەنگاریاوە لە ساڵی 1956و تەنگەژەی چیکۆسلۆڤاکیا لە ساڵی 1968. لە هەمان کات دا بوژاندنەوەی ئابووری لەکاتی جەنگ دا بۆ زیادکردنی داواکردنی کرێکارانی بیانی ، ئەم داخوازییە ڕێی بە ژمارەیەکی ئێجگار زۆری خەڵکانی وولاتە دواکەوتوەکاندا کە بگوێزنەوە بۆ وولاتە دەوڵەمەندەکان[3].

هەروەها لە کاتێك دا هەر لە دوای نیوەی دووەمی ساڵانی حەفتاوە ژمارەیەکی ئێجگار زۆر لە پەنابەرانی غەیرە ئەورووپی هاتن بەرەو ولاتە پیشەسازیەکان، بە پلەی یەکەم لە وولاتانی هندی چینەوە و باشوری ئەمریکاوە بوون، ئەو کاتە ڕێ بەزۆربەی ئەو خەڵکانە درا بێنە ناو چوارچێوەی بەرنامەی ڕێکخراوی (دووبارە نیشتەجێ‌کردن). ڕوداوێکی دەگمەن بوو بێجگە لە سەرەتای ساڵانی هەشتاکان کە پەنابەران لە ولاتانی ئەفریقا و ئاسیا وڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و ناوەڕاستی ئەمەریکاوە بەشێوەی تاکە کەسیانە وژمارەی گەورە گەورە گەیشتنە وولاتە پێشکەوتوەکان (پیشەسازیەکان). [4]

---

[2]Refuge, Microsoft –Encart-2 1999 Encyciopedia. © 1993 – 1998.

[3] The state of Worlfd's Refugees –1997-1998 Ahumamanitarian Agenda- Copyriht © UNHCR 1998. PP. 189.

[4] Microsoft –Encarta (C.D)- 1999 Encyciopedia. © 1993 – 1998.

(هاوكات لەگەڵ ئەم ڕووداوەش دا ڕێژەی ئەو پەنابەرانەی کە لە وولاتە کۆمۆنیستەکانی نێوەندی ئەوروپاوە هاتبوونە خۆرئاوا زۆر زیادی کردبوو.لە پێناو بەرەنگار بوونەوەی ئەم هەڵقوڵانەدا، لە نێوەندی ساڵانی هەشتاکان دا زۆربەی وولاتە پیشەسازیەکان هەستیان بەوە کرد کە لەبەردەم تەنگەژەی پەناهەندەی ناوچە کەم دەرامەتەکانی جیهاندان، کە ئاستی خەڵکانی پەنابەر زۆر ڕووی لە زیاد بوون کردووە لە چاو ڕابردودا.)[5]

بۆ نمونە (لە ساڵی 1985 وە بۆ ساڵی 1995 تۆماری زیاد لە (5) ملیۆن پەنابەر کراوە کە داوای پەنابەریان پێشکەش وولاتە پیشەسازیەکان کردوە . لە کۆتایی ئەم ماوەیەدا، ڕێژەی داواکاران لە (900)هەزار کەمتر نەبووە لەو داواکاریانەی کە بۆ بەدەست هێنانی (بەرکەوتنی پەناهەندەیی) دراوە بە سەنتەری پەناهەندەیی.)[6]

گەر سەرنجی ئەم ژمارە زۆرەی پەنابەران بدەین،ئەبینین هەر لە دوای ساڵانی هەشتاوە ژمارەی پەنابەران زۆر ڕووی لە زیاد بوون کردووە، ئەم دیاردەیەش هاوئاهەنگ لە تەك تەنگەژە سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتیەکانی خۆرهەڵات و ئاسیا و ناوچەکانی باشوری جیهان دا یەکدەگرێتەوە، بۆ نمونە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەو ماوەیەدا بێبەش نەبووە لە شەڕو ئاژاوە و داڕوخانی ئاستی ئابوری،(وەك شەڕی ئێران – عێراق، جینۆساید و کیمیا بارانی کوردستان لە لایەن عێراق و تورکیاوە،جەنگی جیهانی نەتەوە یەکگرتوەکان لەگەڵ عێراق،ڕاپەڕینی ئازاری 1991 لە باشوری کوردستان دا وباشوری عێراق، شکست و کوژانەوەی ڕاپەڕین لە لایەن پاشماوەی دەسەڵاتە سەربازیەکەی ڕژێمی عێراقەوە، چەوسانەوە و وێرانکردنی کوردستان لە لایەن تورکیاوە، شەڕی تورکیا –PKK،دوبارە ڕاپەڕینیکوردەکانی باشوری کوردستان،شەڕی ناوخۆی کوردستان و...هتد).

بەهەمان شێوە ڕۆژئاوای عەرەبستان و ئەفریقیا بوبوونە سەربازگەیەکی خوێناوی و بە بەرچاوی جیهانەوە مافەکانی مرۆڤ بە ناشرینترین شێوە پێشێلدەکرا ونرخ و بەها مرۆییەکان لە ڕێی چەك وشەڕ و زەبروزەنگەوە مامەڵەیان پێ دەکرێ و جیاوازی فەرهەنگی و ڕەگەز و شوناس و ئاین بۆتە هۆی خولقاندنی چەوساندنەوە و شەڕ وئاژاوە و هەڵاتن و کۆچکردن.

دوا جار نوێنەرایەتی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ کاروباری پەنابەران گەیشتە ئەو باوەڕەی کە(دامەزراندنی مافی پەناهەندەیی لە ئەوروپادا دروست بووە، وە ئێستاش لە ئەوروپای ئەمڕۆدا مەودای توانای ئەم سیستەمە لە ژێر تاقیکردنەوەدایە [7].)

دووەم : پەنابەری ئابوری

زۆرجار بە کۆچبەری ئابوری ناودێر دەکرێ و مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێ، بە بڕوای چاودێران و لێکۆڵەرەوانی دیاردەی کۆچ : ئەو ژمارە زۆرەی پەنابەران کە لە دوای ساڵانی هەشتاوە تا ئێستا کە بە ڕێ کەوتون بەرەو خۆرئاوا زیاتر کۆچبەرانی ئابورین، بە هۆی بار گرانی ژیان و گوزەرانەوە کۆچیان کردوە –ئاشکرایە دەوڵەتە دواکەوتوەکانی جیهان تەنها لە ڕووی کۆمەڵایەتی و سیاسیەوە دواکەوتونین، بەڵکە لە ڕووی ئابوری و پلان وکلێشەسازیە نوێکانی بواری گوزەرانی کۆمەڵگە و پێشکەوتنی ئابوری و گەشەکردنیشەوە لە ڕیزی ئەو کۆمەڵگایانەدا ناودێر کراون کە لە توانایان دا نییە بارگرانی ژیان و گوزەرانی کۆمەڵگە و تاکە کەس باشتر بکەن، لەبەر ئەوە چارەنوسی هاوڵاتیانی ئەو کۆمەڵگانە لەبەردەم ئایندەیەکی نادیاردایە. نوێنەرایەتی (UNHCR)بۆ ساڵی (1997)لە ڕاپۆرتێکیدا بۆ شیکردنەوەی هەڵوێستی وڵاتە پیشەسازیەکان ڕایگەیاند :(لە ناوەراستی ساڵانی هەشتاکان دا، زیاد لە (5)ملیۆن کەس داوای مافی پەنابەرییان پێشکەشی ئەوروپای خۆرئاوا و ئەمریکای باکور وناوچەکانی ئوستوراليا کردووە، بەڵام پێشوازیەکی

[5] *The state of the World's Refugees –1997-1998. Ahumanitarian Agenda- Copyright © UNHCR 1998. P.P. 189.*

[6] هەمان سەرچاوە– ***P.P. 184***

[7)] *S. Ogata. Statement on the occasion of the publication of the state of the world's refugees in German, Bonn.* ***June 1994 , on Reforld CD-ROM apcit.***

گەرمیان لێ نەکراو دەسەڵاتدارانی وڵاتە پیشەسازیەکان لە هەمبەر ئەو گیروگرفتە هەنوکەیە کۆمەڵایەتی‌یە ناوخۆی‌یەدا، داواکاریەکیان بەرزکردەوە کە دەڵێ زۆربەی ئەوانەی داوای مافی پەناهەندەیی دەکەن، لە ڕاستی‌دا کۆچبەرە ئابوریەکانن، ئەو حکومەتانە خوازیارن کۆمەڵێ هەڵویستی جیاواز وەربگرن، بە نیازی یاساغ کردن و بەربەست دانان لەبەردەم ئەو خەڵکانەی لە هەوڵی دەستەبەر کردنی مافی پەناهەندەیدان لە خاکی ئەوان دا.[8]

بەڵام داڕوخانی ئابوری و ژێرخانی کۆمەڵگەیەك تەنها لە بارودۆخە ئابوریەکەوە سەرچاوە ناگرێ، زۆربەی ئابوری ناسانی جیهان هەڵئاوسانی ئابوری و دابەزینی ئاستی داهات و دەرامەتی کۆمەڵگە دواکەوتوەکان دەگەڕێننەوە بۆ چەند هۆکارێك کە پێکهاتون لە:

نەبوونی سیستمێکی ئابوری شیاو بۆ بەڕیوەبردنی بازار و ساغ کردنەوەی کاڵاکان لە ناوچەیەکی دیاریکراودا، هۆی دووەمیش باڵادەستی جیهانگەری ئابوری خۆرئاوایە بەسەر جیهان دا ، بۆ نمونە کاڵا بازرگانی‌و بەکاربەرەکانی خۆرئاوا بە هۆی کەناڵ و تۆڕە بازرگانی‌یە خێراکانەوە و بەهۆی جۆر و هەرزانی و نرخی تێچون و پێشکەوتنی کاڵاکانەوە توانیوێتی لە ڕووی ئابوری و گوزەرانەوە باڵا دەستی جیهانی خۆی بەسەر بازاڕەکانی جیهان دا بسەپێنێت ، ئەمەش بۆتە هۆی بەربەستێك لەبەردەم کاڵا ناوخۆییەکانی ئەو وڵاتانەدا و بە هۆی داگیر کردنی پانتایەکانی بازاڕ و بازرگانی‌یەوە پرۆسە ئابوریە داوکەوتوەکانی ئەو وولاتانە لەبەردەم گۆشەگیر بونێکی تەواوەتیدان. هەروەها زۆرجار هۆی داڕوخانی ئابوری و بارگرانی ژیان و گوزەرانی خەڵك دەگەڕێتەوە بۆ بوونی زەبروزەنگ و شەڕوئاژاوە و خۆچەکدارکردن.بۆ نمونە یەکێتی سۆڤێتی جاران لە هەمبەرجەنگی ساردی خۆرئاوا و ئەمەریکا لە خۆچەکدارکردنێکی بەردەوام دا بوو، بە ئەندازەیەك سەرتاپای وڵات بوبووە جبەخانەیەکی سەربازی کەم وێنە ئەمەش بووە هۆی هەڵئاوسانی ئابوری و دابەزینی داهاتی ساڵانەی تاکە کەس وهەڵهاتنی خەڵکانی روسیا بەرەو خۆرئاوا.

پێویستە دەوڵەتە پیشەسازیەکان بە شێوەیەکی زانستی بڕواننە کێشەی کۆچبەرانی ئابوری، چونکە زۆربەی ئەو دەوڵەتانەی لە ڕووی ئابوریەوە دواکەوتوون هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ : شەڕ وئاژاوە و زەبر و زەنگ و شەڕی ناوخۆ وپێشێلکردنی مافی مرۆڤ و چەوسانەوە و نەبوونی بازاڕ و جیهانگەری ئابوری خۆرئاوا.بۆ نمونە: (هەرچەندە چانسی کۆچکردن لە ساڵانی هەشتادا کەم بۆوە، بەڵام ئەو فشارانەی کە لە وولاتە کەم دەرامەتەکانی جیهانەوە دەهات کە لە پێناو کۆچ دا بوو زۆر ڕووی لە زیاد بوون کرد. لە زوربەی ئەو دەوڵەتانەدا داڕوخان و دابەزینی باری ئابوری، شانبەشانی نەبوونی ئاسایشی سیاسی و زەبروزەنگی کۆمەڵایەتی و ململانێی سەربازی، لە هەمان کات دا، بەرفراوانبوونێکی‌خێرای تۆڕی گواستنەوەو گەیاندنی جیهانی و کەمبونەوەی تێچونی گواستنەوەی هەوایی (بە فڕۆکە)، هاوکات لەگەڵ بوونی کۆمەڵە پەناهەندەی پەرتەوازە لە وولاتە زۆر دەوڵەمەندەکان دا، بوونە هۆی دابینکردنی هێزی پاڵنان و شێوازی جۆراو جۆر بۆ ژمارەیەکی زۆری خەڵك بۆ ئەوەی ماڵ و حاڵی خۆیان جێبهێڵن و لە بەشێکی دیکەی ئەم جیهانە دا خۆیان بگەیەننەپەناهەندەیی.)[9]

بە بڕوای چاودێران ئەم دیاردەیە ، دیاردەیەکی هەنوکەی‌یەو چارەنوسی پەنابەران دیاری دەکات. ئەوڕۆکە جیهان بە هۆی ئاڵۆزبوونی بارودۆخی پەنابەران و دیاردەی کۆچی بە لێشاوەوە گرفتاری سێ قەیرانی سەرەکی بووە، یەکەم: هەڵویست بەرامبەر کۆچی نایاسایی هاوڵاتیانی بیانی، دووەم: مانەوەی پەنابەران و بەخشینی مافی پەناهەندەیی بە پەنابەرانی تازە، سێیەم: گەڕاندنەوەی پەنابەرە نوێکان و مافی مرۆڤ و بڕیارەکانی نوێنەرایەتی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ کاروباری پەنابەران.

[8] *The state of the world's Refugees 1997-1998 A humanitarian Agenda. Copy right © UNHCR 1998 P.P 183*

[9] هەمان سەرچاوە– ***P.P 190***

(ئۆتۆگراف لامبسدورف) - کە ئەندامی پەرلەمانی یەکێتی ئەڵمانیایە، وە وەزیری یەکێتیەکەی پێشووە لە بواری ئابوریدا، لە هەمان کات دا سەرکردەیەکی ئەوروپییە بۆ لیژنە سیانیەکە -1997 دەڵێت:

(ئەوڕۆکە پرۆگرامی نوێی کاروباری پەنابەران لە ئەوروپادا بەم شێوەیەی لێهاتووە. کە پێکهاتووە لە چوار چەمکی بنەڕەتی :- خۆپاراستن، ڕێکخستنی کاروبارەکان، پارێزگاری کاتی (حماية مؤقة)، گەڕاندنەوە)[10]

لە شوێنێکی دیکەدا دکتۆر لامبسدۆرف قەوارەی کێشەی پەنابەران لە ئەوروپادا ئەخەملێنێ و دەڵێت:

(ئەوڕۆکە کێشەی پەنابەران بۆتە مەسەلەیەکی زۆر هەستیاری زۆربەی وولاتانی ئەوروپا .ڕۆڵی ئەم پێشکەوتنە مەترسی خستۆتە سەر تەواوی کیشوەرەکە بەدامەزراندنی بەربەستی زۆر گەورەتر و((پێوانەی پارێزگاریکردنێکی کەم)) بەرەو ڕووی ئەو کەسانەی لە ناوچەکەدا داوای مافی پەنابەری دەکەن).

سێیەم: پەنابەری مرۆیی:-

لێکۆڵەرەوان پێیان وایە ئێستا کە خۆرئاوا ڕووبەڕووی قەیرانێکی نوێی پەنابەری بۆتەوە کە جیاوازە لە پەنابەری سیاسی و ئابووری بەڵام ئەم شێوە پەنابەرییە بەدەر نییە لە مێژووی پەنابەران.بە شێوەیەکی زانستی هۆکارەکانی پێکهاتوون لە زەبرزەنگی کۆمەڵایەتی،پێشێلکاریەکانی مافی مرۆڤ و زەوتکردنی سەربەستی و سەربەخۆیی تاکەکەس لە لایەن دەوڵەتەوە یان ئاینەوە یان بەهۆی کێشە و گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکانەوە کە دوژمنایەتی و چەوسانەوەو هەڕەشە کۆمەڵایەتی و ئاینی و ڕۆشنبیرییەکان لە خۆ دەگرێ، لەم ڕووەوە چاودێران پێیان وایە : مافی پەناهەندەیی ، وەك شێوە خۆدزینەوەیەکی دەسەڵاتدارانی کاروباری پەنابەرانە لە خۆرئاوا بۆ ئەوەی چیتر پەنابەر بە خەونی پەنابەری سیاسییەوە ڕوونەکەنە خۆرئاوا ، ئەم پۆلین کردنەش لە پێناو سڕینەوەی مافە بنەڕەتییەکانی پەنابەراندایە و بچوك کردنەوەی کەسایەتی پەنابەرانە ، هەروەها ڕێخۆشکردنە بۆ سەپاندنی یاسای نوێی پەنابەران کە بەدەرنییە لەم هاوکێشەیە (پارێزگاری کردنی کاتی گەڕاندنەوەیان بۆ وڵاتەکەی خۆیان) پەنابەری مرۆیی ناوێکی تازەیە لە فەرهەنگی خۆرئاوادا ئەم مافە بۆ پرکردنی کامپەکانە لە کۆچبەرە نایاساییەکان و هەروەها پرۆژەی سەپاندنی چاوەڕێکردنێکی بێ مانایە لە پێناو مانەوەدا -لێرەدا پێویستە پرسیار بکەین ئاخۆ ئەم پرۆژەیە مژدەیەکی چارەنوسسازە بۆ خۆرئاوا، یان ڕێگە چارەیەکی درێژ خایەنی دەسەڵاتدارانی خۆرئاوایە بۆ بەرگرتن لە کۆچی نایاسایی و سڕینەوەی وێنەی بەهەشتی خۆرئاوا لە خەیاڵی پەنابەراندا.؟

بەدەر لەو مەرامە سیاسیانەی لە پشت ئەم دیاردەیەوەیە، بە دیوێکی تردا چارەنوسێکی ئاڵۆز چاوەڕوانی پەنابەران دەکات، بۆ نمونە کێشەی ئافرەتانی پەنابەر بۆتە هۆی خولقاندنی هەڵوێستی جیاواز لە نێو پەرلەمانی ئەوروپیدا،بەڵام ڕێکەوتنامەیەکیان بۆ ئەم مەبەستە گەڵاڵە کرد: لە ساڵی **1985** دا بۆ نمونە ئەوروپا بانگەشەی وولاتانی کرد بۆ ئەوەی سەنتەرێکی پەناهەندەیی ببەخشن بەو ئافرەتانەی کە لەژێر سایەی مامەڵە کردنێکی توند وتیژ و نامرۆییانەدان، وە لە ڕێی کۆمەڵگەوە دەستدرێژی دەکرێتە سەر مەعنەویات و ڕەوشت و ئاکاریان.[11]

هاوکات ئەم مافە زۆر لایەنی تر دەگرێتەوە، ئەتوانین بڵێین پێکهاتەی بیرۆکەیەکە کە دنیایەك هەڵوێستی جیاوازی لە خۆ گرتووە، بۆ نمونە ئەو جەزائیریانەی دوێنێ مافی پەنابەری سیاسیان وەردەگرت ئێستا کە وەك پەنابەرێکی مرۆیی مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێ ، یان ئەو عێراقییانەی لەشەری(ئێران - عێراق) و گەردەلولی بیابانەدا ڕایان دەکرد مافی پەنابەری سیاسیان پێ دەبەخشرا، بەڵام ئێستا کە وەك پەنابەری ئابوری و مرۆیی وەردەگیرێن.

ئەم مۆدێلە تازەیەی مافی پەناهەندەیی دنیایەك پرسیار و گومانی لە نێو خۆیدا حەشار داوە، کە بۆ خۆی بۆتە جێی سەرنج وهەڵوێستی جیاواز. لەکاتێکدا یەکێکی وەك (جۆرجیۆ ناپۆلیتانۆ) وەزیری ناوخۆی ئیتالیا سەبارەت بە

---

[10] هەمان سەرچاوە – وتارێکی دکتۆر ئۆتۆگراف لامبسدۆرف – بەناوی :زەبر وزەنگ،ئاوارە بوون، وە پەنابەری لە ئەوروپا. -1997- ***P.P. 212***

[11] هەمان سەرچاوە – لە ووتاری چەوسانەوەی جۆری ڕەگەز ***P. P. 196***

کۆچی بە لێشاوی کوردان لە مانگی یەکی 1998 دا دەڵێت : کاتێك ئێمە خەڵکی نامۆی سەر بە نەتەوەیەکی چەوساوە بەدی دەکەین کە لە وڵاتێکەوە هاتوون ڕێز لە مافی مەدەنی و سیاسی ناگیرێت، ئەوا بیر لەوە دەکەینەوە مافی پەناهەندەیی سیاسیان پێبەخشین.[12]

سیاسەتی گەڕاندنەوەی پەنابەران :

ئەورۆکە پەنابەران بوونەتە توێژێکی کۆمەڵایەتی تازەی خۆرئاوا هاوکات لە ڕووی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیشەوە پەنابەران لەگەڵ فەرهەنگی نوێ و دابونەریتە کۆمەڵاتیەکانی خۆرئاوادا ئاوێزان بوون. پەنابەر وەك بوویەکی چەوساوە و پەڕاگەندەیەکی بێ چارەنووس لە هەوڵی دابینکردنی خواست و ئارەزووە بچوکەکانیدایە، پەنابەر لە ساتی گەیشتنیەوە تا کاتی مانەوەی لە دڵە ڕاوکێی ئەوەدا دەژی کە ئاخۆ دەسەڵاتداران مافی پەناهەندەیی پێ دەبەخشن یان نا ، ئاخۆ لە بەندیخانەکانی خۆرئاوا بەند دەکرێ یان لە کامپە حەسرەتبارەکانی ئەوێدا بەدەم چاوەڕوانییەوە ڕۆژە شکاوەکانی ڕابردوو دەژمێرێت. دژایەتی کردن و بە سوك سەیر کردنی پەنابەران لەلایەن خۆرئاواوە بۆ خۆی هەڵگری ئەفسانەیەکی کۆمەڵایەتییە بۆ ناشرین کردنی پەنابەران، دەسەڵاتیش هەمیشە لە هەوڵی نوێکردنەوەی ئەو ئەفسانانەدایە و هاوچەرخانە مامەڵە لەگەڵ ناشرین کردنی وێنەی پەنابەران دا دەکات. هەموو هەوڵێکی لەو جۆرەش لە پێناو دەستەبەر کردنی زۆرترین ڕێژەی وێنەی ناشرینی پەنابەراندایە، لە لایەکی دیکەوە پەنابەر لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە بە هۆی میدیاکانی ڕاگەیاندن و دەزگاکانی پۆلیسەوە بە وێنەی تاوانبارێکی ساختەکار لە نێو میدیا کۆمەڵایەتییەکانی خۆرئاوادا سەرقاڵی دزی و جەردەیی و کوشتن و تیرۆرکردن و ئاشوبەگێڕییە، هەروەها پەنابەران وەك پیاوانی مافیا و بەدڕەوشتانی دنیا سەیردەکرێن، بەڵام لە ڕووی کۆمەڵاتییەوە زۆر جار لە نێو خەڵکە ڕۆشنبیر و هۆشیارەکەی ئەوروپادا ئەم وێنەیە تەواو پێچەوانەی وێنەی تاوانباری پەنابەرانە، بەڵام خەڵکانی خۆرئاوا لە دەست ئەفسانەی ناشرینکردنی پەنابەران ڕزگاریان نەبووە. ئەفسانە بە پێی زانستی ئەفسانەسازی لە دوو پانتاییدا کاریگەری خۆی جێدێڵێ، بەسەر دوو بازنەی دیاری کراودا دابەش دەبێت، ئەویش پانتایی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤەکانە وپانتایی نائاگایی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەیە، هەروەها بازنەی یەکەم هەڵگری سەرجەم ڕووداوو وێنەکانە، بەڵام بازنەی دووەم پێکهاتووە لە کۆبونەوەی وێنەو وێناندنە خەیاڵیەکانی ئەفسانە.

ئەفسانە بە دیوی یەکەم دا کار دەکاتە سەر قۆناغە کۆمەڵایەتییەکانو بارودۆخە کۆمەڵایەتیەکان ئەوروژێنێت، بە پێی ڕووداوە یەك لەدوای یەکەکانی زەمەنێکی کراوە و نادیاریکراو و تێڕوانینەکانی ژیانی ئێستا و ڕابردوو وئاینده ئەخەملێنێت. هەروەها بە دیوی دووەم دا کاریگەرییە خەیاڵیەکانی لەسەر دەروون و بارودۆخە دەروونیەکانی مرۆڤ جێدێڵێ. خەیاڵە سەرکێش و لابەلاکانی مرۆڤیش کە خۆی لە نێو پانتایی نائاگایی مرۆڤ دا حەشاردراوە خوازیاری دابینکردنی زۆرترین ئارەزووە گەر خەیاڵیش بێت- وەك ووزەیەکی ئارامبەخش-لە پێناو وروژاندنی غەریزەدا، لە ئیرۆس و تاناتۆسەوە بەرەو خواستێکی هەمیشەیی. ئەوەی ئێستا لەبەردەم خوێنەردایە پێکهاتەی ڕاڤەکردنێکی ئەنترۆپۆلۆژیە بۆ ئەفسانە لە ڕووی دەروونی و کۆمەڵایەتییەوە، ئەتوانین بڵێن تێگەیشتنێکی سەرەتاییە لە ئەفسانە.

بەڵام کەرەستە خەیاڵی و واقیعیەکانی ئەفسانەی هاوچەرخ زۆرتر و هەمەجۆرترن لە کەرەستەکانی ئەفسانەی دێرین، بەم پێیە ئەفسانەی هاوچەرخ لە دنیایەك پانتاییدا کاریگەری خۆی جێدێڵێ و کەرەستەکانی بەسەر ژیان و گوزەران و دەسەڵات وبەڕێوەبردن و سەرۆك و ڕاگەیاندن و دیموکراسیەت و لیبرالیەت((یان سۆشیالیزم)) و کۆمەڵگە و میدیاکانی ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیری و دەسەڵات و ئابوریدا دابەش ئەکات. ئەفسانەی هاوچەرخ گەڕانە بەدوای فۆرمێکی دیکەی ژیان دا، هەر بۆیە ئەفسانە لەم شێوە نادیارەدا ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤە هاوشێوەکانی داگیر دەکات و بڕێك ئومێد وخەیاڵ و وێنە و وێناندن ئەبەخشێتە کۆمەڵگە و پانتاییە جۆراو جۆرەکانی واقعی ژیانی خەڵك.

---

[12] ڕۆژنامەی لۆمۆندی فەرەنسی ***1998/1/5***

ئەو خەیاڵەی دونیای ئەفسانەی هاوچەرخی لە ئەفسانەی کۆن جیاکردۆتەوە وێنە ووێناندنە زانستیەکانە کە بۆ خۆی هەڵگری بیرو باوەڕە هاوشێوەکانی کۆمەڵگە و دەسەڵات ومۆدرێنتیەیە.ئەنترۆپۆلۆژیای تازە ئەم دیاردە نوێیە بۆ کەناڵەکانی دەسەڵات دەگەڕێنرێتەوە، وەك میدیاکانی ڕاگەیاندن، کەناڵە هەوایی و ناوچەییەکانی ((T.V))، پرۆسەی هەڵبژاردن، ئاین، هەڵوێستەی سیاسی وبڕیاری سیاسی، مۆنۆپۆلکردنی هۆشیاری کۆمەڵایەتی، دەسەڵاتی ئایدۆلۆژیای ئاینده، جیهانگەری ئابوری وسیاسی و بازرگانی وڕاگەیاندن ...هتد.

ئەفسانەی ناشرین کردنی پەنابەرانیش بۆ خۆی زادەی ئەفسانە هاوچەرخەکانی وولاتە پیشەسازیەکان و بیر وباوەڕە کۆنەکانی کۆمەڵگەیە، بۆ نمونە کەناڵێکی ڕاگەیاندن بەهۆی ڕیپۆرتاژ و هەڵوێست وڕاڤەکردنە سەرەتاییەکانیەوە لە تواناىدایە کار بکاتە سەر وێنە و کەسایەتی پەنابەر لە مێژووی یادەوەری کۆمەڵگەدا – هاوکات مێژوو دەبێتە زمان حاڵی ئێستا بۆ وێناندنی پەنابەر–مێژووی پڕ یادەوەری مرۆڤایەتیش بۆ پەنابەران و کۆچبەران هەڵگری وێنەی شەڕ و بەتاڵان بردن وکوشتار و زەبروزەنگە، وەك چۆن شەڕ و ئاژاوەکان لە ڕابردوودا بوونە هۆی هەڵاتنی خەڵك و پەراگەندە بوونیان بە جیهان دا–ئێستاکەش بەهەمان شێوە – بەڵام پەنابەران و کۆچبەرانی ئەو کاتە بە هۆی زەبروزەنگ و شەڕەنگێزی کۆمەڵگەکانی خۆیان ودەورویشتیانەوە دووچاری لادانی کۆمەڵایەتی و بەدکاری دەبوون، لە پێناو بەدەستگەیاندنی ژیان و ئاسودەگیەکی کاتیدا. بۆ نمونە : لە باشوری ئەفریقیادا کاردانەوەیەکی گەورە هەیە دژ بە هاتنە ناوەوەی ئەو کەسانەی کە لە وڵاتێکی دیکەوە دزە دەکەن ((واتە خەڵکانی بیانی)). چاودێرێك ئەم بارودۆخەمان بۆ باسدەکات و دەڵێ:(هەندێك ئەفسانەی ئەملاولا هەیە کە بارگاویە بە دژایەتی کردن، ئامانجی پێکانی ئەو کەسانەیە کە دانیشتوی ئەفریقای باشور نین و لەو وڵاتەدا دەژین) . لە تێڕوانینێکی میللیەوە ئەوانە کاروباری ئەو وڵاتە زەوت دەکەن، تاوان بە ئەنجام دەگەیەنن، ئەبنە هۆی دابەزینی کرێ، ونەخۆشی ((ئایدز)) بڵاو دەکەنەوە، قاچاخچێتی بە چەك و مادە بێهۆشکەرەکانەوە دەکەن.[13]

کەناڵەکانی دەسەڵات لە خۆرئاواش بە هۆی ئەفسانەی ناشرینکردنی پەنابەرانەوە لە توانایاندایە لایەنە خراپەکانی مێژووی دێرینی کۆچبەران بیری خەڵکی بهێننەوە و کار بکەنە سەر هەست و هەڵوێست و بڕیاردان، ئەم وەبیر هێنانەوە ئەفسانەیەش لە پێناو هەمە ئاهەنگکردنی بیروباوەڕی جەماوەر ومیدیا جیهانیەکاندایە بۆ چەوسانەوەی پەنابەران لە ڕووی کۆمەڵایەتی و دەرونیەوە لە کامپەکان دا و دواجار مافی گەڕاندنەوەی پەنابەرانیش ببەخشنە خۆیان و ناوەندە جیهانیەکان و بەنادیاری مافی پەنابەران لە هەموو ڕوویەکەوە پێشێل بکەن و بەرهەڵستکاران دەمکوت بکەن.

بەڕای هەندێك لە چاودێران لە(80٪)ی پەنابەران بۆ ساڵی 1997 لە لایەن وولاتە پیشەسازیەکانەوە ڕەتکراونەتەوە، بەردەوامیشن لە مانەوە لە دوای ڕەتکردنەوەی داواکانیان، زۆربەی کات بەهۆی ئەوەی دەسەڵاتداران ئەبینینەوە کە لە توانایاندا نیە و تێچونێکی زۆری تێدەچێ و هاوکات زۆر ئەستەمە دەستبەسەرکردنیان و گەڕاندنەوەی ئەو پەنابەرانە[14] –هەر لەم بارەیەوە چاودێران ئاماژە بۆ نمونەی ئەڵمانیا دەکەن کە هەستاوە بە ڕاگواستنی زیاد لە (35500)پەنابەر لە ساڵی 1994 دا، کەدەکەوێتە ڕێکەوتی ئەو ساڵەوە کە دەوڵەتی ((مایربۆ))نزیکەی ((127000)) داوای نوێی پەنابەرانی بۆ سەنتەری پەنابەران وەرگرتووە.[15]

لە سەرنجی یەکەم دا ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە کە پەنابەران سەرەڕای ناخۆشی باری ژیان و گوزەران و کەفتەکاری جەستەیی و دەرونیان بەبەردەوامیش لە دڵە ڕاوکێی مانەوە و گەڕاندنەوەی زۆرە ملێیانەشدا ئەژین، هەرچەندە دەوڵەتە پیشەسازیەکان بوونەتە دووەم مەنزڵگەی پەنابەران، بەڵام هەمیشە لە مەترسی ئەوەدا ئەژین کە ڕۆژێك لە ڕۆژان، پارێزگاریان لەسەر لادەبرێ و پشتگوێ ئەخرێن و مافی پەناهەندەییان لێ ئەسەنەنەوەو بە زۆرداری دەیانگەڕێننەوە، بەڵام گەڕاندنەوەی ئەو ژمارە زۆرەی پەنابەران کارێکی هێندە ئاسان نیە کە خۆرئاوا خەونی پێوە

J.Crash ,"A bad Neighboor Policy ? Migrant labour and new South Africa ',southren africa report, Vol, 12,No.1,1996 [13]

[14] *A Suhrke ,"Towards a better international refugee regime",UN published paper 1997- P.15 (C. D)*

[15] ***Asylume in Europe and return of rejected asylume seekers 'internal UNHCR memorandum,1 December –1995. (C. D)***

دەبینێ و بۆتە پرۆژەی داهاتووی، چونکە چیتر خۆرئاوا ناتوانێت بە ئاشکرا مافی مرۆڤ پێشێلبکات لە ڕێی سڕینەوەی مافی پەنابەرانەوە، (UNHCR)یش بە ووردی ئاگایاری ئەم گۆڕانکاریانەیە بەلام ئێستاکە چەرمەسەری پەنابەران لەوەدایە کە خۆرئاوا خۆی بۆ خۆی دامەزرێنەری مافی پەنابەران بووە، هەر خۆشی دەبێت چارەسەری ئەم کێشەیە بکات، چارەسەرکردنی ئەم کێشەیەش ڕووبەڕووی دوو قەیرانی داخراو بووەتەوە،یەکەمیان بریتیە لە گەڕاندنەوەیەکی زۆرەملێیانە و کشانەوەی مافی پەنابەرێتی لە پەنابەرە تازەکان و داخستنی سنورەکان بەڕووی پەنابەران دا. دووەم : چارەسەرکردنێکی واقعیانەی کێشەی پەنابەران لە ڕووی کۆمەلایەتی و ئابوری‌یەوە بە هۆی ڕێکخستنی پرۆگرامێکی هاوبەش لە نێوان خۆرئاوا و دەوڵەتە دواکەوتوەکان دا، ئەم پرۆگرامەش بەسەر دوو تەوەرەی سەرەکی دا دابەش ئەبێت : تەوەرەی یەکەم پێکهاتووە لە پرۆسەی یارمەتی دانی ئەو ولاتانەی کە سەرچاوەی کۆچن، لە ڕووی ئابوری و پیشەسازی و بازرگانی و دامەزراندنی کارخانە و بوژاندنەوەی بارگرانی ژیانی هاولاتیانی ئەو ناوچەیە لە ڕێی (UNHCR) و هاوکاری دەوڵەتە پیشەسازیەکانەوە، هەروەها ئەم پرۆسەیە کاروباری نوێی کەناڵەکانی ڕاگەیاندنیشی لە ئەستۆدایە، کە لە ڕێی ئەو کەنالانە پێویستە ڕۆژنامە و گۆڤاری تایبەت بلاوبکرێتەوە بۆ هۆشیارکردنی هاولاتیانی ناوچە دواکەوتوەکانی جیهان بەوەی کە خۆرئاوا چیتر ئەو بەهەشتە برۆنزی‌یە نی‌یەو بارودۆخی پەنابەران دەکەوێتە بەر مەترسی، ژیان لە خۆرئاوادا ناخۆش و گرانە، فەرهەنگی خۆرئاوا فەرهەنگێکی جیاوازە و لە ئاست خواستەکانی‌ئێوەدا نی‌یە.

تەوەرەی دووەم: پارێزگاری کردنی کاتی یان نیشتەجێکردنی کاتی پەنابەران((اقامة مؤقة))، واتە بەخشینی مافی نیشتەجێبوونێکی کاتی لە کامپەکانی خۆرئاوادا و دابینکردنی بودجەی سۆشیال بۆیان کە بڕێك پارەی زۆر کەمە تەنها بەشی خواردن‌وخواردنەوە دەکات، بەلام بەشی ژیان و خۆشگوزەرانی ناکات.

هەروەها ئەم مافە مافی پەناهەندەیی نی‌یە لە ڕووی سیاسی و مرۆیی‌یەوە بەڵکە مافێکی سەرەتایی‌یە بۆ پارێزگاری کردنی پەنابەران بۆ ماوەیەکی درێژخایەن و پشتگوێخستنیان. نوێنەرایەتی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ کاروباری پەنابەران پێ‌ی وایە:پێویست ناکات سیستمی ((پارێزگاری کردنی کاتی)) بۆ پەنابەران زۆر درێژە بخایەنێت و کۆتایی نەیەت، لە کاتێکی دیاریکراودا بە ناچاری پێویستە بگەڕێن بەدوای دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەکی درێژخایەنی دیکەدا، وە بەدڵنیایێك بدۆزینەوە بۆ ئەو کەسانەی کە ناتوانن بگەڕێنەوە بۆ ولاتەکەی خۆیان، وەك ئەو پێشنیارەی کە نوێنەرایەتی (UN)پێشکەشی لیژنەی جێبەجێکردنی کردووە :((ئەگەر بە تەواوی ئەوە زانرا گەڕاندنەوەی ئەو پەنابەرانە کارێکی مەحاڵە لەدوای ئەو جێگیر بوونە کاتی‌یە درێژخایەنەوە کە لە پێنج ساڵ تێپەڕ نەبووە، پێویستە ئەو دەوڵەتانە جارێکی تر چاوبخشێننەوە بەسەر بارودۆخی ئەو کەسانەی کە پارێزگاریکردنی کاتی دەیانگرێتەوە،ئەمەش بە هیوای کەمکردنەوەی دڵەڕاوکێ دەرونیەکانی پەنابەرە و دیاری کردنی ڕێگەچارەیەکی درێژخایەنە بۆیان))[16] وە ئەو ڕێگە چارانەش بریتین لە : ئاوێتە کردنیان لە ولاتانی پەنابۆبردوودا، یان دووبارە نیشتەجێ کردنیان لە ولاتی سێ‌یەم دا، یان گواستنەوەیان بەپێ‌ی خواستی خۆیان بۆ ئەو ناوچە هێمن و ئاسایشانەی ولاتەکەی خۆیان.[17]

ئەم ڕێگە چارانەی سەرەوە بە شێوەی گریمانی پێشکەش بە دەوڵەتە پیشەسازیەکان کراوە، بەلام ئەم ڕێگە چارانە داوەتی ئەو دەوڵەتانە دەکات بۆ سەر سفرەی گفتوگۆ لەمەڕ کۆچی بە لێشاوی هاولاتیانی ناوچە دواکەوتووەکان، بۆ نمونە یەکێتی ئەوروپا ئێستا سەرقاڵی دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەکە بۆ ڕێکەوتنامەی((Shengen))(شێن گن) کە لە ساڵی (1985) دا ئیمزا کراوە و لە ساڵی (1995)وە دەست بە جێبەجێ کردنی کراوە، ئەم ڕێکەوتنامەیە ولاتانی ئەڵمانیا، فەرەنسا، بەلجیکا، هۆڵەندا، لۆکسمبۆرگ، ئیسپانیا، پورتوگال، ئیتالیا ونەمسا دەگرێتەوە، بە پێ‌ی ئەم ڕێکەوتنامەیە ئەو ولاتانە سنورەکانیان بۆ هاولاتیانی یەکتری ئاوەلا دەکەن و هەموو زانیاریەك لەسەر باندەکانی تیرۆر و وە قاچاخچیانی مادده بێهۆشکەرەکان لەگەڵ یەك دەگۆڕنەوە– تا ئێستا ولاتانی بەشداری ئەم ڕێکەوتنامەیە هاوکاری باشی

---

[16]*The state of the world's Refugees 1997-1998*
A humanitarian Agenda . copy right © UNHCR –1997 – P.211
Progress report on the informal consulation on the provission of international protection to all those who need it',UNHCR document no-EC/47/SC/CR P.27 ,Geneva-may 1997 [17]

یەکتریان کردووە لە ڕێگای هەماهەنگی پۆلیس و دادوەری و گومرگ بەهۆی سیستەمێکی هاوبەشی کۆمپیوتەرەوە، بۆ ئەوەی سنورێك بۆ کۆچی نایاسایی دابنێن.

بەڵام لە دوای ساڵی(1995)ەوە ئەم ڕێکەوتنامەیە بەهۆی باندەکانی قاچاخ و کۆچی نایاسایی هاوڵاتیانی بیانیەوە "کە کورد و تورك و ئەفغانیو پاکستانی و هیندی و فەلەستینی ولوبنانی و جەزائیری و هاوڵاتیانی باشوری ئەفریقیا و ...هتد" بوون. لێکۆڵەرەوانی دیاردەی کۆچ لە خۆرئاوا پێیان وایە ئاوەڵا کردنی سنورەکان بووە هۆی ئاوەڵاکردنی دەروازەکان بۆ کۆچ. هاوکات وڵاتانی یەکێتی ئەوروپا و بەشداربووانی ڕێکەوتنامەی (شین گن) بە دوای ڕێگە چارەیەکی بابەتیانەدا دەگەڕێن بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی پەنابەران و دژایەتی کردنیان، بەڵام(UNHCR)لە سەرنجێکیدا باس لەم گۆڕانکاریە نوێیانە دەکات و دەڵێ: ئەم دژایەتی کردنە دەبێتە هۆی کەڵەکە بوونی ((نەبوونی ئەمن و ئاسایشێکی پەیوەست)) کەزۆربەی پەنابەرانی گرفتار کردوە، هەروەها بۆتە هۆی پوچەڵبوونەوەی ئەو چانسانەی کە لەبەردەم ئەو پەنابەرانەدایە کە بە کردار وەك پەناهەندەیەك وەرگیراون، هەروەها بۆتە ئاستەنگ لەبەردەم سەرەتای ئەو دەستپێکردنە قورس و گرانەی ئەو کۆمەڵگایانەی بە خێویاندەکەن. تەواو جێی سەرسوڕمانە، کە زۆربەی پەناهەندەکان سەیر دەکەن لە ڕووی کۆمەڵایەتی و ئابوریەوە پەرتەوازەن. هەندێك لەو وڵاتانە – وەك وڵاتانی بەلتیق و هۆڵەندە – هەوڵێکی زۆریان داوە بۆ پرچەکردنی پەناهەندە بەو تواناو دەستڕەنگینیانەی کە پێوستیان پێیەتی، بۆ ئەوەی ببنە ئەندامێکی بەرهەمهێنەر لە کۆمەڵگە تازەکەیان دا. بەڵام لە زۆربەی زۆری وڵاتە پیشەسازیەکان دا بە تەنها پەناهەندەیان بەرەڵاکردوە بۆ ئەوەی یا بخنکێن یان مەلە بکەن.[18]

لە لایەکی دیکەوە لە ڕووی ئابوریشەوە، گەڕاندنەوەی پەنابەران دەبێتە هۆی داروخانی باری ئابوری و گوزەرانی پەنابەران و لەدەستدانی ئەو چانسە ئابوریەی کە بە هۆیەوە وڵاتە دواکەوتوەکان بونەتە سودمەندی دووەمی ئەو بڕە پارەیەی کە لە هەندەرانەوە بۆیان دەگەڕێتەوە. لە ڕووی ئابوری و کۆمەڵایەتیشەوە کەسوکاری بەجێماوی ئەو پەنابەرانە ئەتوانن ئەو بڕە پارەیە وەك داهاتێکی ساڵانەی خۆیان لە وڵات دا بەکاربەرن و دووبارە جوڵەیەکی ئابوری بخەنەوە بازاڕ، هەروەها گەڕانەوەی ئەو دراوە قورسە ((دۆلار و مارك و...هتد)) کاریگەریەکی ئەوتۆی هەیە لەسەر بورسەی ناوخۆو جیهانی دراوی وڵاتە دواکەوتوەکان، بە گشتی پەنابەر لە ڕووی ئابوریەوە لە توانایدایە وەك هەوڵێکی مادی لە (10٪ بۆ 15٪)کۆی داهاتی نەتەوەیی بگرێتە ئەستۆ. ((ئەو داهاتەش لە ڕێی گومرگ و گەڕانەوەی ئەو بڕە پارەیەوە بەدەست دێت کە پەنابەران ئەینێرنەوە بۆ وڵات)). بۆ نمونە ((نزیکەی (12٪) داهاتی نەتەوەیی – کە خۆی بە تەنها گەورەترین سەرچاوەی داهاتە– کە لە ڕەوانەکردنەوەی ئەو داهاتەوە سەرچاوە دەگرێ کە پەنابەرانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ڕەوانەی دەکەنەوە. بە پێی ڕاگەیاندنی حکومەتی سلڤادۆر، گەڕاندنەوەی بە کۆمەڵی هاوڵاتیانی تەنها ڕێگرتن نیە لەو داهاتە و هیچی تر، بەڵکە ئەم کارە دەبێتە هۆی خولقاندنی بێکاریەکی بەرفراوان لە وڵات دا،کە ڕێخۆشکەری تەقینەوەی کۆمەڵایەتیە))[19]

پێش هەموو شتێك ، بێکاری دیاردەیەکی هەنوکەیی بارو گوزەرانی هاوڵاتیانی میللەتە دواکەوتوەکانە ((وەك ووڵاتانی ڕۆژهەڵات، باشوری ئەفریقا، خۆرئاوای عەرەبی، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕۆژهەڵاتی دوورو ئاسیا))، تا سنورێك هۆکارەکانیش دیاریکراون، کە بریتین لە : شەڕ و ئاژاوە زۆری دانیشتوان و ململانێی تایەفەگەری و شەڕی ناوخۆ و زەبروزەنگی ئاینی و دواکەوتنی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕۆشنبیری ، نەبوونی پلان و کلێشەسازی ئابوری و...هتد.

دوور نەڕۆین کوردستانیش یەکێکە لەو دەوڵەتە کۆڵۆنیالکراوانەی جیهان کە تاکو ئێستا هیچ شوناسێکی سیاسی و ئابوری سەربەخۆی نیە، هەروەها بە ناشرینترین شێوە مافە مەدەنیەکانی خەڵکانی کوردستان پێشێلدەکرێ و بەبەردەوامیش سوپاخوێناویەکانی تورکیا و عێراق تەراتێنی تیادادەکەن. ئازادیەکانی تاکەکەس و کۆمەڵگە لە بەردەم هەڕەشەی لەناوچوونو سڕینەوەدایە. تیرۆر و جینۆسایدی خەڵکی کوردستان دیاردەیەکی ڕۆژانەیە و بەهێمنی کوردستان کاول دەکرێ و بەتاڵان دەبرێ و هیچ ناوەندێکی ڕاگەیاندنی جیهانیش بە زانستی و ڕەسمی نەیتوانیوە ئەم

---

[18] *The state of world's Refugees –1997-1998 A humanitrian Agenda copy right © -1997 P. 203*

[19] هەمان سەرچاوە ... *P.P-213*

دیاردانه بخاته بەردەست کۆمەڵەی مافی مرۆڤ و UNHCR و هەڵوێستێکی هاوبەش وەربگرن لە هەمبەر ئەم پێشێلکاریە نامرۆڤایەتیانەدا. لەبەر ئەوە گەڕاندنەوەی پەنابەرانی کورد کە ئێستا بۆتە جێی مشتومڕی ناوەندەکانی ڕاگەیاندن و هێزە ڕەگەز پەرست و نەتەوە پەرستەکانی خۆرئاوا، پرۆسەیەکی نامرۆییانەیە و پێشێلکاریەکی ڕاستەوخۆی مافی مرۆڤ و ئازادیە.

ئیتالیەکان دەڵێن :کوردەکان بۆ کوێ بگەڕێنەوە؟ گەڕانەوەی پەنابەرە کوردەکان گەڕانەوەیە بۆ مەنزڵگەی مەرگ و ئاتەشگە خوێناویەکەی دەوڵەتە سەردەستەکانی کوردستان، گەڕاندنەوەیە بۆ هۆبە چۆڵەکانی چاوەڕوانی. بۆ نمونە باشوری کوردستان تا ئێستا لەبەردەم مەترسی و هەرەشەی سوپا چاوەڕوانکراوەکەی ڕژێمی بە عسدان ، لەبەردەم تیرۆر و تۆقاندن و شەڕی ناوخۆدان ، سوپای تورکیاش سالانە ئۆپراسیۆنە سەربازیەکانی خۆی لەم پارچە خاکەدا بەتاڵدەکاتەوە.

یاری شەڕ و ئاشتی حزبە کوردستانیەکانی ئەم هەرێمەش زیاد لە بیست ساڵە بەردەوامە، دواکەوتنی ئابوری و سیاسی و کۆمەلایەتی و ڕۆشنبیری کوردستانیش بۆتە خەسڵەتێکی هەرە دیاری ئەم کۆمەڵگەیە . بەلام ئەم باسە بەو مانایە نایەت، کە چیتر ژیان لە ولاتی بە جێماودا بوونی نی‌یە و پانتایەکانی مەرگ و ڕوبەرەکانی ژیان و خۆشگوزەرانی هاولاتیانی داگیر کردوە. کۆچ لە کوردستان دا دیاردەیەکی سروشتی‌یە و بارودۆخێکی دەرونی‌یە و دونیایەك هەڕەشەی سیاسی و ئابوری و کۆمەلایەتی و ئاینی‌لە پشتەوەیە.

هەروەها دیاردەی پشتگوێخستنی پەنابەران لەلایەن دەوڵەتە پیشەسازیەکانەوە- بە تایبەتی لە لایەن ولاتانی خۆرئاواوە-بۆتە دیاردەیەکی ڕۆژانە و هەنوکە پەنابەرانی گرفتار کردووە. بۆ نمونە : ڕۆژنامەی (The Financial Times) لە (1997/1/12) ڕاگەیاند : ڕەتکردنەوەی پێداویستیە بنەڕەتیەکانی پەنابەران وەك ماڵ و خواردن و پێداویستیە تەندروستی و خزمەتگوزاریەکان دیاردەیەکی ئاشکرای دەوڵەتە پیشەسازیەکانە، بۆ نمونە لە ساڵی (1996) دا لە بەریتانیا حکومەت مافی سەرپەرشتیکردنی پەنابەرانی کشانەوە، ئەمەش بووە هۆی بەرپابوونی خۆپیشاندانێکی بەرفراوان لەو ولاتەدا، بە توندی ڕەخنە و سکالانامەکان پێشکەشی دادگا کرا لە کاتی سەیرکردنی ئەو سکالا نامە یاسایانەدا، پارێزگارێك ووتی : (مەحاڵیەك دەبینمەوە بۆ بڕواکردن بەو وتەیەی پەرلەمان گەیشتۆتە ئەو باوەڕەی کە پەنابەران لێرە بەشێوەیەکی یاسایی بوونیان هەیە، بەم پێیە ناتوانرێت بە شێوەیەکی یاسایی دوور بخرێنەوە لە ولات، پێویستە پشتگوێ بخرێن و لە برساندا کوشکەڵە بکەن، گرفتاری نەخۆشیە کوشندەکان ببن ، هەتا ئەمرن، چونکە هیچ کەسێك نادۆزنەوە پێداویستیە سەرەکیەکانی ژیانیان بۆ دابین بکات .[20]

ڕێگاکانی سەفەر*

ئەو کاتەی سنورەکان دەبنە دەروازەیەکی پڕ ئەستێرە بۆ بەهەشت، ئەو کاتەی ژیان لە وولاتدا دەبێتە دڵە ڕاوکێ و ڕۆتین و دوبارەبوونەوە و مەرگ و مەترسی ، گەنجانی وولات خەونەکانیان ئەدەن بە کۆڵیاندا و هەموو ڕێگەیەك دەگرنە بەر لە پێناو ڕزگار بووندا، بەهەر حاڵ، لێرەدا پێویستە باس لەو ڕێگایانە بکرێت کە بوونەتە دەروازەی سەفەر :

یەکەم :ڕێگەی قاچاخ.

---

[20]*The financial times ,12 Jan.-1997*

* ڕێگاکانی سەفەر، کارێکی مەیدانی خۆم بوو، لە نێوان سنوورەکانی ئێران و تورکیا و یۆنان و چاوپێکەوتن لە تەك قاچاخچیانی نەفەربەر.. لە ساڵی ***1995*** وە بۆ سەرەتای ساڵی ***2000***.

خەڵکانی کوردستان زوربەی ئەو ڕێگا قاچاخانەیان تاقیکردۆتەوە بۆ نمونە ئەو کۆچە بە لێشاوەی کورد کە..

1- لە ئێرانەوەیە بەرەو تورکیا و لەوێوە بەرەو یۆنان و،ماوەیەکی کەم دەمێننەوە ئیش دەکەن ،کەمێك پارە پێکەوە دەنێن وبەرەو کەنارەکانی ئیتالیا دەڕۆن دوابەدوای ئەوە بە قاچاخ دەڕۆن بەرەو ئەوروپای خۆرئاوا، جێی پرسیار و لێکۆڵینەوەیە.

2- ڕێگەی قاچاخی کوردستان - ئێران و لەوێشەوە بەرەو ئازربایجان وسنورەکانی روسیا وئۆکرانیا، دوابەدوای ئەوە گەر لە توانایاندا بێت ئەڕۆن بەرەو وولاٌتانی ئەسکەندەنافیا (ئەم ڕێگەیە زیاتر لە ساڵانی 1991-1994 تاقیکراونەتەوە)

3- ڕێگەی قاچاخی کوردستان - تورکیا لەوێشەوە بەرەو یۆنان و ئیتالیا ودوایش بەرەو ئەوروپای خۆرئاوا (وەك بەریتانیا وهۆڵەندا ونەرویج و سوید وئەڵمانیا... هتد)

کۆچبەرەکان 8000 بۆ 12000 دیناری عێراقی ئەدەن بە قاچاخچیەکان تا بیان گەیەننە تورکیا هەروەهالە تورکیاشەوە15000 بۆ 20000 دیناری تر ئەدەن تا بیان گەیەننە یۆنان. (کرێی نەفەر وەستاوە لەسەر بەرزبوونەوەو دابەزینی دۆلار).

4- ڕێگەی قاچاخی کوردستان - سوریا (بەلاٌم بەهۆی فشاری چاودێر کردنی سەر سنورەکانەوە ئەم ڕێگەیە زۆر کاریگەر نی یە .

5- زۆر جار گەنجانی کوردستان دەچنە ئێران ولەوێ ئیش ئەکەن و کەمێك پارە پێکەوە دەنێن تا بتوانن لەماوەیەکی کەمدا خۆیان بگەیەننە (بەندەر عەباس) لەوێشەوە لە ڕێگەی کەنداوی عەرەبی یەوە وبەقاچاخ خۆیان فڕێ ئەدەنە ناو پاپۆرە بار هەڵگرەکانەوە (پاپۆرە بار هەڵگرەکانی ئیتالیا وهۆڵەندا وئەندەنوسیاوئوستراليا وئەڵمانیا... هتد)یان بەبەلەم خۆیان دەگەیەنە وولاٌتانی کەنداوی عەرەبی .ئەو کوردانە لە ئەمباری ناو پاپۆرەکەدا خۆیان حەشار دەدەن (ماوەی دەریایی نێوان ئێران وئەو وولاٌتانە نزیکەی یەك مانگ بۆ سێ مانگە یان زیاترە ئەو ماوە زۆرەی کە لەناو پاپۆرەکەدا دەمێننەوە، نان وئاو وحەوانەوەیان لەو ئەمبارە سارد وسڕانەدایە،لەبەردەم مەترسی مەرگ وگرتن وبرسێتیدا ،لەئاکامدا ئەگەر شەنسیان هەبێت و نەگیرێن لەناو پاپۆرەکەدا ئەوا بە قاچاخ خۆیان دەگەیەننە ئەو وولاٌتانە و خۆیان ئەدەن بەدەستەوە بەلاٌم 80٪ یان دەگیرین و ڕەوانەی ئێرانیان دەکەنەوە یان لەناو پاپۆرەکەدا لەبرسا دەمرن یان دەستگیر دەکرێن ، زۆر جار کۆچبەرە کوردەکان نازانن پاپۆرەکە بەرەو کوێ دەڕوات وهی چ وولاٌتێکە بەپەلەو بە قاچاخ خۆیان فڕێ دەدەنە ناو پاپۆرەکەوە (جاری وا هەیە پاپۆرەکە ئەڕوات بەرەو هندستان یان ئەندەنوسیا یان وولاٌتانی ئەفریقیا ، ئەمەش بۆ خۆی وونبونێکی یەکجارەکی یەو بەهیچ شێوەیەك ناتوانن لەو وولاٌتە برسیانەوە جارێکی تر بە قاچاخ بڕۆن بەرەو ئەوروپا یان بگەڕێنەوە بۆ کوردستان.)

6- ڕێگەی قاچاخی عێراق - ئوردون

بەهۆی ئەو پەیوەندیە ستراتیژیەی کە لە نێوان عێراق و ئوردوندایە ،هەر لە دوای ساڵی 1991 وە سنورەکانی ئوردون بۆتە دەروازەیەك بۆ کۆچبەرە عێراقیەکان وە لەوێوە بەرەو ناوجەرگەی ئوردون دەڕۆن ، ئەو کۆچبەرانە زۆربەیان عەرەبن بەلاٌم کوردیشیان زۆر تیدایە .

دووەم : ڕێگەی ڕەسمی

تا ئێستاکە کوردستان نەبۆتە دەوڵەت وهیچ شوناسێکی جیهانی و سیاسی سەربەخۆی نییە، لەبەر ئەوە ناکرێ کوردستان بەو دەوڵەتانە ناوزەدە بکرێ کە قەوارەیەکی سیاسیان هەیە وسنوری خۆیان، ئالاٌی خۆیان و شوناسنامەوپەسپۆرتی خۆیان هەیە .کوردستانیش بە هۆی داگیرکردن و پارچە پارچە بوونەوە تا ئێستاکە نەتەوەیەکی

ژێر دەست و چەوساوەیە، کۆمەڵگاکەشی تا ئەوپەڕی داخران داخراوە وکوردیش تا ئێستاکە نەبووەتە خاوەن قەوارەیەکی سیاسی سەربەخۆ و باوەڕ پێکراو لەبەر ئەوە تا ئێستاکە بەهیچ شێوەیەك سەفەر بۆ خەڵکانی کوردستان نەبۆتە دیاردەیەکی ڕەسمی و باوەڕپێکراو لەناوچەکەو لە جیهاندا ،بەهەمان شێوە ئەو ڕێگە بەناو ڕەسمیانەی سەفەر هەر هەمان ڕێگەی قاچاخە بەڵام جیاوازتر ونوێتر و سەلامەترە .زۆر جار باس لەوە دەکرێ کە کورد میللەتێکی هۆشیارو بەئاگایە، بەڵام گەر ئەم هۆشیاریە بگەڕێنینەوە بۆ هۆشیاری کورد بۆ قاچاخ و قاچاخچێتی ،ئەوا ئەتوانین بڵێین :چونکە کورد هەمیشە چەوساوە بووە لەبەر ئەوە هەموو ڕێگەکانی ژیان وخۆدەربازکردنی تاقیکردۆتەوە ،بۆ نمونە کۆمەڵێك گەنجی کوردستان لەسەر سنورەکانی(کوردستان – ئێران) و(ئێران– تورکیا) و(تورکیا – یۆنان) و(یۆنان – ئیتالیا)بونەتە ڕێبەرو چاوساغی ئەو کۆچبەرانە ،شایەنی باسە ئەو کۆچبەرانە تەنها کورد نین بەڵکو تورك وعەرەبیشیان تێدایە ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە کورد پرۆفیسۆرە لە قاچاخچێتیدا وهەموو ڕێگەکانی قاچاخ شارەزایەو سەرکێش وبەتوانایە.بەڵام تۆڕە گەورەکانی قاچاخ و باندە سەرەکیەکانی قاچاخ مافیاکانی تورکیا سەرپەرشتی دەکەن. بەهەر حاڵ بێجگە لەو ڕێگە قاچاخانەی کە باسمان لێوە کردون چەند ڕێگەیەکی بەناو ڕەسمیش دۆزراونەتەوە بۆ کۆچ کردن بۆ نمونە:

- ڕێگەی ڕەسمی (کوردستان – تورکیا)
- ڕێگەی ڕەسمی (ئێران_ ئەوروپا)
- ڕێگەی ڕەسمی (تورکیا –ئەوروپا)
- ڕێگەی ڕەسمی (کوردستان _سوریا _ ئەوروپا)
- ڕێگەی ڕەسمی (ئیتالیا بۆ ئەوروپای خۆرئاوا)
- ڕێگەی ڕەسمی (ئەوروپا بۆ ئەمریکا)

ئەم ڕێگایانە بەناو ڕەسمین ،چونکە هەمووی دەرئەنجامی ئەو فرتوفێڵ و تەڵەکەبازیەی باندەکانی قاچاخە لەگەڵ ناوەندە ڕەسمیە جیهانیەکانی سەفەردا (وەك تورکیا و ئێران وسوریا وئەوروپا بەگشتی.)

بەهەر حاڵ، زارەکی باسکردنی ئەم ڕێگایانە زۆر ئاسانە بەڵام پەنابەری کورد لەو ڕێگایانەدا دووچاری چارەنوسێکی نادیار دەبێتەوە، سوکایەتی پێکردن وگرتن وکوشتن وخنکاندن وبەنکردن ولێدان وبرسێتی و هیلاکی خەسڵەتە هەرە سەرەکیەکانی ئەم ڕێگایانەن، بەناچاری پەناهەندەی کورد ڕازی یە بەو هەموو ئەشکەنجە وسزا دەرونی وجەستەیەی کە ڕووبەڕوی دەبێتەوە ،گەر مافی مرۆڤ لە دوونیادا پەیڕەو بکرێت کۆچبەری کورد هیچ مافێکی نییە وهیچ ناوەند ودەزگایەکی جیهانی وکوردستانی بەرگریان لێ ناکات وپشتگیریان ناکات. بەڵگەش بۆ ئەمە .. زۆر بوون ئەوانەی لەسەر سنوری نێوان (ئێران – تورکیا) بەدەستی جەندرمەکانی تورك گولەباران کران و بە ناشرینترین شێوە کوژران و جەستەکانیان شێوانن ،زۆر بوون ئەوانەی بە ناوی گەریلاکانی (PKK)وە کوژران وپارەیان پێوەرگیرا،زۆر بوون ئەوانەی کە لەبەندیخانەکانی ئێران وتورکیادا لەبەردەم هەڕەشەی مردن و ئەشکەنجە وسوکایەتی پێکردن دابوون،بەڕاستی زۆر بوون ئەوانەی بێ پەروا لە دەریای ئیجەدا خنکان وتەرمەکانیان ئاو بردی،ئەی ئەوانەی لەو ڕێگایانەدا بە هێمنی لە سەرمادا ڕەقبوونەوە وکەس باسی لێوە نەکردن .

خەڵکانێکی زۆر سەر نگوم کران وئێستاش خێزانەکانیان بە تەمایانن، سەروەت وسامانی کورد لە ڕێگەی قاچاخەوە بە تاڵان براو سیاسەت مەدارێکی کورد چرکەی لێوە نەهات.

★ ★

★

وەرزی سەفەر

دەرون و ڕۆحی بێزاری لاوان دەگاتە ئەوپەڕی نامۆبوون و سنورەکان کێومالْ دەکات، لەم وەرزەدا " واتە لەمانگی (3) ی بەهارەوە دەست پیْدەکات تامانگی (9) ، سەرەتای پایز"سالانە بە شێوەیەکی سەیر کۆچ بەرەو مەنزڵگەکانی مەرگ و ڕێگە تاریکەکان ڕێچکە دەگریْ... زۆر لەسەرخۆ شەوانە زیاد لە سەد کەس بەقاچاخ سنورەکانی ئێران و توركیا ئەبەزێنن، ئەو سنورە تاریکانەی بەبیْ دەنگی جەندرمەکان لە هەوڵی دەستگیر کردن و کوشتنی بیانیەکان دان، ئەوانەی بەپانتایی سنورەکاندا بە دوای ماناکانی ژیان دا دەگەڕێن و مەرگ پێشوازیان لیْدەکات. لەم وەرزەدا خەڵکانی کوردستان لە شوێنە گشتی‌یەکان دا " لە مالْ و لە قوتابخانەو زانکۆو دائیرەکان، چاخانەو گازینۆکان دا" ڕۆژانە چەند کاژێرێك دەکەونە مشتومڕێکی گەورەی سەفەرو سەفەر کردنەوە، باس باسی خەرجی و تێچوونی سەفەرە، باسی ڕێگەو شێوازە تازەکانی سەفەر، باسی ئارامی و نا ئارامی سنورەکانە، باسی گرتن و کوشتن و سنورداشی سەر سنورەکانە. ئێمە ناتوانین ئەم دیاردەیە پشتگویْ بخەین، ناکریْ دیوە شاراوەکانی ئەم دیاردەیە نەخەینە ڕوو، لە کاتێك دا بەلێشاو خەڵکانی کوردستان " بە تایبەتی لاوان " لەم وەرزەدا مالْ و حالْی خۆیان ئەفرۆشن و ڕۆحی خۆیان پێشکەشی قاچاخچی و ڕێگەو جەندرمەکان دەکەن. لە کاتێك دا لە " 70% " خەڵکی کوردستان گرفتاری بڕیارێکە لە نێوان سەفەرکردن و مانەوەدا. زۆرجار بانگەشەی ئەوە دەکریْ " بەلام بە نهێنی " کە سیاسەتێکی جیهانی لە پشت هاندانی ئەم کۆچەوەیەو بۆتە پالْپێوەنەرێکی دەرونی و کۆمەلایەتی دیاردەی کۆچ. بەلام ئەکریْ لە ڕووی زانستی‌یەوە ڕاڤەی ئەم سیاسەتە بکەین، لەبەرئەوە پێویستە باس لە چەند وولاتێك بکەین کە گرفتاری ئەم جۆرە پیلانانە بوون، بۆ نموونە ڤێتنام و نیکاراگواو وولاتانی ئەفریقیا، ئەو کاتەی ڤێتنام کەوتە بەر هێرشی ئەمریکی‌یەکان، بە بەردەوامی لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەکانی ئەمریکاوە و بەهۆی بەیاننامەو بلاوکردنەوەکانەوە بانگەشە بۆ ئەوە دەکرا کە ڤێتنام ولاتێکی وێرانەو هیچ مافێکی مەدەنی و مرۆی لەو ولاتەدا بەر قەرار نابێت، تیرۆرو کوشتن هەیە، ئاسایش نی‌یە، ژیان تیایْدا دەکەوێتە بەر هەڕەشەی مەرگ و تیرۆرو نەخۆشی ـ ئەمریکایەکان بە نهێنی چەندین پڕۆژەی سیاسی و ڕۆشنبیری و

کۆمەڵایەتی و ئابوریان دەخستە نێو پلانە ئیستخباراتیەکانی خۆیانەوە بە مەرامی جیاواز جیاواز، دەسەڵاتی جیهانی ئەمریکی لەو کاتەدا تاڕادەیەك جیهانگیر بوو لە ڕووی سەربازی و سیاسی و خۆشگوزەرانی‌یەوە بۆ نمونە لەبری مەرگ لە ڤێتنام دا باس لە ژیان و خۆشگوزەرانی و ئەمریکاو خۆرئاوا دەکرا. لەبری تیرۆرو کوشتن و ڕەشە کوژی ڤێتنام باس لە سەربەستی و ئازادی دەکرا.

ئەکرێ بوترێت خۆرئاوا بە تەواوەتی سودمەندی یەکەمی دیاردەی کۆچە،چونکە :

1–ئەو کۆچەی لە ناوچەکانی خۆرهەڵات و باشوری جیهانەوە دەکرێ بەرەو خۆرئاوا بەڵگەی بوونی سەربەستی وئازادی و خۆشگوزەرانی‌یە لە ئەوروپادا، هەروەها بەڵگەی بێ مانایی ژیان و سەرداری مەرگ و کوشتن و تیرۆرو چەوسانەوە و نەبونی مافی مەدەنی و مرۆیی‌یە لە خۆرهەڵات و باشور.

2–پەنابەر وەك هێزی کاری هەرزان بەکاردێ، بۆ نمونە گەر کرێکارێکی ڕەگەز ئەڵمانی لە ئەڵمانیادا ڕۆژانە بە " 70 " مارك ئیش بکات و هەموو مافێکی مەدەنی و کاری پارێزراو بێت و سەندیکاو بڵندگۆ و نوێنەری خۆی هەبێت و بەرگری لێ بکەن و داواکاری و پرسیارەکانی لەبەرچاو بگیرێت ڕازی نی‌یە بەوەی تەنها فرانکێك داشکێنێت لە موچەکەی خۆی بەڵام پەناهەندە بەکەمترین موچە ڕازی‌یە نەك تەنها " 8 " سەعات ئیش بکات بەڵکە لە توانایی‌دایە " 16 " سەعات ئیش بکات و بە کەمترین موچەش ئاسایی‌یە بەلاشیەوە گەر مافەکانیشی نەپارێزراو بێت، بۆ نمونە گەر لە "50٪" ی مافەکانی پارێزراوبێت ئاسایی‌یە بەلایەوە، لەبەرئەوەی ئەو لە وڵاتێکەوە هاتووە کە هیچ مافێکی مەدەنی و ڕۆشنبیری و سیاسی و ئابوری نەبووە جا مافی کارو ژیان. لەبەرئەوە هەر سەرمایەداران و خاوەن کۆمپانیاو فابریکەکانی جیهان و قاچاخچیەکان سودیان لە پەناهەندەو کۆچبەرەکان وەرگرتووە، وەك هێزی کاری هەرزان و بێکێشەو بێ ماف، ئەمەش بۆ خۆی دەبێتە هاندان و پاڵپێوەنانی خەڵکانی بیانی و کۆچکردنیان بەرەو ناوچەکانی خۆرئاوا.

3) پەنابەر دەبێتە فشارێکی سیاسی گەورەو میدیایەکی بەرهەڵستکار و بۆ دژایەتیکردنی دەسەڵات و حوکمی وڵاتەکەی خۆی ئەم دیاردەیە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەکەوێتە خزمەتی خۆرئاواوە بۆ نمونە پەنابەر دەبێت بە زمانحاڵی کۆمەڵگەکەی خۆی، لە دوورە وڵاتەوە ڕەخنە و پرسیارەکانی ئاڕاستەی کۆمەڵگەکەی دەکات، بەڵام لە هەمبەر ئەمەش دا دەکەوێتە پیاهەڵدان و باس کردنی ئەو خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی‌یەی کە لە خۆرئاوادا هەیە، هەروەها سەربەستی و ئازادی و بوونی مافە مەدەنی و مرۆییەکان لە خۆرئاوادا بەڵگەی دواکەوتن و جەهالەت و فاشیستیەتی دەرەوەی خۆرئاوایە وەك بەهانەیەك لە ناوچەکانی خۆرهەڵات و باشورەوە بە قاچاخ خۆیان دەگەینە وڵاتانی خۆرئاوا.

4) زۆربەی وڵاتانی خۆرئاوا پەنابەر وەك هێزێکی سیاسی باوەڕ پێکراو لە پرۆسەی هەڵبژاردنەکان دا بەکاریان دێنن، بۆ نمونە کاندید کراوێکی خۆرئاوایی لە خۆرئاوا لە توانایی دایە بانگەشەی ئازادی و سەربەستی زیاتر بکات و مافی زیاتر بۆ هاوڵاتیان بخاتە ڕوو، لەم ڕووەشەوە لە توانایی‌دایە جار جار لە پەراوێزدا باسی ڕەوشی خراپی پەنابەران بکات و بە بەزەییەوە لە گوتارێکی‌دا باسیان لێوە بکات بەڵام لە پاڵ ئەمەش دا و بە دیوێکی ترداو لە ڕووی جەماوەرەکەی خۆی‌دا نیگەرانی خۆی دەرئەبڕێ بەوەی کە تاکو ئێستا ڕێگە چارەیەکی شیاو بۆ پەناهەندەو دیاردەی کۆچ نەدۆزراوەتەوە.

5) خۆرئاوا ئەتوانێت پەنابەر لە کارە خزمەتگوزاریەکان دا بەکاربهێنێت " وەك پاکردنەوە و خزمەت کردنی پیرو پەکەوتەکان و خاوێنکردنەوەی شەقام و ماڵ و ڕێگە گشتی‌یەکان،.. هتد " چونکە هاوڵاتیانی ئەسڵی ئەو وڵاتانە زۆر بە دەگمەن ئەو ئیش و کارانەدەکەن، ئەگەر بیشیکەن بە پارەیەکی زۆر دەیکەن، بەڵام پەنابەر لەبەرئەوەی غەریبەو پێویستێکی زۆریشی بە مانەو پارەو حەوانەوە هەیە لە توانایی‌دایە بەکرێیەکی کەم بەناچاری ئەم ئیشانە بکات، ئەم هێزە خزمەتگوزاریەش بە سود و قازانجێکی زۆر دەگەڕێتەوە بۆ دەسەڵات و سەرمایەدارانی خۆرئاوا، بەڵام پەنابەر ناچارە مافی خۆشیەتی کاربکات ((لەوە باشترە دانیشێ و پارەی سۆشیال وەربگرێ)).

★ ★
★

ئافرەت و هەندەران*

لای هەموان ئاشكرایە لەنێو كۆمەڵگەی كوردیدا ئافرەت پەناهەندەیەكی كۆمەڵایەتییەو ئارەزووە خەفەكراوەكانی سەلەفیەتو ئەخلاقیاتی كۆمەڵگەی بۆ ئاڕاستە دەكرێ، ئافرەت هێندەی بونەوەرێكی لاواز لەماناكانی ژیان دوور دەخرێتەوەو ئارەزووەكانی خەفەدەكرێ. بۆ نمونە لەلایەن دەسەڵات وكۆمەڵگەوئاینەوە سەرجەم پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكانی ئافرەت فەرامۆشكراوەو ئارەزووەكانی ژیان و خۆشگوزەرانی و خەون وئیرادەی ئافرەت نەفرەت لێكراوە. واتە بۆ خۆی لەچاوی كۆمەڵگەوە ئافرەت بوونەوەرێكی نەفرینە.

دواجار ئافرەت بەهۆی سانسۆریكۆمەڵایەتیو بێزاریو بێهودەیی و فشاری دەرونییەوە ناچار بەهەرشێوەیەك بێت خۆی و ئارەزوەكانی ڕزگاردەكات - ڕزگاربوونیش مەرجێكی دەرونیكۆمەڵایەتییە بۆخوڵقاندنی ئازادی وسەربەستی. ڕەنگە لەنێو كۆمەڵگەیەكی دواكەوتوی وەك كۆمەڵگەی كوردیدا شتێكی ئاسای بێت هەڵاتن و ڕاكێشانی ئافرەتان بەرەو هەندەران و هەندەرانیش ببێتە خەونێكی هەمیشەیی و هەنوكەیی ئێستا و ئایندەی ئافرەتانی كورد.

بەناچاری كوڕانی هەندەران لە هەوڵی ڕاكێشان و دەستەبەركردنی سەرگوزشتە كۆمەڵایەتییە بەباچووەكانی خۆیاندان بۆ وەیادهێنانەوەی ژیانی ڕابردوو، ئافرەتی كوردیش كەرەستە و كاڵایەكی باشە بۆ ڕازیكردنی پیاوی كورد لە هەندەران، پیاوی كورد بە ناچاری پێویستی بە ئافرەتی كوردە. چونكە ڕۆژهەڵاتیانە بیردەكاتەوەو ڕەفتار دەكات. هەروەها دواجار ئەم پیاوە ناتوانێت لە تەنیای و غوربەتی خۆرئاوادا مافە كۆمەڵایەتیو مەدەنی و ژیاری و دەروونیەكانی خۆی چارەسەر بكات. ئەو پیاوەی لە چاخە تاریكەكانی سەردەمەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەو كلیلی

* ئەم ڕاڤەكردنە، تا سنورێك خەڵكانی ڕۆشنبیر و نوێخواز ناگرێتەوە، بەڵام لە 95٪ كوڕان و كچانی كوردستانی دەگرێتەوە.

هەموو دەرگاکانی خۆشگوزەرانی و بەهەشتی پێیە.ئەو پیاوەی ئاسمانی کلۆم داوە تا پاساریەکان بەسەربەستی نەفڕن، تاکۆترەکان ئازادنەبن، ئەو پیاوەی بۆتە حیکایەتخوانێکی هەمیشەیی و لە ڕابردوودا ئەژی و سەرقاڵی هۆنینەوەی یادەوەریەکانێتی، ئەو پیاوەی تاکە یەك ڕاڤەکردنی هەیە بۆ زەمەن، زەمەن لەلای ئەو دووبارەبوونەوەی ماناکانی ڕابردووە زەمەن لەلای ئەو تاکەیەك چیرۆکە، واتە زەمەن تەنها چیرۆکە کوژراوەکانی خۆیەتی و لەبەردەم ئاگردانی مێژوودا سیاحەتنامەکانی خۆی دەخوێنێتەوە، پیاوی کورد ئەو جەلادە دڵفڕێنەیە کە پریاسکەکەی پڕە لە چەك و تفاقی مێژوو، پڕە لە یاداشتنامە، پڕە لە شەڕو تۆڵەو خوێن و کوشتن، پڕە لە خەنجەرو شمشێرە ژەنگاویەکانیسەدەی ناوەڕاست، پیاوی کورد هەڵگری خوێن و تۆڵە و شەڕانگێزیی‌یە بۆیە ناتوانێت هەناسە پاکەکانی نوێ خوازی و تازەگەری هەڵمژێت، پیاوی کورد لێرەو لەوێ هەر ئەو پیاوەیە، لێرە شانازی بە ڕابردووە ئەکات، شانازی بە دەسەڵات و ئاین و شەڕەنگێزییەوە دەکات، لەوێش لە یادەوەری ئەو ڕۆژانەدا ئەژی کە لە کوردستان دا بەسەری بردوە، دەمارگیری و توندڕەویی لەلای پیاوی کورد گەشتۆتە ئەوپەڕی تامەزرۆبوون، چێژلە مردن ومەرگ دەبینێت، چێژ لە کوشتن و فەرامۆشکردن و ئاوابوونی ئارەزووەکان دەبینێت، چێژ لە چەوسانەوە و چەپاندن دەبینێت لەوەهمی ئیرادەیەکی هەمیشەیدا ئەژی، ئەو وەهمەی لە کوشتنی ئارەزوەکانەوە سەرچاوە دەگرێ، ئەو ئیرادەیەی بنەماکانی دەمارگیری دەینەخشێنێ بەرەو مەرگ و پەراوێز هەنگاو هەڵدێنێ، بەڵام پیاوی کورد بوونەوەرێکی دەستەمۆیە، شارستانی نی‌یەو لە توانایدانی‌یە پرسیارەکانی ئاراستەی کۆمەڵگە و دەسەڵات و کۆنەپەرستی بکات. لەبەر ئەوە هەمیشە کەنارگیرەو لەپەراوێزدا دەگوزەرێ. گەمژەیی‌یە گەر لەو باوەڕەدابین ئیرادەی دەمارگیری هیچ توانا و توانستێکی واقعی نی‌یە بۆ نەخشاندنی جیهانێکی تایبەت، چونکە ئەو جیهانەی ئارەزوەکانی شەڕەنگێزی دەیخوازێ بەدیوێکی تردا هەمان ئەو جیهانەیە کە ئارەزوە خەفەکراوەکانی مرۆڤ دەیخوازێ، بەڵام بەڕەنگێکی دیکەو شێوازێکی دیکە، ئەو جیهانە سەروەریەی ژینگەی دەمارگیری و شەرەنگێزیدەیخوازێ، جیهانێکی پڕ مانایەو بارکراوە بە خۆشگوزەرانی‌یە تایبەتی‌یەکانی ئەو یان وێکچووی وێنەو وێناندنەکانی خۆیەتی، یان لەهەوڵی دروستکردنی ئەو وێنە وەهمیانەدایە، تا لەوێوە دونیای ئارەزوە پیرۆزەکان بنەخشێنێو نەفرەت لە ئێستا و ماناکانی ژیان بکات.

سەرتاپا تاکە کەسی کورد بێ بەشە لە ئیرادەو خەونە فەردیەکانی خۆی، لەبەرئەوە ئاسایی‌یە ئافرەتی کورد لە وەهمی ئەو پاڵەوانە خەیاڵیانەدا بژی کە لە هەندەرانەوە دەگەڕێنەوە بۆ کوردستان، ئافرەتی کورد گرفتاری ئەو پەیوەندیە کۆمەڵایەتی و ئاینی وخزمایەتیانەیە کە خواستی پیاوە شەڕەنگێز و ئەخلاقیەکانی کۆمەڵگەکەیەتی، کە وەك فەرامۆشکراوێك مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت، دواتر لە هەندەرانیش ئافرەت هەربوونەوەرێکی فەرامۆشکراوە و وەك کاڵایەك بۆ بیرخستنەوەی یادەوەریەکان مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت.

زۆرجار پیاوانی پیروپەککەوتەی هەندەران دێنە خوازبێنی کیژانی هەرزەکارو لاو. ئەم دیاردەیەش لەوپەڕی دواکەوتن و جەهالەتەوە سەرچاوە دەگرێ، بۆ خۆی دونیایەك کێشەی کۆمەڵایەتی دەخولقێنێت، چ بۆ خێزان چ بۆ کۆمەڵگە. دواتر ئافرەت دەفرۆشرێ و پیاوانی کوردیش وەك پاڵەوانێکی وەهمی لەم بازاڕی هەڕاجکردنەدا دێن و وەك کەنیزە دەیانکڕن. هەروەها بەهۆی ڕەوکردن و سەفەری کوڕانەوە، سوپایەك لە ئافرەتی بێئیش و کاری کوردستان بێبەش لە هەموو مافێکی مەدەنی بەجێماون و بەدیار گەڕانەوەی ئەو پاڵەوانە وەهمیانەی هەندەرانەوە و پیر دەبن و ژیانی گەنجێتی و خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی لەدەست ئەدەن ((دەسەڵات و کۆمەڵگە و حکومەتیش گوێی خۆیان خەواندووە لەم دیاردەو گرفتە کۆمەڵایەتیانە)).

شتێکی ئاسای‌یە ئارەزووەکانی تاکەکەس لەکوردستان دا هێندەی کۆڵانێکی تاریك بچوك بۆتەوە و پێداویستیە ژیاریەکانی لەداخستنێکی بەردەوام دایە.

دووبارە ئەتوانین بڵێین ئافرەت هەروەك بونەوەرێکی پەراوێز، مەحکومە بە ژیان، ئەو ژیانەی لە ئارەزووە خەفەکراوەکاندا دەبێتە سەرگوزشتە، ئەو ئارەزوانەی لەنێو گەوهەری مرۆڤەکانەوە سەرچاوە دەگرێ و بەنێو

دەهلیزە تاریکەکانی مێژودا دەگوزەرێ، کولتوری شەڕەنگێزی خێڵ بۆ خۆی پێکهاتەی بیروباوەڕێکی پڕ شەرم و حەرام و سزایە، سزا بەخشەو گوناهەکان بە دیوێکی ئاینیدا ئەنەخشێنێ، سڵکردنەوە لە ژیانیش بەشێوەیەك لە شێوەکان تامەزرۆبونی مەرگە و داخرانی ئارەزوەکانەو کلۆم کردنی دەرگاکانەو ڕزینی جەستەو پەرتبونی ڕۆح و ئارەزوەکانە. گەر دوور لە شیکاریە فیزیای وکیمیستیەکانەوە بڕوانینە " مەرگ " و زاراوەی مەرگ ئەوا مەرگ و مەرگ پەرستی بەدیوێکی تردا، خەفەبوونی خرۆشانە دەرونیو جەستەیەکانە، فەرامۆشبونی ئارەزوەکانە، لە دەستدانی ماناکانی ژیانە، دۆشدامانی ژیاری و وێرانبونی فەرهەنگ و زاڵبونی زەمەنە، ئافرەتی کوردیش ئارەزوەکانی ژیانی لە نێو ژووره تاریکەکانی مێژوو عەقڵی خێڵ و ئاین و دابونەریتەکان دا بەسەردەبا. کەواتە تاریکی و خەمۆکی وچەپاندن فەزایەکی نادیاری ئارەزووە فەرامۆشکراوەکانە، لە مێژەوە زەمەن بۆتە پەردە پۆشی ئەو فەزا تاریك و پڕ نهێنیەی کە جەلاد و خوێن و مەرگ و شەڕەنگێزی بونەتە خاوەنی جوانترین ئارەزوو دونیای شتە پیرۆزەکان و دونیای ئارەزووە قەدەغەکراوەکان.

هەڵاتنی خێزانی کورد

هەڵاتنی خێزان و ماڵی کوردی بەڵگەی بە کۆمەڵایەتی بوونەوەی ئەو وەهمە گەورەیەیە کە پانتایەکانی ژیانی داگیر کردووە، بۆ نمونە لەم دووسێ ساڵەی دواییدا خێزان و ماڵی کوردی بە هۆی چەند ڕێکخراوێکەوە خۆیان کۆدەکردەوە بۆ سەفەرێکی هاوشێوە، جا ئیتر ئەم سەفەرە بە ڕەسمی بێت یان بە قاچاخ، کێشەیەك نەبوو، زۆر خێزانی کورد بە ماڵ و منداڵەوە ڕێگەکانی قاچاخ و کوشتن و بەندیخانەکانیان گرتە بەر، زۆر خێزانی کورد کوڕان و کچانی خۆی لە دەریای ئیجەو دەریای ڕەش دا خنکان، زۆر خێزانی کورد کەوتنە بەر شاڵاوی تەعداو دەستی بەدڕەوشتان و خوێنخۆرانی تورکیاو ئێران و مافیاکانی سەر سنور. زۆر خێزانی کورد لە بەندیخانە تاریکەکانی تاراوگەدا ڕزین و مەرگ بووە میوانیان، دونیایەك گەنج لەسەر سنورەکانی تورکیا بە ناشرینترین شێوە کوژران و باسی لەسەر نەکرا. تەرمەکانیشیان لە شاخ و داخە چۆڵەکاندا، لە نێو کێڵگەو مەزراو باخی سێوەکان دا بونە خواردنی تەیرو تورو سەگ و گورگی جەنگەڵەکان... هتد.

ئەو مەرگە چاوەڕوانکراوەی لەسەر سنورەکان داوەتی ئێمە دەکات، هێندەی خەیاڵ و ئەفسانەکانی سەفەر گەورە نیە، خەونی ئەو دیوو سنورەکان زۆر لەوە گەورەترە کە مەرگ ماناکانی ژیانی سەر سنوری داگیرکردووە – لێکۆڵینەوە دەروونناسیە نوێیەکانی جیهان گەشتونەتە ئەو باوەڕەی کە : هەتاوەکو دەسەڵاتی شەڕەنگێزی و مەرگ بەهێز بێت، مرۆڤایەتی دوو بەرامبەر تامەزرۆی ژیان و ماناکانی ژیان و خۆشگوزەرانی دەبێت.

" مارك میللەر " ئەڵێت : زۆر بە سانایی، دیاردەی کۆچ تەنها بڕیارێکی فەردی یەك تاکەکەس نیە بۆ گەشتن بە جوانترین هیواو ئاوات و سەربەستی و خۆشگوزەرانی، بەڵکە ئەم مەسەلەیە زۆر لەوە ئاڵۆزترە و پەیوەستە بە مێژووی پڕ یادەوەری ئەو کەسانەوە، هەروەها پەیوەستیشە بە باوەڕو بۆچون و خێزانەوە؛ پێشتر ئەو دەوڵەتانە پەیوەندیەکی

تەواويان بە نەتەوەكانى ترەوە هەبووە، بەڵگەش بۆ ئەمە ڕێگەو كەناڵەكانى كۆچ و باندەكانى قاچاخ و تۆڕە نێو نەتەوەيەكانى كۆچ كردنە[1] ..

لەم ڕونكردنەوەی " مارك ميللەر " ەوە ئەوەمان بۆ دەرئەكەوێت كە دواجار كۆچ مانايەكى گەورەی كۆمەڵايەتى و دەرونى لە خۆ دەگرێ و سەرجەم پانتايەكانى ژيان دەگرێتەوە، نمونەش بۆ ئەمە كۆڕەوی بە كۆمەڵە، هەر لە سەرەتای شارستانيەتەوە بە هۆی شەڕو ئاژاوەو كەم دەرامەتى و قاتو قڕی و جينۆسايدەوە زۆربەی ميللەتانى جيهان بە بەردەوامى سەرقاڵى كۆچ و ڕەو بوون، بۆ نمونە : شەڕە گەورەكانى مێژوو، داگير كردن و قڕكردنى ميللەتان لەلايەن بابليەكان و ئاشوريەكان و ساسانيەكانەوە، دواتر ئاراميەكانەوە... هەروەها بە هۆی دەسەڵاتى ئيمپراتۆريەتى يۆنان و ڕۆمانەوە خەڵكانێكى زۆر ئاوارە بوون. دواتر بەهۆی بازرگانى كردن بە كۆيلەكانەوە، شالاوێكى ترى كۆچ دەستى پێكرد، گەر دوورنەڕۆين، ئەتوانين باس لەكۆلۆنياليستە بۆلگاریو بەريتانى و ئيسپانى و فەڕەنسى و عوسمانىو ئەڵمانىو ئيتاڵيەكان بكەين، ئەبينين لەوسەردەمەدا بەهۆی داگيركردن و جينۆسايدی ميللەتان وتاڵانكردنى سەروەت وسامانەوە خەڵكانێكى زۆرى ناوچەكانى ڕۆژهەڵات وئەفريقاو باشورى ئەفريقيا كۆچيانكرد بەرەوناوچەكانى ديكە. بەتايبەتى لاوەكان. هەروەها بەهۆی جەنگىجيهانىيەكەم و دووەمەوە خەڵكانێكى زۆری ميللەتانى جيهان بەتايبەتى ئەوروپاو ئاسيا كۆچيان كرد بەرەو ئەمريكاو سەرووی ئەوروپا. جينۆسايدی جولەكەكان لەجەنگى جيهانى دووەم دا بووە هۆی ئەوەی كەجولەكەكانى ناوەڕاستى ئەوروپا بەهەموو جيهان دا بڵاوببنەوەو ئاوارەبن. تاكوئێستاش خێزانە جووەكان پەناهەندەی وڵاتەيەككرتووەكانى ئەمريكاو ئەوروپاوئاسيان .

جەنگى جيهانى دووەم بووە هۆی ئاوارەكردنى " 60 " مليۆن ئەوروپى.

هەروەها بەهۆی زەبروزەنگى ئاينىيەوە، هەرلەسەرەتای شارستانيەتەوە خەڵكانێكى زۆر ئاوارەبوون و ماڵوحاڵى خۆيان جێهێشتووە،ئەو كاتەی ئيسلامەكان ناوچەكانى كوردستان و ئێرانيان داگيركرد، خەڵكانێكى زۆربونە قوربانى سوپای ئيسلام، خەڵكانێكىزۆريش ئاوارەبوون وئاينەكەشيان، كەئاينى زەردەشتىبوو لەناويان بردوو ناوچەكانيان داگيركردن.

هەروەها بەهۆی دەمارگيری و توندڕەوەی ئاينى هندۆسى و سيخ و موسڵمان لەهيندستان، تائێستا نزيكەی " 15 "مليۆن هندی ئاوارەبووە. نمونەی زۆر هەيە لەجيهاندا سەبارەت بەكۆڕەو و كۆچى بەكۆمەڵ.

گەر كەمێك وەرچەرخێين وچەند نمونەيەكىكۆڕەوی كورديش بهێنينەوە ، ئەوا بۆ ئەم لێكۆڵينەوەيەمان سەرچاوەيەكى باش ئەبێت -بۆنموونە: كۆڕەوەكەی شێخ سەعيدی پيران بەرەوناوچەكانى دەرەوەی توركيا، ئەو كۆچە هێمنەی لەكوردستانى توركياوە دەكرێ بەرەو ناوچەكانى سورياو كوردستانى سوريا . كۆڕەو و ياخىبوونەكەی كۆماری " مهاباد " بەرەو توركياو ناوچەكانى ڕووسيا - كۆڕەوەكەی ساڵى " 1974 " ی باشورى كوردستان، كۆڕەوە سێ مليۆنيەكەی ساڵى " 1991 "ی باشووری كوردستان، هەروەها كۆڕەوەكەی "31 "ی ئابى ساڵى " 1996 "......هتد.

بەدەر لەم كۆڕەوە بەكۆمەڵانەش چەند ڕێكخراوێكى بيانى بەهۆی چەند بەهانەيەكى سياسىبێماناوە لە " 31 "یئابى ساڵى 1996دا هەستان بەخڕكردنەوەو كۆكردنەوەی ئەندامان و ستافەكانى خۆيان بە خاووخێزانەوە هەڵيانفڕاندن بەرەو توركيا و لەوێشەوە بەرەو ئەمريكا ڕەوانەيان كردن، كەنزيكەی " 2 " بۆ " 3 " هەزار خێزان بوون ئێستاكەش لە دورگەيەك دا جێگيريان كردوون بە ناوی ((دورگەی گوام))- ئەو ڕێكخراوە بيانيانە بوونە هۆی دروستكردن و خرۆشاندنى حەتميەتى كۆچ و خۆ ڕزگاركردن، ديوی دووەمى ئەم پرۆسەيە ئەوەيە كە : ئەم شێوە كۆچە تەنها خۆ ڕزگاركردن و خۆ دەربازكردن نىيە لە شەڕ وسوپا خوێناويەكەی حكومەتى عێراقى بەڵكە زيندوكردنەوەی ئەو وەهمە سەرتاپا گيرەيە كەبۆتە هێزێكى ئەفسانەيى گەورە بۆ ڕاكێشانى كورد بەرەو هەندەران - هەروەها جێگير كردن و

---

[1] *National Geography Magazine Human migration-mecheal parfit 1998*

خرۆشاندنی ئەو چێژو تامەزرۆبونە گەورەیە کە خێزان و تاکە کەسی کوردی گرفتار کردووە. ئاودیوکردنی " سێ هەزار " خێزان لە وڵاتێکی بچوکی وەك کوردستان، شتێکی ئاسایی نیەو دونیایەك مەرامی سیاسی و کۆمەڵایەتیو دەرونی و ئەنثرۆپۆلۆژی لە پشتەوەیە، بەڵام ئێمەی کوردی سەرسام و حەسرەتبار، سەرگەردان، ماڵ و حاڵی خۆمان جێدێڵین، نەفرەت لە فەرهەنگو رۆشنبیری خۆمان دەکەین. نەفرەت لە خاك و دەسەڵاتی خۆمان دەکەین. هەموو نەفرەتەکانیش هاوتایە لەگەڵ دونیای خۆشگوزەرانو خەونو سەربەستی خۆرئاوادا. ئێمە نەفرەت لە خۆمان دەکەین تا خۆرئاوا جوانترکەین، رەنگین تر کەین، ئەو سحرەی خۆرئاوای داپۆشیووە بۆتە خەیاڵ و فەنتازیایەکی دڵفرێن، دواجار بەهۆی ئەو سیحرەوە خۆرئاوا دەبێتە فیردۆس و بەهەشت، بەڵام بەهشتێکی خەیاڵی، خەیاڵیتر لەو بەهەشتەی کە مرۆڤایەتی لە مێژەوە چاوەڕوانێتی.

پەناهەندەو لێپرسینەوە

پەناهەندە بۆ ڕازیکردنی دەستەی لێپرسینەوە و وەرگرتنی ڕەزامەندی مانەوە وەك پەناهەندەیەکی سیاسی یان مرۆیی لە توانایدایە ببێتە کارخانەیەکی گەورەی دروستکردنی درۆ و ئەفسانەو خەیاڵ، ئەو درۆیەی دەیگەیەنێتە بەهەشت، ئەو درۆیەی ڕزگاری دەکات لە چەرمەسەری و زیندان و مەرگ و ... هتد، بۆ نمونە پەنابەر بە ووردی گرفتاری دوو کێشەی سەرەکی‌یە دروستکردنی ئەفسانە خەیاڵ، هەروەها هۆنینەوەی درۆکان و لەگەڵ بەدەست هێنانی پسوڵەی مانەوە وەك پەناهەندەیەك لەو بەهەشتە خەیاڵی‌یەی هەندەران دا. بۆ ڕۆژهەڵاتیەك هەندەران ئەو خەونە بڕۆنزیەیە کە پاڵەوانەکان تیایدا ئەژین، کە ئارەزووەکان تیایدا دەگاتە ئەوپەڕی چێژو تامەزرۆبوون، ڕۆژئاوا بەهەشتی خواو پەری‌یەکان لەوێدا بە رووتی لە کەنار دەریاکان دا تامەزرۆی باوەشێکی پڕ حەسرەتی ڕۆژهەڵاتی‌یەکانن، سەربەستی لەوێدا گەشتۆتە ئەوپەڕی ئازادی و سەرجەم مافەکانی مرۆڤ تیایدا ئازادەو خواست و ئارەزوەکان دەگاتە مەرامی خۆی، خۆشگوزەرانی لەوێوە سەرچاوە دەگرێ و لەوێ دا ژیان بە ئاسودەگی بەسەردەبرێ، بۆ ڕۆژهەڵاتیەك ئەوروپا خەون و پێکەوەبون و ئازاد بونی ئیرادەو ئازادبونی سێکسی و خۆشگوزەرانی‌یە. لەمێژەوە سەنتەرگەری خۆرئاوا بۆتە بڕی ئەو هێزەی کە لە توانایدایە سەرجەم مرۆڤی کۆمەڵگاکانی دەوروپشی خۆی بەسیحرێکی ئەفسوناوی ڕاکێشێت و تەفەرەیان بات، لەپاڵ ئەمەش دا زیندانەکانی خۆرهەڵات و کولتوری مەرگ و شەڕوشەڕانگێزی و خەفەبونی ئارەزوەکان و فەرامۆشکردنی خەون و ئیرادە، خەساندنی مرۆڤ و تیرۆرکردنی مرۆڤ و شێواندنی جەستەو هەڵکۆڵینی یادەوەری و گەڕان بەدوای یاداشتەکاندا، ژیان لەنێو ڕابردووداو، زاڵ بونی سەلەفیەت بونەتە هێزێکی گەورەی پاڵپێوەنان و ڕاوەدونانی مرۆڤی ڕۆژهەڵاتی و باشوری جیهان بەرەو خۆرئاوا " ئەم بۆچونە نزیکبونەوەیەکی مەیدانی و زانستی‌یە لە بۆچوونەکان میشێل پارڤیت Micheal Parfit "

هەرلەبەر ئەم هۆیەشە هەموو پەناهەندەیەك لە جیهان دا ئەبێتە بوویەکی ئەفسانەساز بۆ خەڵقکردنی دوونیایەك ئەفسانە وخەیاڵ، بەوەی کە ئەوێندەر، واتە وڵاتی بەجێماو " نیشتمانی دایك " زیندانێکی گەورە بوو، ئارەزوەکانی من و هاوڕێکانمی تیادا فەرامۆشکرا، گەر زۆر ووردترو کۆمەڵایەتی ئەو وەڵامدانەوە خەیاڵیانەی پەناهەندەیەك ڕاڤە بکەین ئەوا پێویست بەوە دەکات ئەوە بخەینە ڕوو کە پەناهەندەکان کەیسی جۆراوجۆر پێشکەش دەکەن بۆ ڕازیکردنی لێکۆڵەرەوەو دەستەی چاودێرانی پەنابەران:

– لەوێ ماڵ و منداڵیان کوشتوومو ئێستاکەش خۆم بەتەنها لەتاو ئەوەی نەکوژرێم ڕام کردووە بۆئێرە.

– لەوێ سەر بەڕێکخراوی فلان بووم" زۆر جار ڕێکخراوە کۆمۆنیستەکان باس دەکرێ " کەسێکی چالاکی سیاسی بووم، دژایەتی ئیسلام وسەلەفیەتم دەکرد، دواجار هەڕەشەیان لێکردم و فەتوای کوشتنیان دام، منیش بە پەلە پەل بڕێك پارەم پەیدا کردوو بە قاچاغ ڕام کرد بۆ ئێرە.

- لەوێندەر حەزم لە کچێ کردوو " بەپێچەوانەشەوە " زۆر عاشقی یەکتر بووین، دونیایەك تکاو ڕجامان کرد تا ماڵی کچەمان ڕازی کرد بەڵام هەر هێنام و ماڵە مام و خاڵی کچە هەڕەشەیان لێکردم و لەتاوا کچەکەم شاردەوە و ڕام کرد بۆ ئێرە.
- دوژمنارم، بەهۆی چەند کێشەو گرفتێکی کۆمەڵایەتی‌یەوە ڕام کردوە بۆ ئێرە، بگەڕێمەوە دەمکوژن.
- لەتاو حزبی فلان ڕام کردوە بۆ ئێرە گەر بەردەستیان بکەوین بەناشرینترین شێوە تیرۆرمان دەکەن و ڕیسوامان ئەکەن.
- من مەسیحیم لەتاو ئیسلامیە توندڕەوەکان ڕام کردووە، لە وڵاتی ئێمە ئیسلامەکان چارەی مەسیحیەکانیان ناوێ و بە خوێنی سەریان تینون. لەتاو تیرۆر و کوشتن ڕام کردووە.
- لەوێ حەزم لە کچێکی مەسیحی کرد، بەڵام ماڵەوە ڕازی نەبوون و ئاینەکەشمان ڕێگە بەم پەیوەندی‌یەی ئێمە نادات، بەڵام من زۆرم خۆش ئەویست لەتاوا ڕام کرد بۆ ئەوەی هەردووکمان نەکوژن و بەفریادی ئەویش بکەوم و ڕایکێشم و ڕزگاری بکەم.
- من نوسەرم ڕۆژانە لە ڕۆژنامەی فلان گوتارم ئەنوسی زیاتر دژایەتی بیروباوەڕی ئیسلامیەکانم دەکرد، دواجار ئیسلامیەکان بەمەیان زانی کەوتنە هەڕەشە و گوڕەشە و فەتوا دەرکردن، نامەیەکیان هەڵدایە ماڵمانەوە " یان ڕاستە، یان درۆیە " دوای هەموو ڕۆژێ بەسەیارە دوام ئەکەوتن، بۆ ئەوەی بمکوژن، جارێك تەقەیان لێکردم بەڵام بەرنەکەوتم، منیش بەپەلە خۆم گەیاندە پۆلیس، پۆلیس ووتی ئێمە گرنتی ژیانت ناکەین، بۆ خۆت چی بەباش دەزانیت بیکە منیش لەتاو ژیانی خۆم و خێزانەکەم بە قاچاغ ڕام کرد بۆ تورکیا و لەوێشەوە گەشتمە ئێرە.
- ئیسلامیەکان بۆمبی مۆلۆتۆفیان هەڵداوەتە ماڵمانەوە، براکەم کوژراوە و دایکم کوژراو کەسم نەماوە، ئەوکات من لەماڵ نەبووم، منیش بەپەلە خۆم کۆکردەوە و بەقاچاغ هاتم بۆ ئێرە.
- سەیارەیەکی بێ ڕەقەم تەقەی لێ کردم.
- حزبی فلان هەڵیان کوتایە سەر ماڵەکەمان ماڵەکەیان سوتانین، ئێمەش ئاوارەبووین و خەڵك خێری پێ دەکردین، لەتاوا بە قاچاغ ڕامان کردوە بۆ ئێرە.
- من خەڵکی هەڵەبجەم و هەموو کەسوکارو خێزانم بەرکیمیاوی کەوتن و مردن ئێستاکە هەر خۆم ماوم، ڕام کردووە بۆ ئێرە بۆ ئەوەی بژیم و نەکوژرێم.
- من خەڵکی جەزائیرم ئیسلامیەکان کەسکوکاریان سەربڕیوەو هەر خۆم ڕزگارم بووە، لەتاو تیرۆر و کوشتن ڕام کردووە.
- من خەڵکی ئەفریقیام لە وڵاتی فلان لە تاو شەڕ و شۆڕ و ڕەگەز پەرستی " ئاپار تاید " ڕامکردووە بۆ ئێرە .
- من خەڵکی پاکستانم، من سەرباز بووم لە کشمیر لەتاو شەڕو کوشتار و مەرگ ڕام کردوە بۆ ئێرە
- من خەڵکی میسرم لەتاو ئیسلامیەکان ڕام کردووە.
- من خەڵکی کوردستانم لەتاو شەڕی یەکێتی و پارتی ڕام کردووە، من یەکێتی بووم پارتی‌یەکان ئەیانەوێت بم کوژن، یان من پارتیم یەکێتیەکان ئەیانەوێت بم کوژن لەتاوا هاتووم بۆ ئەم بەهەشتە.
- من خەڵکی کەرکوکم و ئاوارە بووم حکومەتی عیراق دەریکردوین و لە کوردستانیش دا براکوژیە ... هتد .

ئەمەو چەندین ئەفسانەو خەیاڵی جۆراوجۆر کە پەناهەندەکان وەك بوویەکی ئەفسانەیی هەڵئەسن بە دروستکردن و هۆنینەوەی ئەو ڕووداوە خەیاڵیانە بۆ ئەوەی پسولەی ژیان و پەناهەندەیی سیاسیان پێ ببەخشرێ، ئەتوانین مانای هەموو ئەو گازندەو ئەفسانانەی کە پەناهەندەیەك لە خۆرئاوا دروستی دەکات بۆ ئەوەی " لجوئی سیاسی یان مرۆیی

بدەنێ " لەم ڕستە پڕ مانایەدا کۆکەینەوە ئەویش بریتی‌یە لە " ئێمە لەتاو مەرگ و شەڕانگێزی‌و تیرۆرو زیندان ڕامان کردووە بۆ ئەم بەهەشتە خۆش و ئاسودەیە کە مافی مرۆڤ و ئازادیەکی ڕاستەقینە هەیە " بەڵام بە مانا دەرونیەکەی واتە " من ئارەزوەکانم خەفە بووە هیچ تام و چێژێ لە ژیان نابینم و لەلای ئێمە سێکس نی‌یە، پێکەوە بوون نی‌یە، ماچ نی‌یە، ڕوتبونەوە نی‌یە، ئازادی نی‌یە، دەوڵەمەندبوون نی‌یە، خۆشی‌نی‌یە، ئاسودەگی نی‌یە. لەگەڵ کچێک دا ناتوانم دانیشم، بەڵام لێرە ئارەزوەکان دەگەنە ترۆپك، خەونەکان دێنە دی، سێکس هەیە، سەربەستی هەیە، ئازادی هەیە، ڕوتبوونەوە هەیە، کەس حەقی کەسی نی‌یە، تیاترۆخانە هەیە دیسکۆ هەیە، بیرە هەیە، کەس حەقی کەسی نی‌یە، ئێرە بەهەشتە و پەریەکان بە ڕووتی لە کاسەی شەرابی ئێوارەیەك دا ئەتخۆنەوە، ماناکانی ژیان و بەئەنجام گەیاندنی ئارەزوەکان مافێکی ڕەوای هەموو مرۆڤێکە" بەڵام خۆرئاوا بە هۆی وەهمەکانی خۆشگوزەرانی و دەوڵەمەندبوونەوە بۆتە بەهەشتێکی خەیاڵی بۆ ڕۆژهەڵاتیەکان، وەك کورد و عەرەب و تورك و پاکستانی و ئەفغانی و ئەفریقی و ئێرانی و... هتد.

چاوەڕوانی لەکامپەکاندا

کەمپ بۆخۆی پەناگەیەکی لەبارە بۆ هۆنینەوەی یادەوەری‌یەکان، ماڵێکە بۆ چاوەڕوانی، شەقامێکە بۆپیاسە، بینایەکی گەورەیە بۆنوسینەوەی مێژوو سەرگوزشتەو یاداشتەکان،، چاوەڕوانی دەبێتە پانتای‌یەکی‌گەورەی خەیاڵ و ئەفسانەکان بەرهەم دێنێت، ئەوخەیاڵەی لەچاوەڕوانی‌دا دونیای سەرسامی بڕیارە چاوەڕوانکراو و چاوەڕواننەکراوەکان ڕاڤەدەکات، لەتوانایی‌دایە ببێتە زیندانێکی گەورەو، زیندانێکی خاڵی، خواردن و خەوو حەوانەوە سێ خەسڵەتی بنەڕەتی کەمپەکانە، ماوەی چاوەڕوانی لەمانگێکەوە بۆدووساڵ دەخایەنێت، پەناهەندەکان چاوەڕوانی بڕیارێکی یاسایی‌دەکەن بۆ ئەوەی پسوڵەی پەناهەندەی سیاسی یان مرۆییان پێ‌ببەخشن، ئەم چاوەڕوانی‌یە دەبێتە دونیای سەرمەست و خوماری پەناهەندەکانی جیهان لەخۆرئاوا، ئەفسانەی چاوەڕوانی‌ڕزگاربوون لەنێو زۆربەی میللەتاندا و لەبیروباوەڕی مرۆڤەکان دا پانتای‌یەکی گەورەی داگیرکردوە و بۆتە وەهمێکی گەورەو پنتە شاراوەکانی بیرکردنەوەو خەیاڵی داگیرکردووە بۆ نمونە هەر لەمێژەوە مرۆڤایەتی چاوەڕوانی ڕزگاربوون و وفریادڕەسێکە تا ڕزگاریان بکات لەناخۆشی و چەرمەسەری‌یەکانی دونیاو بیان بات بەرەو مەملەکەتە ئەفسونای‌یەکانی خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی، ڕۆژهەڵاتیەك بە کورد و عەرەب و فارس و تورك و ئەفریقی‌یەوە ، لەبەرئەوەی پابەندن بەدونیای ڕۆح وئاینەوەو لەسروتێکی سەرتاپاگیری بیروباوەڕە ئەفسانەیەکان دا ئەژین، لەتوانایان دایە تائەوپەڕی بێداری چاوەڕوانی ڕزگاربوون و فریاد ڕەسەکان بن. وەزۆربەی پەناهەندەکانی خۆرئاواش ڕۆژهەڵاتی و باشورین لەبەرئەوە جێ‌ی سەرسوڕمان نی‌یە کە ئەم میللەتانە کاتێ ئاوارەی وڵاتان دەبن لەتوانایان دایە بەئەندازەیەکی ئەفسانەیی لەکەمپەکان دا چاوەڕێی ڕزگاربوون و بڕیارێکی یاسایی بن بۆئەوەی پسوڵەی ژیان وخۆشگوزەرانیان پێ ببەخشن . هەرلەبەر ئەم هۆیەشە کەپەناهەندە بەناچاری وەك بوویەکی خەیاڵی و ئەفسانەساز دوونیایەك درۆوسەرگوزشتەو بیرەوەری لەکاتی چاوپێکەوتن دا ئەنەخشێنێت و باسیان لێوەدەکات وبەرگری لەخۆی دەکات، دواجار لەکەمپەکاندا ئەفسانەی چاوەڕوانی ئەو بەهەشتە بەڵێن پی‌دراوە پەناهەندەکان لەسروتێکی کۆمەڵایەتی‌دا کۆدەکاتەوە و وەهم و خەیاڵەکانیان پێ‌دەبەخشێ– ناچار پەناهەندەش هەر بەدەم چاوەڕوانی‌یەوە سەرگوزشتەو بیرەوەری‌یەکانی خۆی دەهۆنێتەوە و لەسەر خامەیەکی ڕەشکراوە

دەینێرێتەوە بۆ هاوەڵان و کەس وکاری خۆی کە ئەوانیش لەکەمپێکی دەرەجە دوویووڵات دا چاوەڕوانیکوڕە پاڵەوانەکانیانن تابینە پەناهەندە و بڕێك پارەو یادگاریان بۆ بنێرنەوە .

ئەو وەهم و خەیاڵەی کە پەناهەندەیەك لەکەمپەکاندا دووچاری دەبێ زۆر لەوە گەورەترە کەبتوانێت کۆنترۆڵی بارودۆخی دەرونی خۆی بکات و.. ئەو خەمۆکیو بێزاری و ناڕەحەتییەی توشی پەنابەر ئەبێت بۆتە هۆی ئەوەی زۆر لەو پەنابەرانە توشی جۆرەها نەخۆشی دەرونی ببن یان بەناچاری گرفتاری ئەوەدەبێ کەبەبەردەوامیلەبیرەوەری و سەرگوزشتەکانی رابردوودا بژی و یادیان کاتەوە .

بەشی حەوتەم

پانۆرامای سەفەر و مەرگ و پەنابەری

- لایەنە خراپەکانی کۆچ.
- لایەنە باشەکانی کۆچ .
- دیوە تاریکەکانی دەسەڵات.
- ڕێگە چارە .
- پانۆرامای سەفەر و مەرگو پەنابەری

لایەنە خراپەکانی کۆچ

1) ئەوانەی کۆچ ئەکەن تەمەنیان لە " 15 بۆ 35 " ساڵ دایە کەواتە لاوان و نەوە نوێکان کۆچ ئەکەن، واتە کوردستان دەبێتە وولاتی پیرو منالٚ و ژن ، گەنجی تیا نامێنێت " گەروا بڕوات ".

2) کۆچ بۆتە هۆی دروست بوونی چەندین کێشەی کۆمەڵایەتی " وەك تێکچوونی شیرازەی کۆمەڵایەتی، گەڕانەوە بۆ ڕابردوو، زاڵ بوونی کۆنەپەرستی، تاریك بوونی ئایندە، چاوەڕێ کردنێکی بێمانا، هەڵوەشاندنەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگە بە تایبەتی لاوان و نەوە نوێکان".

3) لە " 90٪ " ی ئەوانەی کۆچ ئەکەن کوڕن " یان نێرینەن " ئەوەی ماویشەتەوە هەر بە تەمای سەفەرە، لەبەرئەوە سوپایەك لە ئافرەتی گەنج لە کوردستان دا بەجێماون، ئەمەش بۆ خۆی بۆتە گرفتێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری بۆ کوردستان، چونکە کورد کۆنە پەرست و داخراوە، لەوە تێناگات کە ئافرەت بونەوەرێکی جیاواز نیە لەپیاوو لە توانای دایە ببێتە بەدیلێکی تری کۆمەڵایەتی، بەهەر حاڵ تابێ ڕێژەی ئافرەت لەکوردستاندا زیاددەکات ، هەروەها کوردستان کۆمەڵگەیەکی مەدەنی و دیموکراتی نیە لەبەر ئەوە تابێ ئافرەت لەزیندانەکانی خێزان و کۆمەڵگەدا ڕۆژگارێکی تاریك چاوەڕوانێتی ـ ئەمەش بۆخۆی دیاردەیەکە بۆئاشکرا بوونی سەرووسیمای ستەمکاری کۆمەڵگەی کوردی و دەسەڵاتی کوردی.

4) کێشەی ئەو خەڵکەی بەجێماوە لە کوردستان دا کە چاوەڕێی فریاد ڕەس و ڕزگارکەرێکە لەوێیەوە پەلی ڕاکێشێ و ڕزگاری کات لە تاریکی و بێزاری و بێهودەبوون، ئەوەی ئێستا بەجێماوە لە چاوەڕوانی دایە و گەیشتۆتە قۆناغێکی باڵای بێزاری و بێهودە بوون ، چونکە کەس نیە لەکوردستان دا هاوڕێ و ئازیزو هاودەم و کەسوکاری نزیکی نەڕۆیشتبێت، ئەمەش بۆتە هۆی دروست بوونی بۆشاییەکی گەورەی کۆمەڵایەتی و دەرونی بۆ خەڵکانی کوردستان،دابڕان و کۆچ و نەگەڕانەوە بۆتە هۆی دروستکردنی بارودۆخێکی ناهەمواری دەرونی و کۆمەڵایەتی بۆ کەسی بەجێماو و بۆ کەسی ڕۆیشتوو " دابڕاو ".

5) تێکچوونی باری دەرونی هاوڵاتیان و نەوە نوێکان، بەرزبوونەوەی ڕیژەی نەخۆشیە دەرونیەکان لە کوردستان دا" وەك خەمۆکی و بێزاری و بێهودەبونی کۆمەڵایەتی و هیستریا و شیزۆفرینیاو سۆز بۆ ڕابردوو " حنين الى الماضي "و تێکچوونی سیستمی یادەوەری.. هتد ".

6)دابەزینی ڕادەی پێشکەوتنی کۆمەڵگە، چونکە نەوە نوێکان کۆچ ئەکەن.

7)کۆچی بەلێشاو ڕێخۆشکردنە بۆ کۆنەپەرستی و سەلەفیەت.

8)کۆچ هۆیەکە بۆ دابڕانی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و کولتوری "گەر ئێمەی کورد بە بەردەوامی لە پچرانی ئەو پەیوەندیەدابین کە لە نێوان کوردستان و پەناهەندەکانی ئەوێدایە ئەوا ئایندەیەکی تاریکتر چاوەڕێمانە".

9)کۆچ هۆیەکە بۆ گەورە بوونی وەهم " وەهمی کۆمەڵایەتی و شوناس و وەهمی خۆشگوزەرانی هەروەها هۆیەکیشە بۆ دروستبوونی بێزاری بەرامبەر خاك و کولتور و ڕۆشنبیری و کۆمەڵگەو نەتەوە و پێشکەوتن و شارستانیەت"

10) وا بڕوات کوردستان دەبێتە وێستگەیەکی خاڵی بۆ سیاسەت و ڕۆشنبیری و هونەرو ڕوناکبیری و پێشکەوتن، بەڵام دەبێتە شەمەندەفەرێکی پڕ بۆ سەفەرو کۆچ، هەروەها دەبێتە لەوەرگەیەکی ڕەخساو بۆ لەوەڕاندنی کۆنە پەرستی و بیروباوەڕی نەوەکانی پێشوو.

11)پەناهەندەکانیش بەهەمان شێوە دووچاری قۆناغێکی ئاڵۆز دەبن لە خۆرئاوا" چونکە لە کۆمەڵگەیەکی داخراووەوە دەڕۆن بۆ کۆمەڵگەیەکی کراوە گرفتاری پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان دەبنەوە، هەروەها گرفتاری "زواج" دەبن، ژن هێنان و شوکردن و کێشەی سێکسی پێکەوەبوون و دابڕان، وای لێدێ ئافرەتی کورد لە کوردستان وەك " هیندی و بنگلادیشی " بە وێنەی فۆتۆی ئەو پیاوانە شوبکات کە لە هەندەرانەوە ناتوانن بگەڕێنەوە.

12)ئەو ئافرەتە پەناهەندە کوردانەی ئەوێ دووچاری چەندین کێشەی کۆمەڵایەتی و دەرونی بونەتەوە بە هۆی پیاوانی کۆنەپەرستی کوردەوە لەوێ، زۆرجار پیاوانی ئەوێ هەر ئەو پیاوە بە زەبرو زەنگ و سالارەن کە باوەڕی بە فەرهەنگی نوێ و شارستانی نوێ نیە، هەموو مافێك بۆ خۆی بەڕەوا دەبینێ، بەڵام هیچ مافێکی مەدەنی و شارستانی بۆ ئافرەتان بەڕەوا نابینێ، ئەو پیاوەی لە کولتوری مەرگ و کۆمەڵگەیەکی داخراوەوە هاتووە لەو قۆناغە پێشکەوتووەی خۆرئاوا تێناگات، بەهەرحاڵ پەناهەندەی کورد بە ناچاری دەکەوێتە بەردەم مۆدێلە نوێکانی ژیان و فەرهەنگی

خۆرئاواوەوە، گەر هەموو ژیانیشی تەرخان بکات بۆ تێگەیشتن لە خۆرئاوا ناتوانێت لە خۆرئاوا تێبگات بەڵام ئەتوانێت ژیانی تیادا بگوزەرێنێ.

13)عەقڵەکانی کوردستان کۆچ ئەکەن، تا ئێستاکە چەندین مامۆستاو پرۆفیسۆری زانکۆ کۆچیان کردووە بەرەو خۆرئاوا هەروەها تا ئێستاکە چەندین وێنەکێش و پەیکەرسازی بە تواناو مۆسیقی بەتوانا و ئەکادیمیەکان کۆچیان کردووە، ئەمەش بۆ خۆی گرفتێکی گەورەیە لەبەردەم پێشکەوتنی شارستانیەتدا.

14) بەهۆی ئەم کۆچ و سەفەرە قاچاخەوە لایەکی داهاتی کوردستان دەکەوێتە ژێر دەستی قاچاخچی و باندەکانی قاچاخەوە، ئەمەش لە ڕووی ئابوریەوە گرفتێکی گەورەی دارایی ئەخوڵقێنێ بۆ کوردستان، واتە بەتاڵانبردنی داهاتی کوردستان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، بەربەستێکە لەبەردەم پێشکەوتنی ئابوری و پرۆژە نوێکاندا.

لایەنە باشەکانی کۆچ

1)کۆچ کردنەوەی دەرگایەکە بە ڕووی جیهان دا، سەردەمانێکە ئەم دەرگایە بە ڕووی کوردستان دا داخراوە.

2)پەناهەندەی کورد دەبێتە هێزێکی سیاسی و ڕۆشنبیری و کولتوری بۆ داکۆکیکردن لە مافە ڕەواکانی کورد لە ڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتی، لە تواناشیان دایە بە شێوەیەکی کاریگەر کاربکەنە سەر جیهان و هەروەها لە تواناشیان دایە ڕەخنەی توندو هاوچەرخانە بگرن لە دەسەلات و هێزی کوردی، کەواتە پەناهەندە بۆ خۆی لە توانای دایە ببێتە پارسەنگێکی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی، ئەگەر بە شێوەیەکی زانستی و هاوچەرخانە بڕواننە مەسەلەکان.

3)لە ڕووی ئابوریەوە، لەبەرئەوەی ئاستی ئابووری کوردستان زۆر نزمە، لە خۆرئاواشدا ئیشی باش و کرێی باش هەیە، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوی کە پەناهەندە بتوانێ لە ماوەیەکی کەم دا بڕێك پارە پێکەوە بنێت و ئاستی داهاتی ساڵانەی خۆی و خێزانەکەی بەرز بکاتەوە و بڕێك پارەو موڵك و ماڵ بنێرێتەوە بۆ کوردستان، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئاستی (دینار) لە چاو دراوە جیهانی‌یەکان دا لە ئاستێکی زۆر نزم دایە، لەبەرئەوە ئەو بڕە پارە کەمەی کە پاشەکەوت دەکرێ لە هەندەران بە هۆی بەکاربردنی هێزی کاری هەرزانی خۆیانەوە کاریگەریەکی ئەوتۆی هەیە لەسەر ئابوری و گوزەران و بژێوی ژیانی خۆی لەوێ و خێزان و کەسوکارەکەی لێرە، بەڵام زۆر بەداخەوە تائێستاکە نەتوانراوە بە شێوەیەکی پراکتیکی سود لەم گۆڕانکاری‌یە وەربگرێت، واتە نەتوانراوە وەك وڵاتانی دیکەی جیهان " وەك ڤێتنام و چین و وڵاتانی عەرەبی و ئەمریکای لاتین... هتد " بەشێوەیەکی زانستی ئەو دراوە قورسە بخرێتە گەر بۆ سود وەرگرتن لێی لە بواری پێشکەوتنی ئابوری و تەنکۆلۆژی و زانستی و کۆمەڵایەتی‌دا، ئەو دراوە قورسە " واتە دۆلار و مارك لە پێناو بە قاچاخبردنی خزم و کەسوکاری خۆیان دایە، واتە هەموو هەوڵە مادییەکانی ئەوێ بۆ چۆڵ کردنی کوردستانەو هەوڵێکە لە پێناو ڕزگاربوون دا".

4) لە ڕووی ڕۆشنبیری و شارستانیەوە " خۆرئاوا بۆ کوردێکیکڵۆم دراو جیهانی ئارەزوەکانە، جیهانی ڕۆشنبیری و ئازادی و ماف و مەدەنیەتە، مۆدرێنتی خۆرئاوا بە شێوەیەکی زۆر کاریگەر گەردوونگەرای ماناکانی ژیان، بژێوی و بیرکردنەوە و مەدەنیەت دەکات،بۆ خۆی جیهانێکی تازەی شارستانی‌یەو قۆناغێکی پێشکەوتوو لیبرال ژیان بەڕێوە دەبات، پەناهەندەی کورد بیەوێت و نەیەوێت دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەم کولتورەوە کە زادەی کۆمەڵگەیەکی کراوەو لیبراڵە، ئەمەش بۆ خۆی دونیاکە بۆ بە خۆرایی بەخشینی مافی مەدەنی و مرۆی و ئازادی کۆمەڵایەتی و ئازادی تاکە

کەس، دووەم هەڵگری ئەم مافانە پەناهەندەکانن، لە ڕووی کۆمەڵایەتی‌یەوە پەناهەندە هێدی هێدی دەکەوێتە ژێر کاریگەری ژیانی مەدەنی و مۆدرێنی خۆرئاواوە ئەمەش بۆ خۆی دەبێتە هۆی ئەوەی پەناهەندەی کورد بە شێوەیەکی دیکە بیر بکاتەوە و ببێتە هەڵگری ڕۆشنبیریەکی دیکەو کراوەتر، هەروەها کراوەتر بڕوانێتە ژیان و شارستەنیەت و ئاین و زانست، تا سنورێك ئازادانە بیر بکاتەوە و بڕیار بدات... هتد.

5) لە ڕووی دەرونی و کۆمەڵایەتی‌یەوە :

کورد بونەوەرێکی هەراسان و بێزارو فەرامۆشکراوە و تا ئەوپەڕی خەفە بوون دەروونی خەفە بووە و گەشتۆتە قۆناغێکی گەورەی شەڕانگێزی " لە بەشی یەکەم و دووەم دا باسی لێوە کراوە "، لە ڕووی کۆمەڵایەتیشەوە پەناهەندەی کورد زادەی کۆمەڵگەیەکی باوکسالاری ئاینی‌یەو هەڵگری ئەخلاقیاتی باوی کۆمەڵایەتی و مێگەلە. ئەو سانسۆرو ئەشکەنجە دەرونی و چەپاندنە سێکسی‌یەی لەسەر تاکە کەسی کورد هەبووە، وای کردووە پەناهەندە ببێتە هەڵگری کولتورێکی پڕ لە مەرگ و چەپاندن و خەساندن ، لەبەرئەوە خۆرئاوا ئەو دەروازە ڕوناکەیە کە ئایندەی لێوەوە دیارەو دەروونی هەراسانی کورد تا ڕادەیەك دەگاتە ئارامبونەوەیەکی خەمۆك، هەروەها لە ڕووی کۆمەڵایەتیشەوە پەناهەندە بە ناچاری دەکەوێتە ژێر کاریگەری مۆدێلەکانی ژیانی خۆرئاواوە کە ماناکانی ژیان بەڕەنگێکی تر ئەدرەوشێنەوە.

6) پەناهەندە لە ڕووی سیاسی‌یەوە ئازادە .

7) پرۆسەی خزمەتگوزاری و خۆشگوزەرانی خۆرئاوا، بە شێوەیەکی کاریگەر کاردەکەنە سەر ژیان و بیرکردنەوە و ئەخلاقیاتی پەناهەندە، ئەمەش تا سنورێك کاردەکاتە سەر ئاستی ڕۆشنبیری و هۆشیارییان، بەهەر حاڵ بەناچاری پەناهەندە دەکەوێتە ژێر کاریگەری کولتور و شارستانیەتی خۆرئاواوە.

* *

*

دیوە تاریکەکانی دەسەڵات

دەسەڵات لەدەوڵەتە دواکەوتوەکانی جیهاندا ڕووبەڕووی دوو قەیرانی گەورە بۆتەوە یەکەمیان: ئەمبارەکانی خەون و ئارەزوو ئیرادەی مرۆڤ لە جبەخانەیەکی سەربازی‌دا، دووەم پارێزگاری کردن لەو دونیاپیرۆزو پەنهانەی کە بڕێك وەهم و خەیاڵ دەوری داوە. دەسەڵات خۆی بۆ خۆی بوویەکی ئەفسانەسازەو لە هەوڵی داگیرکردنی پانتایەکان دایە،... گەر ئەم هەولانە لە پنتە تاریکە کانی کۆنە پەرستی‌یەوە سەرچاوەبگرێت، یان لە ئەفسانە هاوچەرخەکانی نوێ گەری‌یەوە سەرچاوەبگرێ دەسەڵات هەر دەسەڵاتە بەڵام هەر دەسەڵاتەو بە شێوازی خۆی دەبێتە هەڵگری مۆدێلەکان.

کۆمەڵگەی عێراق بە کورد و عەرەب و کەمەنەتەوایەتیەکانەوە لە ژێرڕکێفی دەسەڵاتی دیکتاتورێکی سەیری ئەم سەردەمەدا بوون تا ئێستاکەش لە ((80٪)) ئەو خەڵکە لە ژێر چەپۆکی ئەو دەسەڵاتە سەرتاپاگیرەی‌ئەو کاتەدان، ئەو دەسەڵاتە زۆربەی پانتاییی‌یە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریەکانی داگیرکردبوو هێزی لەڕادە بەدەری ئەو دەسەڵاتە زۆر کاریگەرانە خۆی هاویشتبووە نێو کۆمەڵگە و دەزگا پەروەردەیی و ڕۆشنبیریەکانەوە، زۆر جار ئاینیش وەك شێوازێکی دیکەی دەسەڵات لەڕێی مزگەوت و کۆبونەوەکانەوە بەکار هاتووە، بە هەر حاڵ نامەوێت لێرەدا بگەڕێمەوە بۆ نێو مێژووی دەسەڵات، بەڵام ئەوەی مەبەستە داخستنی ئەوکۆمەڵگەیەیە لەڕێی دەسەڵات وهێزوچاودێرکرنەوە بە ئەندازەیەك کۆمەڵگە لە یەکەیەکی هاوبەشدا، ئاوێتە لەگەڵ دەسەڵاتی سەر تاسەری‌دا پانتایەکانی ژیان و مەرگی داگیرکردبوو. گەر لێرەوە باس لەو پەیوەندی‌یە مایکرۆییە بکەین کەلە نێوان دەسەڵاتی چاودێرو وێنەی مەرگدا هەیە، ئەوا بە پێویستی دەزانم خۆمان لە قەرەی دام و دەزگا کۆمەڵایەتی و پەروەردەی و سیاسی و ئابوری و ئاینی‌یەکان بدەین، دام و دەزگاکان ناڕاستەوخۆ نمایشی دەسەڵاتیان دەکرد، زۆر جار دەبوون بەو هێزەحکومڕانەی کەماناکانی ژیان و مەرگ و شەڕیان پەخش دەکرد، دەسەڵاتی ئەم دامودەزگایانە تەنها لە هەوڵی دستەبەرکردنی زۆرترین لێکچوون دا نەبوون، بەڵکو هەمیشە لە هەوڵی سڕینەوەی ئەوکەناروپەراوێزانەدابوون کەلەدەوری دەسەڵات دەبون بە هێزیکی جیاواز یان ڕۆشنبیریەکی جیاواز، بەئەندازەیەك خۆی هاویشتبووە نێو شارستانیەت و کەلتورەوە کە بە هیچ شێوەیەك لە توانای هیچ گروپ‌و پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتیدا نەبوو بتوانێت ماناکانی دەسەڵات وەك خۆی شیبکاتەوەو ڕاڤەی پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی دەسەڵات بکات، لێرەدا گەر دووبارە کورتە پێناسەیەکی زانای ئەنترۆپۆلۆژی (دۆرکایم) بخەینە ژێر ڕاڤەکردنێکی هەمەلایەنەوە کە دەڵێ ﴿ تا دەسەڵاتی حوکم بە هێزبێت تاکەکان بە حورمەت دەبن "بێوەی‌دەبن" ﴾

گەر ئەم ڕاڤکردنە ئاشکراکردنی هێماکانی دەسەڵات و هێزی حوکم بێت، ئاخۆ لەکام ناوەندا پانتایەکانی دەسەڵات خۆی نمایش دەکات، گەر وێنەی دوژمن بەبەردەوامی لە هەوڵی ناشرین کردنی بەرامبەردا بێت، ئەوا وێنەیەکی وێکچووی دوژمن لە ناوکۆمەڵگەدا دەبێتەوە بەو ترسە گەورە ئەنتۆلۆژیەی ژیان کە ئیستاو ڕابردوو لەیەکەیەکی هاوبەشدا گرێ دەدات، بۆ نمونە داخستنی کۆمەڵگەو کلۆم دانی چالاکیە کۆمەڵایەتی‌و ڕۆشنبیری و پەروەردەیەکان بەڵگەی هەژمونێکی سەرتاسەری دەسەڵاتە بەسەر پەیوەندی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان دا ، بەڕای (غی‌ڕۆشیە) ناسینەوەی پەیوەندی‌و ڕەفتارە کۆمەڵایەتی‌یەکان بۆ خۆی ناسینەوەی کۆمەڵگەو دەسەڵاتی کۆمەڵگەیە – بەم پێ‌یە دام و دەزگاکانی دەسەڵات دەبن بەزمانحاڵی ئێستا و ئایندەی کۆمەڵگە بە وێنەیەکی وێکچووی ئایدۆلۆژی کە دەبێتە گوزارشتکارێکی کۆمەڵایەتی بۆ ڕۆشنبیری‌و شارستانی هاوچەرخ بۆ کۆمەڵگە و ئەندامانی کۆمەڵگە. ئەو دەسەڵاتەی کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئەم ڕاڤەکردنەوەوە، هەوڵێکی فەلسەفی نی‌یە بۆ ناساندن و پێناسەکردنی دەسەڵات. بەڵکو تەنها شیکردنەوەیەکەی ئەنترۆپۆلۆژی دەسەڵاتە و ناسینەوەی هێما وشفرەکانی دەسەڵاتە – دەسەڵاتیش لەم گۆشەنیگایەوە تەنها ئەو هێزە نی‌یە کە لە بیروباوەڕی خەڵکی‌دا جێگیر بوە و بۆتە وێنەیەکی باوی کۆمەڵایەتی دەسەڵات. بەبڕوای ڕۆژهەڵاتیەکان دەسەڵات ئەو هێزەیە کە بە سەر دوو ناوەندی حوکم دا دابەش بووە، یەکەم دەسەڵات یا چەوسێنەرو جەلادە یان دادەپەروەرو خزمەت گوزارە. بەم پێ‌یە دەسەڵات هەر لە مێژەوە بۆتە خولقینەری وێنە زەینی‌یەکانی کۆمەڵگە و گروپ وەك هێزێکی بەکار بەرو پراکتیکی خۆی نمایش دەکات، کەواتە کاریگەری دەسەڵات دەبێتە هۆی خولقێنەری وێنە و وێناندن و باوەڕە سەرەتایەکانی هێزو کاریگەری هێز. بەم پێ‌یە دەسەڵات وەك خۆی ناچێتە چوار چێوەی ناوەند و پانتای‌یەوە – بەڵام بەپێ‌ی زانستی ئەنترۆپۆلۆژیا دەسەڵات تەنها ئەو هێزەنی‌یە بەڵکە دەسەڵات ئەو ناوەندە فراوانەیە کە پانتایەکانی ژیان و کۆمەڵگەو ڕۆشنبیری‌و پەروەردەو ئاین و سیاسەت و ئابوری داگیرکردووە، دەسەڵات شەبەکەیەکی بەر فراوانی ووردە پانتایەکانە، بە پێ‌ی ئەم زانستە مۆدێلەکانی دەسەڵات جیاوازیان هەیە نەوەك کاریگەری دەسەڵات، ئەو هۆشیاریەی لە پشت دەسەڵاتەوەیە تەنها بەکاربردنی ئەو هێزەنی‌یە کەلە کارخانەکانی دەسەڵاتدا بەرهەمدێت بەڵکو ئەو هۆشیاری و مەعریفەیەی کە لەپشت ڕووداوەکانەوە یان لەپشت نمایشەکانەوەیە، پێکهاتەی سەرچاوە مەعریفی و کۆمەڵایەتی‌یەکانی کۆنترۆڵکردن و بەکاربردنی هێزو ئەزموون‌و (هەژموون) و کۆنترۆڵکردن و چاوەدێرکردنە.

ئەمەی لەسەرەوە باسی لێوەکرا تەنها شیکاریەکی ئاسانکراوی دەسەڵات بوو بەپێ‌ی زانستی ئەنترۆپۆلۆژیا،هەر لەسەرەتاوە باسمان لەو پەیوەندی‌یە پەنهانەی نێوان مەرگ و دەسەڵاتی چاودێرکردنمان کرد. دەسەڵات لە توانای دایە ماناکانی ژیان بکاتە بەهایەکی سەرتاسەری و لەڕێ‌ی ناوەندەکانی خۆیەوە بەسەر خەڵکی‌دا دابەشی بکات، بۆ نمونە

خۆشگوزەرانی و ئازادی و سەربەخۆی و بژێوی ژیان و خزمەتگوزاری کەمانا هاوشیوەکانی ژیان و گوزەرانن، دەسەلاَت بە هۆی ئەوانەوە ئەتوانێت کۆنترۆڵی پەیوەندی‌یە کۆمەلاَیەتی‌یەکانی کۆمەڵگە بکات و زۆربەی پانتایی‌یە کۆمەلاَیەتی و دەرونی و ڕۆشنبیری‌یەکانی کۆمەڵگە داگیر بکات. بەم پێیە شەڕو چەوسانەوە و چەواشەکاری دەبن بە هێزی شاراوەی ماناکانی ژیان، بۆ نمونە تا فشاری سیاسی و ئابوری و کۆمەلاَیەتی‌یەکان بە هێزبێت و ترس و مەرگ کۆچەو کۆلاَنەکانی ولاَت داگیربکات، بەهەمان شێوە ماناکانی ژیان هێندەی تر خەیاڵی دەبنەوەو دەبنە هۆکارێکی کاریگەریش بۆ دروستکردنی تەسەورات. ئەو وێنە زەینی‌یانەی کەلە ڕێی دەسەلاَتەوە بەرهەم دێت هەمان ئەو وێنانەیە کە لە زهنی هەر یەکێکمان دا دروست بووە، وە ناشکرێ لە ڕێی ئەم وێنانەوە هێماو شفرەکانی دەسەلاَت شیبکرێتەوە، بەلاَم دەبنە سەرچاوەیەکی هەنوکەیی بۆ تێگەیشتنی ئێمە لە بڕی ئەو هێزەی کە لە ئاستێکی نادیاریکراو دایە.

دەسەلاَت لەڕێگەی دام و دەزگاکانیەوە وێنەو هێماو شفرەکان پەخش دەکات، بۆ نمونە وێنەی خۆشگوزەرانیەکی خەیاڵی وێکچووی ئەو وەهمەیە کە ئێستاو ڕابردووی کۆمەڵگەی داگیرکردووە، وەك چۆن لە کۆمەڵگە سەرەتای‌یەکاندا لە ڕێی ئاهەنگ و سەماوە وێنەکانی دەسەلاَت پەخش دەکرێ. بەهەمان شێوە وێنەی مەرگ و شەڕ بە هۆی شانۆیەکی تری دەسەلاَتەوە نمایش دەکرێ، بەلاَم بە تەرزو شێوازی جۆراو جۆر، گەر لە کۆمەڵگە سەرەتای‌یەکان دا ئەم دەسەلاَتە لە نائاگایی کۆمەلاَیەتی‌یەوە سەرچاوە بگرێ و لە ئاستێکی کۆمەلاَیەتی بالاَدا نمایش بکرێ، ئەوا دەسەلاَت لە کۆمەڵگە تازە پێشکەوتووەکاندا لە ڕێی کەناڵەکانەوە نمایش دەکرێ و لە ئاستی کۆمەلاَیەتی خودی دەسەلاَتەوە سەرچاوە دەگرێ‌و هەمیشەش لە پەخشکردنێکی بەردەوام دایە بۆ داگیرکردنی پانتایی‌یە کۆمەلاَتیەکان، گەر ئاین لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکان دا شێوازێکی دیکەی دەسەلاَت بێت بۆ پەخش کردنی هێزو تواناو داگیرکردن و ڕێکخستنی پەیوەندی‌یە کۆمەلاَیەتیەکان، ئەوا بەمانایەکی تر ئاین لە کۆمەڵگە تازە پێشکەوتوەکان دا لەڕێی پانتای‌یە کۆمەلاَیەتی‌یەکانەوە و ئاسۆی سەرتاسەری کۆمەڵگە داگیر دەکات و دەبێتە زمانحاڵی دەسەلاَت و پەیوەندیەکان.

بەم پی‌یە ڕەمزو وێنەی دەسەلاَت هەمیشە لە نمایشی بەردەوام دان بۆ گوزارشتکردن لە ماناکانی ژیان و مەرگ، ئەومانایانەش دەبنە ئاکارێکی سەرتاپاگیر لە وێنەی دەسەلاَتێکی چاودێردا بۆ کۆنترۆڵ کردنی کۆمەڵگەو گروپ و دام و دەزگاو تاکە کەس. گەمژەیی‌یە گەر لەوباوەڕەدا بین کە شانۆگەریکانی دەسەلاَت تەنها لە پێناو پەخش کردنی هێزو تواناکانی دەسەلاَت دایە، چونکە گەر تەنها بڕوانینە تاکە یەك کەناڵی دەسەلاَت ئەوا ئەوەمان بۆ دەرئەکەوێت کە هەمیشە دەسەلاَت لە رێگەی تاکە یەك کەناڵەوە نمایشی جۆراو جۆریش دەکات، ئێستاکەش ناکرێ چەمکی دەسەلاَت بخەینە ژێر ڕکیفی تاکە یەك ڕاڤکردنەوەو لەوێوە ڕەهەندێك لەڕەهەندەکانی دەسەلاَت شیبکەینەوە، بەڕاستی چەمکی دەسەلاَت لەوەدا نەماوە، تەنها خاوەنی تاکە یەك رەهەندبێت بۆ نمایشکردنی ئارەزووەکانی خۆی، بەڵکە دەسەلاَت خۆی بۆ خۆی فرە رەهەندەو هەروەها نمایشکەرێکی ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆی ماناکانە، بە هەمان شێوە دەسەلاَت بۆ خۆی کارخانەیەکی گەورەی بەرهەمهێنانی وێنە و ڕەمزو شفرەکانەو لە ناوەندە جیاوازەکانی خۆیەوە پەخشیان دەکات، بۆ نمونە گەر کەناڵێکی تەلەفزیۆنی وەربگرین، ئەبینین ڕۆژانە بە هۆی بەرنامەو پرۆگرامە جیاوازەکانەوە دەسەلاَت بە چەندین شێوە خۆی نمایش دەکات ، بە چەندین جۆرخۆی‌دەردەخات. ئەتوانین بڵێین، ئاخۆ دەسەلاَت لە توانای‌دایە لە تاکە یەك کەناڵەوە ڕەهەندەکانی خۆی ئاشکرا بکات، یان ئاخۆ دەسەلاَت لە دەرئەنجامی مەرامەکانی خۆی‌دا دەبێتە هەڵگری داواکاریەکان، ئایا دەسەلاَت تەنها لە هەوڵی پەخش کردنی ماناکانی خۆی دایەو هیچی‌تر، نەخێر... ئەو گێژاوە چەواشەکاریەی دەسەلاَت هەمیشە سەر قاڵی کڵوم دانی دەرگاکانی خۆیەتی‌و هەروەها لە هەوڵی شاردنەوەی ڕەهەندەکانی خۆی دایە لە ڕێی کەناڵەکانەوە، بۆ نمونە دەسەلاَت بە هەمووماناکانی خۆیەوە لە عیراق دا توانی دەرگاکانی دەرەوە بەڕووی کۆمەڵگەو تاکەکەسدا دابخات، هەروەها کۆمەڵگەی داخراوی کوردیش زادەی هەمان داخرانەو بەرهەمی هەمان کارخانەی دەسەلاَتە، لە کەناڵەکانی دەسەلاَتەوە وێنەی مەرگ و ماناکانی مەرگ لە شێوەی سیناریۆیەکی حەماسی‌دا پێشکەش دەکرا، ئەو چیرۆکە شەوانە لەبەر ئاگردانی‌دەسەلاَت دا ئەخوێنرایەوەو بۆ خۆی بوو بووە خولقێنەری هەستێکی ئارام بەخشی کۆمەلاَیەتی، واتە کەناڵەکان هەمیشە لە پەخش کردنی شێوازێکی ساردی شەڕەنگێزی‌دا بوون بۆ کۆنترۆڵکردنی ئەو حەماسەتە شەرەنگێزییەی کە بوو بووە درمێکی کۆمەلاَیەتی و دەروونی. دەرئەنجام هەردوو پانتاییە شەرەنگێزەکە، واتە شەڕەنگێزی ساردو شەرەنگێزی حەماسی "توندوتیژ" بوونە هۆی خولقێنەری کۆمەڵگەیەکی خامۆش و شەڕەنگیز لە ڕووی دەروونی‌یەوە، بەپێی لێکۆڵینەوە تازەکانی

سایکۆلۆژیاجیاوازیەکی ئەوتۆ هەیە لە نێوان شەڕەنگێزی و توندوتیژیدا، شەڕەنگێزی خەسڵەتێکی سروشتی هەموو مرۆڤەکانە، بەڵام توندو تیژی بارودۆخێکی دەرونی ئاسایی یان نا ئاسایە، هەندێك پێیان وایە شەڕەنگێزی هەر لەسەرەتای لە دایکبوونەوە لەلای مرۆڤ سەرچاوە دەگرێ و بەرە بەرە گەشەدەکات (وەك سیگمۆند فرۆید و هاورێکانی و فرۆیدیە نوێکان) بەڵام کۆمەڵێ زانای تری دەروناس وەك (ئادلەرو ئەلبۆرت) پێیان وایە شەرەنگێزی پێکهاتەیەکی دیکەی کەسایەتی مرۆڤەو لەگەڵ گەشەکردنی تەمەن و کەسایەتیدا و هاوشان لەگەڵ بارودوخە دەرونیکان دا ولە ژێر کاریگەری ژینگەدا گەشەدەکات، ئەم گەشە کردنەش تەنها قەوارەی شەڕنگێزی ناگرێتەوە بەڵکە ئاڵۆزی و سادەیی بارودۆخە دەرونییەکان دەگرێتەوە ، بۆ نمونە تا چەپاندنی سێکسی لەسەر تاکەکەس بەهێز بێت، ئاستی شەرانگێزی ئەو کەسە زیاد دەکات و زۆر جار دەگاتە ئەوپەڕی خەمۆکیو بێزاریو بێهودەبوون و دەرئەنجام لە هەندێ کەسدا بە نەخۆشیەکی دەرونی کۆتایی دێت، یان ئاستی شەرەنگێزی بەرزدەبێتەوە و هاوسەنگی دەرونی ئەوکەسە تێکدەدات و لە کۆتاییدا دەگاتە بارودۆخێکی توندوتیژتر.

ئەوی باسمان لێوە کرد، تەنها ئاشکرا کردنی شەرەنگێزی و توندوتیژی بوو لەڕووی دەروونییەوە، بەڵام ئێستاکە پێویست بەوەدەکات کاریگەری وێنەی مەرگ و شەڕ لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە بخەینەڕوو، ئەوکاتەی سەرجەم مرۆڤەکان دەبنە سەربازو بە شداری شەڕ و مەرگ دەکەن، ئەوکاتە مەرگ دەبێتە قەڵایەکی دڵفرین و ماناکانی ژیان تێیدا دابەشئەکرێ، ئەوکاتەی مەرگ لەمەراسیمێکی شکۆداردا و لەڕێگەی کەناڵەکانی دەسەڵاتەوە بەسەر فەرمانبەرو مامۆستا و خوێندکارو مەلا و کرێکارو پیاو و ژن دا دابەش ئەکرێ، ماناکانی ژیان و خۆشگوزەرانیو ئاسودەگی کاڵ دەبنەوەو دەبنە سیناریۆیەکی وەهمیو لە نمایشێکی شانۆگەریدا بە چەندین شێوە نمایش دەکرێ، بۆ نمونە لە عیراقدا لەوپەڕی باشورەوە تا ئەوپەڕی باکوری وڵات بوو بووە سەربازگەیەکی گەورە، بە ئەندازەیەك ئەفسانەی پیاوی پاڵەوان و میللەتی قارەمان باڵی کیشابوو بەسەر خەیاڵ و فەنتازەیا و پەیوەندییە کۆمەڵایەتیکاندا، لە منالێکەوە سەرباز بوو تا پیاوێکی پیر، منالان لە نێو پانتایەکانی شەرەنگێزیدا وەك نەوەی ئەو سەربازە ئەفسانەیانە مامەڵەیان لەتەك ژیاندا دەکرد، بە جۆرێك کۆمەڵگە بووبووە سوپایەکی گەورە لە ژێر دروشمە ئەفسانەیەکانی دەسەڵات دا، لە ژێر ئەو دروشمانەدا خەونەکانی شەرح ئەکرا، ئیرادەی مێگەل دابەش ئەکرا، ژیان دەبووە سەرگوزشتەو بە بەردەوامی وێنەی مەرگ لە ڕێی دروشمەکانەوەو لە کەناڵەکانەوە پەخش دەکرا، کەناڵەکانی دەسەڵات ئارامگەیەکی ڕەخساو بوون بۆ بەخێوکردنی ئاستی شەرەنگێزی، لەڕێیەوە وێنە جۆراو جۆرەکانی مەرگ پەخش دەکرا، لە ژێر ناونیشانی بەرنامەیەکی هەمیشەییدا و لەگەڵ ئاوازێکی دڵفرینی شەرەنگێزیدا و شەڕ و مەرگ دەخوێنرایەوە، بەرنامەی لە وێنەی جەنگەوە واتە "صورٌ من المعركة" مەرگ بە ناشرینترین شێوە نمایش دەکرا،کوژراوەکان وەك مەڕومالات دەهاتنە پێش چاو، لەڕێی ئەم وێنانەوە ڕەمزەکانی دەسەڵات و هێزو پانتایەکانی نائاگایی کۆمەڵایەتی "اللاشعورالجمعي" کۆمەڵگەیان داگیر دەکرد، لەڕێی تەلەفزیۆنەوە هەموو شەوێ مەرگ دەبووە میوانی هەموو خێزانەکان، مردووەکان ماڵ بە ماڵ دەگەڕان و بەدەنگێکی بەرز و حەماسی دیوەخانەکانیان قەرەباڵغ دەکرد، بێجگە لەم بەرنامە هەمیشەیەی دەسەڵات، چەندین بەرنامەی تری دەسەڵات هەبوو لەڕێی تاکە یەك کەناڵی تەلەفزیۆنییەوە بۆ هەموو ماڵێك پەخش دەکرا، لە وڵاتێکی داخراوی وەك عێراق دا هەموو کەناڵە جیهانییەکان یاساغ بوو، ڕێ بە هیچ کەسێك نە ئەدرا بەبێ ڕەزامەندی دەوڵەت ئاگای لە گۆڕانکاری و پێشکەوتنەکانی دەرەوە بێت، هەروەها هیچ ئامێرێکی ئەلکترونی پێشکەوتوش نەبوو تا بتوانێت لە ڕێیانەوە ئاگامان لە وێنە و دەنگەکانی دەرەوەی خۆمان بێت، زانینی دەنگ و ڕەنگەکانی دەرەوەی خۆمان ئاشکرا کردنی وێنە چەواشەکاریکانی دەسەڵات بوو، هەروەها بە هۆیانەوە شفرەکانی دەسەڵات شی بکرێنەوە و دروشمەکان ئاشکرا بن بەهەرحاڵ بەرنامەکان و پرۆگرامەکانی دەوڵەت لە هەوڵی بچوك کردنەوەی مرۆڤدا بوون بۆ بونەوەرێکی دەستەمۆو کوژراوو دواتر خوڵقاندنی بونەوەرێکی کۆمەڵایەتی شەرەنگێز کە ئامانجی هەرە سەرەکی ئەو ستراتیژە نهێنییە بوو کە

خەڵکی پێبەخێودەکرا، خولقاندنی بونەوەرێك کە تەنها چاوەڕوانی خواردن و خەوو شەڕ و سەربازی بێت ، جەستەی پڕ بێت لە ترس و نامورادی، مەرگ بە ئەندازەیەکی بەرفراوان گرفتاری دڵەڕاوکێیەکی گەورەی بکات بە جۆرێ ببێتە بونەوەرێکی سیستماتیکی سەرەتایی و وەك ڕۆبۆتێکی کۆمەڵایەتی هاوشێوەو هاوروخسارو هاوبڕیار، لەبەرئەوە دروست کردنی کۆمەڵگەیەکی تاك بریارو تاك چارەنووس و تاك خەون و تاك ئیرادە چاوەڕوان کراوبوو لە لایەن دامودەزگاکانەوە، بۆ نمونە لە عیراقدا لە ژێر دروشمی (یەکێتی وسەربەخۆی و یەکسانیدا) ئیرادەی دەسەڵات دابەش ئەکرا و مەرگ بەیەکسانی بەسەر ماڵەکاندا ئەبەخشرایەوە. زۆر جار لە ڕێگەی بایەعی (کۆبۆنی خواردن)ەوە دابەش ئەکرا زۆر جاریش لەڕێگەی کەناڵە تەلەفزیونیو ئێزگەکانی رادیۆوە دابەش ئەکرا.

دوا بەدوای ڕزگار بوونی زوربەی ناوچە کوردنشینەکان ((هەریمی کوردستان)) دەسەڵاتی سەنتەرگەری دەوڵەتی مەرکەزی بە هۆی ڕاپەرینی خەڵکی کوردستانەوە لە ساڵی 1991 ەوە دەرکرا و کاریگەری ڕاستەوخۆی دەسەڵاتی لە کوردستان دا نەماو لە دوورەوە لێمان ئەڕوانێت، ئەوەتا هەموو ساڵێ لەگەڵ ژەمی خوادن دا چەند کیلۆیەك (TNT) مان بۆ ئەنێرێت، دواجار نیوەی ئەتەقێتەوەو نیوەی ناتەقێتەوە، هەروەها لەگەڵ هەموو بەری بەیانیەك دا چەند سیخورێکمان بۆ دەنێری و لەڕێی کەناڵەکانی خۆیەوە هەرەشەمان لێدەکات، هەرەشەی گەڕانەوەی مەرگ، هەرەشەی گەڕانەوەی ئەوسوپا خوێناوی یە ئەم هەرەشانە بۆ خۆیان بونەتە ترس و دڵە ڕاوکێ بۆ خەڵکی کوردستان، تورکیاش بە هەمان شێوە هەموو ساڵێك (30 بۆ 40) هەزار جەندرمە بە توپ و زرێپۆش و چەك و تفاق و ئەمباری سەربازیەوە خۆی دەکات بە کوردستان دا ودەبێتە میوانی ئێمە ((بەلاّم میوانێکی سەیرە گوڵم)).

هەر لە سەرەتاوە ئەم هەرێمە لەژێر دەسەڵاتی کۆڵۆنیالیزمی ناوچەیی دابووە، ئیستاکەش کە ڕزگاری بووە بۆتە هاوینەهەواری جەندرمەو (TNT)و شەڕی ناو خۆو تیرۆر. دوا بە دوای شەڕی ناوخۆ بارودۆخی کوردستان ئارام بۆتەوە. بەلاّم دڵە ڕاوکێی هەڵگیرسانەوەی شەڕێکی تر خەڵکی سەرقاڵ کردووە. بە هەر حاڵ دەسەڵات و سیاسەتی کوردی کەم ئەزمونەو بڕیك کۆنەپەرستی لە نێو خۆی دا حەشارداوە.

سەدەیەك داخستنی دەرگاو دەروازەکان بەسەر کوردستان دا، سەدەی بیستەم سەدەی تەکنۆلۆژیای هاوچەرخ و پێشکەوتن و ڕۆشنبیری و زانست. سەدەی سەقامگیربوونی کۆمەڵگە مەدەنیەکان، سەدەی مۆدێرنتی و نوێ خوازی، داهێنان و ئەفراندن، سەدەی چونە سەر مانگ و دۆزینەوەی پنتە شاراوەکانی گەردوون. سەدەی کەشتیگەلە فەزاییەکان، سەدەی سەفەرو گەشتوگوزار ... هتد، کۆمەڵگەی کوردی بە هۆی داخران و چەوساندنەوەو بە هۆی دەسەڵاتی داگیرکەران و کۆڵۆنیالیزمەوە، بەهۆی دواکەوتن و بێ ئاگاییەوە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ دابڕاوە لە دونیاو بێبەشە لە پیشکەوتن و شارستانیەت. هەر بۆیە لە دوای داهێنانی تەکنۆلۆژیای تازە بۆ پەخش کردنی کەناڵە جیهانییە فەزاییەکان کۆمەڵگەی کوردی کەوتە بەردەم ئەو لێشاوە گەورەیەی ڕاگەیاندن کە نهێنییەکانی ژیان و ڕۆشنبیری و کەلتوری خۆرئاوای لە نێوخۆیدا حەشاردا بوو، بە هۆی کەناڵە جیهانیەکانەوەو هێنانی تۆڕی سەتەلایت بۆ کوردستان خەونی ئەو دیوو سنورەکانی مەرگ ئاشکرا بوو، هەموو تەلیسمەکان لە ڕێگەی وێنەوە ئاشکرابوون، جەستەی ئافرەت کە سەردەمانێك بوو لەلای کورد جەستەیەکی تاریك و پەنهان بوو بە وێنەوە سەرەتاپا بەڕووتی لە ڕێگەی ئەو کەناڵانەوە ئاشکرابوون، ئەو خۆشگوزەرانی و ئاسودەگیو سەربەستییەی لەڕێی کەناڵە جیهانییەکانەوە پەخش دەکرێ بووە هۆی دروستکردنی هەستی ڕسواییو دواکەوتن بۆ کورد، کوردێکی دابڕاو لە دونیایی خۆشگوزەران و ئاسودەگی، زادەی چەوسانەوەو مەرگ و برسێتی و چەپاندن و سانسۆر لە بەردەم وێنەی خۆشگوزەرانیو دیمەنە دڵفرێنەکانی خۆرئاواو کەناڵە تورکییەکاندا دۆش داماوو دەست لە ئەژنۆ کەوتە ژێر کاریگەریانەوە.

بە کۆمەڵایەتی بوونەوەی کەناڵە فەزایەکان لە کوردستان دا دیاردەیەکی شارستانییەوبەڵگەیپێشکەوتن و هۆشیارییە، بەلاّم بە دیوێکی تردا لەبەرئەوەی کۆمەڵگەی کوردیدابڕاوە لە دونیاو لە ئاستێکی نزمی پێشکەوتن دایەو خاوەنی هۆشیاریەکی سەرەتاییە بەرامبەر ژیان، تا ئیستاکەش مۆراڵ و ئاکاری کۆمەڵایەتی لە خزمەتی کۆنەپەرستی و داخستنی کۆمەڵگەدایە ویست وئارەزوەکانی تاکە کەس لە پەراوێزدایەو کەوتۆتە بەر نەفرەتی کۆمەڵگەو ئاین و

دەسەڵات، هەروەها تاکو ئێستاکە تاکە کەس هیچ مافێکی مەدەنیی نیەو بە بەردەوامی ماف و ئازادییەکانی پێشێل دەکرێ. دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەفسانە هاوچەرخەکانی خۆرئاواوە.

لە کۆتایی‌دا ئەتوانین بڵێین دەسەڵات خۆی بۆ خۆی خولقێنەری پانتاییە وەهمیەکانەو لە ڕێگای ڕەمزو وێنەکانەوە تەسەوراتەکانی کۆمەڵگە بەرفراوان دەکات و بەئەندازەیەك سەرجەم پانتاییە کۆمەڵایەتی‌یەکان داگیر دەکات و لەڕێی بەرنامەو پرۆگرام و کەناڵەکان و دام و دەزگاکانەوە بە چەندین تەرزی جیاواز خۆی نمایش دەکات.

ئەوڕۆکە ئەو دەسەڵاتە گەردوونگەرایانەی جیهانیان کۆنترۆڵ کردووە زۆر لەوە مۆدرێنترو ئاڵۆزترن کە دەوڵەتانی جیهانی سێهەم بتوانن ڕاڤەیان بکەن و لە چوارچێوەی پێناسێکدا شۆناسێکی دیاریکراوی بۆ بدۆزنەوە، ئەو جیهانگەراییەی کە دەسەڵاتە ئابوری و سیاسی و تەکنۆلۆژیەکانی سیستەمی نوێی جیهانی پەیڕەوی دەکات، بۆتە مۆراڵێکی نوێی جیهانی بۆ کونترۆڵ کردنی زۆرترین پانتایی و بەر فراوانترین میدیا بۆ پەخشکردنی مۆدیلەکانی ژیان و خۆشگوزەرانی و دیموکراسیەت و ئازادی‌و سەربەخۆی و ئاسودەگی – ئەو جیهانەی سیستەمی نوێی جیهان دەیخوازێ خاوەن ئایدۆلۆژیایەکی نوێیە، بەبڕوای ("گراهەم فۆلەر" ئایدۆلۆژیای ئاینده دەبێتە زمانحاڵی جیهانی ئێستایی دوای جەنگی سارد)[1]، زۆر لە زاناکان پێیان وایە چەمکی ئایدۆلۆژیای ئاینده چەمکێکی ئەمریکی‌یەو لە هەوڵی کۆنترۆڵ کردنی چەمکە نوێکان و مۆدێلە نوێکانی جیهانگیری دایە، بەلام ئەنترۆپۆلۆژیستە نوێکان پێیان وایە جیهانگیری چەمکێك نی‌یە شوناسێکی دیاریکراوی خۆی هەبێت بەڵکە سیستەمی جیهان لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە سیستەمێکی دیکەی پێشکەش کرد بۆ داگیرکردنی پانتای‌یەکان، بۆنمونە جیابونەوەی هێزەکان و دروستبونی بلۆکی جیهانی جیاواز جیاواز، بێجگە لە بلۆکی سۆشیالیزم و سەرمایەداری ئەمریکا، بلۆکی ئەوروپا و یابان‌و چینیش دروست بوون. فرە بوونی بلۆك و پانتایەکان بووە هۆی خولقاندنی پرۆژەوپانتایی جۆراو جۆری ئابوری و سیاسی، لە ژێر کاریگەری ئەم هێزانەش دا ڕاگەیاندن بوو بە دەسەڵاتێکی بە هێز و زۆربەی پانتایەکانی جیهانی داگیر کرد، بۆ نمونە زۆرجار دەوترێت ﴿ بەبێ ئەوەی سەفەر بکەی ئەتوانیت لە ماڵەکەی خۆتەوە لەڕێی کەناڵە فەزایەکانەوە بە هەموو دنیادا بگەرێیت ﴾[2]، تۆری ئەنترنێتیش هەمان شوناسی هەیەو نەوەی ئەو سیستەمە نوێیەی جیهانە، لە ڕێی ئینتەرنێتەوە مرۆڤ ئەتوانێت ئاگاداری جیهان وچالاکی‌یە سیاسی وئابوری ورۆشنبیری‌و هونەری‌یەکان بێت دواتر ئەم تۆڕەلە توانای‌دایە ئەمن وئاسایشی جیهان لە چەند فایلێك دا تۆماربکات، بە هۆی تۆڕی کۆمپیوتەری نوێ و ئینتەرنێتەوە دەسەلات پانتاییە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریەکان کۆنترۆڵ دەکات و جوڵە و چالاکیەکانی مرۆڤ چاودێر دەکات، ئەوڕۆکە ڕاگەیاندن بۆتە هێزێکی باڵادەست بەسەر جیهانی دا، کۆنترۆڵی ژیان و ڕۆشنبیری و بیرکردنەوەو تەسەوراتی مرۆڤی کردووە، بەدەرلەوە لە توانایی‌دا ببێتە زمانحاڵی خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی لەڕێگەی وێنەو بەرنامەو ڕێپورتاژەکانەوە، بەلام ئاخۆ ئەم سیستەمە نوێیەی ڕاگەیاندن لە توانایی‌دایە ببێتە سەرچاوەی خۆشگوزەرانی‌و ئاسودەگی بۆ میللەتە دواکەتوەکانی جیهان، ... نەخێر چونکە ئەم سیستەمە تەنها ئەفسانەیەکی هاوچەرخە و سەرچاوەی ئارامی و هێوربونەوەی مرۆڤەکانەو ڕازیکردنی کۆمەڵگەو گروپ و تاکە کەسە بە وێنەو زانیاریەکان. بەلام لە ئاکام دا کەناڵە جیهانی‌یەکان تاریکترین ماڵی ئەم سەردەمە پڕدەکەن لەوەهم وخەیاڵ، ئەوخەیاڵەی مرۆڤەکان لە ئەفسانەیەکی هاوچەرخ دا کۆدەکاتەوە.

لە کۆتایی‌دا پێویستە بڵێین ئاخۆ مرۆڤی کورد لەکام پانتایی‌دا دەگوزەرێ ، ئاخۆ ماڵی کوردی ئەو ماڵە تاریکەیە کە سیستەمی نوێی جیهان‌و کەناڵە فەزاییەکان پریانکردووە لە وەهەم.

---

[1] *Forign policy- magazine the Next Ideology- by Graham Fuller- P. P. 52.*

[2] *Reklam – International media (europian media).*

ڕێگە چارە

دیاردەی کۆچ، لە ئاست ڕووداوە هەنوکەییەکانی جیهاندا دیاردەیەکی جیهانی‌و نێو دەوڵەتی‌یە، دونیای سەرقاڵ کردووە، زۆر جار پێشنیازی ئەوە دەکرێ کە ڕێگەچارەیەکی بۆ بدۆزێتەوە بۆ ئەوەی جیهان جارێکی تر بە توندی گرفتاری ئەم کێشە نەبێتەوە، گەرلێرەوە ئاوڕێك بدەینەوە بۆ مێژوو ئەبینین کە هەر لەسەرەتای شارستانیەتەوە دیاردەی کۆچ چەند ناوچەیەکی جیهانی گرتبۆوە . لە هەمبەر ئەم کێشەیەدا مرۆڤایەتی هەمیشە لە هەوڵی دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەك دا بووە بۆ دانانی بەربەستێك لەبەردەم کۆچ و سەفەری هاولاّتیە بیانی‌یەکانی دەرەوەی خۆی‌دا. بۆ نمونە دروستکردنی پەرژین و دیوار و شوراکان کە سنووری شارستانیەتەکانی لە یەکتر جیا دەکردەوە بەڵگەی خۆپاراستن بووە لە هێزە بیانی‌یەکان، هەرچەندە بەمەبەستی پارێزگاریکردن بووە لە شەڕ و ئاژاوە و ئاسایشی ناوچەکانی، بەلاّم بە دیوێکی تردا خۆ پاراستن بووە لە دزەکردنی خەڵکانی بیانی بۆ ئەو ناوچانە، پاسەوانی سنورەکانیش بە پانتایی سنورەکانداو بە سەر قەلاّو خاڵی چاودێرکردنەکانەوە ڕۆژانە سەرقاڵی چاودێرکردنی جموجوڵی خەڵکانی بیانی‌و کۆچبەرەو دەشتەکیەکان بوون . ئەمەو چەندین ڕێگەچارەو بەربەستی ئەمنی کە هەر لە سەرەتایی مێژووە بەکردار بیری لێکراوەتەوە. دوا بە دوای ئەمە لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانیەتدا تەلبەند وشورایی گەورە گەورە لە سەر سنورەکان بیناکراوە . بۆ نمونە وەك شورای چین، دوابەدوای ئەوە لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە شورای بەرلین دروستکراوە بۆ جیاکردنەوەی ئەڵمانیای ڕوژهەلاّت‌و ئەڵمانیای ڕۆژئاوا، کەدواتر بووبە بەربەستێکی گەورە لە نێوان هەردوو گەلی ئەڵمانیادا هەرچەند دنیایەك مەرامی سیاسی و ئابوری جەنگی ساردی ڕوسیا و ئەمریکای لە پشتەوە بوو بەلاّم خەڵکانی هەردوو بەرەکە کۆچیان دەکرد بۆ لای یەکتری. واتە تا سنورەکان بەرزتربن خەڵك بیر لەوە دەکاتەوە چۆن هەڵبێت و دونیای ئەودیو سنورەکانی ببینیٚ و ڕێگەی قاچاخ بگرێتەبەر .

گەمژەی‌یە گەر لەو باوەڕەدابین داخستنی سنورەکان و دروستکردنی شوراو تەلبەندەکان، دەبنە بەربەستێکی گەورە لە بەردەم کۆچ و سەفەری هاولاّتیاندا، چونکە تا شوراکان بەرز بن و تاتەلبەندکان دڕکاویتربن کۆچ هێندەی تر بە هێز ئەبێت ئەمە بۆ خۆی دیاردەیەکی دەروونی یەو پەیوەستە بە هاوسەنگی دەروونییەوە تامەزرۆ بونێکی گەورەیە، بۆ نمونە مەرگ و وێنەی مەرگ لەلای مرۆڤ لە توانایی دایە ماناکانی ژیان هەمەڕەنگترو پڕ ماناتر بکات، بۆ نمونە مرۆڤ لە

دەوڵەتە فاشیستەکان دا کە گرفتاری چەوسانەوەن و هیچ مافێکی مەدەنی و مرۆییان نییەو ژیان لەلای ئەوان بۆتە خەونێکی کریستاڵی و ئارەزوەکان هێندەی تامەزرۆ بونێکی باڵا گەورە دەبێت و دەگاتە ئاستی خەیاڵ، واتە تا شەڕانگێزی و توندڕەوی و چەوسانەوە و مەرگ بەهێز بێت ئارەزوەکانی ژیان دەگەنە ئەوپەڕی تامەزرۆبون، بە ئەندازەیەك ئەندامانی کۆمەڵگا وەك بوویەکی ئەفسانەیی ژیان وخۆشگوزەرانی و ئاسودەگیان لێ دەبێتە ئەفسانە و قەوارەیەکی گەورەی ئارەزوەکانی تاکە کەس و کۆمەڵگا داگیر دەکات. بە هەرحاڵ ، لێرەوە ئەتوانین بە شێوەیەکی زانستی و ئەکادیمی و لەگۆشەنیگایەکی ئەنترۆپۆلۆژیەوە چەند ڕێگە چارەیەکی بابەتیانە و چارەنوسسازانە بۆ دیاردەی کۆچی بەلێشاوی کورد بخەینە ڕوو:

یەکەم : ڕێگەوچارەی کۆمەڵایەتی (community method)

پێشتر باسمان لەوەکرد کە کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی داخراوەو شارستانی نییە ، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی تا ئەندازەیەك پەیوەندیە کۆمەڵایەتی‌یەکان بەداخراوی بمێنێتەوە و ئارەزوەکانی تاکە کەس و نەوە نوێکان فەراموش بکرێ و بەرەو پەراوێزی ژیان ڕاپێچ بکرێ ، هەروەها ئەم کۆمەڵگەیە کۆمەڵگەیەکی باوك سالاریەو دەسەڵات لەوپەڕی کۆنەپەرستی‌یەوە بانگەشە بۆ ژیان و بە کۆمەڵایەتیبوونەوەی ئارەزوەکان دەکات لەناو مێگەلدا. واتە دەسەڵات دەسەڵاتی ئەو هێزە کۆنە پەرستانەیە کە لەپنتە شاراوەکانی مێژووە سەرچاوەی گرتووە و چۆتە نێو خێزان و ماڵو تایەفەو خێڵ و قوتابخانەو زانکۆکانەوە، ئاکارێکی کۆمەڵایەتی ئاوێتە بە ئاین ئەندامانی کۆمەڵگەی لە بازنەیەکی داخراودا نێشتەجێکردوە ، بیرو باوەڕە نوێکان و ئارەزووەکانی تاکە کەس لە ماڵە تاریکەکانی شەڕانگێزی‌دا خەفەبووە، باسیش لەوەکرا کە کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی مەدەنی نییە و تائەندازەیەك هاوچەرخیش نییە واتە مافە مەدەنی و کولتوری و مرۆییەکانی تاکە کەس بوونی نییەو لەلایەن دەسەڵاتی کۆمەڵگەوە باوەڕپێکراونی‌یەو دژایەتی دەکرێ – ئەمەش بۆ خۆی بۆتە هۆی بچوکبوونەوەی ئارەزووەکانی تاکە کەس – ئەگەر بەجدی هەوڵ بدرێت بە شێوەیەکی زانستی کۆمەڵگەی کوردی بکرێتە کۆمەڵگەیەکی مەدەنی و مافە مەدەنی‌یەکانی تاکە کەس پارێزراوبێت و دەزگا و یانەو کەرتی تایبەتی کۆمەڵایەتی و سەندیکا و ڕێکخراوی ناحزبی و نا حکومی، واتە کۆمەڵێك دەزگا و ڕێکخراوی مەدەنی هەبێت بتوانێت پارێزگاری لە مافە مەدەنی و مرۆیەکانی تاکە کەس و کۆمەڵگەبکات و ڕەوشت و ئاکاری مەدەنیانە لە نێو کۆمەڵگەدا بلاوبکاتەوە . ئەوا تا ڕادەیەك ئەتوانرێت نەوەنوێکان بە مافە مەدەنیەکانی خۆیان ڕازی بکرێن و دیاردەی کۆچی بەلێشاو کەمبکرێتەوە ..

دووەم : ڕێگەچارەی ئابوری (economic method)

پێشخستنی پرۆژە وپلانە ئابووریەکان وەك ﴿ بەگەڕخستنی کارخانەکان و دابینکردنی کەرەستەی خاو بۆیان – بایەخدان بەکەرتی تایبەت و کەرتی گشتی ، پرۆژەی بازرگانی ، هێنانی کەرەستەو ئامێری تازەو پێشکەوتوو بەگەڕ خستنی مانیفاکتورە کۆنەکان و نوێکان ، بایەخدان بە کشتوکاڵ و زەوی و زاروئاژەڵ بە شێوەیەکی زانستی ﴾ ئەم پرۆژانەی لای سەرەوە بۆ خۆیان دەبنە خوڵقاندنی پانتایەکی ئابوری لە بار بۆ پێشخستنی ئاستی بژێوی ژیان و دەرامەتی وولات ، هەروەها دەبێتە هۆی بەرز بوونەوەی داهاتی ساڵانەی تاکە کەس و دۆزینەوەی ئیش و کار بۆیان ، ئەمەش بۆ خۆی لە ڕووی زانستی ئابوری یەوە بەگەڕ خستنی سەرمایەی نیشتمانی‌یەوە بە هەدەر نەدانی داهاتی دەوڵەتە ، لەم ڕووە گەر سەرمایەی کوردی پلانێکی ئایندەسازانەی هەبێت بۆ دوا ڕۆژ، ئەوا دەبێتە پیشتیوانیەکی زاتی و بۆ پێشخستن و سازدانی پێشکەوتن و شارستانیەت .

بەم پێیە گەر کار وا بڕوات و دەوڵەت لە توانای دابێت پشتگیریەکی ئەوتۆی ئەو پرۆژانە بکات ئەوا ئەتوانرێت لە ڕووی ئابوری یەوە لاوان و نەوە نوێکانی کوردستان کە ڕێژەی لە ﴿ 62٪ ﴾ ی کۆمەڵگە پێکدینێن، بخرێنە خزمەتی پرۆسەی پێشخستنی باری ئابوری کۆمەڵگەو سود وەرگرتن لە توانا و توانستە زانستی‌یەکانیان، ئەمەش بۆ خۆی دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی ئاستی خۆشگوزەرانی و داهاتی ساڵانەی تاکەکەس و بژێوی ژیان .

لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتی و ئەنترۆپۆلۆژی و ئابوریەکان ئەوە دەسەلمێنن کە کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی بخۆرە (مُستهلك) و بەکاربەرە واتە کۆمەڵگەیەکی بەرهەمهێنەر نىیە . هەروەها پیشەسازیش نىیە بەڵکە یەکێکە لەو کۆمەڵگە دواکەوتوانەی جیهان کە لە ڕووی ئابوریەوە بە دەوڵەتانی جیهانی سێیەمیش ناوزەدە ناکرێت " لە بەشەکانی تردا بە وردی باس لە هۆکارەکانی دواکەوتنی کۆمەڵگەی کوردی کراوە " . ژێرخانی ئابوری کۆمەڵگەی کوردی چەند لە ئاستێکی نزم دایە هێندەش جێگیر نىیەو لە بەردەم هەڕەشەی دواکەوتن و داگیرکردن و بەخەساردانداىە، ئابوری ناسانی کوردستان و جیهان ئەوە ئەسەلمێنن کە خاکی کوردستان بە گشتی پانتایەکی گەورەو دەوڵەمەندی کەرەستە خاوەکانە کە لە ڕووی ئابوری و پیشەسازییەوە لە توانادایە بکرێتە داینەمیکیەتی گەورەی ژێرخانی ئابوری و بەگەڕخستنی کارخانەو مانیفاکتورە پێشکەوتوەکان ، بەڵام کوردستان بە هۆی داگیرکردن وکۆلۆنیالکردنەوە ژێرخانی ئابوری داڕماوە ، تا ئێستاکەش کەرەستەخاوەکان و بەرهەمەکانی ئەم خاکە بە تالاّن دەبرێت ، گەرچی لە باشوری کوردستان دا بە هۆی دەسەلاّتی حکومەتی هەرێمەوە تا ڕادەیەك دەستگیراوە بەسەر سەروەت و سامانی کوردستاندا، بەلاّم بە شێوەیەکی زانستی سودی لێوەرنەگیراوە ، نەبۆتە ووزەیەکی گەورەی پێشکەوتن و بەکار بردن ، واتە پڕۆژەیەکی ئابوری ئایندەسازمان نىیە بتوانێت پلانە ئابووریەکانی دوا ڕۆژ ڕەنگ ڕێژبکات . لەبەر ئەوە بە هۆی داڕمانی ژێرخانی ئابوری کوردستانەوە بە بەردەوامی داهاتی ساڵانەی تاکە کەس لە نزم بونەوەدایە و بژێوی ژیان بەدەر لە خواردن خواردنەوە ئاستەنگ بووە ، بۆ نمونە بە هۆی بارگرانی ژیانی ڕۆژانەی تاکە کەسەوە ڕێژی " ژن هێنان و شوکردن " لە کوردستاندا لەکەم بوونەوەدایە و لاوانی کوردستان لە هەوڵی دەستە بەرکردنی بڕێك پارەدان لە پێناو کۆچ کردن دا و بەنیازی دەوڵەمەندبونێکی خێراو زاڵبون بەسەر ئەو بارگرانیە ئابوریەی وولاّتدا ، زۆر بە داخەوە بەبڕوای خەڵکانی ئەم کۆمەڵگەیە ژیان تەنها خواردن و حەوانەوەیە وەك ئاژەڵێکی ماڵی .

سێیەم : ئەمن وئاسایش security

هەر لە مێژەوە کوردستان بۆتە ناوەندێکی گەورە بۆ داگیرکەران و دەوڵەتەبیانیەکان . لە ڕووی سیاسیشەوە کوردستان دەوڵەتێکی سەربەخۆ نەبووە ، لە بەر ئەوە هەر لە کۆنەوە بۆتە ناوەندێکی گەورەی تێکۆشان و بەر بەرەکانێ و ململانێ ، ئەو کوشتارو چەوسانەوەی لە کوردستان دا بەڕێوە براوە لە هیچ وولاّتێکی جیهاندا وێنەی نەبووە ، داگیرکەرانی کوردستان بە هەموو شێوەیەك لە هەوڵی سڕینەوەی شوناسنامەی ئەم کۆمەڵگەیەدا بوون و هەروەها هەموو هەوڵە سیاسی و ئابوری و سەربازیەکانیان لە خزمەتی تالاّنکردنی کوردستان و سڕینەوەی کولتورو ڕۆشنبیری و شارستانیەت دا بووە ، هەروەها سەرجەم پڕۆژە ئابووریەکانی " تورکیا و ئێران وعێراق " پێکهاتەی پڕۆژە و پلانی بەتالاّنبردنی سەروەت و سامانی کوردستان بووە و لە خزمەتی داڕووخانی ژێرخانی ئابوری ئەم خاکە دا بوون . سیاسەتی نێو دەوڵەتیش بەهەمان شێوە لە خزمەتی سیاسەتی ناوچەیی ئەو دەوڵەتە سەر دەستانەدا بووە ، سەر ئەنجام بە هۆی ئەم هۆکارانەوە هەر لە مێژەوە تا ئێستا کوردستان بۆ ساتێ ئارامی بە خۆیەوە نەبینیوە و هەرگیز ئەمن و ئاسایشی تیادا بەرقەرار نەبووە . هەمیشە کوشتن و برین و سەرکوتکردن و چەوسانەوە وتیرۆرو بەندکردن و جینۆساید وقڕکرن بە شێوەیەکی بەرفراوان هاوتای ژیان بووە بۆ مرۆڤی کورد – سەردەمانێك شەقامەکان ، ماڵەکان ، قوتابخانەکان و زانکۆکان ، مزگەوتەکان ، کەنیسەکان و گەڕەك و کۆلاّن وشار و شارۆچکەوناوچەکانی کوردستان بونەتە ئاتەشگەیەکی خوێناوی بۆ بنبڕکردنی بیر و هۆشیاری و کولتورو ڕۆشنبیری و شارستانیەت و مافە مەدەنی و مرۆییەکانی خەڵکانی کوردستان بە گەنج و پیرو منالّ و نێر و مێوە . هەموو ئەم ڕەفتارە ناهاوچەرخانە بونەتە هۆی خوڵقاندنی زەبرو زەنگ وشەڕانگێزی و نا ئارامی و نا هاوسەنگی دەرونی تاك و کۆمەلّ ، زەبرو زەنگ درێژکراوەی ئەو بارو دۆخە نائارامە مێژووییە کە سەراپا ماناکانی ژیانی ئینسانی کوردی کلۆم داوە . دەرئەنجام بۆ هاوسەنگ کردنەوەی ئەو بارو دۆخە پڕ زەبروزەنگە دەروونی و کۆمەلاّیەتی وشارستانیەی کە لە سەر کۆمەڵگەی کوردیە سەراپا ئەندامانی کۆمەڵگە لە هەوڵی دۆزینەوەی پارسەنگێکی دەروونی و کۆمەلاّیەتی دیکەدان تا بیکەنە هاوتای نا ئارامی و زەبروزەنگ . ناچار بۆ پارسەنگکردنەوەی ئەو بارو دۆخەی کۆمەڵگەی کوردی گەیشتە بڕیارێکی وەهمی لە پێناو ڕزگارکردنی

ئارەزوەکـانی ژیـان و ماناکـانی ژیـان. ئـەو بڕیـارەش ئـەو کۆچـە بـە لێشـاوە بـوو کـە ئێسـتا بۆتـە دیاردەیـەکی گەورەی کۆمەڵایەتی .

چوارەم : ڕێگە چارەی دەروونی

بارودۆخە دەرونیەکانی تاکە کەس یەکێکە لە هەرە فاکتـەرە گرنگەکانی ژیان و خۆشگوزەرانی و ئاسـودەگی و پێشکەوتن و شارستانیەت، بەڵام ئێمەی کورد لەوپەری دواکەوتنەوەو لە ئاتەشگە خوێناوەیەکانی زەبروزەنگەوە مامەڵە لەگەڵ ماناکانی ژیان و بارو دۆخە دەروونیەکانی خۆمان دا دەکەین . سایکۆلۆژیای هاوچەرخ گەیشتۆتە ئەو باوەڕەی کە تا چەپاندن و خەساندنی سێکسی و ژیانیەکان لە سەر تاکە کەس و کۆمەڵگە بە هێز بێت دوو بەرامبەر زەبروزەنگ و شەڕەنگیزی بە هێز ئەبێت – واتە تا مانا شاراوەکانی مەرگ پانتایەکانی ژیان و خۆشگوزەرانی داگیربکات ماناکانی ژیان هێندەی کۆلانێکی تاریك بچووك دەبێتەوە و ئیرادە و خەونەکانی تاکە کەس خەفە دەبیٚ و هێدی هێدی بەرە و پەراوێز ملدەنیٚ، لە پەراوێزیش دا ئارەزوە ژیارییەکانی مرۆڤ فەراموش دەبێت . کۆمەڵگەی کوردیش یەکێکە لەو کۆمەڵگە داخراوانەی جیهان کە کۆمەڵگە بەسەریٚ ئیرادەکانی تاکە کەس خەفەدەکات و نەوە نوێکان دەخەسێنیٚ ، ئاینیش بەسەریٚ ئەندامانی کۆمەڵگە لە پشتێنەیەکی پیرۆزی ئاینیدا ڕەوشت و ئاکارە کۆن ودێرینەکانیان بە سەردا دابەش دەکات، دەسەلاتیش بە سەریٚ پرسیار و گومان و ئازادیو سەر بەخۆیی و دیموکراسی و مافە مەدەنی و مرۆییەکانی تاکە کەس پێشیل دەکات و ڕاپێچیان دەکات بەرە و ژیانێکی ڕۆتینی مەرگ ئاسای دووبارە بۆوە ، دووبارە بوونەوەی ژیان وسەپاندنی ئاکارێکی هاوشێوە بەڵگەی دامرکانەوە و داڕوخانی خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی تاکە کەس و کۆمەڵگەیە ، کۆمەڵگەی کوردی هەمیشە لە هەولی بچووککردنەوەی خەون وئیرادە و ئازادی و مافەکانی دایە لە پێناو دەستەبەرکردنی ئاکارێکی باوی کۆمەڵایەتی هاوشێوە کەلە کۆنەپەرستی‌یەوە سەرچاوە دەگریٚ، ئەمانە هەمووی بوونەتە فشارێکی دەروونی گەورە لە سەر ئەندامانی کۆمەڵگە ، ئەتوانین بلێین ئەندامانی کۆمەڵگەی کوردی بە تاك و گروپ و کۆمەڵەوە کۆمەلیٚ فشاری دەروونیان لە سەرەو سەرجەم ئارەزوەکانیان خەفەبووە، ئینسانی کوردیش بە بەردەامی لە فەرامۆشبوون دایە لە بەرئەوە کۆنترۆڵکردنی ئەم کۆمەڵگەیە لە لایەن داگیرکەران و کۆنەپەرستانەوە لە ڕووی سیاسی و ڕۆشنبیری و کولتوری وئابووری و ئاینی یەوە زۆر ئاسانە، کۆمەڵگەش بۆ خۆی هەستاوە بەکار ئاسان کردنی ئەو کۆنترۆڵکردنە . بۆ نمونە خێزانی کوردی ئەو ماڵە تاریکەیە ، ئەو شورا بەرزەیە ، ئەو سنورە خوێناوییە کە ئارەزووەکانی تاکە کەس تیایدا خەفە دەبیٚ و بۆتە بەرهەمهێنەری نەوە بیٚ شوناس و بیٚ شارستانیەکان هەروەها بۆتە کارخانەیەکی گەورەی کۆمەڵایەتی بۆ دروستکردنی مرۆڤی خەسیوو فەرامۆشکراو ، سەرجەم دەزگاو ناوەندە پەروەردەیی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتیەکان وێکچووی ئەو ماڵە تاریکەی کوردن و بونەتە ئامۆژگایەکی کۆنە پەرستانە بۆ تەلقین کردنی ئەندامانی کۆمەڵگە لە ڕووی دابونەریت و چەمکەکانی حەرام و حەلاڵ وشەرم و عەیبەوە، ڕاستەوخۆ ئەم پرۆسەیە لە خزمەتی ئاکارێکی کۆمەڵایەتی هاوشێوەدایە وهەروەها بۆتە فشارێکی دەروونی گەورە کە بۆ خۆی بەرهەمهێنەری و بێزاری و بێهوودەبون و خەمۆکی‌یە .

ناچار دەبێت هەولبەین بگەڕین بە دوای مودێلێکی تری ژیان دا ، لەویۆە ماناکانی ژیان و ماف و مەدەنیەت ڕاڤەبکەین ، هەر چەند ڕێگەچارەی دەروونی کارێکی زۆر زەحمەت و ئالۆزە بەلام ناکریٚ پشتگویٚ بخریٚ و بیٚ بایەخانە مەمەلە لەگەڵ بنەما بنەڕەتیەکانی‌دا بکریٚ . لە بەر ئەوە بە ناچاری پێوستە چەند خالێك لەو ڕێگەچارە دەروونیانە بخەینە ڕوو :

I. بایەخدان بە لاوان .

لە کوردستان دا هێندەی بایەخ ئەدریٚ بە خێل و عەشرەت و بەتەمەنەکان ئەوەندە بایەخ نادرێت بە لاوان ، واتە ئەوەی دەسەلاتی هەیە لەم کۆمەڵگایەدا و خاوەنی بڕیارو ئارەزووە تەمەنیان لە سەروو "40" ساڵیەوەیە ئەمەش بۆ خۆی بۆتە گرفتێکی گەورەی کۆمەڵایەتی و دەروونی . نەوەکانی پێشوو بونەتە قەرارگەی دەسەلات و بڕیارو خەون و ئیرادەی کۆمەڵایەتی و گۆڕان و ژیان و خۆشگوزەرانی .

گەنجانی کوردستان لەبەردەم قەدەری مەرگ و سەفەردان ، ئەو مەرگەی درێژکراوەی مێژووەو هەر لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە هەتاوەکو ئێستاکە خەڵکانی کوردستان لە ژێر سایەی چەوسانەوە وکوشتن و بڕین و چەواشەکاری‌دا سەرجەم ئارەزووەکانیان فەرامۆشکراوە – هەروەها بە هۆی دەسەلاتی خوێناوی داگیرکەران و کۆلۆنیالیزمەوە

کوردستانی گەورە هەرلە مێژەوە بۆتە مەیدانی سیاسەتی چەواشەکاری و بەتاڵانبردن و جینۆسایدو وێرانکاری ، گەنجانی کوردستانیش بێ بەش نەبوون لە چەوسانەوە وجینۆسایدو مەرگ و شەڕوستەم . لە جیهان دا نەوە نوێکان داینەمۆی پێشکەوتنی کۆمەڵگە و شارستانیەتن . هەروەها خاوەن هێزێکی گەورەن بۆ دابینکردنی ووزە و توانای پێشکەوتنی کۆمەڵگە، بێ گومان دەسەڵاتیش هەمیشە لە هەوڵی کلۆمدانی نەوە نوێکان دایە، ئەویش بە سەپاندنی فشاری گەورەی سیاسی و ئابووریو کۆمەڵایەتی و دەروونی بەسەریان دا .

تورکیا نا توانێت بایەخ بدات بە لاوانی کوردستان، بەڵام ئەکرێ دەسەڵاتی کوردی خۆی بۆ خۆی بایەخ بدات بە لاوان و نەوە نوێکان بۆ نمونە وەك:

1.پرۆسەی هۆشیار کردنەوەی لاوان .
2.بەخشینی ئازادی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری بە لاوان .
3.بنبڕکردنی ستەمی ئاینی و کۆمەڵایەتی و سیاسی لە سەر لاوان .
4.پێکهێنانی کۆمەڵگەی مەدەنی هاوچەرخ.
5.دابینکردنی ژیان و خۆشگوزەرانی بۆ لاوان وەك:-

- دامەزراندنی دام و دەزگا رۆشنبیرییە سەربەخۆکان، کار ئاسان کردنی پرۆژەی لاوان و کردنەوەی کافتریای لاوان (تێکەڵاوبوونی کوڕان و کچان)
- دروستکردنی یانەی تەرفیهی بۆ کوڕان و کچان .
- کردنەوەی (دیسکۆ) وپشووی گەنجان
- کار ئاسانکردنی سەفەرو گەشتی لاوان بە کوردستان و دەرەوەی کوردستان دا .

6.بەرزکردنەوەی داهاتی ساڵانەی تاکە کەس هەروەها ئاسانکردنی باری بژێوی و ژیانی تاکە کەس و زیادکردنی مووچەی فەرمانبەرو کارمەندە تازەکان و بڕینەوەی موچەی مانگانە بۆ خوێندکارانی زانکۆ و پەیمانگاکان .
7.دامەزراندنی دام و دەزگا مەدەنیەکان وەك دام و دەزگای چارەسەرکردنی کۆمەڵایەتی و دەروونی ، هۆشیارکردنەوە ، هاندان و ڕێخۆشکردن...هتد. کردنەوەی دەزگا تایبەتەکان بۆ بواری تایبەتی ژنان ولاوان و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی .
8.گۆڕینی پەیڕەو پرۆگرامی خوێندن لە خوێندنی سەرەتایەوە تا زانکۆو پەیمانگاکان

II. دامەزراندنی پرۆژەی خزمەتگوزاری .

خزمەتگوزاری بەشێکی هەرە گرنگی ژیان و ڕەفاهیەتە ، ئێمەی کورد سەردەمانێکە بێبەشین لەم جۆرە پرۆژانە، ئەکرێ لە ڕووی کۆمەڵایەتیو ژیانەوە بایەخ بدرێ بەم بوارە .ئاشکرایە خزمەتگوزاری و خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی کاریگەریەکی ئەوتۆیان هەیە لە سەر دەروونو ئارەزووەکانی مرۆڤ.

پێنجەم : ڕێگە چارەی سیاسی

ئەرکی هەرەگەورەی دەسەڵاتی کوردی دابنیکردنی دام و دەزگا مەدەنیەکانە بۆ کۆمەڵگە ، نەوەك هەمیشە لە هەوڵی دامەزراندنی دام و دەزگا سیاسی و سەربازیەکاندا بێت . بێ گومان دەسەڵاتی کوردی دەسەڵاتیکی مۆدرێن نیەومۆدێلێکی تری هێزو توانستەکانی خێڵە ، دەسەڵاتێکە تا ئەوپەڕی داخران داخراوە جیهانبین نیە و هیچ پرۆژەیەکیشی نیە بۆ ئاییندە و زادەی ڕابردووەو لە ماناکانی ئێستای جیهانیئێستا تێناگات و دەستەو ئەژنۆ لە بەردەم گۆڕانکاریەکانی دونیادا دوشداماوە ، هێزی سیاسی کوردی خۆی داوەتەدەست قەدەرو چانس . دەسەڵاتیکوردی بە هۆی ناکۆکیە خێڵەکایەتی و نا هاوچەرخەکانی خۆیەوە دووچاری داڕمان و گۆشە گیربوون بووە لە جیهان ، گوتاری سیاسی کوردی گوتارێکی بێ مانایەو دوورە لە ڕاڤەکردنی ئێستا و ئاییندەوە – نموونە بۆ ئەمە ئەو شەڕە خوێناویە بوو کە بە شەڕی ناوخۆ یان براکوژی ناو دێرکرا.

سیاسەتی کوردی دابڕاوە لە گۆڕانکاریە سیاسیەکانی جیهان ، هیچ خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەیەکی زانستی ئەنتروپۆلۆژی لە پشت سیاسەتی کوردیەوە نیە و ئەمەش بۆ خۆی کاری کردۆتە سەر کۆمەڵگەی کوردی و باری ناهەمواری ژیان و بژێوی هێندەی تر ئاڵۆزکردوە .

بە هەر حاڵ پێ ناچێ کۆمەڵگەی کوردی هەر لەم دۆخەدا بمێنێتەوە، چونکە گوڕانگاریە سیاسیەکانی جیهان و ناوچەکە خوازیاری مۆدێلێکی دیکەی سیاسەتی کوردیە و دەسەڵاتی کوردیش بەم بێ ئاگایەی خۆیەوە چیتر بەرگەی

کێشە و گرفتە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانی خۆی ناگرێ و دەنگی دیموکراتی و ئازادی هەراسانی دەکەن ، جا لەبەر ئەوە پێوستە هەنگاوی نوێ و دیموکراسیانە بنرێت لە پێناو چارەسەرکردنی مەسەلەی سیاسی ناخۆ و ناوچەکە ، بۆ نمونە ئەکرێت ئەم هەوڵە سیاسیانە ببنە ڕێگە چارە و ریفورمێکی هەنوکەیی بۆ دابینکردنی ئایندەیەکی باش:

-داڕشتنی پرۆگرامی سیاسی لەمەڕ خوێنەوەی ئێستا و داهاتوو .

-بەرگرتن لە شەڕی ناوخۆ و براکوژی .

-پێشکەش کردنی پلانی نوێ و پرۆژەی نوێ بۆ ئێستا وئایندە .

-دامەزراندنی چەند دەزگایەکی پرۆفیشناڵی سیاسی بۆ خوێندنەوەی جیهان و گۆڕانکاریەکان ، بە ناچاری پێوستە ئەندامانی ئەم دەزگایە پرۆفسیۆر بن لە بواری سیاسەت و ئابوری و کۆمەڵایەتی و ئەنترۆپۆلۆژیا و ڕاگەیاندن دا.

-سود وەرگرتن لە تەکنۆلۆژیای نوێ و بەرزکرنەوەی ئاستی زانیاری و زانست و شارستانیەت.

-هەوڵدان بۆ بە علمانیکردنی کۆمەڵگا، لەڕێی دام و دەزگا حکومی و ناحکومیەکانەوە ، لە ڕێی پەروەردە و فێرکردنەوە ، لە ڕێی دام ودەزگا مەدەنیەکانەوە .

-دروستکردن و پشتگیر کردنی کۆمەڵگەی مەدەنی .

-دامەزراندنی ناوەندی سیاسی و ڕاگەیاندنی سەربەخۆ .

-بەرگرتن لە کۆنە پەرستی و بیرو باوەڕە ترادسیۆنیەکان .

-پێشکەشکردنی شوناسێکی سیاسی سەربەخۆ .

-بەرگرتن لە تیرۆر و کۆنەپەرستی و پشتگیری کردنی نوێ خوازی .

-بەرگرتن لە کۆچی ناوخۆ و ئاوارەبوون .

-دامەزراندنی دام و دەزگا ناوخۆیی و دەرەکیەکان بۆ گرنگی دان بە مەسەلەی پەناهەندە کوردەکانی خۆر ئاوا .

ئەم ڕێگە چارانەی کە لەسەرەوە باس کرا پرۆژەیەکی هەنوکەیە بۆ ئێستاو هەوڵێکە بۆ جوانکردنی ئایندە لە ڕووی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیری و دەروونییەوە . پێدەچێ ئەم ڕێگە چارانە نا کامڵ و کەم و کورت بن ، بەڵام زۆربەی دەوڵەتانی جیهانی لەسەر ڕۆشنایی ئەم ڕێگەچارانە هەندێکیان توانیویانە بگەنە ڕێگەچارەیەکی شیاو بۆ کەم کردنەوەی کۆچ ، بۆ نمونە دەوڵەتانی " ئەوروپا" بە هۆی دەستەبەرکردنی مافە مەدەنی و دیموکراتی و مرۆییەکانەوە بۆ کۆمەڵگە توانیان سەرکەون بە سەر کۆچی ناوخۆ و کۆچی دەرەکی دا .

ئەم ڕێگە چارانە بۆ خۆی پێشنیارێکی هەنوکەی و مەیدانییە بۆ ئێستای کوردستان، بەڵام تا چەند جێی بایەخی دەسەڵاتی کوردییە ، ئەوەیان نازانین!!

* *

*

پانۆرامای سەفەر و مەرگ و پەنابەری

-لە کۆبوونەوەیەکی نائاسایی ڕێکخراوی شین گین و تورکیادا لە 1998/1/18دا ڕایانگەیاند کە لە ساڵی 1991ەوە تا ساڵی 1998 زیاد لە 250.000 کوردی عێراقی بە قاچاغ گەیشتوونەتە وڵاتانی یەکێتی ئەوروپاو دراوسێکانی، ڕێژەیەکی کەمی ئەم پەنابەرانەش گەیشتوونەتە ئەمریکاو کەنەدا. (لەڕێی ئینتەرنێتەوە -بڕوانە کۆدی ئەو دەزگایانەی لە ڕێی ئینتەرنێتەوە سوودیان لێوەرگیراوە لە کۆتایی کتێبەکەدا).

-بەپێی ئامارە سەرەتاییەکانی وەزارەتی دەرەوەی ئێران و مافی مرۆڤی تورکیاو بەرپرسانی هۆبەی بیانیان لەساڵی 1991ەوە تاکۆتای ساڵی 1999 زیاد لە 215.000 کۆچبەری کوردی عێراقی سنورداش کراونەتەوە. (سەرژمێری بەندیخانەکانی ئێران و هۆبەی بیانیان لە تورکیا-1999)

- زیاد بونی پەنابەران :

زۆربەی چاودێران پێیان وایە : ئەوزیاد بونە کتوپڕەی کەلەداواکانی دەستەبەرکردنی مافی پەناهەندەیی دا لەسالآنی هەشتاو سەرەتای نەوەدەکاندا ڕووی دا ، بەپلەی یەکەم دەرئەنجامی داخستن وکەم کردنەوەی کەناڵەکانی کۆچی ئاسایی بووکەبەرەووڵاتە پیشەسازییەکان ئەڕۆی[1] ئەگەرئەمەڕاست بێت ، ئەوا ئەوتێڕوانینە بەدوای خۆیدا دێنێت کەدووبارە والآکردنی ئەوکەنالآنە بەشێوەیەکی یاسایی فشارەکانی کۆچ لەو وڵاتانەدا کەم دەکاتەوە کەتاڕادەیەك پێشکەوتونین، هەروەها یارمەتی ناسینەوەوجیاکردنەوەی پەنابەران وکۆچبەرانی هۆکارە ئابوریەکان دەدات . هەندێك لەچاودێران بەرەنگاری ئەم بانگەشانە دەبنەوە، هەندێك لەوانەی بەرگری لەپەنابەران دەکەنو ڕوبەڕوی ئەوتێڕوانینە دەبنەوە کەدەڵێ : ژمارەیەکی زۆری کۆچبەران بەهۆی هۆکاری ئابوریەوە دەرگاکانی پەنابەری وەك شێوازێك بۆهاتنە ناوەوە بەکاردێنن ، ئامـاژەش بەوحەقیقەتە دەدەن ، کەزۆربەی خاوەنی داوای پەنابەری، تەنها لە وڵاتە کەمدەرامەتەکانەوە نەهاتون بەڵکە کارتێکراون ، بەڵکە کارتێکراون بەزەبروزەنگ وپێشێلکاریەکانی مافی مرۆڤ[2]

-ك اری چالاکاکی قاچاخچیان زۆربەی ناوچەکانی جیهان ی گرتۆتەوە، بەپلەی یەکەم یارمەتی خەڵکانێك ئەدەن بۆ گواستنەوەیان بۆ ئەوروپای خۆرئاواو باکووری ئەمریکاو یابان، زۆرجار گواستنەوەی کۆچبەرەکان لە ئاسیاو ئەفریقیا و رۆژهەلآتی ناوەڕاستەوە بەهۆی کەشتی و فڕۆکەو لۆرییە بار هەڵگرەکانەوە بەڕێ ئەکەون بەرەو ئەو کەناڵە سنورییە لاوازانەی ئەوروپای خۆرئاوا: لەمەغریبەوە بەرەو ئیسپانیا، لە ئەلبانیاوە بەرەو ئیتالیاو یۆنان، لەکۆماری چیکەوە بەرەو ئەڵمانیا، لە وڵاتانی بەلتیقەوە بەرەو ئەسکەندەنافیا. بەهەمان شێوە دەروازە سەرەکیەکانی وڵاتە یککگرتوەکانی ئەمریکاو

---

[1] *C. Berthiaum"Asylum Under Threat" Refugees"N . 101" 1995*

[2] ئەم بابەتە چەندساڵێك بووە جێی مشتومڕ بۆنمونە سەیری: ***Independent Commission On International Humanitarian Issues, Refugees, The Dynamics Of Displacement, Zed Books, London 1987-P-41.***

کەنـەدا لـە ڕێگـە ی ئـەمریکای نـاوەندو مەکسـیك و کاریبیەوەیـە، لـە کـاتێك دا تـایوەن و تایلـەند دەچنـە ڕیـزی ڕێگـە سەرەکیەکانی کۆچبەرە نایاسایی‌یەکانەوە کە بەقاچاخ ئەبرێن بەرەو یابان و ئەوروپاو باکووری ئەمریکا..[3]

–دژایەتیکردن و بەسوکسەیرکردنی پەنابەران لە زۆربەی ناوچەکانی جیهان دا بۆتە دیاردەیەکی باوی کۆمەڵایـەتی و سیاسی و میللی، هێرشکردنە سەر پەنابـەرانی بیانی لەساڵانی هەشتاوە تا ئێستاکە بۆتە جیَ ی گفتوگۆو بایـەخی ناوەندەکانی ڕاگەیاندن و داموو دەزگا حکومیەکان، لەم ڕووەوە هـەندێك لـە چاودێران دەڵێن: بەردەوام بوژاندنـەوەی ئـەو ووتەیەی کە دەڵێ: پەنابەران کۆچبەرانی نایاساین: "لە هەوڵی دەستەبەرکردنی چاودێریکردنێکی کۆمەڵایـەتیدان" بۆتە هۆی خوڵقاندنی ئەقڵێکی گەمارۆدراو لەوڵاتە پیشەسازیەکاندا ئەمەش بۆخۆی بەخشینی ڕەوایەتیەکی یاسایی‌یە بەسـەر ئەو توند ڕەوییەدا کە دژی هەموو ئەوگروپە کەمەنەتەوایەتیانەو کۆمەڵە پەرتەوازانەیە"[4]

–شێوازێکی دیکەی بەرگرتن لەکۆچ :

حکومەتی بەریتانیا بۆبەرگرتن لەکۆچی نایاسایی شێوازێکی دیکەی دۆزیەوە، ئەویش تەغریمکردنی " جەزادانی " هەرکەسـێکی نایاسـایی بـوو بـەبڕی (1600) دۆلاری ئەمـەریکی بـوو ئەگـەرهاتوو ئەوکەسـە دۆکۆمێنـتی نایاسـای وناتەندروسـتی هـەڵگرتبێت ، هەروەهاڵـەنێوان سـاڵانی 1987–1995کۆمپانیـای گواسـتنەوەو گـەیاندنی ئاسمـانی لەبەریتانیابەبڕی (140) ملیۆن دۆلار لەلایەن حکومەتی بەریتانیاوە جەزادران ، ئەمـەش بـەکردار سـەلمێنراو، ئـەوەبو(85) ملیۆن دۆلاری جەزاکەیان داو بـەڵام ئـەم سیاسـەتەی بـەریتانیا دەرهـەق بەپەنابـەران زۆر ئیجـابی نـەبوو، بەڵکولایـەنێکی خراپیشی هەبوو، کەئەم شێوازی مامەڵکردنە بنەما سەرەکیەکانی پارێزگاریکردن لەپەنابـەرانی پێشـێلکردووەو هـەروەها پێوانە بنەڕتیەکانی ماف مرۆڤ بەگشتی کەوتە بەرمەترسی .[5]

–ڕوسیا

بەپێ ی چەند خەملاندنێك، ئێستاکە نزیکەی (700) هـەزرا کۆچبـەری نایاسـایی لەوڵاتـە سـەربەخۆکانی سـۆڤێتی جاران دا هەیە، لە نێو ئەم ژمارەیەدا، بە تەنها (500) هەزار کۆچبەر لەیەکێتی سۆڤێتدا یە، وەنزیکەی (180) هـەزار یشـی لەمۆسکۆ دا ئەژین، لەکاتێکدا ڕێژەیەکی کەمی ئەم کۆچبەرانە داوایان پێشکەشی UNHCR کردووە بۆ وەرگرتنـی ماف لەسەنتەری پەنابەران[6]..

وڵاتـی چین بـە تـەواوەتی گرنگـترین سـەرچاوەی کۆچبـەرە بـە قاچـاخ بردووەکانـە، هـەروەها باشـووری ئاسیاشـی لەگەڵدایە، بەهەمان شێوە ئەفغانستان‌و سریلانکا و سودان وسۆماڵ و عێراق و نەیجیریا، بەو وڵاتانە ناوزەدە ئەکرێن کە هاوڵاتیانی خۆیان بە قەبارەیەکی زۆر و بەقاچاخ دەنێرنە دەرەوە، ئەوەی جیَ ی بایەخە، هـەموو ئـە وڵاتانە بـە دەسـت زەبروزەنگ و پێشێلکردنی مافی مرۆڤەوە دەناڵێنن. وە هەموو شیان لە ئاستی بەرزی لیستی ئەو دەوڵەتانەدا دانراون کـە هاووڵاتیانیان دەبن بە پەنابەر لە ئەوروپای خۆر ئاواو باکووری ئـەمریکا، لـە ڕاستـیدا لێکۆڵینـەوەکانی ئـەم دوایـیە، کـە لەسەر دامەزراوە چالاکەکانی قاچاخچیان بوو ئاماژە بەوە ئەدەن کە زۆربەی ئەو کۆچبەرانە، نەوەك هەرهەمویان، لە کاتی گەیشتنیاندا بۆ ئەو ناوچانەی کە خۆیان دیاریانکردووە، دەستبەجیَ داوای مافی پەنابەری دەکەن[7]..

THe State Of The Worl'd[3]
Refugees Agenda.
UNHCR. 1997 – 1998. P.P:201

[4]*V. Crowe, "Short Report On Wilton Park Conference 497: Migration Prevention, Control And Mnagement April: 1997.*

[5] *The State Of The Worlds Refugees Agenda –UNHCR –1997 -1998.P.193*

[6] هەمان سەرچاوە – وو1– P.

[7]*The newsletter Trafficking in migrants, published by the international organization for migration, see also; f. del mundo. 'Trafficking in haman lives' , Refagees-101, 1995.*

-پەنابەران و گەڕاندنەوە UNHCR:
نوێنەری نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ کاروباری پەنابەران لە مۆزەخانەی یادگاری ئاتەشگەکەی "هۆلۆکۆست" لەواشنتۆن، بەرواری ئبریلی 1997 لەبەردەم ئامادەبووان دا رایگەیاند:
"بەرگری بکەن لەمافی مرۆڤ، سووربن لەسەرە ڕێزگرتنی مافی پەنابەران و پەنابەر، هەڵبەت لەسەر گەڕاندنەوەی پەنابەران بۆ بەندیخانەکان. پارێزگاری بکەن لەو خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتیانەی کە پێشکەشی پەنابەران دەکرێ[8]..

-بیرۆکەی گەڕاندنەوەی پەنابەران:
هەنوکە ئەم رووداوانەی ئێچستا بەئاشکرا ئاماژەیە بۆ هیلاکبوونی جەستەی‌و دەروونی پەنابەران، مەترسی راگواستن و گەڕاندنەوەیان بۆ وڵاتەکەی خۆیان یان بۆ هەر وڵاتێکی دیکە رووبەڕووی مەترسی دەبنەوە، لە هەمان کات دا دیاردەی راگواستن و گەڕاندنەوە زۆر رووی لە کەمبوونەوە کردووە، بەشێوەیەکی گشتی لە رووی کات و توانا و کەرەستەوە، کە پێویستە ئەو دەوڵەتانە بۆ رێکخراوی پەنابەرانی خۆی خەرج بکات کارێکی گرانە- ئەمەش بەتەواوەتی پێچەوانەی مەرامی ئەو دەوڵەتە دیاریکراوەیە[9]..
لەم هێلکاریەی خوارەوە دا بۆمان دەرئەکەوێت، کەهەر لەسەرتاوە ئەورووپای خۆرئاوا، لەساڵی (1985) وە داواکاری پەنابەران لە "170" هەزار کەمتر نەبووە، بەلام لەساڵی "1992" دا بەرزبۆوە بۆ "670" هەزار داواکاری، بەلام بەرەبەرە ئەم رێژەیە نزمبۆوە، بەتایبەتی 1993وە، هەروەها لەساڵی "1996" دا بوو بە نزیکەی "250" هەزار، لە لایەکەوە داواکاری پەنابەران لە ساڵی 1992 دا لە ئەڵمانیا رووی لە کەمبوونەوە کرد، ئەوەبوو رێژەکە گەیشتە "438" هەزار داواکاری، لە کاتێك دا ئەم وڵاتە وەرگری نیوەی کۆی ئەو رێژەیەی داواکارانی پەنابەرانە لە ئەورووپا.
بەلام لە ئەمریکای باکوور، داواکاری پەنابەری لەوناوچەیەدا بەشێوەیەکی گشتی ئاماژە بۆ لایەنێکی بالادەکات: لەساڵی "1985" وە لە "28" هەزارەوە بەرزبووەوە بۆ "173" هەزار بۆ ساڵی "1995"،
وڵاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا بەشێکی زۆری ئەم رێژانە پێکدەهێنن، بۆ نموونە رێژەی بەرکەوتنی پەنابەری لە ساڵی "1985"وە لە "20" هەزارەوە بەرزبۆوە بۆ "148" هەزار بۆ ساڵی "1995"، بەلام ئەم رێژەیە لەئاسیا و دەوڵەتانی زەریادا جیاوازە، لەدوای گەیشتنی چەند داواکارییەکی پەنابەری لە ئوستراليا ئەم رێژەیە گەشتە ترۆپك، لەساڵی "1991" دا لە کۆی "17" هەزار داواکاری نزیکەی "4بۆ 5" هەزار داواکاری جێگیر بوون.[10] "ئاستی دانپیادانان ئاماژە بۆ رێژەی بەرکەوتنی پەنابەری ئەو پەنابەرانە دەکات کەبەکردار مافیان دراوەتێ لەسەنتەری پەنابەران، لە نێوان ساڵانی "1991" بۆ "1995" نزیکەی "2.4" ملیۆن داوای ماف پەنابەری پێشکەشکراوە. "2.2" هەزار داواکاری ئەو داوایانە - واتە نزیکەی.. 11٪، ی لەو بارو دۆخانەبوون کە قبوڵیان بۆ هاتۆتەوە، بە هەمان شێوە رێ بەهاوتای ئەو رێژەیە دراوە کە بەهۆی هۆکاری مرۆڤایەتیەوە بمێننەوە، بەگشتی لە "20٪" ی پەنابەران لە ئەورووپا شێوەیەك لە پارێزگاریکردنیان پێ بەخشراوە لەساڵانی "1991" وە بۆ "1995"، هەروەها لەئەمریکا دانپیادا نان زیاتر لە نیوەی ئەورێژەیەی ئەورووپا تۆمارکراوە، ئەو رێژەیە لە کەنەدا گەیشتە 70٪، لە ساڵی 1994 بۆ 1995. وە لە ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا بۆ ساڵی "1995" گەیشتە "20٪".[2]
-لە ئاکامی نقوم بوونی بەلەمێك دا ، چەند کوردێکی عێراقی خنکان .

---

[8]*Preventing Fature 'genocide and protecting Refagees'*

[9]***European Council on Refugees and. Exiles, Safe Third Countries. Myths and Realities, london, 1995-P.P.7-9.***
[10]***The state of world's Refagees 1997 – 1998.***
Ahumanitarian Agenda
Copwright UNHCR – 1997- P.P – 185.
(ئەم کوڕاسەیە بەزمانی ئینگلیزی و فەرەنسی و عەرەبی لەسەنتەری ***UNHCR*** لە جنێڤ دەستئەکەوێت).
[2] هەمان سەرچاوە – لاپەڕە ***187 – 188***.

بەپێی هەواڵێك كە ڕۆژنامەی ، "حوریەت " ی توركی لە ژمارەی ڕۆژی 3/17 دا بڵاو كراوەتەوە ڕۆژی 3/16 بەلەمێكی بچوك لە نزیك دورگەی "قورمەلی " نقوم بووە سەرجەم سەرنشینەكانی كە ژمارەیان نەزانراوە گیانیان لە دەست داوە ، پاش ئەوەی هێزی فریاكەوتنی دەریایی گەیشتونەتە شوێنی ڕووداوەكە لە ئاكامی پشكنینێك دا لاشەی دوو منداڵ و سێ ژن وسێ پیاو دۆزراوەتەوە ، كە بە هۆی ناسنامەكانیانەوە دەركەوتووە كە هەموویان خەڵكی كوردستانی عێراقن ،. [5]

-" 17 " هاولاتی لە دەریای ئیجە دا خنكان .

ڕادیۆی تەهران ، فەرەنسایی نێو دەوڵەتی لە بەرواری 1997/5/4 دا دوو بەلەمی توركی لە دەریای ئیجە دا نقوم بوون و لە ئاكام دا بووە هۆی خنكانی نزیكەی (17) كەسی خەڵكی عێراق و بێ سەرو شوێن بونی چواری دیكەیان بەر پرسێكی ئاگادار لە هێزی دەریایی توركیا ڕایگەیاند كە لە نێوان ئەم خەڵكانە ژن و منداڵ هەبووە و بە مەبەستی وەرگرتنی مافی پەنابەرێتی بە نیاز بون بچن بۆ یۆنان .

شایانی باسە تا ئێستا هۆی نقوم بوونی ئەم دوو بەلەمە نەزاندراوە. [6]

–پەنجا هەزار سەربازی توركیا هاتنە ناو كوردستان عێراقەوە ، بە نیازی هێرشێكی گەورە بۆ سەر هێزەكانی " PPK"ە و ئەم هێزە بەپاڵپشتی(250) تانك وزرێپوش و فڕۆكەی جەنگی و تۆپخانە . [7]

-دەریای ئیجە

ئاژانسی " ڕۆیتەر " تەلەفزیونی كویت و ڕادیۆی BBC

لە ئەنجامی نقوم بونی كەشتییەك لە دەریای ئیجەدا كە بە قاچاخ بەرە و یۆنان دەچوو، "14" عێراقی گیانیان لە دەست دا.

لێپرسراوێكی پۆلیسی كەنار دەریایی توركیا ڕایگەیاند : "3 " تەرمی دیكە دۆزراونەتەوە كە لە دەریاكە دا نقوم بووبوون ، لە كاتێك دا هێشتا پتر لە بیست كەس شوێن بزرن .

بە گوتەی ئەو لێپرسراوە " 6 " كەس دەرباز كراون و لە كاتێكدا تیمەكانی دەریاوانی توركیا بە دوایی دەرباز بوانی دیكەدا دەگەڕێن .،

شایەنی گوتنە كەشتیەكە كە درێژی (10) مەتر بوو دوایی (15) دەقیقە بەسەر جێهێشتنی كەنارەكانی ڕۆژئاوایی توركیا بەرەو دورگەیەك دزەیان كردبوو ، نقومی ناو ئاو بوو. [8]

–لە بەرواری 1997/9/28

تازەترین هێرشی توركیا لە ناو خاكی كوردستانی عێراق دا

-پۆلیسی فەرەنسا 75 كورد دەگرێ

ڕۆژنامەی " الشرق الأوسط"1997/10/3 ، چەند سەرچاوەیەكی فەرەنسی ئاگادار ڕایگەیاند (75) هاولاتی كوردی عێراق كە بە شێوەیەكی نایاسایی لە ئیتالیاوە هاتبوون . لە ناو شەمەندەفەرەكانی " بیس " و "كان " لە باشوری خۆرهەلاتی فەرەنسا دا دەستگیركران ئاژانسی فرانس پرێس لە زاری ئەو سەرچاوانەوە (19) كەسیان لەو كوردە عێراقیانە لەوێستگەی " ینس " دا دەستگیركرد كە لە ئیتالیاوە هاتبون چوار ڕۆژی دواتریش لە كاتی پشكنینی ڕۆتینی دا (56) كەسی دیكە لە نێوان " ینس " و " كان " دا دەستگیركران لە شەمەندەفەرێك دا بووبوون لە " ینس " ەوە بەرەو " ستراسبۆرگ " بەریوە بوو . [9]

–پۆلیسی توركیا " 113" كوردی عێراقی دەستگیر كرد

- تەلەفزیۆنی توركیا" NTV " 11/3

پۆلیسیتوركیا (113) هاولاتی كوردیعێرای دەستگیركرد كە (8) ژن و (3) منداڵ لەنێوانیان دایەو دەیانویست بە قاچاخ لە بەندەری "گۆمولدور" ی شاری ئیزمیرەوە بەرەو دورگەی " یسسا " ی یۆنان بچن.

هەروەها پۆلیس (13) كەسی خاوەنی ئەو كەشتیەشی دەستگیر كرد كەكوردە عێراقیەكان ی هەڵگرتبوو بڕیاریش وایە هەموو كوردە عێراقیەكان ڕەوانەی " هۆبەی بیانیەكان " بكرێت و لەوێشەوە بەڕێگای سنوری توركیا - عێراقەوە بیانگێرنەوە بۆ عێراق " سنورداشی بكرێنەوە. [10]

* نەرویج بەنیازە پەنابەرە كوردەكان بە كۆمەڵ دەربكا

– سوید " فاكسمیل "

لە د. مۆفەق دەرگەڵەییەوە :

كەناڵی یەكی تەلەفزیۆنی سوید ڕۆژی 7/28 /1997 بڵاوی كردەوە كە نەرویج نەخشە دادەنێ تا بە كۆمەڵ پەنابەرە كوردەكان بگەڕێنیتەوە بۆ " باكوری عێراق " (ئەتلین هەمەر) سكرتێری دەوڵەت لەم بارەیەوە گوتی :

وەزارەتی داد لە ئەگەرەکانی جێبەجێکردنی ئەو کارە دەکۆڵێتەوە ، بەڵام تاکو ئێستا هیچ بڕیارێکی نەداوە بە گوتەی هەمەر " کۆمسیۆنی باڵای نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ کارو باری پەنابەران UNHCR تەئکیدی لە سەر ئەوە کردۆتوەکە "باکوری عێراق " شوینێکی ئارامە بۆ گەڕاندنەوەی کوردەکان بۆ ئەوەی کە پێشتر نەرویج دەیوت ئەو ناوچەیە ئاسایشی تێدانیەیە ، کەناڵی "1" ی تەلەفزیونی سوید ئەوەشی ڕاگەیاند کە نزێکەی نیوەی ئەو 4400 کەسەی لە شەش مانگی ڕابردووی ئەم ساڵ دا داوایی پەناهەندە ییان لە نەرویج کردووە کوردن و زوربەیان خەڵکی عێراقن.(1)

ڕادیۆی BBC بەریتانیا

وەزارەتی کۆچی بەریتانیا ڕاگەیاند حکومەت ڕێۆشوێنی توند دەگرێتە بەر بۆ نەهێشتن لە بەردەم ئەو کۆچبەرانەی بەڕێگای قاچاخ دەگەنە بەریتانیا و داوایی پەنابەری دەکەن .

شایانی باسە ئەو شەمەندەفەرانەی کە بە تونێلی ئنگلیزدا کە لە نێوان فەرەنسا و بەریتانیادا دەڕوات لەم چەند مانگەی ڕابردوودا ژمارەی پەنابەران زیادی کردووە . هەزاران لەو پەنابەرانە بە فێلێکی سادە ڕزگاریان دەبێت ، پسوڵەی سەفەری جیاجیا پیشان دەدەن کە گەشتەکەیان لە لایەن فەرەنسا لە تونێلی ئنگلیزی کۆتایی پیێ دێت .

(باراڕوچ)ی وەزیری کۆچ کردنی بەریتانیا وتی : ئێستا وتوێژ لەگەڵ حکومەتیفەرەنسا سەبارەت بەم کێشەیە ئەنجامی دەدریێ .(2)

-دەستگیرکردنی ژمارەیەك کوردی بە قاچاخ کۆچی کردو لە ئیتالیا وە بۆ یۆنان

ڕادیۆی یۆنانی و ئەڵمانیا 1997/11/19

(400) سەرنشینی کە شتیەك کە بریتیبون لە کوردو هاولاتیانی پاکستان و بەنگلادیش و سریلانکاو بەشێوەیەکی نایاسایی کۆچیان کردبوو ، توانیان بەمەلە خۆیان بگەیەننە کەنارەکانی باشوری ئیتالیا و پاش ئەوەی ئەو کەشتیەی هەلێگرتبون لە ناو دەریادا پەکی کەوت .

لەم ڕووەپۆلیسی کەناری دەریای ئیتالیا دەستبەجێ خۆیان گەیاندە شوێنیڕووداوەکە تا منداڵانی سەر کەشتیەکە دەربازبکەن ، هەروەها فرۆکە هەلیکۆپتەرەکانی ئیتالیا بۆ گەران بە دوایی دەربازبووان دا بەسەر ناوچەکەداخولانەوە .

شایەنی گوتنە هەموو سەرنشینانی کەشتیەکە وەزارەتی کەشتیگەی بازرگانی یۆنان ڕایگەیاند سەر لە بەیانی دوێنی پۆلیسی دورگەی "کریس پۆس" لە ڕۆژهەلاتی دەریای ئیجەدا (45) هاولاتی عێراقی دەستگیرکرد و هەروەها گوتی ئەو کۆمەڵە بریتیبون لە (27) پیاو و (8) ژن و (10) منداڵ و شەوی ڕابردوو بە قاچاخ لە کەنارەکانی تورکیاوە گەیشتبوونە ئەو دورگەیە.

بە گوتەیپۆلیس هەندێ قاچاخچی تورك ئەو عێراقیانەیان گەیاندبووە نزێك دورگەی "کریس پۆس " پاشان خۆیان هەڵاتبوون .(3)

-(سنوری تورکیا یۆنان)

زیاد بوونی ڕێژەیی ئەودالأنی ڕێگەی هەندەران .

ڕادیۆی BBC 1997/11/29

حکومەتی تورکیا ڕایگەیاند لە ماوەی ئەم ساڵ دا پتر لە(9) هەزار کەسی دەستگیر کردووە کە زۆر بەیان عێراقی بون و دەیانویست بە قاچاخ دزە بکەنە ناو یۆنان تاوەکو مافی پەنابەری سیاسی وەربگرن ، بە گوتەی پاسەوانانی سنوری تورکیا ڕێژەی ئەو کەسانەی دەیانەوێت بە قاچاخ لە سنور بەرەو یۆنان بپەڕنەوە ئەمساڵ بە ڕێژەی 50٪ زیادی کردووە .(4)

– دەستگێری کردنی " 24 " هاولاتی عێراقی لە ئەستەمبول . تەلەفزیۆن Showی تورکی 12/23 . "(11)

ڕاپۆرتە هەواڵ:کێشەی پەنابەرە کوردەکان هەروا درێژەی هەیە :

– ئەڵمانیاو ئیتالیا داوا لە تورکیا دەکەن ڕێز لەمافی مرۆڤ بگرێ(12)

ڕادیۆی ئەڵمانیاو فەڕەنساو مۆنتی کارلۆ وتەلەفزیۆنی TRT1، N-TV – 1/4:

لە بەرامبەر لێشاوی کۆچی بەکۆمەڵی پەنابەرە کوردەکان بەرەو وولاتانی ئەوروپا. ئەڵمانیا و ئیتالیا داوایان لە حکومەتی تورکیا کرد بە گیانی ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ چارەسەری کێشەی کوردە هەلاتوەکانی لای خۆی بکات.

کلاوس کینکل وەزیری دەرەوەی ئەڵمانیا لەم بارەیەوە ووتی کرۆکی کێشەی کوردان خۆی لە مافی مرۆڤ ومافی کەمینە نەتەوەیەکاندا بەرجەستە دەکات بۆیە دەبێ لەم ڕوانگەیەوە چارەسەر بکرێ.هەروەها جۆرجیۆ ناپۆلیتانۆ وەزیری ناوخۆی ئیتالیا گوتی کاتێ حکومەتی تورکیا ڕایبگەیەنێ ڕاوەدوی پەنابەران نانێ وسزایان نادات،ئەوسا هۆیەکی دیکە بۆ گەرانەوەی ئەو خەڵکە ومانەوەیان لە خاکی تورکیادا دەستەبەر دەبێ.

کێشەی کۆچی کوردان هێشتا بابەتی سەرەکی باس و گفتوگۆیە لە گۆڕەپانی ئەوروپادا وئەو کێشەیە ڕێککەوتننامەی(شین گن)ی تایبەت بە هاتوچۆی سەربەستی لە نێوان وولاتانی ئەوروپادا خستۆتە بەر مەحەك. ڕێککەوتننامەی(شین گن) کە لە ساڵی 1985 ئیمزا کراوە ولە ئاداری 1995 وە دەست بە جیێ بەجیێ کردنی کراوە وولاتانی ئەڵمانیا ،فەرەنسا،بەلجیکا ،هۆڵەندا،لۆکسمبۆرگ،ئیسپانیا ،پورتوگال ،ئیتالیا ونەمسا دەگرێتەوە.لە چوارچێوەی ڕێککەوتننامەکەدا تا ئێستا وولاتانی بەشدار هاوکاری باشی یەکتریان کردوەلە ڕێگای هاماهەنگی پۆلیس ودادوەری و گومرگ بەهۆی سیستمێکی هاوبەشی

کۆمپیوتەرەوە،بۆ ئەوەی سنورێك بۆ کۆچی نایاسایی دابنێن لەوانە لەمانگی ڕابردوودا بەهاوکاری فەرەنسا و ئیتالیا باندێکی قاچاخچیانی نەفەر کەلە (17)کەس پێکهاتبوو دەستگیر کران.

کۆچی کوردان زۆربەی وولاتانی ئەوروپا دەگرێتەوە، چونکە پەنابەران یۆنان وئیتالیا ونەمسا وەك بەردەبازێك بەرەو ئەڵمانیا ،فەرەنسا ،سوید ،هۆڵەندا وبەلجیکا وەك شوێنی نیشتەجێبوون بەکاردەهێنن.لەمانگی ڕابردوودا ئەو مەسەلەیە بووە بابەتی وتووێژی کۆبونەوەیەکی وەزیرانی ناوخۆ ودەرەوەی یەکێتی ئەوروپا وتێیدا لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن پرۆسەی کۆنترۆڵی سنورەکانیان مکۆمتر بکەن وهەڵمەتی قەلاچۆکردنی باندە قاچاخچی‌یەکان چڕتر بێ ،وێڕای زانیاری گۆڕینەوە وهاوکاری زیاتر.هەر لەم بارەیەشەوە ڕۆژنامەی (لۆفیگارۆ)ی فەرەنسی لە ژمارەی دوێنێیدا لەژێر سەرناوی (سەرابی ئەوروپیی‌کوردە بەقاچاخ کۆچ کردووەکان) بلاوی کردەوە ئەم کۆچە بەکۆمەڵە کە عێراقی نیگەران نەکردوە بەلام بۆتە مایەی هەراسان کردنی تورکیا وئیتالیا وڕۆژنەش یەکێتی ئەوروپا نیگەران دەکات. هەروەها (لۆفیگارۆ) دەڵێ ئەو کوردانەی بەزۆری لە عێراق وتورکیاوە ڕادەکەن، تورکیاش زیاتر لە عێراق بەرامبەر بەو مەسەلەیە هەراسانە چونکە کێشەی کورد یەکێك بوو لەو هۆیانەی کە لە مانگی ڕابردوودا یەکێتی ئەوروپاکردی بە پاساوێك تا ناوی تورکیا لە ڕیزی ئەندامە تازە پالێوراوەکان لاببات .

ڕۆژنامەی (لۆمۆند)ی چاپی پاریسیش لەژێر ناونیشانی (ئەوروپا وکوردان) دەنوسێ :بەخشینی مافی پەناهەندیی سیاسی بەکۆمەڵ لەلایەن ئیتالیاوە جێی مەترسی‌یە چونکە وولاتانی ئەوروپا بە ئیتالیاشەوە ئامادەنین پێشوازی لە کوردان بکەن. هەروەها دەڵێ :دەبێ ئەوروپا ئیدانەی چەندین ڕەفتاری تورکیا بکات لەوانەش پێشێلکاری سەر کوتکەرانی سوپا وپۆلیسی تورك ودۆشدامانی ناوەندە سیاسی‌یەکانی تورکیا لە ئاست کرانەوە بە ڕووی خواستە دوور لە جیاخوازیەکانی‌کورددا.

ڕێکەوتی 1998/1/4 بەشی عەرەبی (رادیۆی دەنگی ئەڵمانیا) ش چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ حوسنی مەحلی پەیامنێری ئەنقەرە لەم بارەیەوە سازکردو تێیدا ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە گەیشتنی سێ کەشتی بەسەدان کوردی پەنابەرەوە بۆ ئەوروپا لە ماوەی یەك هەفتەدا یەکەم شەپۆلی کۆچی بە کۆمەڵ نی‌یە وناشبێ، چونکە لە مانگەکانی ڕابردوودا چەندین کەشتی دیکە بەسەدان پەنابەری کوردەوە گەیشتبوونە کەنارەکانی یۆنان وئیتالیا.

لە بارەی بۆچونی هەندێ لە چاودێرانی ئەورووپاش کە پێیان وایە ئەنقەرە دەیەوێ مەسەلەی کۆچی کوردان بکاتە کارتی گوشار دژی ئەوروپا، بەتایبەتی کە یەکێتی ئەوروپا نەیویستوە تورکیا بە ئەندام وەربگرێ ،پەیامنێری دەنگی ئەڵمانیا ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە تورکیا ئەگەر وا لێکبداتەوە ئەوا بە هەڵەدا چووە. چونکە زۆربەی ناوەندەکانی ئەوروپا لەوانە گروپەکانی مافی مرۆڤ وپەرلەمان وحزبەکانی ئەوروپا ئەم مەسەلەیە دەقۆزنەوە بۆ ئەوەی دەری بخەن تورکیا مافی مرۆڤ پێشێل دەکات وقایل نی‌یە مەسەلەی کورد چارە بکات. هەروەها کوردە دەرکراوەکان دەبنە هێزی یەدەکی PKKلەو دەوڵەتانەدا.

………… هەروەها لە 1998/1/4 دا لە تورکیا پۆلیس لە ناوچەی مۆرلا (14) کوردی عێراقی دەستگیر کرد کە دەیانویست بە شێوەیەکی نایاسایی بپەڕنەوە ناو خاکی یۆنان وبڕیاریش وایە دەسەلاتداریتی تورکیا سنور داشیان بکات. هەروەها ئەنقەرە ئەو هەوالانەی ڕەتکردەوە کە دەڵێت:(10) هەزار کورد بنیازن بە سواری (20)کەشتی لە تورکیاوە ڕووبکەنە ئیتالیا.

لەلایەکی دیکەشەوە هەریەك لە فەرەنسا وئوستورالیا ڕاپانگەیاند ڕێوشوێنی توند تریان لەسنوری خۆیان پەیڕەو کردوە تاوەکو نەهێڵن پەنابەرانی نایاسایی بێنە نێو خاکیانەوە.

–ڕاپۆرتە هەواڵ: کێشەی پەنابەرە کوردەکان، وولاتانی ئەوروپای سەرقاڵ کردوە ئیتالیا سەدان کورد بە پەنابەر وەردەگرێ و تورکیاش داوای گەڕاندنەوەیان دەکات:

ڕۆژنامەی (الشرق الأوسط)و تەلەفزیۆنەکانی CNN، یۆرۆنیوز، الجزیرە، mbc، MED وڕادیۆکانی ئەڵمانیا،فەرەنسا،BBC 1/2،3:

لە کاتێکدا کۆچی بەکۆمەڵی پەنابەرانی کورد بەرەو وولاتانی ئەوروپا هەروا بەردەوامە ،ئێستا کێشەی ئەو پەنابەرانە بۆتە بابەتێکی سەرەکی بەردەم چەندین حکومەتی ئەوروپا، بە تایبەتی پاش ئەوەی ئیتالیا چرای سەوزی بۆ داڵدەدانی پەنابەران هەڵگیرساند ،هاوکات ئەو مەسەلەیە تورکیای نیگەران کردووەو بۆتە مایەی نارەزایی دەربڕینی ئەنقەرە بەرامبەر دەوڵەتانی ئەوروپا.

لەم ڕووەوە پێرێ کەشتی‌یەکی تری تورکیا بە نزیکەی (400) پەنابەری نایاسایی کەزۆربەیان کوردی عێراق بوون لەکەنارەکانی باشوری ئیتالیا لەنگەری گرت.وەزارەتی دەرەوەی تورکیا لە بەیاننامەیەکیدا نارەزایی خۆی بەرامبەر سیاسەتی کۆچکردن لە دەوڵەتانی ئەوروپادا دەربڕیو داوای کرد هەموو ئەو پەنابەرانەی چ خۆماڵی وچ بیانی لە بەندەرەکانی‌یەوە ڕۆیشتوون بگەڕێندرێنەوە بۆ تورکیا وداواشی لە ئەڵمانیا وئیتالیا کرد چاودێری توندی سنوری خۆیان بکەن. پێشتر جۆرجیۆ ناپۆلیتانۆ وەزیری ناوخۆی ئیتالیا گوتبووی کاتێك ئێمە خەڵکی ناموی سەر بە نەتەوەیەکی چەوساوە بەدی دەکەین کە لە وولاتێکەوە هاتوون ڕێز لە مافی مەدەنی وسیاسی ناگیرێ،ئەوا بیر لەوە دەکەینەوە مافی پەناهەندەیی سیاسی‌یان پێ بەخشین.

لە بەرامبەردا أسماعیل جەم وەزیری دەرەوەی تورکیا نارەزایی خۆی دەربڕی وڕایگەیاند ئەگەر دەوڵەتانی ئەوروپا مافی پەناهەندەیی بدەنە ئەو کەسانەی لەبەر هۆی سیاسی کۆچ دەکەن ،ئەمە هانی خەڵکی دیکەش دەدات کۆچ بکەن .لە ڕۆما لویجی سکالفارۆ سەرۆکی ئیتالیا بە بۆنەی سەری سالی تازەوە لە لێدوانێکیدا ڕایگەیاند وولاتەکەی لەبەردەم داواکارانی مافی پەنابەری سیاسی وئەوانەی لەدەست زوڵم وزۆردار ڕایانکردووە ئاوالایە. هەروەها (لامبرتۆ دینی) وەزیری دەرەوەی ئیتالیا لە لێدوانێکدا ئۆباڵی زیاد بوونی کۆچی نایاسایی کوردەکانی خستە ئەستۆی حکومەتی ئەنقەرە وگوتی تورکیا بە جیدی ڕێوشوێنی ئەمنی لە دژی باندە قاچاخچی پەنابەران نەگرتۆتە بەر وهاوکاری لەگەڵ حکومەتی ڕۆما بۆ ئەو مەبەستە ناکات.دینی ئاماژەی بۆ ئەوەش کرد کە ئێستا ڕۆما سەرگەرمی وتووێژە لەگەڵ وولاتانی ئەوروپادا بۆ ئەوەی چارەسەرێك بۆ ئەم کێشەیە بدۆزنەوە.ڕۆژی 27 ی مانگی ڕابردوو کەشتی‌یەکی

تورکی بە(800) پەنابەرەوە کە زۆربەیان کوردی تورکیا وعێراقن، گەیشتنە کەناری دورگەی سەقیلیەی ئیتالیا لە دوای ئەو ڕوداوە حکومەتی ئیتالیا هەڵمەتێکی دبلۆماتی فراوانی بە قازانجی مەسەلەی کورد دەست پێکرد،دواتر رۆما ئاشکرای کرد ئەو پۆستەیە مافی پەناهەندەیی سیاسی‌یان پێدرا.

ئەگەر چی حیزبەکانی ئۆپۆزیسیۆن لە ئیتالیا ڕەخنەیان لەم سیاسەتەی حکومەت گرت. بەڵام رۆما هەڵوێستی خۆی بە ڕاست وڕەوا لە قەڵەم دا.هەروەها ڤاتیکان خۆشحاڵی خۆی بەرامبەر بەو بڕیارە دەربڕی وبە هاوکاری‌یەکی مرۆیی لەگەڵ گەلی کورددا ناوی برد.

لە بۆن ،حکومەتی ئەڵمانیا داوای لە ئیتالیا کرد کۆنترۆلی سنورەکانی خۆی بکات بە ڕووی پەنابەرە کوردەکاندا. لەم بارەیەوە (مانفرێد کانتەر) وەزیری ناوخۆی ئەڵمانیا پێشنیاری کرد تۆمارنامەی مەرکەزی بۆ دیاری کردنی ژمارەی پەنابەرەکانی ناو ئەڵمانیا بڵاو بکرێتەوە و هێزەکانی چاودێری سنوریش دەسەڵاتی زیاتریان پێ بدرێت. هەروەها کلاوس کینکل وەزیری دەرەوەی ئەڵمانیا داوای لە ئەنقەرە کرد ڕێگا چارەیەکی سیاسی بۆ کێشەی کورد بدۆزێتەوە.لە ڤیەنناش، حکومەتی نەمسا سەر لەنوێ ڕێوشوێنی چاودێری کردنی سنوری پەیڕەو کردوە، کەمانگێك لەمەوبەر لەچوارچێوەی ڕێککەوتننامەی (شین گن)ی ئەوروپی‌دا بڕیاری دابوو بێ ڤیزا هاتووچۆ لە نێوان وولاتانی ئەوروپا سەربەست بێ.

لە ئەسیناش ،حکومەتی یۆنان هێزەکانی دەریایی خۆی لە حاڵەتی ئەوپەڕی ئامادەباشی‌دا داناوە تاوەکو ڕێگا لە گەیشتنی پەنابەرانی نوێ بگرێ. لە ڕووداوێکی دیکەشدا پێرێ پۆلیسی یۆنان (24) کوردی عێراقی‌یان دەستگیر کرد کە بەنهێنی لە کەنارەکانی تورکیاوە گەیشتبوونە دورگەیەکی ئەو وولاتە. بە بۆچونی چاودێرانی سیاسی لە ئاکامی ئەو لەشکر کێشیانەی کە تورکیا لە (باکووری‌عێراق)و باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا)دا دەیکات،ژمارەی کوردە پەنابەرەکانیش بەرەو وولاتە ئەوروپی‌یەکانیش زیادی کردوە.جێگای ئامارژەشە کە نەرمی یاسای پەناهەندەیی لە ئیتالیادا وای کردوە ئەو وولاتە ببێتە پردێك لە ڕێگەی پەنابەران بەرەو دەوڵەتانی ئەوروپا،هەر بۆیەش لە ساڵی پاردا (5)هەزار پەنابەر کە(3) هەزاریان کورد بوون گەیشتنە خاکی ئیتالیا.لە گۆڕانکاری‌یەکی تازەشدا،حکومەتی ئیتالیا بە نیازە مەسەلەی کۆچی بەکۆمەڵی پەنابەرە کوردەکانی تورکیا وعێراق بخاتە بەردەم تەواوی دەوڵەتانی ئەوروپا تاوەکو ڕێگا چارەیەکی بۆ بدۆزرێتەوە.[13]

ڕاپۆرتە هەواڵ /کێشەی کۆچی کوردان بەرەو ئەوروپا :

- سبەی دەوڵەتانی گروپی (شین گن) کۆبونەوەیەك لەم بارەیەوە دەبەستن.
- حکومەتی ئیتالیا لە چارەسەر کردنی کێشەی پەنابەرانی کۆڵیەوە.
- زیاد بوونی گوشار بۆ سەر تورکیا تا مافی کورد چارە بکات.

ڕۆژنامە (الحیاة)و ڕادیۆکانی ئەڵمانیا، مۆنتی‌کارلۆ وتەلەفزیۆنەکانی mbc وMED _1/5:

بەمەبەستی تاوتوێ کردنی کێشەی کۆچی بە کۆمەڵی پەنابەرانی کورد بەرەو ئیتالیا ،دەوڵەتانی ڕێککەوتننامەی (شین گن) ڕایان گەیاند ڕۆژی چوارشەممە (سبەی) کۆبۆنەوەیەك لە برۆکسل دەبەستن. ووتە بێژێك بەناوی گروپی (شین گن)کە دەوڵەتانی ئەڵمانیا ،فەرەنسا ،ئیتالیا ،ئیسپانیا،پورتوگال ،نەمسا و دەوڵەتانی بەنۆلۆکس (لۆکسمبۆرگ ،بەلجیکا وهۆڵەندا) دەگرێتەوە لە بارەگای ئەنجومەنی وەزیرانی یەکێتی ئەوروپا لە برۆکسل کۆدەبنەوە.ئەم کۆبونەوەیە لەسەر داخوازی هۆڵەندا یە ،کە لەم بارەیەوە داواکاری‌یەکی پێشکەش بە سەرۆکایەتی گروپی (شین گن) کردەوە کە ئێستا نەمسا سەرۆکایەتی دەکات .بە پێی ڕێککەوتننامەی (شین گن) دەوڵەتانی بەشدار ڕێگا بە هاوڵاتیانی خۆیان دەدەن بێ ڤیزا لە نێو ئەو وولاتانەدا هاتوچۆ بکەن لەلایەکی دیکەشەوە جۆڤێر ڤێدرین وەزیری دەرەوەی فەرەنسا دوێنێ لە لشبۆنە ڕای گەیاند دەبێ ئەوروپا ڵێنەگەڕێ وولاتێك بە تەنیا بەرەو ڕووی کۆچی بەکۆمەڵی پەنابەرە کوردەکان بێتەوە. ڤێدرین لە کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەنوسیدا بەبۆنەی کۆتایی هاتنی سەردانێکی ڕەسمی پورتوگال گووتی پێویستە ئەوروپا لە ئاست کۆچی کوردان هەڵوێستێکی هاوچەشن وڕێکخراوی هەبێ ونابێ لەگەڵ ڕەفتاری ڕۆژانەدا ناکۆك بێ.

وەزیری دەرەوەی فەرەنسا ئامارژەی بۆ ئەوەش کرد کە دەبێت کۆچی پەنابەرەکان کۆنترۆڵ بکرێو بەگوێرەی توانا ئابووری و کۆمەڵایەتی‌یەکانی ئێستا چارەسەر بکرێ . پێرێش لە بۆن ،کلاوس کینکل وەزیری دەرەوەی ئەڵمانیا دووپاتی کردەوە پێویستە کێشەی پەنابەرە کوردەکان لەڕەگوڕیشەوە چارەبکرێ،ودەبێ هەموو دەوڵەتانی پەیوەندی دار بەتایبەتی تورکیا لەم چارەسەری‌یەدا بەشدار بن .کینکل ئامارژەی بۆ ئەوە کرد کە نیو ملیۆن کورد لە ئەڵمانیا دەژین ئەو پەنابەرانەش کە ئێستا لە کەنارەکانی ئیتالیا دابەزیون خوازیارن ڕووبکەنە ئەڵمانیا چونکە خزم و دۆستیان لەوێیە. بۆیە ئەڵمانیا داوا لە هەموو دەوڵەتانی بەشدار لە ڕێککەوتننامەی (شین گن) دەکات دەقی ڕێککەوتننامەکە جێبەجێ بکەن .

ئەمەش مانای ئەوەیە سنوری دەرەوەی خۆیان کۆنترۆڵ بکەن تاوەکو نەهێڵن سەدان کەس بە قاچاخ بێنە ئەوروپا ،پێش هەموو شتێکیش دەبێ سنورێك بۆ کردەوەکانی قاچاخچی‌یە نێو دەوڵەتی‌یەکان دابنرێ کەمەینەتی پەنابەران دەقۆزنەوە تاوەکو قازانجێکی بێ شوماریان دەست بکەوێ.وەزیری دەرەوەی ئەڵمانیا سەر لە نوێ داوای لە ئەنقەرە کرد کێشەی کورد نەك بە شێوەی سەربازی بەڵکو لە ڕووی سیاسی و ئابوری وکۆمەڵایەتی‌یەوە چارە بکات.ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ وا دەکات کۆچی پەنابەران بوەستێت.هاوکات کیم ئۆزدەمیر ووتەبێژی حیزبی سەوز ڕایگەیاند،دەبێ سیاسەتێکی ئەوروپی هاوبەش لە ئاست تورکیادا پەیڕەو بکرێ .دووپاتیشی کردەوە کە حکومەتی تورکیا ناتوانێ مەسەلەی کورد ڕەوانەی دەرەوە بکات و پێویستیشە ئەنقەرە دەستبەجێ شەڕی خۆی لە ناوچە کوردەکان دا بوەستێنێ.چونکە ڕێگە چارەی سەربازی بێ سودە.ئۆزدەمیر ئامارژەی بۆ ئەوەش کرد کە حکومەتی ئەڵمانیا بەشێکی ئۆباڵی ئەم ڕەوشەی ئێستای لەئەستۆدایە ،چونکە (بۆن) ساڵانێکی زۆر چەکی دەدا بە ئەنقەرە بێ ئەوەی ڕەچاوی ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤی تورکیا بکات.لە 1998/6/5 لە ڕۆما حکومەتی ئیتالیا کۆبونەوەیەکی بەست کەتێیدا (ڕۆمانۆ پرۆدی) سەرۆکی وەزیران ،جۆرجیۆ ناپۆلیتانۆ وەزیری ناوخۆ ،لامبرتۆ دینی وەزیری دەرەوە ،بنیامین ئەنتەرتۆ وەزیری بەرگری ئامادەبوون و لەکێشەی کوردە پەنابەرەکانیان کۆڵیەوە.

دوای کۆبونەوەکە ڕۆمانۆ پرۆدی ئاشکرای کرد حکومەتی ئیتالیا مافی پەناهەندەیی ناداتە هەموو کەسێك ،بەڵکوقسە لەگەڵ یەکە بەیەکەی پەناهەندە کوردەکان دەکات و تەنیا ئەوانە مافی پەناهەندەیی وەردەگرن کە بە پێویست دەزانرێ.پرۆدی ووتی:دەبێ دەوڵەتانی ئەوروپا لەبارەی ئەم مەسەلەیە بەیەکەوە کار بکەن چونکە ئەمە مەسەلەیەکی سیاسی نێو دەوڵەتی‌یە.

هەروەها ڕۆژنامەکانی (1998/6/5)ی ئیتالیا بەمانشێت و هەواڵی سەرەکی ڕێپۆرتاژ کێشەی پەنابەرەکان ومێژووی ڕەوشی گەلی کوردیان بلاّو کردەوە.پێشتریش (16) پەنابەری کوردی تورکیا لە ئەلبانیاوە خۆیان گەیاندە ئیتالیا و داوای مافی پەناهەندەیی سیاسییان کرد.سەبارەت بە تورکیاش دوێنێ پۆلیس لە شاری ئەستەمبولّ (200) کەسی سەر بە ڕەگەزنامەی جۆراوجۆر دەستگیر کرد بە تۆمەتی ئەوەی ویستویانە بە قاچاخ لە تورکیاوە بچنە ئەوروپا.لە بەغداش 1998/6/5 ووتە بێژێکی ڕەسمی عێراق،وولاّتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هەندێ لایەنی ئیقلیمی بەوە تاوانبار کرد کە گوایە ئارامی (باکووری عێراقیان)شلەژاندوە ،بۆیە کوردان لە ناوچەکەدا کۆچ دەکەن بەرەو ئەوروپا.

هەر دوێنێش ڕۆژنامەی (الحیاه)ی چاپی لەندەن ڕایگەیاند کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی ئیتالیا پێرێ لێدوانی ژمارەیەك کوردی عێراقیان بلاّو کردۆتەوە و تێیایدا ووتویانە تورکیا هانی داون بە کۆمەلّ بەرەو ئیتالیا کۆچ بکەن ولەم پێناوەشدا زەمینەی چونە ناو خاکی تورکیای بۆ ئاسان کردوون و چاویشی لەو پاسپۆرتە ساختانە پۆشیووە کەهەندێ کەس پێیان بووە. (الحیاه)لە زاری بەرەی ڕزگاری خوازی نیشتمانی کوردستانەوە(ERNK)کە سەر بە(PKK)یە بلاّویکردەوە تورکیا پاش ئەوەی کۆنگرەی سەرانی یەکێتی ئەوروپالە لۆکسمبۆرگ بە ئەندامی پالێوراو وەرنەگیرا،ئێستا دەیەوێ تۆڵەی خۆی بکاتەوە بەوەی کێشەکانی خۆی ڕەوانەی ئەوروپا بکات لە ڕێگەی هاندانی کۆچی کوردانەوە.

بەڕای ناوبراو لە مانگی تشرینی دووەمی ڕابردوودا گوتبووی بەلانی کەم(20) هەزار ئامادەن بەرەو ئەوروپا کۆچ بکەن و ڕەنگە ئەم ژمارەیەش بگاتە(10) هێندە .هەفتەی ڕابردوو دوو کەشتی بە(831)و(386)پەنابەرەوە گەیشتنە باشوری ئیتالیا و بەگوتەی ئەو پەنابەرانە تورکیا زەمینەی کۆچکردنی بۆ کوردەکانی عێراق و تورکیا خۆش کردوە ،تاوەکو گوشار بخاتە سەر دەوڵەتانی ئەوروپا. هەر لەم ڕووەوە (الحیاه) لەزاری (جان لۆکا دێنێن) جێگیری وەزیری ناوخۆی ئیتالیاوە بلاّوی کردەوە کە ڕەنگە لە چەند ڕۆژی ئایندە نزیکەی (10) هەزار کوردی دیکە بگەنە ئەو وولاّتە.

(دێنین)ئەڵمانیای دڵنیا کردەوە کە پەنابەرە کوردەکان ناتوانن ئیتالیا بەجێبهێڵن ،مەگەر ئەو دەوڵەتانەی خۆیان ڕازی بن ئەو پەنابەرانە ڕوویان تێبکەن. باڵیۆزی تورکیاش لە ئەنقەرە سەر لەنوێ ڕایگەیاند بڕیاری حکومەتی ئیتالیا سەبارەت بەبەخشینی مافی پەناهەندی بە کوردان. هانی کوردان دەدات بە ژمارەی زۆر کۆچ بکەن .گوتیشی:تورکیا تاکە دەوڵەتە لە جیهان دا یارمەتی کوردی عێراق دەدات ومەینەتیان هەڵدەگرێ.

بە گووتەی (الحیاه) دەسەلاّتدارێتی ئاسایشی ئیتالیا دوو کەسی لەو کەشتیوانانەی دەستگیر کردوە کەپاش بەجێهێشتنی پەنابەران لە ناو کەشتی لە بەرامبەر کەنارەکانی ئیتالیادا، بەبەلەمێك هەلاّتبوون.[14]

کێشەی کۆچی کوردان بەرەو ئەوروپا

بەرپرسانی دەوڵەتانی ئەوروپا لە برۆکسل کۆبونەوەو پۆلیسی تورکیاش سەدان پەنابەری دەستگیر کرد.ڕۆژنامەی (الشرق الأوسط) و(الحیاه) وڕادیۆکانی BBC وئەڵمانیا و تورکیاوتەلەفزیۆنی MED –1/7:بەمەبەستی دانانی پلانێك بۆ ڕووبەڕوبونەوەی کۆچی بە کۆمەڵی پەنابەرانی کوردی عێراق و تورکیا بەرەو وولاّتانی ئەوروپا،دوێنێ لە برۆکسل بەرپرسانی دەزگای کۆچ لە دەوڵەتانی یەکێتی ئەوروپا کۆبونەوە.ئەمڕۆش لە ڕۆما ژمارەیەك لە بەرپرسانی دەوڵەتانی ئەوروپی ئەندام لە ڕێککەوتننامەی هاتوچۆی سەربەست کە بە گروپی (شین گن) ناسراوە بەبشداری تورکیا کۆدەبنەوە تاوەکو هاماهەنگی زیاتر لە نێوانیاندا هەبێ بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی ئەم شەپۆلی کۆچ کردنە .

لە ئەنقەرە (مەسعود یەڵمان)سەرۆك وەزیرانی تورکیا ڕایگەیاند کە وولاّتەکەی ئامادەیە هاوکاری لەگەڵ گروپی (شین گن) بکات تا سنورێك بۆ ئەم کۆچە دابنرێ.هەروەها بۆ ئەم مەبەستە پۆلیسی ئەنقەرە هەڵمەتێکی گەورەی پشکنینی دەستپێکرد ولەئاکام دا سەدان پەنابەری کورد و سەر ڕەگەزەکانی دیکەی لە ئوتێلەکانی شارەکەدا دەستگیر کرد.وەك کاردانەوەیەك بەرامبەر ڕەخنەی وولاّتانی ئەوروپا بەتایبەتی بانگەشەی ئیتالیا بۆ بە نێو دەوڵەتی کردنی مەسەلەی کورد.

بەلاّم ئاکین بیردالّ سەرۆکی ڕێکخراوی مافی مرۆڤ لە تورکیا گووتی : (دەوڵەت ئەو خەڵکە ناچار دەکات کۆچ بکەن)

لە ڕۆما ،ڕۆمانۆ پرۆدی سەرۆك وەزیرانی ئیتالیا لە پەیوەندییەکی تەلەفۆنیدا لەگەڵ هیلّمات کۆلّ ڕاوێژکاری ئەڵمانیا دڵنیای کردەوە کە ڕۆما بە شێوەیەکە ئۆتۆماتیکی مافی پەناهەندەیی ناداتە هەموو کوردێك ،بەڵکو لە حاڵەتی یەکەیەکەیان دەکۆڵێتەوە،گووتیشی ئیتالیا پابەندی ڕێککەوتننامەی (شین گن)ە.

لە (بۆن) حیزبی سەوز و ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ لە ئەڵمانیا بە توندی ڕەخنەیان لە بڕیاری حکومەتی فیدرالی سەبارەت بە دوور خستنەوەی پەنابەرانی نایاسایی گرت و داوایان کرد پلانێکی ئەوروپی هاوبەش بۆ پاراستنی پەنابەر و کوردەکان دابنرێ،لە هەنگاوێکیش دا دژی بڕیاری حکومەت ،کەنیسەکانی ئەڵمانیا دالّدەی ئەو کوردانەیان دا کە بەم دووایییە،لە تورکیا و عێراقەوە بە قاچاخ ڕوویان کردۆتە ئەڵمانیا.

لە ڤیەنناش ، حکومەتی نەمسا داوای لە دەوڵەتانی یەکێتی ئەوروپا کرد. با هەموویان بەیەکەوە گرانباری ئەو پەنابەرانە هەڵگرن کە دەگەنە بەندەرەکانی ئیتالیا.لە گۆڕانکارییەکی تازەش دا دوێنێ بەیانی (30)پەنابەر و سەرلەئێوارەش (23)پەنابەری کوردی دیکە گەیشتنە کەنارەکانی باشوری ئیتالیا .بڕیاریش وایە ئەمڕۆ پەرلەمانی ئیتالیا کۆبونەوەیەك لەسەر مەسەلەی پەنابەران و کێشەی کورد ببەستێ.

پەنابەرانی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان (UNHCR)

ڕایگەیاند لە ساڵی(1996) دا (224) هەزار کەس داوای مافی پەناهەندەییان لە وولاّتانی ئەوروپا کردووە لەوانە(10٪)یان واتە (22) هەزار کوردی عێراق بوون.[15]

-کێشەی کۆچی کورد بەرەو ئەورووپا

- (8)دەوڵەت لەسەر ڕێگا بەستن لە کۆچی نایاسایی ڕێك دەکەون .
- هێشتا گەشتنی پەنابەرانی کورد بۆ ئیتالیا بەردەوامە.
- پاپای ڤاتیکان داوا دەکات مەینەتی کورد لەبیر نەکرێت .

ڕادیۆی BBC ،دەنگی ئەڵمانیا،تەلەفزیۆنەکانی mbc ، دوبەی ،ئەلجەزیرە،کوەیت،TGRT –1998/1/9،10 :

لە کاتێکدا حەوت دەوڵەتی ئەورووپا و تورکیا لەسەر هەڵمەتێکی دژ بە کۆچی نایاسایی ڕێکەوتن هێشتا پەنابەرانی کورد بە قاچاخ خۆیان دەگەیەننە کەنارەکانی ئیتالیا. لەم ڕووەوە هەر چەند سەعاتێك دوای مۆر کردنی ڕێکەوتنی ناوبراو پۆلیسی ئیتالیا (23) کورد و(21) ئەلبانی دەستگیر کرد کە بە بەلەمی بچوك لە کەنارەکانی ئیتالیا دابەزین ، دواتر کوردەکان برانە پاڵ (1200) پەنابەری دیکەی هاوخوێنیان.کە کامپێکی کاتیان لە شاری (پۆلیا)دا بۆ کراوەتەوە.

پێریَ لە ڕۆما، لێپرسراوی هەردوو پۆلیسی ئەڵمانیا ،نەمسا،بەلجیکا، فەرەنسا،یۆنان،ئیتالیا و هۆڵەندا وێڕای تورکیا ،بەرنامەیەکیان بۆ ڕێگە بەستن لە کۆچی پەنابەرانی نایاسایی بە گشتی و پەنابەرانی کورد بە تایبەتی ئیمزاکرد وبە پیٚی ئەوە چاودێری توندی سنور ئەکریٚ زانیاری لە بارەی جموجۆڵی پەنابەران دەگۆڕدرێتەوە،هەروەها هەوڵی قەلاچۆکردنی باندە قاچاخچیەکانی نەفەر بەر پەرە پیٚدەدریٚ، وەزیری ناوخۆی ئیتالیا بە پەرلەمانی ڕاگەیاند لە تەمموزی ڕابردووەوە (2646) پەنابەری کورد گەیشتونەتە ئیتالیا ولەوانە (366)داوای مافی پەناهەندەیی سیاسیان کردووە.

لە تورکیاش پۆلیسی ئەو وولاتە لە چوارچێوەی هەڵمەتێك بۆ بنبڕکردنی دیاردەی کۆچ (70) پەنابەری دیکەی عێراقی لە نزیك شاری ئەستمبوڵ دا دەستگیر کرد. لەم ڕووەوە پۆلیسی تورکیا دەستی کردوە بە چڕکردنی پشکنینی کەنار و بەندەرەکان و هەردوو تەنگەبەری بسفۆر و دەردەنیل، تا خەڵك بە قاچاخ نەپەڕنەوە دەوڵەتانی ئەورووپا،بە ووتەی وەزیری ناوخۆی تورکیاش ساڵی پار (20) هەزار بیانی کەزۆربەیان عێراقی بوون دەستگیر کران.

پێرێش پۆلیسی تورکیا نزیکەی(300)پەنابەری کوردی بەرەو باکووری عێراق سنور داش کردەوە.بەڵام تەلەفزیۆنی ئەلجەزیرە لە زاری هەندیٚ سەرچاوەوە بلاوی کردەوە کە خودی پۆلیسی تورکیا دەستی لە بە قاچاخ هێنان وناردنەوەی کورداندا هەیە.

لە (بۆن) مانفرێد کانتەر وەزیری ناوخۆی ئەڵمانیا سەرلەنویٚ داوای کرد هەڵویٚستێکی توند و جیدی پەیڕەو بکریٚ تا ڕێگا نەدریٚ چیتر کورد بگەنە ئیتالیا.بەڵام لقی ئەڵمانیای ڕێکخراوی (ئەمنستی ئەنتەر نەسیونالٚ) داوای کرد لە جیاتی کۆبونەوەی بەرپرسانی پۆلیس،با کۆنگرەیەك ببەستریٚ وتیایدا لەبارەی هۆی هەڵاتنی کوردان ویارمەتی وولاتانی خانەخویٚی پەنابەران بکۆڵرێتەوە ، هەروەها (ئەمنستی)وەزیری ناوخۆی ئەڵمانیای بەوە تاوانبار کرد کە سوکایەتی بە بەیاننامەی مافی مرۆڤی (ژنیڤ)دەکات، کاتێك لە ئیتالیا ویۆنان وتورکیا دەخوازیٚ ڕێوشوێنی توند بگرنە بەر تا نەهێڵن کوردان بگەنە ئەڵمانیا.هاوکات ڕادیۆی دەنگی ئەڵمانیا،دوێنیٚ لە شیکردنەوەیەکیدا گووتی: بەهۆی چارەسەر نەکردنی مەسەلەی گەلی کورد، کوردان لە دەست جەنگ و تۆقاندن لە وولاتی خۆیان هەڵدێن (دەنگی ئەڵمانیا)ڕایگەیاند سیاسەتی شەڕخوازانەی تورکیا هەم لە(باشوری ڕۆژهەلاّتی تورکیا) وهەم لە (باکوری عێراق)دا وای کردوە کوردان بەرەو ئەورووپا ڕابکەن.

لە گۆڕانکاریەکی دیکەش دا،دوێنیٚ یوحەنا پولسی دووەم پاپای ڤاتیکان لە ووتەیەکیدا بەبۆنەی ساڵی نویٚ لە بەردەم نێردراوە دبلۆماسیەکان دا گووتی :(دەبیٚ جیهان مەینەتی کوردی لە بیر نەچیٚ).لە ئەسیناش تیۆدۆرس بانگالۆس وەزیری دەرەوەی یۆنان ڕایگەیاند هەڵمەتە سەربازیەکانی تورکیا دژیPKK بۆ ئەوەیە توخم تۆوی کورد ببڕێنێتەوە.داواشی لە ئەنقەرە کرد مەسەلەیکورد بەشێوەیەکی سیاسی چارەسەر بکات. [16]

ڕاپۆرتە هەوالٚ:کێشەی کۆچی کورد بەرەو ئەورووپا :

- وەزیری دەرەوەی ئیتالیا داوای چارەسەری مەسەلەی کورد دەکات.
- وەزیری دەرەوەی سوید دەخوازیٚ تورکیا ڕێگا بدا کۆمەك بگاتە کوردان.
- حزبی سەوزی ئەڵمانیا داواکارە سندوقی کۆمەکی پەنابەران دروست بکریٚ.
- تورکیا(1300) بیانی دەستگیر دەکات وپەنابەرێکیش خۆی دەکوژیٚ.

(ڕادیۆی دەنگی ئەڵمانیا،تەلەفزیۆنی mbc،show،MED)1/11:

لە پەراوێزی تازەترین شەپۆلی کۆچی پەنابەرانی کورد بەرەو ئەورووپا ،دەنگی پشتیوانی لە مەسەلەی کورد وبانگەشەی چارەسەر کردنی سیاسیانەی ئەو مەسەلەیە لەلایەن حکومەتەکان وڕێکخراوەکانی ئەورووپا درێژەی هەیە.لەم ڕووەوە دوێنیٚ لامبرتۆ دینی وەزیری دەرەوەی ئیتالیا دەوڵەتی تورکیای بەوە تاوانبار کرد کە سیاسەتی جینۆساید بەرامبەر کورد لە(باشوری ڕۆژهەلاّتی تورکیا) پەیڕەو دەکات،داوای ئەوەشی کرد کە پێویستە مەسەلەی کورد چارەسەر بکریٚ.

هەروەها خاتو لینا هیالم ڤۆلن وەزیری دەرەوەی سوید ڕایگەیاند چارەسەری کێشەی کورد بە داخستنی سنورەکان چارە ناکرێ وەدەبێ ئەوروپا سیاسەتێکی پەناهەندەییهاوبەشی هەبێت ،داواشی لە ئەنقەرە کرد،ڕێگا بدات ئەو کۆمەکانەی ڕێکخراوە مرۆیەکان دەیانێرن بگات بە دەستی کوردان. لە ئەڵمانیاش ئەنجومەنی ویلایەتەکانی حزبی سەوز پێرێ شەو لە بەیاننامەیەک دا پێشنیاری کرد ئەوروپا سندوقێك دروست بکات بۆ ئەوەی کۆمەکی ئەو دەوڵەتانەی پێ بکات کە پەنابەران داڵدە دەدەن. هەروەها حزبی سەوز داوای کرد کە پێویستە گوشار بخرێتە سەر حکومەتی تورکیا تاوەکو سیاسەتی عەسکەرتارانەی لە ناوچە کورد نشینەکان دا بوەستێنێ. هاوکات وولاتانی ئەوروپا بە تایبەتی ئەڵمانیاش خواست یارمەتی پەنابەرانی کورد بدەن وپێشوازیان لێ بکەن. حزبی سەوز لە بەیاننامەیەکیدا ڕایگەیاند نابێ ئەو پەنابەرانەی لە وولاتێکەوە هاتوون کە مافی مرۆڤ تیایدا پێشێل دەکرێ، بە پەنابەری نایاسایی لەقەڵەم بدرێن. دەوڵەتانی ئەوروپاش لەجیاتی خۆ دوور خستنەوە ،دەبێ ئەو هۆیانە قەلاچۆ بکەن کە بوونەتە مایەی کۆچی بە لێشاوی کوردان.

لە لایەکی دیکەشەوە لە چوارچێوەی هەوڵی تورکیاش بۆ وەستاندنی کۆچینایاسایی پەنابەری بیانی بە تایبەتی کوردەکانی عێراق وئێران، بەرەو ئیتالیا ویۆنان دوێنێ پۆلیسی ئەو وولاتە (1300) پەنابەری نایاسایی لە شاری ئەستەمبول ودەوروبەریدا دەستگیر کرد.

هەروەها پێرێ شەو لە کاتی هەڵمەتی پۆلیسی تورکیا بۆ دەستگیر کردنی بیانیەکان پەنابەرێك لە ترسی گیرانی لە لایەن پۆلیسەوە خۆی لە نهۆمی چوارەمی ئەو ساختمانە فڕێدایە خوارەوە کەتێیدا نیشتەجێ بوولە کاتی گواستنەوەی بۆ نەخۆشخانە گیانی سپارد.بەڕێوەبەری ئاسایشی ئەستەمبول دەڵێ پۆلیسی تورکیا درێژە بە هەڵمەتی دەستگیر کردنی بیانیەکان دەدات.[17]

تەلەفزیۆنی (MED) لە 1998/1/18 دا ڕایگەیاند:

(ئەمنستی) داوا لە یەکێتی ئەوروپا دەکات پەنابەران داڵدا بدات.ڕێکخراوی لێبوردنی نێو دەوڵەتی(ئەمنستی ئینتەر ناشیناڵ) لە یاداشتنامەیەك دا داوای لە یەکێتی ئەوروپا کرد دەرگا بە ڕووی ئەو مرۆڤانەدا دانەخا کە لە دەست چەوسانەوە ڕادەکەن و هیچ پەنابەرێکیش ناچار نەکات بگەڕێتەوە ئەو وولاتەی لێی هاتووە،(ئەمنستی) بۆ ئەم مەبەستە چەند پێشنیارێکی خستە بەردەم یەکێتی ئەوروپا،لەوانە داوای لێ کرد کە لەو هۆیانە بکۆڵێتەوە کەوا لە مرۆڤ دەکات وولاتی خۆی بەجێبهێڵێ و بەرەو هەندەران کۆچ بکات.[18]

لە کاتێکدا ئاهەنگ و جەژنەکانی لە دایکبوونی حەزرەتی مەسیح وسەری ساڵ ، منالانی هەموو دنیای گرتبووە باوەش ،ئا لەو کاتەدا کۆمەڵێکی (1200) کەسی لە منداڵ وگەنج و پیری کورد چارەنوسی خۆیان دابووە دەستی دەریا،بە هۆی دوو پاپۆڕی دەریاییەوە ڕووەو قەدەرێکی نادیار کۆچیان دەکرد.ڕۆژی 1997/12/26 یەکێکیان گەیشتە کانارەکانی ئیتالیا،پاش ئەوەی بۆ ماوەی شەش ڕۆژ برسێتی وتونێتی و هەڕەشەی مردنی لێ دەکردن وهەمان هەفتەش پاپۆڕی دووەم گەیشتە کەنارەکان.

ئەو ئامارانەی کە بڵاوکراونەتەوە لەسەر ژمارەی پەناهەندەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن ،هەروەك وەزیری ناوخۆی ئیتالیاش پەرلەمانی وولاتەکەی لێ ئاگادار کردەوە لەوانەیە بگاتە (2646) پەناهەندەی کورد کە لە مانگی تەمموزی 1997 گەیشتونەتە ئیتالیا و لەمانە (366) کەسیان داوایان تۆمار کردوە وە بە ڕەسمی داوای مافی پەناهەندەییان کردووە هەروەها ئەڵمانیا ئاماژەی بۆ ئەوە کرد (100000) سەد هەزار داوای پەناهەندەیی پێشکەش کراوە بە دەوڵەت لە ساڵی 1997 دا و ڕێژەی دانپیانانی یاسایی بەم داخوازیانە بۆ ڕێژەی (6٪) لە سەدا شەش .هەروەها لە ئیتالیا ئاماژە بۆ ئەوە کراوە کە لەم شەپۆلی دوای دا لە کۆی (900) پەناهەندە (400) کەس داخوازی پەناهەندەیی ڕەسمی پێشکەش بە ئیتالیا کرد،لەوانەی ڕۆژی 1997/12/26 گەیشتنە کەنارەکانی ئیتالیا.[19]

*جەندرمەی تورك (46)کوردی عێراقی دەستگیرکرد –تەلەفزیۆنی star –1998/1/21 :

هێزەکانی جەندرمەی تورك (46) کوردی عێراقیان لە نزیك ولایەتی (وان)ی باشوری ڕۆژهەلاتی تورکیا دەستگیرکرد، بە تۆمەتی بە قاچاخ لە سنوری ئێران –تورکیاوە پەڕیونەتەوە تابگەنە یۆنان.پاش لێکۆڵینەوە ،دەستگیرکراوان ڕایانگەیاند (7) ڕۆژ بە پێ ڕۆشتون و هەریەکەی (400)دۆلاری بە قاچاخ داوە تا بیانگەیەننە یۆنان.[20]

- بۆ وەستاندنی کۆچی کوردان

وەزیرانی دەرەوەی یەکێتی ئەوروپا بڕیارێکی (43) ماددەیی پەسەند دەکەن .

تەلەفزیۆنی MED – 1998/1/27 ئەنجومەنی دەرەوەی یەکێتی ئەوروپا پێرێ لە کۆبونەوەیەك دا لە برۆکسل بڕیارێك بەمەبەستی سنور دانان بۆ کۆچی کوردان بەرەو وولاتانی ئەوروپا پەسەند کرا.بە پێی ئەم بڕیارە کە لەلایەن بەریتانیا وە پێشکەش کرابوو لە(43) ماددە پێك هاتووە کۆنترۆڵی سەر سنورەکان زیاد دەکرێ ،ئیجرائاتی بەخشینی مافی پەنابەری توند دەکرێ ،پەرە بە هەوڵی بنبڕکردنی قاچاخچیانی نەفەر بەر دەدرێ ، بۆ ئەم مەبەستەش یەکێتی ئەوروپا لەگەڵ کۆمیسیۆنی باڵای پەنابەران (UNHCR) دا هاوکاری دەکات ،داواش لە تورکیا کراوە ڕێ وشوێنی توند دژ بە کۆچیپەنابەرانی کورد پەیڕەو بکات.

لە بەرامبەردا حکومەتی ئەڵمانیا خۆشحاڵی خۆی بەرامبەر بەو بڕیارە دەربڕی بە بۆچونی چاودێران ئەم بڕیارە کە لەلایەن بەریتانیاوە ئامادە کراوە بریتیە لە هەوڵێکی لەندەن لە پێناو دڵ ڕاگرتنی تورکیا کە ماوەیەك لەمەوبەر لە لیستی فراوانکردنی یەکێتی ئەوروپادا ناونوس نەکرا.بڕیارەکانی ئەنجومەنی وەزیران ئەم هەفتەیە لە کۆبونەوەی هەردوو ئەنجومەنی وەزیرانی ناوخۆ ودادی ئەوروپا دەخرێتە بەر گفتوگۆ لە ئاداری داهاتوش دا کۆنسەی ئەوروپا دەنگی لەسەر دەدات.[21]

– ئیتالیا (200) پەنابەری نایاسایی دەگەڕێنێتەوە.

رادیۆی BBC - 1998/2/23

حکومەتی ئیتالیا زیاتر لە (200) پەنابەری دەستگیر کرد، کە لە ماوەی دوو ڕۆژی رابوردوودا دەیانویست لە کەنارەکانی باشوری وڵاتەوە بە قاچاخ بچنە ناو ئیتالیا. حکومەتی ئیتالیا رایگەیاند کە ئەو پەنابەرانە زۆربەیان خەڵکی ئەلبانیان وە گروپێکی بچوکی کوردی تێدایە وە هەندێکی تر لە باکوری ئەفریقیاوە هاتوون بە زووترین کات دەگەڕێندرێنەوە وولاتەکانایان... [22]

-(23) پەنابەری کوردی دیکە گەیشتنە ئیتالیا.

تەلەفزیۆنی mbc 1998/3/7 سەرەڕای توندکردنی یاسای وەرگرتنی پەنابەران، لە دوای کۆبونەوەی پێریی لێپرسراوانی پۆلیسی ئەوروپا لە ڕۆما، کەبەمەبەستی دۆزینەوەی ڕێگە چارەیەك بۆ کەم کردنەوەی ژمارەی پەنابەران بەسترا، هێشتا پەنابەرە کوردەکان بە بەردەوامی دەگەنە خاکی ئیتالیا. هەر لەم چوار چێوەیەدا (23) پەنابەریی کورد گەیشتنە کەنارەکانی ئیتالیا وە بەرەو شاری (ئۆترانتۆ)ی باشوری وولات گوێزرانەوە بەر لەوەی بنێردرێنە شاری (پۆلیا) وە تێکەڵ بە (1200) کەسی دیکە بکرێن، کە بەم دوایە گەیشتنە ئەوێ. [23]

-یۆنان

پۆلیسی یۆنان (48) کوردی عیراق و (2) قاچاخچی تورکی دەستگیر کرد کە بە شێوەیەکی نایاسای خۆیان گەیاندبووە دورگەیەکی ڕۆژهەڵاتی دەریای ئیجە.[24]

-ئیتالیا

دەستگیر کردنی (119) پەنابەری نایاسایی کورد .

-ڕادیۆی تورکیا :

ئاژانسەکان بڵاویانکردەوە کە (119) پەنابەری نایاسایی کەلە (باکوری عـێراق)ەوە هـاتبوون وەدەیانویست بەقاچاخ بچنە نێو خاکی ئیتالیا ،دەستگیر کران بەگووتەی ئەو ئاژانسانە پەنابەرەکان کە (54)منداڵیان لە نێواندایە بە سواری کەشتیەك لە ئەستەمبوڵەوە گەیشتنە کەنارەکانی ئیتالیا و سەفەرەکەیان یەك هەفتەی خایاند.بە پێی یاسای دەسبەجێ بۆ دەرەوەی سنور دوور دەخرێنەوە .[25]

-رادیۆی فەرەنسای نێو دەوڵەتی

دەسەڵاتدارێتی عێراق ڕەزامەندی نیشاندا مافی پەناهەندەیی سیاسی بە (6800) پەنابەری کوردی تورکیا بدات (UNHCR)داوای لە بەغدا کردبوو لەبەر هۆی مرۆیی مافی پەناهەندەیی سیاسی بەو پەنابەرانە بدات کە لە ساڵی 1994 دا لە تورکیا ڕاپانکرد و دواتر لە چەندین کامپ لە ناو عێراقدا ژیانیان بەسەر دەبرد. ئەو پەنابەرانە پێشتر خۆراك ودەرمانیان لە (WFP) وەردەگرت بەڵام لەمەولا ئەوخزمەتگوزاریانە لە حکومەتی عێراق وەردەگرن.[26]

-تورکیا سنوری کوردستانی عێراقی بەزاند .

رادیۆکانی BBC وئەڵمانیا، تەلەفزیۆنەکانی mbc وN.tv 1998/2/9 .سەرچاوە ئاگادارەکان رایانگەیاند پێریْ شەو (7)هەزار سەربازی تورکیا بە پاڵپشتی تانك وزرێپۆش لە دەروازەی سنوری خاپورەوە بەرەو وباکوری عێراق پەڕینەوە.[27]

- تەلەفزیۆنی TGRT :

هێزەکانی سەر بە ئاسایشی سەر بە هێزی دەریایی ئیتالیا (200) کەسیان لە نزیك کەناری سقلیەدا دەستگیر کرد کە دەیانویست بە قاچاخ بچنە ئەو وولاتەوە. بە گووتەی سەرچاوەیەکی حکومەتی ئیتالیا ئەو دەستگیر کراوانە کورد و پاکستانین بە سواری (5) بەلەم بەرەو کەناری سەقلیە هاتبوون.

لەلایەکی دیکەشەوە هێزەکانی جەندرمەی تورکیا لە دەوروبەری ئەستەمبول دا لە هەڵمەتێکی پشکنینی بەرفراوانیان ئەنجام دا، لە ئاکام دا چەند بیانیەك دەستگیر کران کە پاسپۆرتی ساختەیان پیْ بووە.[28]

(ئیتالیا)

دەستگیر کردنی (315) پەنابەری نایاسایی

تەلەفزیۆنی MED :

لە درێژەی کۆچی نایاسایی بەرەو ئیتالیا پۆلیسی ئەو وولاتە (315) کەسی دەستگیر کرد کە بە سواری کەشتیەك بەرێکەوتبوون گەیشتنە کەنارەکانی ئیتالیا.

پۆلیسی ئیتالیا لەم بارەیەوە گووتی ئەو (315)کەسە لە شاری (کالابریا)ی باشوری وولات دا دەستگیر کراون بەشی زۆری دەستگیر کراوەنیش کوردن.[29]

ئیتالیا

دەسگتیر کردنی (72) کۆچبەری کورد

تەلەفزیۆنی euro :

پۆلیسی ئیتالیا بەبەندەری (ئەنکۆنا)ی‌سەر دەریای ئەدریاتیکی دا (72) کوردی دەستگیر کرد کە هەموویان پیاون ئەم دەستگیر کراوانە بۆ بنکەی پۆلیس گوێزرانەوە تاکو لێکۆڵینەوەیان لەگەڵدا بکرێت. بەڵام دەستگیر کراوان دەستبەجێ داوای وەرگرتنی مافی پەنابەری سیاسیان کرد.[30]

تورکیا

دەستگیر کردنی سەدان کۆچبەری نایاسایی

رادیۆی BBC

دوێنێ هێزەکانی پۆلیسی تورکیا زیاتر لە سەدان کەسیان لە خۆرئاوای وولاتدا دەستگیر کرد زۆربەیان کورد وتورک هاوڵاتی عێراقین و مەزەندە دەکرێت نیازی چوونە ئەوروپایان هەبێ هەروەها پۆلیسی ئەو وولاتە (11) کەسی کەی دەستگیر کرد کە گومانیان لێ دەکرێت کاری قاچاچچێتی بکەن.[31]

*** یۆنان**

دەستگیر کردنی (28) کوردی عێراقی

رادیۆی یۆنان:

هێزی دەریایی یۆنان (28) هاوڵاتی کوردی باکوری عێراق لە دورگەی (لاریسا)ی ئەو وولاتەدا دەستگیر کرد کە بە قاچاخ لە تورکیاوە پەنایان وەبەر یۆنان بردووە. دەستگیر کراوان ڕەوانەی بنکەی پۆلسیی دورگە کران تاوەکو دوای لێکۆڵینەوە لەگەڵیان دا بگەڕێندرێنەوە بۆ تورکیا . بەرپرسێکی پۆلیسی (لاریسا)گووتی کۆچ بەرەکان چەند ژن ومنداڵێکیان لە نێواندایە.[32]

- دورگەی کریت

گلدانەوەی بەلەمێك بە(167)کۆچبەری عێراقیەوە

رادیۆی دەنگی ئەڵمانیا:

بەرپرسێکی پاسەوانانی کەناری دەریای یۆنان ڕاپگەیاند دوێنێ لە نزیك دورگەی (کریت)دا بەلەمێکی یۆنانی بچوك بە (167) کۆچبەری عێراقی‌یەوەگلدایەوە. بەرپرسە یۆنانی‌یەکە گووتی کۆچبەرەکان لە (56) پیاو و (31) ژن و (80) منداڵ پێکهاتبوون لە ناو بەلەمێکی تەختەدا کە درێژیەکەی (20) مەترە بەسەر یەکدا کەڵەکە بووبوون.

شیاوی باسە بەلەمی ناوبراو لە(18) ئەم مانگەدا لە لوبنانەوە بە سەرپەرشتی (3) قاچاخچی بە ڕێ کەوتبوو، دوێنێ لە کاتی دابەزاندنی کۆچبەرەکان لە کەنداوێکی (کریت)دا دەستگیر کران.[33]

(تورکیا)

- دەستگیر کردنی (500) کۆچبەری بیانی.

تەلەفزیۆنی N.tv :

هێزەکانی ئاسایشی تورکیا لە گەورەترین پرۆسەی لەم بابەتە لە چەند مانگی ڕابردوودا هەڵمەتێکی پشکنینیان لە ناوچەی (جاناك قەڵا) بەڕێوەبردو لە ئەنجامدا (500) کۆچبەری بیانیان گرت کە دەیانویست بە سواری بەلەم بەرەو ئیتالیا بپەڕێنەوە. دەستگیر کراوان لە خەڵکی باکوری عێراق و سوریا و فەلەستین و ئەفغانستانن و ژمارەیەك ژن و منداڵیان تێدایە ،بۆ(هۆیەی بیانیان) گوێزرانەوە تاوەکو لێکۆڵینەوەیان لەگەڵدا بکرێ.لە لایەکی دیکەشەوە پێرێ شەو هێزەکانی ئاسایشی تورك لە شاری ئەستەمبول دا هەڵمەتێکی پشکنینی بەرفراوانیان ئەنجامدا (21) بیانیان دەستگیر کرد، کە پەساپۆرتیان پێ نەبوو، هەروەها (11) کەسی گومان لێ کراو گیران.[34]

(ئیتالیا)

- پۆلیسی ئیتالیا (15) کۆچبەری نایاسایی کوردی عێراقی لە خنکان دەرباز کرد کە پێرێ شەو لە لایەن چەند قاچاخچیەکی ئەلبانەوە فڕێ درابوونە نێو ئاوی دەریای باشوری خۆئاوای ئیتالیا.[35]

***دەستگیر کردنی(200) کۆچبەری کورد**

تەلەفزیۆنی TGRT

پێرێ شەو پۆلیسی دەریای ئیتالیا (500) هاوڵاتی بیانی دەستگیر کرد کە بە قاچاخ خۆیان گەیاندبووە کەنارەکانی ئەو وولاتە، بو گووتەی پۆلیس ئەو کۆچبەرانە کە (200)یان کوردن و ئەوانی تر هاوڵاتی کۆسۆڤۆن سودیان لە باش بوونی کەشوهەوا وەرگرتوە وگەیشتونەتە کەنارەکانی ئیتالیا.[36]

*توركیا

هێزەكانی ئاسایشی توركیا (87) هاوڵاتی بیانیان لە شاری (ئەدەنە) دەستگیر كرد كە بە نیاز بوون بە قاچاخ بپەڕێنەوە بۆ خاكی یۆنان.[37]

–25 هەزار سەربازی تورك هێرشێكی نوێ لەناو خاكی كوردستانی عێراقدا دەست پێ دەكەن .[38]

*دەستگیر كردنی (157) پەنابەری نایاسایی كورد

دەسەڵاتدارێتی یۆنان(157) پەنابەری كوردی دەستگیر كرد پاش ئەوەی بەقاچاخ گەیشبوونە دورگەیەكی چۆڵی یۆنان وئاڵای كوردیان بەرز كردبووە دەسەڵاتدارێتی یۆنان ڕایگەیاند (3) هاوڵاتی سوریاشی دەستگیر كردوە كە ڕۆژی پێنج شەمەی ڕابردوو بە كەشتی خۆیان ئەو پەنابەرە نایاساییانەیان گەیاندبووە دورگەكە. پەنابەران داوای مافی پەناهەندەیی سیاسی دەكەن، بەپێی هەواڵەكان لایەنگری (PKK)ن.[39]

*دەستگیر كردنی (150) كۆچبەری نایاسایی:

ڕادیۆی (BBC)

پۆلیسی ئیتالیا نزیكەی (150) كۆچبەری نایاسایی لە كەنارەكانی باشوری خۆرهەڵاتی ئەو وولاتەدا دەستگیر كرد كە زۆربەیان كوردی عێراق وتوركیان، پیر لە نێوانیان دایەو نیوەشیان منداڵن.ئەو كۆچبەرانە لە ئەلبانیاوە بە بەلەمی چووپ خۆیان گەیاندبووە ئیتالیا دوای دەستگیر كردنیان برانە گرتووخانە تا حكومەت بڕیاردەدا دوور بخرێنەوە یان نا.بە گووتەی هەواڵنێران هەموو ساڵێك باندەكانی قاچاخچی خۆیان ئامادە دەكەن هەزاران كۆچبەری نایاسایی لە ئەلبانیا و باكوری ئەفریقا بەرێی دەریاوە بەرەو ئیتالیا بگوازنەوە.[40]

*دەستگیر كردنی هەزار كۆچبەر كە زۆربەیان كوردن

رادیۆی BBC تەلەفزیۆنی ANN

دوێنێ حكومەتی ئیتالیا ڕایگەیاند لە ماوەی چوار ڕۆژی ڕابردودا پتر لە هەزار كۆچبەری نایاسایی لە كەنارەكانی باشوری خۆرهەڵاتی ئەو وولاتەدا دەستگیر كردوە، پۆلیسی ئیتالیا گووتی پێری زیاتر لە (180) كەس لە كاتی دابەزینیان لە كەنارەكانی ئیتالیا گیران كە ژمارەیەكی زۆر منداڵیان تێدایە زۆربەشیان كوردی عێراق و توركیان لەگەڵ ژمارەیەك لە ئەلبانەكانی هەرێمی كۆسۆڤۆ.

تەلەفزیۆنی ئیتالیا ڕایگەیاند سەنتەرەكانی پێشوازی كردنی پەنابەران لە شاری ئەپۆلیا بەئەندازەیەك ئاپۆرە بوونە كە بە هەزاران پەنابەر بۆ كەمپەكانی (سەقلیە)و(كالابریا) گۆزراوەنەتەوە. وە هەروەها دوێنێ كەشتیەیەك بە(25) پەنابەری كوردی عێراقی وسربەكانی كۆسۆڤۆ گەیشتنە كەناری باشوری ئیتالیا. دەسەڵاتدارێتی ئیتالیا سەرگەرمی دۆزینەوەی ئەو باندە قاچاخچیانەیە كە پەنابەران لە بەر زەحمەتی ژیان لە وولاتەكانیاندا بۆ كاركردن بەرەو ئیتالیا دەگوێزنەوە.[41]

*ڕۆژنامەی " لیبراسیۆن "

كێشەی پەنابەرە كوردەكان وازوو دوای پێنایەت .

– ڕادیۆی فەڕەنسایی نێودەوڵەتی – 30 / 12 / 1997 سەروتاری ژمارەی دوێنێ ی خۆی بۆمەسەلەی كورد تەرخان كردوو تێیدا دەڵێ : ئەو سەدان كوردەی كەبەشێوەیەكی نایاسایی گەیشتنە كەنارەكانی ئیتالیا ، تەنها بەشێكی كەمی ئەو كوردانە پێكدێنێت كەتوركیاو عێراق جێدێڵن پاش ئەوەی زۆربەی زۆری پارەو پولیان دەكەوێتە دەست ئەو مافیایانەی دەیانگەیەننە وولاتانی ئەوروپا .

ڕۆژنامەكە ڕوونی كردەوە ئەوانەی كۆچ دەكەن لەوانەن دەتوانن پارە بەمافیا بدەن ئەوپەنابەرانە ئەندازەیارو مامۆستاو دكتۆرن، واتە كادیرانی گەلی كوردن .

" لیبراسیۆن " لەكۆتایی سەرووتارەكەی دا دەنوسێ ئەو كێشەیەی ڕووبەڕووی یەكێتی ئەوروپا بەتایبەتی ئەڵمانیاو فەرەنسا بۆتەوە بەم نزیكانە تەواو نابێ ـ ئەوەی ڕووی داوە نیشانی دەدات ئارەزوویەك هەیە كەدەیەوێ مەسەلەی كورد بنێرێتە دەرەوە تاوەكو ئەوروپای ڕۆژئاوا لەبیری نەكات .[42]

*چواردەوڵەتی ئەوروپا داوایی توێژینەوەی كێشەی پەنابەرە عێراقیەكان دەكەن

– ڕۆژنامەی " الشرق الاوسط " 12/6

چوار وەزیری داد لەدەوڵەتانی یەكێتی ئەوروپا داوایان كرد مەسەلەی ئەو عێراقیانەی كەلە وڵاتی خۆیانەوە بەرەو ئەوروپا كۆچ ئەكەن و خوازیاری مافی پەنابەرێتی سیاسین ، بخرێنە بەر لێكۆڵینەوە، بەپێی ئاژانسی ڕۆژنامەگەری فەرەنسا ، سوید ، هۆڵەندا و ئەڵمانیاوە ڕاگەیەندرا ، ئەوەشی دووپات كردۆتەوە كەئەم كێشەیە مەسەلەیەكیخەتەرناكەو پێویستی بە چارەسەری بەپەلە هەیە .

هەروەها ئاژانسە كە ڕای گەیاند كۆچەرە عێراقیەكان كەزۆربەیان كوردن بەتوركیادا تێپەڕدەبن و دەگەنە خاكی وڵاتانی یەكێتی ئەوروپا ، لەڕێگەی یۆنانەوە بۆ ئیتاڵیاو لەوێشەوە بۆ فەڕەنسا و ئەڵمانیاو سوید و یان هۆڵەندا .[43]

– ڕۆژنامەی " الشرق الاوسط " 9 /12/ 1997

یەكێتی ئەوروپا پیلانێكی ئەزمونی یەكگرتوو بۆوەستاندنی شەپۆلی پەنابەرانی كورد پەسەند دەكات :

"ڤیکتۆریا وایت زیل " وتەبێژی ڕەسمی سەرۆکایەتی یەکێتی ئەوروپا کەئێستا دۆق نشینی لۆکسمبۆرگ سەرۆکایەتی دەکات پێریَ بە " الشرق الاوسط " ی ڕاگەیاند یەکێتی ئەوروپا پلانێکی ئەمنی یەکگرتوی بۆ ڕووبەڕووبونەوەی شەپۆلی ئەو پەنابەرە کوردە عێراقیانە پەسەندکرد کەڕوو لە دەوڵەتانی ئەندامی یەکێتی دەکەن ، بەڵام ئەوەش ڕەچاوکراوە کە ((ئەو پەنابەرانە قوربانی هەلومەرجێکی سیاسین و دەبێ بیر لەڕێگایەك بکرێتەوە بۆپاراستنی گیانیان)) لەکاتێك دا پێریَ وەزیرانی دەرەوەی یەکێتی ئەوروپا لەکۆبونەوەیەکیان دا لەبرۆکسل بەشێوەیەکی سەرەکی لەبارەی خۆسازدان بۆ ئەوکۆنگرەیە دەدوان کەبڕیاروایە ڕۆژانی " 16 " و " 17 " ی ئەم مانگەسەرۆك وسەرۆك وەزیرانی دەوڵەتانی ئەندام لەدۆق نشینی " لۆکسمبۆرگ " دا بیبەستن. لەهەمان کات دا سەرۆکەکانی دیبلۆماسیەتی ئەوروپا لەوداواکاریە بەپەلەیان کۆڵیەوە کە لەلایەن هەریەك لەفەڕەنساو ئەڵمانیا و سوید و هۆڵەنداوە پێشکەش کرابوو، بۆئەوەی پلانێکی ئەمنی یەکگرتووی لەم چەشنە دابنرێت.

لەم ڕوەوە سەرۆکایەتی یەکێتی ئەوروپا دووپاتی کردەوە کەئەنجومەنی وەزیرانی ئەوروپا، هەریەك لەئەنجومەنی باڵوێزانی هەمیشەیی یەکێتی لیژنەی " شین گین " ئەنجومەنی وەزیرانی دادو لیژنەی کاروباری مرۆیی ڕاسپاردووە تابەهاوکاری هەموویان ئەو پلانە ئامادەبکەن .

هەروەها " وایت زیل " وتەبێژی ڕەسمی بەناوی " جاك بۆس " وەزیری دەرەوەی لۆکسمبۆرگ و سەرۆکی ئێستای ئەنجومەنی وەزیرانی دەرەوەی یەکێتی ئەوروپا لەلێدوانێکی‌دا بۆ " الشرق الاوسط " لەبرۆکسل گوتی:

ئەگەرچی سەرۆکەکانی دبیلۆماسیەتی ئەوروپا بەگیانی حاڵی بوون و هاوسۆزی سەیری ڕەوشتی ئەو پەنابەرە لێقەوماوانەیان کردووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا دووپاتی‌کردەوە کەپێویستە بۆ بەگژدا چوونەوەی قاچاخچیانی نەفەربەر درێژە بەهەماهەنگی ئەمنی لەنێوان وڵاتانی ئەوروپادا بدرێ .

بەپێی زانیاری " الشرق الاوسط " ژمارەی ئەوپەنابەرە کوردە عێراقیانەی کەتەنیا لە هاوینی ڕابردووەوە گەیشتونەتە فەرەنسا و ئەڵمانیا و سوید و هۆڵەندا ، لەسەروی " 10 " هەزار پەنابەردایەو ئێستا دەیانەوێت بەشێوازی یاسایی و نایاسایی لەو وڵاتانەدا نیشتەجێبن .

سەرۆکایەتی یەکێتی ئەوروپا دووپاتی‌کردەوە ئەرکی ئەمنی ئێستایان ڕاوە دوونان و بەگژداچونەوەی گەورەترین تۆڕی قاچاخچیانە کە پەنابەر بۆ هۆڵەنداو سوید دەبن .

هەروەها سەرۆکایەتی یەکێتی کەئەرکی بەدواداچوونی ئەم فایلەی پێ‌سپێردراوە، دەڵێ لەم کاتەدا مەسەلەی گەڕاندنەوەی زۆرەملێی ئەوپەنابەرانە لەگۆڕێ‌دانیە. بەڵکو باسی ئەوە دەکرێ شورایەکی ئەمنی قایم لەسەرسنوری تورکیا–یۆنان و بەندەرەکانی ئیتاڵیا دروست بکرێ بۆئەوەی جموجۆڵی قاچاخچیان وشەپۆلی پەنابەران بوەستێندرێ.[44]

– حکومەتی ئیتاڵیا بەزەیی بەپەنابەرەکوردەکان دا دێتەوە:

تەلەفزیۆنی " الجزیرة " . 1997/8/27

واچاوەڕوان دەکرێ حکومەتی ئیتالیا کە سەرگەرمی توند کردنی یاسایی کۆچ کردنە، کوردە پەنابەرەکان لەو یاسایە دەرکات.

ئەم چاوەڕوانی‌یە لە کاتێك دایە کە ڕۆژی یەکشەممە واتە " 1999/8/24 " کەشتیەك بە " 500 " پەنابەرەوە بە قاچاخ گەیشتە باشوری ئیتالیا کە زۆربەیان کوردی عێراق و تورکیان و داوایی مافی پەنابەری سیاسی لە ئیتالیا دەکەن.

شایانی گوتنە لە ئاکامی زیادبوونی پەنابەرەکانی ئەلبانیادا، حکومەتی ئیتالیا پڕۆژەی یاسایەکی توند تری بۆ کۆچ کردن بە دەستەوەیە، بەڵام بەچاوێکی پڕ بەزەیی دەڕوانێتە مەینەتی پەنابەرە کوردەکان بە شێوەیەکی تایبەتی.[45]

*سنوری تورکیا یۆنان

ڕادیۆی یۆنان 1997/9/15

کوژرانی "3" کوردی عێراقی

لە کاتی هەوڵدانیان بۆ چونە ناو خاکی یۆنانەوە بە شێوەیەکی نایاسایی لە ڕێگەی تورکیاوە "3" کوردی عێراق گیانیان لە دەست داو "1" ی دیکەش بە سەختی بریندار بوون.

ئەمەش لە کاتێك ڕوویدا کە ئەو پەنابەرانە لە ناوچەی " ئورستیازا " ی سنوری یۆنان، تورکیا بە هەڵە کەوتنە ناو کێڵگەیەکی مین ڕێژەوە.

گوتە بێژی ڕەسمی بە ناوی حکومەتی یۆنانەوە ئۆباڵی ئەم ڕووداوە خوێناویەی خستە ئەستۆی حکومەتی تورکیا و داواشی لە کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی کرد کە بایەخ بەم جۆرە ڕوداوانە بدەن.[46]

* ئەڵمانیا مافی پەنابەری سیاسی بە کوردی عێراقی نادات

ڕۆژنامەی " شرق الاوسط " 1997/9/18 دەزگاکانی پەیوەست بە پەناهەندەیی لە ئەڵمانیادا، دەستیان بە جێبەجێکردنی چەند ڕاسپاردەیەکی نهێنی وەزارەتی ناوخۆ کردووە کە داوا دەکات ئیجرائاتی توندتر بەرامبەر بەو عێراقیانەی داوای مافی پەنابەری سیاسی دەکەن و پەیڕەو بکرێ.

بەپێی ئەو زانیاریانەی " شرق الاوسط " لە سەرچاوەکانی پەنابەرە عێراقیەکانەوە لە ئەڵمانیادا دەستی کەوتووە هەفتیەکە دەزگاکانی پەناهەندەیی قایل نین مافی پەنابەری سیاسی و مرۆیی بەو کوردە عێراقیانە بدەن کە لە ناوچەی کوردیەوە هاتوون، بەڵکو تەنیا مۆڵەتی مانەوەی کاتیان لەسەر بنەمایی بڕیاری "53" پێ دەدەن، کە ڕێگا بە پەنابەر دەدات تەنها لە کامپەکان دا بمێنێتەوە.[47]

* ڕۆژنامەکانی ئیتالیا بایەخ بە مەسەلەی پەنابەرە کوردەکان دەدەن.
- ڕادیۆی فەرەنسا 1997/11/5
ڕۆژنامەکانی ئیتالیا بایەخێکی زۆریان بە مەسەلەی پەنابەران دا، گەیشتنی چەند کاروانێکی نوێی پەنابەران پانتایەکی فراوانی لە ڕۆژنامەکان دا پڕکردەوە و ئاماژەیان بۆ ئەوە کرد کاروانی پەنابەرانی ئەم جارە کە زۆربەیان کوردن و ڕوویان لە کەنارەکانی باشوری ئیتالیا کردووە بەو مەبەستەی بەرەو فەرەنسا و ئەڵمانیا بچن و هەندێکیشیان دەیانەوێ هەر لە ئیتالیا بمێننەوە.
ڕۆژنامەکان ڕایانگەیاند کە کەنیسە تاکە دەزگایە دەتوانێت لە یەك کات دا شوێن بۆ سەدان پەنابەر ئامادە بکات.
شایانی گوتنە زۆربەی ئەم پەنابەرانە لە ترسی زوڵم و زۆر لە تورکیا هەڵاتوون و ئەوانی دیش لە عێراق و ئێرانەوە هاتوون.[48]

* تەلەفزیۆنی " Star "، لە ڕۆژی 1998/1/21 دا ڕایگەیاند " جەندرمەی تورك 46 " کوردی عێراقیان دەستگیر کرد. لە نزیك ولایەتی " وان " ی باشوری ڕۆژهەڵاتی تورکیا. بە تۆمەتی ئەوەی بە قاچاخ لە سنوری ئێران - تورکیاوە پەڕیونەتەوە تا بگەنە یۆنان.
پاش لێکۆڵینەوە، دەستگیر کراوان ڕایانگەیاند " 7 " ڕۆژ بە پێ ڕۆیشتون و هەریەکەی بڕی " 400 " دۆلاری بە قاچاخچی داوە تا بیانگەیەنێتە یۆنان.[49]
- لە بەرواری 1999/2/7 دا، پۆلیسی تورکیا " 27 " کۆچبەری خەڵکی کوردستانی عێراقی لە شاری " ئەورنە " دەستگیر کرد، کە بە گوتەی کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی تورکیا ئەوانە دەیانویست بە سواری بەلەم بە قاچاخ بچنە یۆنان.[50]

- ڕادیۆی مونتی کارلۆ " ڕایگەیاند کە : قوبرس " 89 " کۆچبەری گەڕاندەوە بۆ لوبنان، پۆلیسی قوبرس ڕایگەیاند " 89 " کۆچبەری نایاسایی کە هەفتەی ڕابردوو لە بەرامبەر کەنارەکانی باشوری دوورگەکە دەستگیر کرابوون، بەرواری " 24 / 3 / 1999 " بە ڕەزامەندی بەیروت گەڕێندرانەوە بۆ لوبنان.
هەروەها گوتی زۆربەی کۆچبەرەکان عێراقی بوون و ئەوانی تر فەلەستینی و میسری و سۆماڵی و سیرالیۆنی بوون، کە لە بەندەری " تەرابلوسی " ی باکوری لوبنانەوە بەڕێکەوتبوون لە بەرواری 1998/12/24.[51]
تەلەفزیۆنی " a. tv " ی ڕایگەیاند کە هێزەکانی پۆلیسی تورکیا نزیکەی " 75 " کۆچبەریان لە شاری " ئەدەنەدا " دەستگیر کرد کە هەوڵیان دەدا بە سواری بەلەم و بە قاچاخ ڕوو لە یۆنان بکەن.
سەرچاوەیەکی پۆلیس گوتی ئەو کۆچبەرانە کوردی عێراق و پاکستانی و ئەفغانین و ژمارەیەك ژن و منداڵیان تێدایە. دەستگیر کراوەکان بۆ هۆبەی بیانیان " یابانچی " گوێزراونەتەوە تاوەکو دوایی لێکۆڵینەوە، ڕەوانەی وولاتی خۆیان بکرێنەوە.[52]

* ئیتاڵیا - ڕادیۆی BBC : بەرواری 1998/12/27 پۆلیسی ئیتالیا نزیکەی " 150 " کۆچبەری نایاسایی لە کەنارەکانی باشوری خۆرهەڵاتی ئەو وڵاتەدا دەستگیر کرد کە زۆربەیان کوردی عێراق و تورکیان، پتر لە نیوەشیان منداڵن. ئەو کۆچبەرانە لە ئەلبانیاوە بە سواری بەلەمی چووپ خۆیان گەیاندبووە ئیتاڵیا، دوایی دەستگیر کردنیان برانە گرتووخانە تا حکومەت بڕیار دەدا دوور بخرێنەوە یان نا. بە گوتەی هەواڵنێران هەموو ساڵێك باندەکانی قاچاخ خۆیان ئامادە دەکەن هەزاران کۆچبەری نایاسایی لە ئەلبانیاو باکوری ئەفریقیاوە بە ڕێی دەریا بەرەو ئیتاڵیا بگوازنەوە.[53]

* ئیتالیا : تەلەفزیۆنی Euro : شەوی 1999/3/1 پۆلیسی کەنارەکانی ئیتالیا پتر لە " 200 " کۆچبەریان دەستگیر کرد، کە زۆربەیان کوردو ئەلبانن بە قاچاخ خۆیان گەیاندبووە کەنارەکانی باشوری ئەو وولاتە.لەم ڕووە پۆلیس لە ماوەی " 3 " سەعات دا کۆمەڵێك کوردی عێراقی ڕزگار کرد کە " 17 " منداڵ بە باوەشی دایکیانەوە لە نێوانیان دا بوون و لە چاڵی بەردینی نزیکی شاری " تۆرینتۆ " دا قەتیس مابوون، شایانی باسە بە هۆی ئاوو هەوای لەبارەوە لە ماوەی پێنج ڕۆژی ڕابردوودا نزیکەی هەزار کۆچبەر گەیشتونەتە کەنارەکانی باشوری ئیتالیا.[54]

* یۆنان
تەلەفزیۆنی کوەیت :
لە ئاکامی ئاگر کەوتنەوە لەسەر کەشتیەکی یۆنانی کە لە بەرواری 1999/11/1 دا لە خۆرئاوای ئەو وڵاتەوە بەرەو ئیتاڵیا بەڕێ کەوتبوو، " 12 " کەس گیانیان لە دەست دا.
پۆلیس ڕایگەیاند قوربانیەکان ئەوانە بوون کە بە نهێنی دەیانوویست سەفەر بکەن و هیچ بەڵگە نامەیەکیان پێ نەبوو. ئاماژەی بۆ ئەوەش کرد کە لەوانەیە ئەو کەسانە کورد بووبن.

* ڕادیۆی دەنگی ئەمریکا – بەرواری 1999/1/30 لە کاتی بە قاچاخ پەڕینەوەی کۆمەڵێك کوردی عیراقی لە سنوری تورکیاوە بۆ ناو خاکی یۆنان، کەوتنە ناو کێڵگەیەکی مین و لە ئەنجام دا " 5 " کەسیان گیانیان لە دەستداو ژمارەیەکیش بریندار بوون. لەم ڕووەوە، سەرچاوەیەك لە پۆلیسی یۆنان ڕایگەیاند، ئەو کوردانە لە هەوڵی ئەوەدا بوون بە ڕێگای قاچاخ سنوری یۆنان لە ڕێگەی تورکیاوە ببڕن، شایانی باسە، ژمارەیەك لەو کوردانە کە بە سەلامەتی دەرچوون لە لایەن پۆلیسی یۆنانەوە دەستگیر کراون.[55]

* ئوستورالیا – بەرواری 1999/8/15

تەلەفزیۆنی BBC دەسەڵاتدارانی ئوستورالیا لە بەلەمێك داو لە دووری " 1400 " کیلۆمەتر لە کەناری خۆرئاوا " 140 " هاووڵاتی عێراقیان گرت و دواتر بەلەمەکەیان بردۆتە دورگەی کریسمسی ژێر دەسەڵاتی ئیدارەی ئوستورالیا، شایانی باسە، لە نێوان ئەم " 140 " عێراقیەدا " 7 " یان ژن و " 13 " یان منداڵن بە هۆی کەم بوونەوەی ئاو لە لەشیان دا گواستراونەتەوە بۆ نەخۆشخانە، مەزەندەش دەکرێ ئەوانە ویستبێتیان بە قاچاخ بچنە نێو خاکی ئوستورالیاوە.[56]

- ئیتالیا

دەستگیرکردنی " 69 " کوردی عێراقی لە " ڕادیۆی عیراقی ئازادەوە "

لە بەرواری " 1999/6/5 " دەسەڵاتدارانی ئیتالیا لە نزیك بەندەری " ئەترانتو " ی نزیك تەنگەبەری خۆرهەڵات لە نێوان ئیتاڵیا و ئەلبانیا، " 69 " کوردی عێراقیان دەستگیر کردووە.

لەم ڕووەوە ئاژانسی ڕۆژنامەنوسی فەرەنسا ئاشکرای کرد کە ئەم کوردانە لەگەڵ گروپێکی دیکەدا بوون کە خەڵکی ئەلبانیا بوون بە نیاز بوون بە شێوەیەکی نایاسایی بچنە ناو خاکی ئیتالیاوە، هەر بە گوێرەی ئەم سەرچاوەیە کە هەواڵەکەی لە زاری پۆلیسی ئیتالیاوە بڵاوکردۆتەوە، پیاوێکی ئیتالی دەستگیرکرا کە لێپرسراوێتی گواستنەوەی ئەو خەڵکانەی بە شێوەی نایاسایی گرتۆتە ئەستۆ.[57]

* تورکیا

بەرواری 1999/11/22

ئاژانسی دەنگوباسی ئەنادۆڵی تورکیا ڕایگەیاند، دەسەڵاتدارێتی ئەم وڵاتە نزیکەی " 300 " پەنابەری دەستگیر کردووە کە بە نیاز بوون بە شێوەیەکی نایاسایی لە سنوری تورکیاوە بەرەو یۆنان بپەڕنەوە، هەروەها بە گوێرەی ئەم سەرچاوەیە، پۆلیسی تورکیا " 5 " پێنج هاوڵاتی تورکیشی دەستگیر کردووە کە گومانیان لێ دەکرێ بە قاچاخ ئەم گروپە پەنابەرەیان گەیاندبێتە تورکیا، کە ژمارەیەك عێراقیشیان تیادایە.[58]

پەراوێزەکان: (1) کوردستانی نوێ _ **1999/8/27** .

(2) بەرواری مانگی نۆی **1999**

(3) **1997/11/19**

(4) **1997/11/30**

(5) **1997/3/20**

(6) کوردستانی نوێ "**1409** " بەروار " **1997/5/5**"

(7) **بەرواری** 14–1997/5/15

(8) (**1997/7/11**)

(9) **کوردستانی نوێ – ژمارە** 1471 /1997/10/5

(10) **کوردستانی نوێ ژمارە** 148900 – 1997/11/4

(11)﴿ **کوردستانی نوێ** .1997/12/24" **ژمارە** 1525 ﴾

(12) (**کوردستان نوێ – ژمارە** 1532 – 1998/1/5)

(13) (**کوردستانی نوێ – ژمارە** 1531 –1998/1/4)

(14) (**کوردستانی نوێ– ژمارە** 1533 –1998/1/6)

(15) (**کوردستانی نوێ – ژمارە** 1534 –**پێنج شەممە** 1998/1/8)

(16) (**کوردستانی نوێ – ژمارە** –1535 –**یەك شەمە**1998/1/11)

(17) (**کوردستانی نوێ – ژمارە** 1536–**دووشەممە**–1998/1/12)

(18) (**کوردستانی نوێ – ژمارە** 1539–1998/1/19)

(19) (ڕێککەوتننامەی (شین گن)ی ئەوروپا ورۆڵی لە بە نێو دەوڵەتی کردنی کێشەی کورددا.-پارێزەر :عوسمان شیخ خالد-کوردستانی نویٚ-ژمارە 1540- سیٚشەممە 1998/1/20 -لاپەڕە (3))
(20) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1542 1998/1/2) -
(21) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1546 - 1998/1/28)
(22) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1563 - 1998/2/24)
(23) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1571 - 1998/3/8)
(24) (کورتە هەواڵ - کوردستانی نویٚ - ژمارە 1597 - 1998/4/21)
(25) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1623 -1998/5/31)
(26) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1626 -1998/6/7)
(27) (ک. ن. 1998/2/10)
(28) (کوردستانی نویٚ-ژمارە 1652 -1998/7/12)
(29) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1659 -1998/7/22)
(30) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1674 -1998/8/12)
(31) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1678 -1998/8/18)
(32) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1702 -1998/9/21)
(33) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1705 - 1998/9/24)
(34) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1712 - 1998/10/5)
(35) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1716- 1998/10/13)
(36) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1722 - 1998/10/19)
(37) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1726 -1998/10/25)
(38) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1737 -1998/11/9)
(39) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1751 -1998/11/29)
(40) (کوردستانی نویٚ -ژمارە 1771 -1998/11/27)
(41) (کوردستانی نویٚ - ژمارە 1774 -1998/12/30)
(42) " 1530 " 1997/12/31 .
(43) " 1512 - 7 / 12 / 1997 "
(44) " ژمارە (1515) - 10 / 12 / 1997 "
(45) " کوردستانی نویٚ - ژمارە " 1455 " 1997/8/28 "
(46) ژمارە 1463 - 1997/9/16
(47) " کوردستانی نویٚ - ژمارە 1465 - 1997/9/21 "
(48) "1491" 1997/11/6
(49) ڕۆژی 1998/1/21
(50) بەرواری 1999/2/7
(51) بەرواری 1998/12/24.
(52) 1998/12/26.
(53) بەرواری 1998/12/27
(54) شەوی 1999/3/1
(55) بەرواری 1999/1/30
(56) بەرواری 1999/8/15
(57) لە بەرواری " 1999/6/5 "
(58) بەرواری 1999/11/22

لە گەڕاندنەوە وە
بۆ پاپۆڕی نارارات
" کۆڕەوی بە کۆمەڵی کورد ئەمجارەیان لە دەریاوە "
پەیامنێری پەیام /ئەڵمانیا

ئەڵمانیا : دوژمنی درەندەی گەلان

پێش ئەوەی بچینە سەرباسی پاپۆری " ئارارات 375" و هەڵوێستی ولاتە دیمکراتییەکان بکەم دەمەوێت " لەم راستیانەی خوارەوە بدوێم "

1)لە پایزی ساڵی (1992) دا ، بە هۆی بەستنی رێکەوتنی وەرگرتنەوەی پەنابەرانی نێوان کۆماری رۆمانیا و ئەڵمانیا نزیکەی (100 هەزار) پەنابەری ئەو ولاتە گەرێندراونەوە.

2)پاش رێکەوتنی نیوان ئەڵمانیا و پۆلۆنیا لە سەر وەرگرتنەوەی پەنابەران .لە 1993/5/7 ەوە سالأنە نزیکەی (45) تا (55) هەزار پەنابەری ولأتانی جیاجیای جیهان کە لە سەر سنووری ئەڵمانیا دەستگیر کران سنورداش دەکرێن .

3)لە سێپتەمبەری 1996 دا ، وەزارەتی ناوخۆی ئەڵمانیا بڕیاریدا ، پەنابەرانی بۆسنا کرواتیا ، ئەلبانیا بگەرێننەوە ولأتەکەیان .

4)ئەو پەنابەرانەی لە ولأتی مەغرب و هەندێ ولأتانی ئەفریقا ، گانا و سەنیگالەوە دێن ، مافی پەنابەرێتییان رەت دەکرێتەوە و هەر لە فرۆکەخانەکانەوە کتوپڕ دادگایی دەکرێن.

5)بێجگە لە ژمارەی گە رێنداوەکان بۆ رۆمانیا ، ساڵی 1992 ، (19،821) کەس گەرێنرانەوە بۆ وولأتەکانیان . ساڵی 1993 ژمارەی گەرێنراوەکان (70 ، 74) کەس بووە .

6)لە نێوان 1993/1/1 و 1997/9/ دا ،77 پەنابەر لە سەر سنورەکانی ئەورووپا گیانیان لە دەست دا ،(54) کەس لە وانە لەسەر سنوری ئەڵمانیا و هاوکاتیش لە ئەنجامی هەرەشە و بڕیاری دەرکردن(53) کەس خۆیان کوشت بەپێی بەڵگە بڕوا پێکراوەکان (73) کەس هەوڵی خۆ کوشتنیان داوە هەندێکیان خەتەر ناك ، خۆیان بریندار کردوە .

7)ئەو پەنابەرانەی لە مەترسیی کوشتن بە دەستی تالیبانییەکانی ئەفغانستان و رێکخراوە ئیسلامیە دڕندەکانی جەزائیر هەڵدێن داوای پەنابەرییان رەدەکرێتەوە

8)ئەڵمانیا لەگەڵ ڤێتنام رێکەوتووە بۆ وەرگرتنەوەی ئەو ڤێتنامیانەی کاتی خۆی لە ئەڵمانیای رۆژهەلأت کاریان کردوە یان خوێندویانە .

9)لە چەند مانگی رابردودا حکومەتی ئەڵمانیا سەرقاڵی رێکەوتن بووە لەگەڵ حکومەتی لوبناندا ، بۆ وەرگرتنەوەی فەلەستینی و کورد و لوبنانییەکان ئەم رێکەوتنە هێشتا مۆر نەکراوە .

10)هاوکات لە کۆتایی ساڵی 1997 دا حکومەتی ئەڵمانیا خەریکی گفتوگو کردن بووە لەگەڵ هەندێ سەرانی پارتی و یەکێتیدا بۆ وەرگرتنەوەی پەنابەرە عێراقیەکان بە بیانوی ئەوەی کە گوایە لە کوردستانی عێراقدا شەڕ نیە لە ژێر چاودێری نەتەوە یەکگرتوکاندایە .

بە پێی ئەو راستیە دەڵێم : مەسەلەکە تەنها دەرکردن و گەرانەوەی پەنابەرە کوردەکان نیە ، بەڵکو ئەو هەوڵدانە بەشێکە لە بەرنامەی رەگەست پەرستانەی ئەڵمانیا دژی پەنابەران بە گشتی ، کە لە دەست ستەمی سیاسەتی لبرالیزمی جیهانی نوێ رێگای پەنابەرییان گرتوتە بەر .

شانبە شانی گەرانەوەش لە 1996 ەوە تا 1997کۆمەڵێ بڕیاری خەترناك دەرکراون لەوانە :-

I لە ئەپریلی 1996 دا بڕیاردرا ئەوپەنابەرو کۆچکەرانەی لە بواری سیاسیدا چالاکن دەربکرێن ئەو پەنابەرانەش کە بێ مۆڵەتی دەوڵەت بەژداری خۆپیشندان دەکەن دەست بەجێ دەردەکرێن .

II لە ئەڵمانیا (800) هەزار منداڵی کۆچکردو دەژین ئەو منداڵانە ئەگەر چی لە ئەڵمانیا لە دایك بوون و هتد..... بە پێی بیرو رای وەزیری ناوخۆ ئەڵمانین.

III ئەو کەسانەی کە تەمەنیان لە 16 ساڵ کەمترە دەبێت بەر لە هاتنیان بۆ ئەڵمانیا داوای فیزە بکەن .

یەکگرتنەوەی ئەورووپا

1-پرۆژەی یەکگرتنەوەی ئەورووپا لە لایەکەوە رێکەوتنێکی کاتی نێوان ئیمپریالیستە ئەوروپاییەکانە دژی ئیمپریالستە مونافیسەکانیان (ئەمریکا و یابان) و لەلایەکی تریشەوە چوار چێوەی دیاری کراوە بۆ ناکۆکی نێوان ولأتە ئەوروپاییەکان .

2-هەردەوڵەتێکی ئەوروپا بە پێی خواست و مەرامەکانی خۆی سود لە پرۆژەی ئەوروپا وەردەگرێت هەر لە دەوڵەتێك بەر پرسیارێتی خۆی بە رامبەر بە چەوسانەوەو بێکاری و هتد ... ئەخاتە ئوباڵی دەوڵەتانی تر ، ئوباڵی یەکێتی ئەوروپا ئەمەش تەنها بۆ بەهیز کردنی گیانی نەفرەت لێکراوی ناسیونالیزمە لەو ولأتانەدا ئەنجام دەدرێت .

3-ئەڵمانیا وەك دەسەلأتیکی بە هێزتر لە ولأتەکانی تری ئەوروپا رابەرایەتی ئەم یەگرتنەوەیە دەکات و ئەنجامی سیاسی و سوپایی ئابووریەکانی بەزەبرو زەنگ بە سەر ئەندامەکانی تری " شینگندا " دەسە پێنێت لە روی دارایشەوە بە هۆی بە هێزی بانکەکانی پرۆژەکانی پۆلیسی چاودێری سەر سنووری دراوسێکانی دەکات سنوری دراوسیکانیان لەگەڵ ولأتەکانی رۆژهەلأتی ئوروپیدا ، لە لایەن ئەڵمانیا ئەنجام

دەدرێت بۆ نموونە (120) ملیۆن مارك بە پولۆنیا دراوە بۆ كۆنترۆڵكردنی سنورەكانیو تا ئێستا (60) رێكەوتنی پۆلیسی لەگەڵ چیك و ئیسلاند ، لیتوانیا ، لیتلاند و ئوكرانیا و هتد ..... مۆر كردووە .

پاپۆری ئارارات 375

لەگەڵ بلاۆبونەوەی هەواڵی گەیشتنی پاپۆری ئاراراتدا گشت چین و توێژەكانی ناو ئەڵمانیا لە ڕێگای دەزگاكانی ڕاگەیاندنەوە دەنگی خۆیان بەرزكردوە ، گۆڤاری فۆكوس ژمارە (2)ی 1998 دەماری شوڤینسیتانەی ناسیۆنالستەكانی ئەڵمانیا دینێتە جۆش و لە ژێر ناوی (زۆر بەی كوردەكان ئەیانەوێت بێن بۆ ئەڵمانیا) دا وتارێك بلاۆدەكاتەوە بایەخێكی زۆر دەدات بە خەرجی پاپۆرەكەی لەو وتارەدا هاتووە كە خەرجی هەلاۆتوەكان هەر كەسێك لەو (825) پەنابەرە (3000) هەزار تــــا (7000) هەزار ماركیان داوە كە پیكەوە دەكاتە 3،3ملیۆن مارك لە كاتێكدا كە نرخی پاپۆرەكە خۆی (200) هەزار ماركە واتە ئەگەر خەرجی پاپۆرەكەش حساب بكەین قازانجی مافیاو قاچاخچیەكان دەكاتە﴿ 3 ﴾ ملیۆن مارك بۆ بەڕێوەبەرو سەرپەرشتكارەكانی گۆڤاری فوكوس هۆی ئەم ڕەوو و كوشتوبڕو چەوسانەوەی ژێر دەستەكانی كوردستان ، هیچ بایەخێكی نییە .

ڕۆژنامەی دی تسایت ژمارە 1998/3 ، 1/8 لاپەرەی یەكەمی خۆی بۆ بابەتی كوردە پەنابەرەكان بە وینەیەكی گەورە تەرخان كرد لە ژێر ناوی (هەڵهاتن) دا وتارێكی بلاۆ كردوە خاڵە گرنگەكانی ئەمانەن :-

1-هەموویان ، هەر لە وەزیری ناوخۆی ئەڵمانیاوە تا وەزیری دەرەوە و حزبی مەسیحییە كۆمەلاۆیەتییەكان و گلولوفیسكی وەزیری ناوخۆ و ناوچەی ئیدەرزاكسن هێرش دەكەنە سەر ئیتالیا لە كاتێكدا كە ئیتالیا لە بری هێرش بۆ كردن ، شایەنی پەسەندان و پیادا هەڵدانە ئیتالیا سەرەڕای گشت فیشارێك بەپیی یاسا دەوڵەتێكان مامەڵە دەكات و بەپیی بەها مرۆڤیەكان لەگەڵ پەنابەراندا هەڵسوكەوت دەكات .

2-پاش تێبەربونی دوومانگ بەسەر ئەندامبوونی ئیتالیا لە (شینگندا) حكومەتی (ڕۆما) بەبێ دوو دڵی ئەوەساغ دەكاتەوە كە لەمەودوا زیاتر و باشتر چاودێری سەرسنورەكانی دەكات یاسای پەنابەرێتی خۆی بەپیی بەرژەوەندی ولاۆتانی دراوسێ دەگۆڕێ.

3-ئەڵمانیا ، هوڵندا و فەرنسا مافی خۆیانە ترسیان لەو پەنابەرە كوردانە هەبێت كە لە ئیتالیا خۆیان حەشاردەدەن پاشان بەبێ ئەوەی بتوانرێت كۆنترۆڵ بكرێت ، چونكە سنورەكان كراونەتەوە و بەرەولای خزم و كەسو كارەكانیان لە بەرلین وپاریس و ئەمستەردام دەڕۆن .

4-درامای كوردەكان لە دەریایی ناوەڕاستدا بۆ چونی ئەوروپاییەكان دەسەپێنێت كە : تەنها پێكەوە ، ئەگەر هێزیان بە سەردا بشكێت دەتوانرێت جەنگ ، تیرۆر ، هەژاری، هەلاۆتن چارەسەر بكرێت هیچ ولاۆتێك بە تەنها ناتوانێت گیرو گرفتەكانی چارەسەر بكات ئەڵمانیا پاش ڕوداوەكەی دیواری بەرلێن جەنگی ناوخۆی یۆغوسلافیا ، شارەزایی پەیدا كردوە پاش پێكهاتنی حزبەكان ، بەسۆسیال دیمكراتەكانیشەوە لە سەر یاسا نۆیكانی پەنابەریی لە ساڵی 1993 دا ، ژمارەی پەنابەران كە متر بۆوتەوە ئەم ئەنجامەش بەبێ هاریكاری و یارمەتی ولاۆتانی یەكێتی ئەوروپا ، پۆلۆنیا ، چیك ، ولاۆتانی تری ئەوروپا بەدەست نایەت و ناوەڕۆكی یاسا كەش پووچ دەكاتەوە، هیچ لە برییەك بۆ پەیمانی (شنگن) و ماستر شێت نییە هیچ لە برییەك بۆ هاوپشتی ئەوروپانیە (مانغرید كانتر) وەزیری ناوخۆی ئەڵمانیا وە حكومەتی ئەڵمانیا ، ئەمە دەزانن ..

5-ئەوروپایی یەگرتو پێویستە و دەبێت ئەوەش ڕۆن ببێتەوە كە ئەوروپای یەگترو تەنها جێگای كۆ بونەوەی خاوەن بانك و بازرگانی بكات نیە بەڵكۆ یەكگرتنەوەیەكی زیندوو چالاكە لە پێناوی ئابوری كۆمەلاۆیەتی و سیاسی هاوبەش دا ئەوەی ئەمرۆ لە ئیتالیا ڕوودەدات ئەو بۆچونە دەسەلمێنێن و ئەوە دوپات دەكاتەوە كە پێوستی ولاۆتە ئەوروپاییەكان بە یەكتر زیاتر دەبێت، ئەمرۆ كوردەكان بەرەو ئەوروپای خۆرئاوا هەڵدێن و سبەینێش جەزائیریەكان .

6-بەبێ سیاسەتێكی هاوبەشی ناوخۆ و دەرەوە ، سەرەڕای سەختی ، ڕێگا چارەیەكی تر نیە لێرەدا دەبێت ئەم پرسیارگەلە زۆرە ئالۆزە وردبینەوە لە داهاتودا ڕێگا بە چەند مرۆڤی تر دەدەرێت بۆ ئەوروپا بێت ، ئەوانەی ڕێگایان پێ دەدرێت كێن ؟

7-لەم كاتەدا ئیتالیا وەك ولاۆتێكی سەر بە (شینگین) بارێكی گرانی هەڵگرتوە و دەبێت لە پێناوی بەرژەوەندی هەموماندا بە باشی سنورەكەی بپارێزرێت ، درێژی سنورەكە (8 هەزار كلیومەترە !) لەم ڕووەوە دەبێت ئێمەی ئەڵمان بەپول و پارە كۆمەكیان بكەین ....

ئەم وتەیەی دیتسایت كە لە لایەن سۆسیال دیموكراتەكانەوە سەرپەرشتی دەكرێت وە (هیلموت شمیت) یەكێك لە دەرهینەرەكانێتی ، ئەم خالاۆنەی خوارەوەمان پیشاندەدات :-

8-سەرەڕای ئەوەی (دی سایت) نوسیوەیەتی (مرۆڤەكان دەیانەوێت لە جەنگ و چەوسانەوە و هەژاری قوتاریان بێت) بەلاۆم بلاۆوكردنەوەی وێنەیەكی گەورەی پەنابەرانی لە سەر لاپەرەیەكی یەكەمی ڕۆژنامە وەك و هێرش و مەترسیەیەك بۆ سەر ولاۆت پیشان دەدات ئەو مەترسییەی كە دەبێت (هەموان) بەرەنگاری بكەین !

9-شۆفینزمی ئەوروپا پرۆپاگەندە دەكات .

10-ڕۆڵی خوێناوی ئەڵمانیا لە شەڕۆ شۆرو پشتگیری فاشیستەكاندا ، وەك توركیا ، عێراق ، ئێران دەشارێتەوە .

11-کۆنسێپتی ئەڵمانیا بۆ ڕابەڕایەتی کردنی پڕۆژەی ئەوروپا بەکار هێنانی فشاری زیاتر بۆ کۆنترول کردنی سنورەکان پیشان دەات .

دیمکراتییەت و مافی مرۆڤ و پەرلەمانەکانیان :-

(لە 1998/1/8) دا حکومەتی تورکیا و یونان شەش دەوڵەتی (شینگن بە پەلە کۆنفرانسی سەرۆکی دەزگاکانی پۆلیسان ریك خستن و لەم کۆبونەوە یەدا کە لەپشت دەرگا داخراوەکانەوە بەڕێوە دەچوو :باسی سەرکی چۆنێتی ڕێگرتن لە هاتنی پەنابەرە کوردەکان بوو بۆ ئیتالیا .

ڕادیویەکی ئیتالیٚئەم هەواڵەی بڵاوکردەوە سەرۆکی پۆلیسی تورکیا (نیساتی بلسیان) پێشنیاری ئەوە دەکات ئەو (1200) پەنابەرە بۆ تورکیا بگەڕێنرێتەوە وەئەو گەڕانەتی ژیانیان دەکات بە گوێرەی ڕۆژنامەی (لاریپۆبلیکا)یش تورکیا بۆجێ بەجێ کردنی پێشنیارەکانی وەك ئەندامێك داوای یارمەتی لە وڵاتە یەکگرتوکانی ئەوروپا دەکات ، وەزیری ناوخۆی ئەڵمانیا (کانتر) داواکاریەکەی دووبارە دەکاتەوە، ئیتالیاو یۆنان دەبێت سنورەکانیان لەسەردەریا چاکتر کۆنتڕۆڵ بکەن ، بەکورتی دیموکراتیەکان کاتی قوربانیەکانی شەڕ و برسێتیڕوویان تێ دەکەن ، ئەو شەڕوو برسێتی و چەوسانەوەیەی کە هەر خۆیان ئاگر خۆشکەرن ، دەبن بەتێڵای دەستی پۆلیس .

حکومەتی فاشی تورکیا هێرشی خۆی بۆسەر پەنا بەران توند تر دەکات لەڕۆژانی ڕابردوودا ڕەش بگیرێکی بەرفراوانی بەرپاکرد و زیندانەکانی لە پەنابەران پرکرد بەو مەبەستەی بە زووترین کات سنورداشیان بکاتەوە ئەمڕۆ 1998/8/11 لە هەواڵێکی تەلەفزیونی دا ئەوە پێشاندرا کە پۆلیسەکانی چۆن ڕاوی پەنابەران دەکات ، پە نابەرێك لە نهومی چوارەمی خانویەکەوە خۆی هەڵداوەتە خوارەوە مردوە ئەم تێرۆرو ڕەشبگیریەی پەنابەرانی گەلانی دونیا : بەپلەی یەکەم لەئەستۆی سیاسەت مەدارە ڕەگەس پەرستەکانی ئەڵمانیەکاندایە لەگەڵ سیاسەتی درندەی کەمالیستە تورکەکان دژی گەلی کورد ، ئەرمەن ، لاس ، عەرەب ، یونانیکان و سالآنێکە حکومەتی تورکیا گیرو گرفتی خۆی و مەسەلەی کورد بە گیرو گرفتی ناوخۆی تورکیا پێناسە دەکات بە مافی وڵاتێك و لایەنێکی نازانێت خۆی لەو کێشە ناوخۆییە هەڵقورتێنێت ئەمە درۆیە ، ئەمڕۆ بۆگشت لایەك دەرکەوتوە کە تورکیا بە بەرچاوی هەموو دیناوە ڕێ بە خۆی دەدات بە (پشگیری زلهێزەکان) شارۆچکە و لادیکانی کوردستان بە چەك و تەقەمەنی ئەڵمانیا تەخت بکات و بەهەزاران جوتیار و کرێکاری کوردی لانەواز کردوە و شانبەشانی کوشتن و زیندانی کردن داپلۆسینی بزۆتنەوەی کریکاری کوردستان کردوە بەمۆڵگایەکی سەربازی .

بە کورتی :

خاوەنشکۆکانی ئەوروپا بە رابەرایەتی ئەڵمانیا تەنها تەماشای دەسەڵات و قازانجەکانیان دەکەن دەنا کەس هەیە نەزانێت کە مرۆڤ بە خۆشی خۆی زێدو وڵاتی خۆی بەجێ ناهێڵێت وە هوکانی پەنابەری جەنگ و تیرۆر و برسێتین ئەوەی تۆز قاڵێك بیر لە بەرژەوەندی بەرفراوانی خەڵك بکاتەوە هەوڵی لە ناوبردنی هۆیەکانی پەنابەرێتی دەدات ، دیارە ئەمەش لەگەڵ ئامانجی دەسەڵاتی دیمکراتە زلهێزەکان نا گونجێت چونکە بەرنامە وپەیڕەویکانیان تەنها و تەنها و باسی مافیا و قاچاخ دەکەن ئەمانیش بۆ خۆیان بەشێکن لەو بەرنامە و پەیڕەوانە .

ڕاستیەکەی ئاکامی ئەم هەراو هوریایە لە سەر پەنابەران لەلایەن دەوڵەتە ئەوروپاییەکانەوە پێکانی نیشانەیەکی تره ئەویش دەستبەسەراگرتنی سنورەکان و بەهێز کردنی ڕەگەز پەرستی و پرسیار کردنی پەنابەران و کوچکردوانە لە بەرامبەر بڵاوبونەوەی بێکاری و ئەو کلۆڵیە کۆمەڵایەتیانەی کە ئەو وڵاتانە بەدەستیانەوە گیریان خواردوە هەروەها بەهێزکردنی فاشیستەکانە بە تایبەت لە ئەڵمانیادا دژی غەیرە ئەڵمانیکان (غەیرە ئەوروپاییەکان) لەلای هەموانیش ئاشکرایە کە هەوڵدانی 1200 کەس بۆ گەیشتن بە بەهەشتی ئەڵمانیا یان وڵاتانی تر شایەنی ئەم هەراو وهوریایە نییە چونکە 100 ئەوەندەی ئەم ژمارەیە لە ئەڵمانیا و وڵاتانی تری ئەوروپا لە سالانی ڕابردوودا ، دەرکراون (تەنها دەرکراوە ئاسیوبی و سۆماڵییەکان لە لە سوید دەکاتە (600) پەنابەر وە ئەم پەنابەرانە ئێستا لە ناو ئوردوگاکانی پەنابەراندا لە پولۆنیا، لە سای کارەسات و کوێرەوەری دا ژیان بەسەر دەبەن .

ئەوە ڕاستە کە دەڵێن :

ئەم سەدەیە سەدەی پەنابەرێتیە : بەڵام ناوترێت بۆ ؟ وڵاتە ئەوروپاییەکانیش لە بڕی چارەسەری (سیاسی) تەنها لە هەوڵی چارەسەری سەربازی پۆلیسیدان و دەزگا داراییەکانیشیان بۆ ئەنجام دانی ئەو هەواڵە چالاکانە لە کاردان، پێش چەند هەفتەیەك ئیفلاسیان بە کۆمەڵێ بانکی زلهێزی کۆریای باشور کردو دوێنێش هەواڵی ئیفلاس کردنی چەند بانکێکی ئەندەنوسیان ڕاگەیاند ئیستا نرخی پارەی ئەم دوو وڵاتە ناچاری ڕەوکردن دەکرێت وە پاشانیش ، سوك و ئاسان لە لایەن دەوڵەتە ئەوروپاییەکانەوە بەپیاو کوژو تێك دەرو وڵات وێرانکەر لە قەڵەم دەدرێن باری بێکاری و شەڕو شۆر ، موژدەی سیاسی لیبرالیانەی جیهانە .

زلهێزەکان و سەر لە نۆی بە ئاگروئاسن وڵاتانی جیهانیان لە ناوخۆیاندا بەش کردوە ، وە لە ڕۆژهەڵاتی ناوراست و خواروی ڕوسیاشدا خەرێکی جیبەجێ کردنی ئەم پیلانەن چاویان لە نەوت و غازی قەوقاز بڕیوە و وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا مل کەچی ئابوری و سیاسەتی ئەڵمانیا کراون ، ئەوانیش بڕیارە ئاشکرا و نهێنیەکانی (بۆن) جێبەجێ دەکەن.

به هەر حال بانکەکان و مۆنوپۆلە زلهێزەکان پێوستیان بە پەساپورت و قاچاخچی سەرما وسۆڵ و برسێتی نیە ئەوەی پێوستی پێیەتی " وەك نمونەیەکی بچوك بەڵام بە مانا هەژارەکانن " .

ساڵی 1997 بە ساڵی دژایەتی رەگەز پەرستی لە ئەوروپادا ناونرا لە ڕاستیدا دەبوو بە ساڵی بە هێز کردنی ڕەگەز پەرستی ناوبنرایە چونکە هەر لەو ساڵەدا بوو هێرشی فاشیستەکان بەرفراوانتر بوو بۆ نمونە لە 1997/12/25 دا لە بەرلین نازییەکان سەری چینیەکیان شەق کردو ئێستا حاڵ پەرێشان لە خەستەخانە کەوتوە لە شاری (ماگرە بوورگ) ڕاوی پەنابەرێکی عێراقیان کرد بەڵام خۆی ڕزگار کرد لە 1997/12/25 ماڵێك کە زۆربەی دانیشتوانەکەی خیزانی تورك بوون ئاگری تیبەرداوە وە (5) کەس تیدا بیرندار بوو لە (1997/12/28) دا هەڕەشە لە پەنابەرێکی هندی کرا (ئونیە نبورگ) لە1997/12/30 دا گۆرستانێکی جووەکان لە بەرلین ویران کرا لە شاری (مالوف) نزیکی (پۆتسرام) هیرش کرایە سەر (چوار تورك) لە شتوتگارد دوکانی غەیرە ئەڵمانیەك سوتێنرا ئەم نمونانە بەشێکی زۆر کەمن لەو تاوانانەی (کە لە کۆتای ساڵی دژی ڕەگست پەرستیدا) دژ بە پەنابەر و کۆچکردوان دەکرێت .

لە ڕاستیدا پەنابەران لە نێو دوو دۆزەخدا دەسۆتێن دۆزەخی ولاٌتەکانی خۆیان و دۆزەخی ئەوروپا ڕاستیەکی دڵتەزێنیش بۆ ئەو کەسانەی بە تایبەت بەشێك لە (ڕۆشنبیرە کوردەکان) ئەوەیە کە دیمکراتیەت و پێکەوە ژیان بە ئاشتی و مافی مرۆڤ لە لایەن دەسەلاٌتداران و خاوەنشکۆکانی ئەوروپاوە تەنها بانگەشەیەکی نەزۆکەو وە ئەگەر دەرویەك بە ڕووی پەنابەراندا لە ئەوروپادا ئاوەلاٌبێت تەنها دەرووی ئەنتیفاشیست چەپ و کۆمەنیستەکانە هەر ئەوانیشن دەست و هاوڕێ و پشتیوانی پەنابەرانن نەك ناسیونالیست ولیبرال و سوسیال دیموکرات و موحافیزەکان و ڕۆژنامەی پەیام–ژمارە (5) ڕێبەندان – 1998.

- ئەوەی شایەنی باسە لە ساڵی 1996 دا بەپێیَ زانیاریەکانی ڕێکخراوی pr o asyl لە تورکیاوە (23814) پەنابەر کە زۆربەیان کوردن هاتوون بۆ ئەڵمانیا ڕێژەی وەرگرتن تەنیا (12.8 ٪) بوو واتە نزیکەی (3050) کەس بە پەنابەر وەرگیراون و زیاتر لە (20000) هەزار هەڕەشەی دەرکردنیان لێ دەکرێت (ڕۆژنامەی پەیام _ لەندن _ ژمارە2 _ ڕەزبەر و گەلاٌڕێزان 1997 ڕاپۆرتێکی کۆمەڵەی مافی مرۆڤی تورکی IHD دەربارەی پەنابەرانی کورد). ئامادەکردنی : فەریدوون قازی _ ئەڵمانیا) ئەندامی مەڵبەندی کەلتوری نێو نەتەوەیی لە هانوڤەر .

بەڵگەنامەکان

بەشێک لە دۆکومێنتەکانی هاوپێنامە لەسەر ئاوارەو پەنابەران:

- بەرواری 10–12– 1990 ئاوارە کوردەکانی پاکستان بەمەبەستی چاککردنی باری ژیانیانو کۆچپێکردنیان، خۆپیشاندانێکی ئاشتیانیان لەبەردەم بارەگای "UNHCR"دا سازکرد، کارمەندانی ئەو بارەگایە نەك هەر وەلاٌمیان نەدانەوە، بەڵکو لەگەڵ پۆلیسی پاکستانیدا کەوتنە بلاٌوەپێکردنیان.. لەئەنجامدا "88"کەسیان بۆ ماوەی "6" ڕۆژ لێگرتن. {لا.7 . 1B – 24 } { لا . 8 . 1B – 34 }. لا331.

– بەرواری مانگی 3– 1991 "UNHCR" یارمەتی ئاوارە کوردەکانی پاکستانی کەم کردەوە، کەپێشتر "1450"روپیەی وەردەگرت، بەڵام کردیان بەهەزار، بۆ ئەوەی ئاوارەکان ناچار بکەن بگەڕێنەوە{ لا . 8 . 1B – 24 } لا332.

– لەبەرواری 1/ 9/ 1991 ئاوارە کوردەکانی پاکستان بەمەبەستی چاککردنی بارودۆخیان خۆپیشـاندانێکیان لەبـەردەم بنکەی "UN"دا ساز کرد، لەئەنجامدا پۆلیسی پاکستانی هێرشی بۆ کردن‌و "99" پەنابەریان بۆ ماوەی "48"کاژێر بەندکردو ژن‌و منداڵی ئەو "99"پەنابەرە گیراوەش، لەماوەی ئەو "48"کاژێرەدا درێژەیان بەمانگرتنی خۆیاندا. {لا . 8 . 1B – 34 } لا 337.

– بەرواری 6/2/ 1992 هۆڵەندە "45" پەناهەندەی کوردی لەنێوان سنووری تورکیـاو عـێراقدا هێنایە هۆڵەندەو مـافی پەناهەندەیێ پێدان.{لا . 5 . 1B – 26 } لا 342.

- بەرواری 15/ 11/ 1992

نزیکەی (400)پەنابەری کورد لەپاکستان لەشاری ئیسلام ئاباد لەبەردەم بارەگای "UN"دا مانیـانگرتوو کـامپێکی نایلۆنییان بۆ خۆیان دروستکرد.{لا . 9 . 1B – 35} – لا 345.

- 9/ 12/ 1992

گێڕانەوەی پەنابەرە کوردەکانی پاکستان لەشاری ئیسلام ئابادەوە بۆ شاری " کوێتە"{ Y . 10 . 1B – 34 } لا346.

- خۆپیشاندانی پەنابەرە کوردەکانی پاکستان لەئەنجامدا پۆلیس هێرشی بۆکردن‌و (200)کەس لەپەنابەران زیندانی کران.{ لا . 5 . 1B . 28 } {لا 10 . 1B – 34} – لا 346.

- بەرواری 8/ 2/ 1993

تەلـەفزیۆنی تورکـی TRT رایگـەیاند کـە ئیـتر وڵاتـەکانی هۆڵەنداوئـەڵمانیا و فەرەنسـا کـوردی بـاکوری کوردسـتان وەك پەناهەندە وەرناگرن، چونکە تورکیا وڵاتێکی دیموکراتیەو کورد هیچ کێشەیەکی لەتورکیادا نییە{لا – 348}.

پەناهەندەیی

- 24/ 3/ 1994 دەسەڵاتدارانی ئەڵمانیا، بڕیارێکیان دژی ئەو کوردانـە دەرکـردووە کـە هـەرچی لـەو چالاکیانـەی ئـەم دواییەی ئەڵمانیادا بەشداری کردبێت، لەئەڵمانیا بیانکاتە دەرەوە. (لا 363 -364).

- مانگی 1/ 1995 لەم مانگەدا کۆمەڵێك کورد لەپاکسـتان لـەدژی بـاری ناخۆشـی ژیانیـان مانیـان لـەخواردن گـرت‌و لەئەنجامدا یەکێکیان کە تەمەنی 35 ساڵ بوو مرد.

- 1/ 8/ 1995 نزیکەی "30"هەزار کورد لەبەرلین خۆپیشاندانێکیان سازدا، لەدژی رەفتاری خراپی پۆلیسی ئەڵمانی بەرامبەر مانگرتووەکانی کورد کەئافرەتێکیان لێ مرد، هەروەها لەشاری لاهایش مانگرتنیان سازدا. لا 365

– 20/ 3/ 1996 ئەمڕۆ کوردەکانی ئەڵمانیا یادی چوارشەممە سوورەو نەورۆزیان کردەوە، لەئەنجامدا چەند پێکدادانێك لەگەڵ پۆلیسی ئەڵمانیادا روویدا ، لەشاری هامبۆرگ بەو بۆنەیەوە "70"کورد گیران.{RTL.4}. ژمارەی گیراوە کوردەکان لەهـەموو ئەڵمانیادا گەیشتە "300"کەس‌و "12"پۆلیس بریندار کرا.{ تەلێتێکستی – NL-2 } – لا 393.

– 10/ 10/ 1996 کوژرانی "30"لاوی کورد لەنێوچەی هەکاری لەلایـەن ژەندرمـەی تورکـەوە کەدەیانویسـت لەسـنووری تورکیاوە ئاودیو بن، ئەوانە زۆربەیان خەڵکی شاری سلێمانی‌و پاشتر تەرمەکانیان دۆزرایەوە.لا407

- 15/ 9/ 1996 ئـەو کوردانـەی کە بۆ رێکخراوەکانی سـەر بە ئـەمریکا کاریـان دەکـرد لەلایـەن لێبوردنەکـەی عێراقـەوە نایانگرێتەوە، ئەمریکا مافی پەناهەندەیی پێدان‌و هەموویانی خستە کامپێکی کاتی‌یەوە لەشارۆچکەی سلۆپی باکوور. لا 404

- 16/ 9/ 1996 پەناهەندەکانی سلۆپی لەئەنچەرلیکەوە بەفڕۆکە برانـە دوورگـەی "گوام"ی ئاسیای دوور، کـە بنکـەی سەربازی ئەمریکای لێیەو ژمارەیان لە "2"هەزار کەس زیاترە. لا 404 .

- 20/ 10/ 1996ئەمریکا نزیکەی 600 تا 650 کوردی سەر بە رێکخراوە ئەمریکی‌یەکانی لەباشووری کوردستان برد بۆ سلۆپی، تاوەکو لەداهاتوودا بیانباتە ئەمریکا. لا 408 .

- 23/ 10/ 1996 دۆزینەوەی تەرمی ئەو "30"لاوەی کە لەنێوچەی هەکاری بەدەستی ژەندرمەی تورك شەهید کران، کە تاوەکو ئێستا نێوی "23"کەسیان زانراوەوخەڵکی شاری سلێمانی (لا 6 – 1B-113)– لا 458

- 25/ 11/ 1996 ئـەمریکا بڕیـاریدا کـە نزیکـەی "5"هـەزار کـوردی باشـوورو خێزانـەکانیان بەرێتـە دوورگـەی گـوام‌و پاشانیش بۆ ئەمریکا. لا415

- مانگی 3/ 1997 نێوەڕاستی ئەم مانگە، دەزگای ئاسایشی کۆماری بۆسنەو هەرسك، نزیکەی (300)کوردی دایەوە دەست داگیرکەری تورك، ئەو کوردانەی بەهۆی زۆرز زۆرداری تورکەوە لەوێ پەناهەندە بوون–لا 414. { -22لا.2C.4 } .

- مانگی 3/ 1997 کۆتایی ئەم مانگە: ماڵێکی کورد لەئەڵمانیا سووتان، لەکاتی ناردنەوەی تەرمەکانیان بۆ تورکیا ، کوردو تورك دایان بەیەکدا، چونکە تورکەکان دەیانویست ئاڵای تورکی بدەن بەسەر تەرمەکاندا، بەڵام کوردەکان دەیانویست ئاڵای کوردستانی بەسەردا بدەن . {لا .22-2C.5 }.– لا 414

–3/25 / 1997 سووتانی ماڵێکی کورد" لەجادەی فرانس هاڵس" لەگەڕەکی "سخیڵدەر"ی شاری لاهای پایتەختی هۆڵەندا، لەلایەن چەند نەناسراوێکەوە ، لەخێزاکەدا دایکێكو "5" منداڵی تێدا مردن، یەکێك لەو منداڵانە تەمەنی مانگو نیوێك بوو یەکێکی تریان کەڕو لاڵ بوو، خێزانەکە نازناویان "کۆشی واکە"، وەزارەتی دادی هۆڵەندی نزیکەی "55"هەزار دۆلاری بەخەڵات بۆ ئەو کەسە دانا کەنێوی تاوانبارانیان پێ بڵێت. "T .V WEST "– لا 415.

- مانگی 5/ 1997، سەرەتای ئەم مانگە نقوومبوونی بەلەمێك لەنێوان تورکیاو یۆناندا کە "21"کەس تێیدا خنکان، ئەوانە هەموویان یان زۆربەیان کوردبوون، کە لەباشوورەوە رایانکردبوو دەیانویست بەپەنا هەندەیی بچنە ئەوروپا. (MBC) – لا 417

- مانگی 9/ 1997 ، هەندێك لەکوردەکانی ئەڵمانیا لەهەردوو شاری نۆرمبرگو فرانکفۆرتدا دایان بەیەکدا، ئەوانە لایەکیان سەر بە پارتیو لایەکەی تریان سەر بە یەکێتی بوون لەشەڕەکەی نۆرمبرگدا کە لەنێو جەرگەی شاردا روویدا چەقۆشی تیایدا بەکارهێنرا، پۆلیسی ئەڵمانی ژمارەیەکی لەو کوردانە گرتو وەك چاوەڕوان دەکرێت لەوەدەچێت هەندێکیان دەربکەنو هەندێکیشیان بەچەند ساڵێك زیندانی بکەن.لا25 4

هەواڵی ڕۆژنامەکان

یاسای پەنابەرێتی بۆ ساڵی (2000)لە بەریتانیا

لەبەریتانیا ئێستا سیاسەتی پەنابەری لە جێگیر بوونەوە بووە بەسڵەمینەوە (Detterant) واتە لەم (12) ساڵەی ڕابردودا(2) یاسای پەنابەری سەرەکی پێکهاتوە کە زۆربەیان باری کۆچکردنی سەخت کردوە بۆ ئەم وولاتەو ئەوانەی داوای پەنابەری دەکەن ، زۆربەیان بە قاچاخ دەگەنە ئێرە،ئەم یاسایەی ئێستا کە جێ بەجێ دەکرێت لە مانگی چواری ساڵی (2000) دا دەبێت بەچەك دەستی لێپرسراوانی ئەم وولاتەوە دژی پەنابەران .

بەکورتی باری ئێستای پەنابەر

- ئەوەی داوای پەنابەری ئەکات لەکاتی گەیشتن دا، واتە لەسەر سنوری بەریتانیا ،ئەوە لە (90٪)ی پارەی هەفتانە (Encome support) ی دەدەنێ ،پارەی کرێ خانوو، کاروباری خەستەخانە ، دانساز ،دکتۆری چاو کاروباری یاسایی بۆ دەکرێت ،بەڵام پارەی منداڵ و پەککەوتەیی نادەن .
- ئەوانەی لە ناوەوەی وولاتی بەریتانیا داوای پەنابەری دەکەن تەنیا خانوبەرە وەردەگرن وبەپێ ی یاسای National Assistance Act 1948 جێیان دەکەنەوە لە شوێنی تایبەتی شارەوانیەکان دا وقاوچەریان دەدەنێ بۆ خواردن.

بەکورتی باری پەنابەری لە مانگی (4)ی ساڵی (2000)دا

(یاسای نوێ ی پەنابەری لە بەریتانیا)

- داواکردنی پەنابەری سەر سنور و ناوەوەی وولات جیاوازی نامینێت.
- هەموو پەنابەرێ (70٪)ی پارەی هەفتانە (Encome support)وەردەگرێت ،بەڵام بە قاوچەر وهەفتەی تەنیا (10) پاوەندی کاش وەردەگرێت .
- خێزانی خاوەن منداڵ (100٪) ی پارەی هەفتانە(Encome support)وەردەگرێت بە قاوچەر.
- پارەی کرێ خانوو دەدەن ، بەڵام مافی هەڵبژاردنی شوێنی ژیانت نی یە کەلە کوێ نیشتەجێ بیت ،بەڵکو وەزارەتی ناوخۆ خۆی دەینێرێت بۆ شوێنی تایبەتی خۆیان کە لەندەنی تێدا نی یە.
- هەقی خەستەخانە و دانساز و چاوو پارێزەریان دەبێت .

ئەگەر سەرنج بدەیتە یاسای نویّ ی پەنابەرو کۆچکردن لە بەریتانیادا ئەوە دەگەیەنێت کە توێژێك لەم وولاٌتەدا دروست دەبێت،پیّ ی دەڵێن چینی بیّ دەرامەت و هەژار ،واتە هەمیشە ناتوانێت خۆی بگونجێنێت و (Integrate)بکات و لە بازاری ڕەشدا دەژی .

بازاری ڕەش هەلومەرج بۆ پەنابەر دروست دەکات کە بچێتە ناو سیستمی ئەم وولاٌتەوە وهەر لە مەترسی دا دەبێت نەوەکو لێپرسراوان پیّ ی بزانن ، ئیستاش بەپیّی ئەو گۆرانکاریانە چاوەرێکردن لە دریژ بووندایە بۆ وەلاٌم دانەوەی داواکاری پەنابەری لە لایەن وەزارەتی ناوخۆوە، هەرچەندە وەزیری ناوخۆ (جاك سترۆ) دەڵێت کە ئێمە (Target)مان داناوە لە (6) مانگدا وەلاٌم بدەینەوە، بەلاٌم ئەمە قسەی سیاسەتمەدارەکانە وە لە راستیەوە دورە، واتە براکتیکیی نیيە.

ئێستا کە زۆر کورد هەیە (3) ساڵە پەنابەرە، بەلاٌم وەلاٌمی نەبووە لە وەزارەتی ناوخۆوە، زۆریش هەن ماڵ و منداڵیان بەجیّ هێشتووە (3) ساڵ زیاترە لێیان دابراون.

بە پیّی ئەم یاساو گۆرانکاریانە، ئەگەر ئێستا بە سیّ ساڵ توانیبێتی خۆی بگونجێنێت واتە (Integrate)بکات وە تێکەڵ بە کۆمەڵگای ئەم ولاٌتانە ببێت، ئەوە بە پیّ یاسای نویّ (10) ساڵ دەخایەنێت.

هەروەها ئەوە دەبێتە هۆی زیاد بوونی رەگەز پەرستی بەرامبەر پەنابەران چونکە لەمەولا هەمیشە یاسا بە گومانەوە سەیریان دەکات.

(لە رۆژنامەی پەیامی لەندەنیەوە – ژمارە 17ی تەمووزی 1999 وەرگیراوە – لە نووسینی: هەندرێن مارف –لەندەن)

تێبینییەك دەربارەی وەرگرتنی مافی پەنابەران لە ئەڵمانیا

یاسای پەناهەندە لە ئەڵمانیا یاسایە بۆ تاکە کەس "بۆ خود" یان تاکەکەسییە،بە جیاوازی لەگەڵ رێکەوتنامەی (جینێڤ) بۆ پاراستنی پەنابەران لە ساڵی (1951) ئەم رێکەوتنامەیەی (جینێڤ) شمولی تاکە کەس و بەکۆمەڵیش دەکات، یاسای ئەڵمانی داوا لە پەنابەران دەکات کە بیسەلمێنن کە وەك و راوونراون و ئازاردراون، واتە راونان دژی گەلێك یان گروپێکی ئاینی یان باوك، مێرد، برا، کوڕ، هاورێ، ژن، هەموو ئەو جۆرە راونان و کوشتنانە نابێتە هۆکار بۆ ئەوەی هەموو کەسێك مافی پەنابەری سیاسی وەربگرێت لە ئەڵمانیا،حکومەتی ئەڵمانیا ئەو راونانە لە قەڵەم دەدات کە لەلایەن دەسەلاٌتی مەرکەزییەوە دەبێت، نەك لەلایەن میلیشیاکانەوە بکرێت، ئەوە خاڵێکی گرنگە بۆ تێگەیشتنی بارودۆخی تایبەتی کوردەکانی کوردستانی عێراق.

دائیرەی فیدرالی بۆ بڕواپێکردنی پەنابەرە بیانیەکان لە ئەڵمانیا لێکۆڵینەوە لەسەر (لجۆ)دەست پێدەکات، ئەم دائیرەیە سەر بە وەزارەتی ناوخۆیە، کارمەندەکانی ئەم دائیرەیە لێکۆڵینەوە دەکەن و بڕیار دەدەن لەسەر فایلی پەنابەرەکە، ئەگەر هاتوو پەنابەرەکە رازی نەبوو لەسەر بڕیارەکەی کە دەرچووە، ئەوا ئەتوانێت شکات لەلای دادگا بکات، سەبارەت بە بڕیاردان هەردووکیان، واتە دائیرەی فیدرالی و دادگا بەتایبەتی، بەپیّیئەو راپۆرتانەی کە لەلایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەڵمانیاوە دەردەچێت تایبەت بە بارودۆخی گشتی ئەو ولاٌتەی پەنابەرەکە لێوەی هاتووە، ئینجا بڕیار دەدرێت، راپۆرتەکانی مافی مرۆڤ " واتە ئەمنستی ئەنتەر ناسیونال" بە پلەی دووەم بڕوای پێدەکرێت.

کوردەکانی کوردستانی عێراق وەکو پەنابەران لە ئەڵمانیا

لە ساڵی 1994 ژمارەی پەنابەرانی کوردی عێراقی زۆر روولەزیاد بوون بوو (زۆربەی بە هۆی کاریگەری شەڕی ناوخۆی کوردستانەوە بوو* – لێکۆڵەرەوە) وە لە ساڵی (1991) لە مانگێك دا (100) کەس داوای پەنابەریان دەکرد، کۆتایی (1994) مانگی (500–600) کەس وە لە ساڵی (1998) مانگی گەیشتە (100) کەس، دوایی جەنگی (کوەیت) بارودۆخی یاسایی بۆ پەنابەرانی کوردی عێراقی باشتر بوو، حکومەتی ئەڵمانیا واتە دائیرەی فیدرالی و دادگاکان کیمیا بارانی 1988 یان واسەیرکرد کە حکومەتی عێراق دەیەوێت کوردەکان لەناوبەرێت، واتە کوردەکان وەك گروپێکی ترن لە عێراق دەکوژرێن و راودەنرێن وەکو لە پێشەوە ئاماژەمان پێکرد.

هەروەها دائیرەی فیدرالی دانی بەوەدا ناوە کە حکومەتی عێراق هەر کەسێك وەکو خائن سەیر دەکات کە لە دەرەوەی ولاٌت داوای لجۆ بکات، بەپیّی رێکەوتنامەی (جینێڤ) دەرکردنی ئەو پەنابەرانە قەدەغەیە، راونانی کوردەکان وەك گەلێك و داوای مافی پەنابەری لە دەرەوەی عێراق، ئەو دوو هۆیە بۆتە هۆی ئەوەی کوردەکانی عێراق(لجۆ)وەربگرن، هەتا کاتێك کوردەکانی عێراق لە کاتی لێکۆڵینەوەدا باس لەوە دەکەن کە لایەنە سیاسییەکانی کوردستان ...دەیانەوێت بیانکوژن، راویانبنێن، بەم پیّیە ژیانیان لە مەترسیدایە، بەلاٌم ئەمانە هۆ نین بۆ وەرگرتنی (لجۆ) ، هەروەکو باسمان کرد حکومەتی ئەڵمانی تەنها ئەو کوشتن وراونانە بایەخ پێدەدات کە لەلایەن حکومەتی مەرکەزیەوە سەرچاوە دەگریّ.

بەم شێوەیە کوردەکانی عێراق (80٪) لجوئیان وەرگرتووە، وە لە هەمان کاتدا کوردەکانی تورکیا (12٪)وە خەڵکی ئێران (25٪) لجۆ وەردەگرن، وە هیچ نەتەوەیەکی تر بە ئەندازەی کوردەکانی عێراق ئیمتیازیان نەبووە بۆ وەرگرتنی مافی پەنابەری لە ئەڵمانیا.

سیاسەتی پەنابەری لەلایەن حکومەتی ئەڵمانیاوە، بەرامبەر بە پەنابەری کوردی عێراقی ساڵی (1997) گۆڕانی بەسەردا هاتووە، وەزارەتی دەرەوەی ئەڵمانیا لە ڕۆژی(5/7/1997) ڕاپۆرتێکی نوسیوە لەسەر بارودۆخی کوردستانی عێراق کە تێیدا نوسراوە باکوری عێراق ناوچەیەکی ئاسایشە و ڕژێمی عێراقی هیچ دەسەڵاتێکی تیادا نەماوە. دائیرەی فیدراڵی و دادگا ئێستاکە وا دەڵێن ئەگەر هاتوو کەسێك ڕاوبنرێت، یان مەترسی کوشتنی هەبێت لە لایەن ڕژێمی عێراقی‌یەوە دەتوانێت ئەو کەسە لە باکوری عێراق بمێنێتەوە، ئەگەر هاتوو کەسێك لەلایەن پارتە سیاسیەکانی کوردستانەوە هەڕەشەی لێبکرێت، ئەوا ئەو کەسە دەتوانێت بڕوا بۆلای لایەنەکەی تر ، ئەو هەڵوێستە تازەیە کورد و عەرەب دەگرێتەوە وە لە هەمان کاتدا بۆ کوردەکنی تورکیا بەم شێوەیە دەڵێت گوایە لە(ڕۆژهەڵاتی تورکیا) بارودۆخەکە مەترسی‌دارە، ئەو کوردانە دەتوانن ڕوو لە شارەکانی ئەنقەرە و ئەستەمبول بکەن، هەروەها سەبارەت بە ئەفغانیەکان ئەڵێت ئەو کەسانەی کە لەلایەن تالیبانەوە هەڕەشەیان لێدەکرێت،پاشان ڕادەکەن بۆ ئەڵمانیا، ئەتوانن لەو بەشەی تری ئەفغانستان دا بمێننەوە کە دەسەڵاتێکی سیاسی تری تیادایە.

هەروەها لە ڕاپۆرتی وەزارەتی دەرەوەی ئەڵمانیا دەنوسرێت کە ڕژێمی عێراق دەڵێت ئەو کوردانەی ڕادەکەن بۆ ئەوروپا هۆکەی باری خراپی ئابوری‌یەوە بە کۆچ کردوو ناویان دەبات و دەڵێت گەڕانەوەی ئەو پەنابەرە کوردانە بۆ عێراق توشی هیچ مەترسیەك نابن. مەبدەئی حزبی سۆشیال دیموکرات کە ئۆپۆزسیۆن بوو، هەروەها حکومەتی ئەڵمانی قبوڵ ناکات کە کاتێك کوردەکان پاسپۆرتی پەناهەندەیی وەردەگرن و ئینجا سەفەر دەکەنەوە بۆ وڵاتی خۆیان، بەدڵنیای‌یەوە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ خەتای کوردەکان خۆیان، بەپێی ڕێکەوتنامەی (جینێڤ) پاسپۆرتی پەنابەرێك دەبێت لە هەموو وڵاتێك دا بپارێزرێت تەنها ئەو وڵاتەی خۆی نەبێت، واتە ئەگەر گەڕایەوە بۆ وڵاتی خۆی لێی بسەنرێتەوە.*

★ ★
★

هەڵوێستەی سیاسی

کۆچی بە لێشاوی کورد هەر لە دوای ساڵی(1991)ەوە بۆتە جێی باس و ڕێپۆرتاژی ناوەندە ئیعلامیەکانی جیهان، ناوەندە سیاسی و ئیعلامیەکانی خۆشمان بێ بەش نەبوون لەم شەپۆلی ڕاگەیاندنە، بە ناچاری کەوتونەتە ژێر کاریگەری ناوەندە نێودەوڵەتیەکانەوە، بەڵام ناوەندە محەلیەکانی کوردستان نەیانتوانیوە بەشێوەیەکی کاریگەر و زانستی گرنگی بدەن بەم دیاردەیە، بۆ نمونە تا ئێستا نەیانتوانیوە هیچ لێکۆڵینەوە و شیکاریەکی زانستی پێشکەش بکەن لەم ڕووەوە، هەمیشە ناوەندە ئیعلامی و ڕۆشنبیری و سیاسیەکانی کوردستان لە هەوڵی خۆدزینەوەیەکی بەردەوام دا بوون.خۆدزینەوە لەو پرسیار و گومانانەی ڕووبەڕوویان دەبۆوە،خۆدزینەوە لە دیاردەی کۆچ و مەرگ و سنورداشکردنەوەی هەزاران هاوڵاتی.

* ڕۆژنامەی بەرگری –ژمارە (**32**) ئابی ***1999***–بەشێك لە وتاری پەنابەرانی کوردو حکومەتی ئەڵمانیا، لە نوسینی : ئەندریە –لاپەڕە (***11***).

ئەو سیاسەتمەدار و ناوەندە بێ ئاگایانەی لە دیدگای داخراوی خۆیانەوە باسی کۆچی بە لێشاوی کورد دەکەن. گرفتاری دوو قەیرانی سەرەکی بوون، یەکەم: لە باوەڕدان بە باس کردنی لایەنە خراپەکانی کۆچ و دۆزینەوەی عەیب و عار و گاڵتە پێکردنیان و ئاراستەکردنی شەرمەزاری بۆ پەنابەران و کۆچبەرانی کورد دەبنە ڕێگری کۆچ و پەرژینێکی وەهمی بۆ خەڵك، هەروەها گرفتاری ئەمبار کردنی ئەو ئرشیفە بەتاڵەی دەسەڵاتن لە پێناو خۆدزینەوە لە پرۆژە مەدەنی و هاوچەرخەکان و دابینکردنی ژیانێکی باش و خۆشگوزەران بۆ خەڵکی کوردستان، هەردوو قەیرانەکە لە سەرگەردانی و سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و شارستانییەوە سەرچاوە دەگرێ.

کۆنەپەرستی تەنها فۆرمێکی کۆنی کۆمەڵایەتی نییە، بەڵکە میراتێکی بەجێماوی ئەو دەسەڵاتە تاریکەیە کە بەچەندین شێوە و مۆدێلی جیاواز خۆی نمایش دەکات، زۆرجار دەبێتە هەڵگری ماناکانی ژیان و شارستانیەت و گۆڕانکاری وڕەنگرێژکردنی چارەنوسی مرۆڤەکان، زۆرجار لە شێوەی حزبێکی سیاسیدا خۆی نمایش دەکات و دروشمە ڕەنگاوڕەنگەکان بەرز دەکاتەوە، هەنوکە وەك مۆدێلێك لە مۆدێلە نوێکانی ژیان خۆی نیشان ئەدات، پانتایە کۆمەڵایەتییەکان داگیر ئەکات و دەبێتە هاوسۆز وهاوتەبایی سەرجەم پەیوەندیەکان، بۆ نمونە دەبێتە زمانحاڵی ئاین و ئیمانداران، یان دەبێتە زمانحاڵی نوێخوازی و نوێگەری و دەسەڵاتی حوکم و دیموکراسیەت، بەهەرحاڵ ڕەگوریشەی ئەو دەسەڵاتە تاریکەی کۆنەپەرستی لە دونیایەکی نادیارەوە سەرچاوەی گرتووە، بەڵام سات بە سات خۆی دووبارە دەکاتەوە، هەندی کات وەك فۆرمێکی سیاسی خۆی نمایش دەکات، کەچی خەون و پرۆژە نوێکان تیرۆر ئەکات، باس لە ئازادی دەکات، بەڵام وڵاتی کردوە بە جبەخانەیەکی سەربازی، باس لەسەربەستی و مافە مەدەنیەکان دەکات بەڵام لە قەدەری ئێستا و مێژوویەکی تاریك دا ئەژی کە لە توانایدا نییە ئێستا و داهاتوو ڕاڤە بکات و پرۆژەیەکی ئایندەساز پێشکەشی کۆمەڵگە و گۆڕانکاریەکان بکات.

ئەوەی لە پڕوپاگەندە سیاسی و ناوەندەکانی ڕاگەیاندنی کوردستانەوە لە شێوەی سکاڵانامەیەکی ئەخلاقیەوە لەسەر کۆچ وپەنابەرانی کورد بڵاودەکرێتەوە هاوتای پڕوپاگەندە نائەخلاقی و کۆنەپەرستەکانی ئەو فەرهەنگە سەردارەیە کە سەردەمانێکە کوردستانی داگیر کردوە جێی داخە حکومەتی عێراق و تورکیا هەمان هەڵوێستیان هەیە بەرامبەر پەنابەران و کۆچبەرانی کورد، بەڕای ئەوان پەنابەر بەدڕەوشت و هیچ و پوچ ونیشتمان فرۆشە، بەدێوێکی تردا سوك ورسوایە، هەروەها ئاودەست پاککەرەوە و مردو شۆر وبەدڕەوشتە بۆ بێ ئەخلاقی کۆچی کردوە و خائنە. لای خۆشمان لە کەشوهەوایەکی گاڵتە ئامێزدا دەزگاکانی ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیری و سیاسیەکان لە هەوڵی ناشرین کردنی کەسایەتی پەنابەرو کۆچبەراندان. گەر لەو دیدگا داخراوانەی خۆیانەوە دەروازەیەك والا بکەین بۆ ناسینەوەی عەقڵی داخراوی کورد، ئەوا بەناچاری پێویستە لە ڕێی پرسیارێکەوە بە ئاراستەی خۆیان نیشان بشکێنین. ئەوا ئەکرێ پرسیار بکەین و بڵێین: بۆچی پەنابەری کورد بە سنوری مەرگ و دەریای بێ ئامان دا سەفەر دەکات و ڕازیە بە هەموو کارێك لە خۆرئاوا؟

بەڵێ ، ئەو کاتەی لە وڵاتدا مەرگ و برسێتی و بێزاری دەبنە میوانی هەمووماڵێك، ئەو کاتەی مەرگ بە شەقامەکانی شاردا پیاسە دەکات، ئەو کاتەی ژیان و خۆشگوزەرانی و ئاسودەگی هیچ مانایەکی نامێنێت، ئەو کاتەی کۆنەپەرستی و ئەخلاقی نەوەکانی پێشوو((باو وباپیران)) دەبنە سەردار و ئازادی کۆمەڵایەتی و سەربەستی تاکەکەس و کۆمەڵگە پێشێلدەکەن، ئەو کاتەی ئارەزوەکانی تاکە کەس هێندەی کۆڵانێکی تاریك بچوك دەبێتەوە، ئەو کاتەی داهاتی ساڵانەی تاکە کەس پاکەتێ جگەرە ناکات، ئەو کاتەی عەقلی سیاسی دەرگاکانی پێشکەوتن و نوێخوازی و مەدەنیەت لە خۆی و کۆمەڵگە دادەخات. ئەو کاتەی کۆمەڵگە خەون ئارەزوەکانی فەرامۆشدەکات،ئەو کاتەی بە لێشاو کیژانی ئەم وڵاتە تیرۆر دەکرێن و کەس هیچ ناڵێت، ئەو کاتەی هەڕەشە لە نوێخوازی وئازادی تاکە کەس دەکرێ و کەس نایەتە جواب. ئەو کاتەی کۆنەپەرستی شانازی بە خۆیەوە دەکات، ئەو کاتەی مانیفێستۆی کۆنەپەرستی بەسەر ماڵان و زانکۆ و قوتابخانەکان دا دابەشئەکرێ و دەنگە نوێیەکان خەفەدەکرێن، ئەو کاتەی شەڕی ناوخۆ و کینە و شمشێر و لولەی تفەنگەکان باس لە ژیان و ئازادی دەکەن... ئەو کاتە گەنجانی وڵات خەون و ئارەزوەکانیان دەدەن بە کۆڵیان دا و لە سنوری مەرگ و سوکایەتیپێکردنەوە دەپەڕنەوە، بە کۆمەڵ لە ڕێگەی دەریا دەدەن و خۆیان دووچاری قەدەرێکی نادیار دەکەن،... پێش هەموو شتێك ئەبێت پرسیار لەوە بکەین هۆی ئەو هەموو سەرکێشیە چیە ؟ ئەو خەڵکە

سورئەزانن ئەو سنورانە خوێناوین و جەلادەکان چاوەڕێیانن، سورئەزانن لە بەردەم قەدەری مەرگ و ڕزگار بوون دان، بەڵام ئەڕۆن و سنورەکان دەبەزێنن ... هۆی چییە..؟؟

بە پانتای ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵم داوە وەڵامی ئەم پرسیارە بدەمەوە. سەرجەم فاکتەرەکانم لە ڕووی دەرونی و کۆمەڵایەتی ئەنترۆپۆلۆژیەوە شیکردۆتەوە، بەڵام ئەکرێ بە دیوێکی تردا ئەم دیاردەیە بخەینە ژێر پرسیارەوە. شتێکی ئاشکرایەو کەس ناتوانێ نکۆڵی لەوە بکات کە زۆربەی سیاسەتمەدارەکانی کورد تا ئێستاکە وەك پەنابەرێك لە خۆرئاوا ناویان هەیە،زۆربەیان تا ئێستاکە لەوێ یارمەتی سۆشیال وەردەگرن و ئامادەنین هیچ ئیش وکارێك بکەن، ماڵ و منالی خۆیان بردۆتە ئەوێ و گاڵتە بە خەڵکی دەکەن و کەسایەتی پەنابەر ناشرین دەکەن، بە ڕاستی زۆربوون ئەو سیاسەتمەدارە کوردانەی لەدوای ڕاپەڕینەوە پارەیان پێکەوەناو ورایانکرد، زۆربوون ئەوانەی شەڕی ناوخۆیان بەرپاکردوو بۆی دەرچوون، زۆربوون ئەوانەی گەنجانی ئەم وڵاتەیان دابە کوشت و ئێستاکە لەوێ باس لە نیشتمان پەروەری و ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان دەکەن، ......ئەم دیاردەیە ئاشکرابوونی ئەو ڕوخسارە تەنەکوریەیە کە سیاسەتمەداری کورد شانازی پێوە دەکات. ئەوانەی باس لە نیشتمان پەروەری و کوردایەتی دەکەن خۆیان خەڵك دەنێرن ولاوانی کوردستان ڕاودەنێن، بەڕیگەی ڕەسمی سەدان کوردیان ڕەوانەی ئەوروپا کردو نەگەڕانەوە.

لە پاڵ ئەمانەش دا هەندێك سیاسەتمەداری کورد پێیان وایە ئەم کۆچە دیاردەیەکی شارستانیيە و داهاتێکی باشە بۆ کورستان، بەڵام ئەوان کە باس لەوە دەکەن کە ئەم کۆچە لە ڕووی ئابوریەوە شتێکی باشە، ئایا توانیویانە سود لە کۆچ وەربگرن؟ پەنابەران خۆیان بۆ خۆیان توانیویانە لە ڕووی ئابوری و ڕۆشنبیری و ژیاری و فەرهەنگییەوە سودێکی باش لە خۆرئاوا وەربگرن، بەڵام حکومەتی کوردی نەیتوانی سود لەو خەڵکە بەجێماوە وەربگرێ و پرۆژە مەدەنیەکان بخاتە گەڕ و کۆمەڵگە پێشبخات.

بەڵگەنامەکانی

شەڕی ناوخۆ و مەرگ و ئاوارەبوون

- لەبەرواری 4– 1974 بەهۆی زۆربوونی ژمارەی پەنابەرەکانی کوردەوە بۆ نێوچە رزگارکراوەکان، بارزانی داوای لەشای ئێران کرد کە ڕێگا بەپەنا هەندەکان بدات تاوەکو لەئێراندا شوێنیان بکرێتەوە.{-40 لا1A.468}.لا266 .

- لەبەرواری مانگی "9– 1974" دا ژمارەی پەنابەرە کوردەکانی باشوور لەئێراندا گەیشتە "100"هەزار کەس لە ئۆردوگاکاندا .{ لا468 . 1A – 40}. (لا . 84-4A-3) لا 267.

- ساڵی 1975 بەپێی ڕاپۆرتێکی "کۆمەڵەی پشتگیری گەلانی چەوساوە لەئەڵمانیا"و "کۆمەڵەی مافی مرۆڤ"لە هۆڵەندە" ژمارەی ئەو کوردانەی کە لەدوایهەرەسەوە لەباشووری کوردستان راگوێزران بۆ باشووری عێراق"200"هەزار کەس بوون و "116"گوندیش وێران کراون و 25 هەزار کوردی یەزیدیش لەنێوچەی ژەنگار راگوێزران {لا . 43-1B.14 } –لا 268.

- 1979 ژمارەی ئەو کوردانەی تاسەرەتای ئەم ساڵ کە بۆ باشووری عێراق راگوێزرابوون ژمارەیان گەیشتە 700 هەزار کەس {لا . 14.B1-43 } -لا 283.

– لەبەرواری **1988** دەسپێکردنی ئەنفالەکانی رژێمی عێراق لەباشووری کوردستاندا کە بووە هوی شەهیدو ونبوونی "**200**"هەزار مرۆڤی کوردو رووخانی "**5000**"هەزار گوندو "**4**"قەزاو "**30**" ناحیە، هەروەها (**2500**) مزگەوت و **100** کڵێساش رووخان. {لا . **35.B1-35** } -لا **324**.

لەبەرواری 16/ 3/ 1988دا - بۆردومانکردنی شارۆچکەی هەڵەبجە لەلایەن رژێمی عێراقەوە بەگازی ژەهراوی کە نزیکەی "15000"هەزار کوردی شەهیدو بریندارو پەراگەندەی ئەو دیو سنوور کرد.لا 325.

- لەبەرواری 27/ 3/ 1991 داگیرکردنەوەی شاری کەرکووك لەلایەن عێراقەوە کە بەهەمووی هەفتەیەك بوو لەلایەن جەماوەری راپەریوی کوردستانەوە رزگار کرابوو، ئەو هێرشەی رژێم بۆ سەر کەرکووك بووە هۆی شەهیدبوونی سەدان کوردو زۆربەی خەڵکی نێوچەکە بەرەو چیاو سنوورەکان هەڵهاتن بەو شێوەیە رەوی ئاوارەکانی کوردستان دەستی پێکرد، کەروداوێکی زۆر بەنێوبانگە لەمێژوداو نزیکەی "3"ملیۆن کورد بەشدار بوون تێیدا {لا . 39.A1-300 }. لا 334.

- بەرواری 19/ 4/ 1991 هاوپەیمانەکان ئاسمانی بەشێکی باشووری کوردستان لەفڕۆکەکانی رژێمی عێراق قەدەغەکرد، کە بەو پێیە هێڵی باکووری "36"پانی بووە سنووری "NO FLY ZONE"و هاوپەیمانەکان بەفڕۆکە لەفڕۆکەخانەی ئینچەرلیکەوە دیدەوانیان دەکرد. {لا . &.A2-33 } -لا 335.

- بەرواری 12/ 5/ 1991 بۆ پشتگیری کوردەکانی باشورو لەدژی شەڕی لەنێوبردنی کورد لەلایەن دەسەلاتی عێراقەوە هونەرمەندو گۆرانی بێژە هەرە ناسراوەکانی جیهان بەهۆی " رەوی بەکۆمەڵی نەتەوەی کوردەوە" ئاهەنگێکی گەورەیان لەیاریگای " ویمبلی" لەلەندەن سازکردو پارەی ئاهەنگەکەش بۆلێقەوماوانی کوردی باشور تەرخانکرا - کە نزیکەی "600"ملیۆن تاملیاردێك کرۆنی سویدی بوو- شاینی باسە کە "جۆن مێجەر" سەرۆك وەزیرانی بەریتانیاو شازادە "دیانا"و لەنێوداران و رامیارەوانان تێیدا بەشدار بوون ، ئەمانە ناوی هەندێك لە هونەرمەندانەیە کە بەشدارییان لەو ئاهەنگەکەدا کرد: { گلۆریا ئیتیفاند، پیتەر گابریل، رودسیتوارد، پۆل سیمون، کریس دوبۆرگ، م.س. هامەر، شناید کۆنۆرو..." ئەو گۆرانیەی کە " کریس دوبۆرگ" پێشکەشی کرد کە نێوی " راستی‌یەکی سادە "بوو گەلێك دەنگی دایەوەو لەسەر زۆربەی تەلەفزیۆنەکانی جیهان لێدرا. {لا . 133.B1-45 }. لا336

- لەبەرواری 1993

دەستنەکەوتنی سووتەمەنی لەباشووری کوردستان ، نرخی یەك بۆتڵ گازی سووتان "200"دینارەو بەرمیلێك نەوتیش بە "2000"دینارە. لا 346

– زیاتر خراپبوونی بارودۆخی گوزەرانی خەڵکی باشووری کوردستان و خەڵکی کەوتنە فرۆشتنی کەلوپەلی نێومالەکەی خۆیان و بۆ کڕینی شمەکی خۆراك و سووتەمەنی. لا 347.

- لەمانگی 3/ 1993 دا .

- * رژێمی عێراق نزیکەی "100"هەزار سەربازی دژی باشووری کوردستان مۆڵداوەو نیازی هێرشێکی هەیە، بەڵام ئەمریکا رایگەیاند کە ئەوان ئاگاداری ئەم کارەن و عێراق بۆی نی‌یە هێرش بکاتە سەر کوردو دەبێت پاشەکشە بەهێزەکانی بکات. لا 348.

- هەر لە مانگی 3/ 1993دا

رووداني چەند تەقینەوەیەك لەهەردوو شاری هەولێرو سلێمانی. لا 348.

- بەرواری 12/ 5/ 1993 رژێمی ئێران نزیکەی سەد هەزار سەربازو " 500" تانکی لەسەر سنووری باشووری کوردستان مۆڵداو نێوچەکانی پێنجوێن و قەلادزێ‌ورانیەی گرت.. لا 357.

- بەرواری 26/ 5/ 1993 وەزیری دەرەوەی هۆڵەندە "کۆی مان" گوتی کە پێویستە هۆڵەندا موچەی ئەو چاودێرانەی "UN" بدات تاوەکو لەکوردستان نەکێشرێنەوە. {لا . NL.2}. لا 351

- لەبەرواری 1/ 7/ 1993 سوپەر چەناڵ رایگەیاند رژێمی عێراق "120000"سەربازی لەسەر سنووری کوردستان مۆڵداوە بۆ ئەوەی هێرش بکاتە سەر کوردستان، بەڵام هەر ئەمرۆ ئەمریکا هەڕەشەی لەعێراق کرد لەو کارەیدا، هەروەها

وتی کە عێراق (60٪)ی ئەو چەکانەی لە جەنگی کەنداودا لەدەستیدا بوو لـەچین و بەرازیلـەوە بەدەستی هێناوەتـەوە. لا 353.

- لەمانگی 10/ 1993دا

لیژنەی جیهانی مافی مرۆڤ راپۆرتێکی لەسەر باشووری کوردستان دەرکردکە دەڵێت : {لەکوردستاندا پێشێلکردنی مافی مرۆڤ دیاردەیـەکی بـەرچاوەو خـەڵکی لەسـەر جیـاوازی بـیروڕا هەڵوێسـتی رامیارییـان زیندانـی و ئەشکەنجە دەدرێن، یاخود بێ سەرو شوێن دەکرێن..} {8-1H}. لا 355

= بەرواری مانگی 1/ 1993

پێکدادانی ی. ن. ك و بزووتنەوی ئیسلامی و کوژرانی "70 کەس".

- مانگی 11/ 1993 رووداني شەڕی براکوژی لەنێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و حسك.

- مانگی 12/ 1993، پێکدادانی پ. د. ك و حسك لەسلێمانی و هەولێر، کە چەند کەسێکیان لەیەکتری کوشت. لا 357.

- هەر لە مانگی 12/ 1993 پێکدادانەکانی ی. ن. ك و بزووتنەوەی ئیسلامی کە سەدان کەسی تێدا کوژرا {MBC }. لا 357

- بەرواری 19/ 12/ 1993 پێکدادانەکانی (ی. ن. ك) و (بزووتنـەوەی ئیسـلامی) تـەواوی کوردسـتانی گرتـەوە، کەبووە هۆی کوژرانی دەیان کەس لەهەردوولا. {لا .2-2H.1 }. لا 358

- بەرواری 23/ 12/ 1993 ئەمنستی ئەنتەرناسـیۆنال، نامەیـەکی بـۆ جـەلال تاڵـەبانی و شـێخ عوسمـان نـارد تاوەکو لە پێکدادانەکانی ی. ن. ك و بزووتنەوەی ئیسلامی ، چیتر مافی مرۆڤ پێشێل نەکەن. {لا . 33-2A.116}. لا 358

- 25/ 12/ 1993 – ی. ن. ك و بزووتنەوی ئیسلامی رێکەوتنامەی ئاشتییان مۆرکرد، بەسەرپەرشتی مەسعود بارزانی کە لە "10" بەند پێکهاتبوو، بەڵام هیچیان خۆیانیان پێوە نەبەستەوەو شەڕ هەر بەردەوام بوو. {لا . 33-2A.118 }.{لا . 10-1H.4 }. لا 334

- مـانگی 3/ 1994 عـێراق هـێزێکی زۆری لەنێوچـەی موسـڵ مۆڵـداو دەیـەوێت هـێرش بکاتـە سـەر زاخـۆو سەدامیش لەسەر تەلەفزیۆن وتویەتی کەبەم زوانە "شمال الحبیب"دێنینەوە ژێر دەسەڵاتی خۆمان –لا 362.

- * بۆردومانکردنی چوار گوندی نێوچەی رانیە لەلایەن ئێرانەوە.

- UN چوار ساڵ گەمارۆدانی ئابووری لەسەر عێراق تازەکردەوە.
- پێکدادانێکی نێوان (ی.ن.ك) و (پ. د. ك) لەشاری هەولێر کە نزیکەی 5 تا 6 کەسیان لەیەکتری کوشتووە.

- 9/ 3/ 1994 کوژرانی دوو فەرمانبەری نەتەوە یەکگرتووەکان لەشاری سلێمانی،

- مانگی 4/ 1994 لـەم رۆژانـەدا تورکیا "5" کیلۆمـەتر چووە نێو خاکی باشووری کوردسـتانەوە بـۆ لێدانـی PKK کە بووە هۆی شەهیدبوونی دەیان پێشمەرگە. لا 364

- گرانی لەباشووری کوردستان دا بەتەواوی پەرەی سـەندووەو یـەك دۆلاری ئـەمریکی نرخـی هەشتا دینـارەو نرخی فەردەیەك ئارد گەیشتۆتە هەزارو دووسەد دینار.. لا 364

- 3/ 4/ 1994کوژرانـی خـاتوو " لیـدی شمیـس" لەگـەڵ پاسـەوانەکانیدا، لـەنزیك شـارۆچکەی عەربـەت کـە ئەڵمانی بوو نوێنەری ئاژانسی دەنگوباسی فەرەنسا بوو. {لا . 170-33-2A }. {لا. 2-1C.1 }. لا 364

- 13/ 4/ 1994 تا 14/ 4 فڕۆکەکانی داگیرکەری ئێران گوندەکانی دەوروبەری شاری سلێمانیان بۆمباران کرد، چونکە گوایە ئەو نێوچانە بنکەکانی "حدك" یان لێیە، لەئەنجامدا بووە هۆی شـەهید بوونـی یـەکێك و برینداربوونـی "4"ی تر. {لا. .22-1C }. لا 364

- 15/ 4/ 1994 نرخی شتومەك لەباشووری کوردستان بەم جۆرەیە:– یەك کیلۆ برنج 25 دینار ، رۆن 60 دینار ، شەکر 33دینار ، تایت 60 ، گۆشت 110 دینار، {لا. 2-1C.2 }. لا 365

- مـــانگی 5/ 1994 رووداني شـــەڕی براکـــوژی لـــەنێوان ی. ن. ك و پ. د. ك و (پ. د. ك و بزووتنـــەوەی ئیسلامی)دا، بەدرێژایی ئەم مانگە دەنگوباسەکان واڕادەگەیـەنن کـە 600 تـا 2000 کەسـیان لەیـەکتری کوشتووە. لا {-33 2A-131 }. لا 365

- هاوڕکانی باشووری کوردستان دەیان کەسیان پاش دیلکردن لەیەکتری گوللەباران کرد. لا {131-2A-33 }. لا 365
- بەهۆی شەڕی براکوژییەوە فەرمانبەرەکانی UN کوردستانیان بەجێهێشتووەو چوون بۆ تورکیا.
- لەکاتی شەڕەکەی ی. ن. ک‌و پ. د. ک لەهەولێردا نرخی فەردەیەك ئارد گەیشتە (8000)دینار.
- بەپێی راپۆرتی ئەمنستی، لەم مانگەدا ترسناکترین پێشێلی مافی مرۆڤ لەباشووری کوردستان کراوە. {لا. 33-2A.5 }. لا 365
- فەرەنسا کوردی ئاگادارکردەوە کە ئاسایشی نێوچەکە بپارێزن . {لا. 9-2B.15 }. لا 365
- 1/ 5/ 1994 دەسپێکردنی شەڕی براکوژی لەنێوان هێزەکانی ی. ن. ک‌و پ. د. ک لەشاری قەڵادزێ کە تاوەکو مانگی "ئاب – ئۆگەست"ی هەمان ساڵ بەردەوام بوو.
- 3/ 5/ 1994تا 2/ 7 لەم ماوەیەدا پەرلەمانی باشووری کوردستان هیچ کۆبوونەوەیەکیان نەکرد بەهۆی شەڕی براکوژییەوە لا {137-2A-33 }. لا 366
- 9/ 5/ 1994 پێکدادانیی. ن. ک‌و پ. د. ک لەهەردوو شارۆچکەی کۆیەو شەقلاوە. لا 367
- 17/ 5/ 1994 ئەمڕۆو سبەینی 18/ 5، نۆزدە فڕۆکەی تورکی نێوچەی قەڵادزێیان بۆردومان کرد کە بنکەکانی PKKی لێیەو "58"کەسی کوشت.(ڕاگەیاندنی ئێران) - لا 367.
- 24/ 5/ 1994 لەم رووەوە یەکێتی ئافرەتانی کوردستان‌و یەکێتی مامۆستیان لەسلێمانییەوە، وەکو وەفدێکی ئاشتی چوون بۆ هەولێر بەپێ، تاوەکو تکا لە ی. ن. ک‌و پ. د. ك بکەن کە شەڕی براکوژی کۆتایی پێبێت. ئەمانە رۆژی 5/29 ، گەیشتنە هەولێر و لەو پێنج رۆژەدا هەر لە سەر جادەو گوندەکانی سەر ڕێگا نوستون، بەڵام گوێیان لێنەگیرا.{لا .137. 2A – 33 } – لا 367.
- مانگی 1994/6 نزیکەی "7000" کورد لە باکوری وولاتەوە هاتوون بۆ باشور، بە هۆی هێرشەکانی تورك بۆ سەر کوردستان و PKK. نێوە ڕاستی ئەم مانگە :(کۆمەڵەی مافی مرۆڤی کوردستان) بۆ لێکۆڵینەوە لە گرفتی کۆچبەرانی کوردی باکوور کە لە چوار ئۆردووگای نزیك بازێرەکانی زاخۆو دهۆك دا دەژین، راپۆرتێکیان دەربارەی ژیانی سەختی ئەو "15" هەزار کوردە ئاراستەی UNکرد.{لا .3 . 1B – 4} لا 367.
- 1994/6/1 ئەمنستی لە بەیانێکی دا پارتە کوردستانیەکانی باشوری ئاگادارکردەوە تاوەکو چیدی مافی مرۆڤ پێشێل نەکەن. (لا.4 . 2A – 33).
- مانگی 1994/7 ڕێکەوتنی پاریس لە نێوان "پ . د . ك" و "ی . ن . ك"دا کە ئەنجامەکەی بە هیچ نەگەیشت. (لا369).
- مانگی 1994/8 پێکدادانی "ی . ن . ك"و بزوتنەوەی ئیسلامی لە ناوچەی سلێمانی . پێکدادانی "ی . ن . ك" و "پ . د . ك" لە ناوچەی قەلادزێ و شەقلاوە – لا369 .
- لە 1994/8/23 تا 8/26 شەڕی برا کوژی نێوان پارتی ویەکێتی، چووە هەنگاوێکی ترسناکەوە بەوەی کە هەردوولا تۆپی قورسیان بەکاردەهێنا،INC رایگەیاند کە لە ئەنجامی ئەو تۆپ بارانەوە نزیکەی 600 کەس لە رەشە خەڵك و خۆیان کوژراون .{لا . 137 2A –33 } لا370 .
- لە 1994/9/2 بە بۆنەی شەهیدکردنی هۆزانەوان "شاعیر- بەکر عەلی"یەوە لە شاری سلێمانی "54" نوسەرو هونەرمەندی کورد نامەیەکی ناڕەزاییان بۆ جەلال تاڵەبانی و مەسعود بەرزانی و ئەندامانی پەرلەمانی کوردستان و سەرۆك وەزیران و ئەنجومەنی وەزیرانی باشور نارد .....{لا372 }.
- لە مانگی 1995/1 لەم مانگەدا نوسەرو هونەرکارانی کورد لەبەردەم پارێزگای هەولێردا هەرچی بەرهەمەکانی خۆیان هەیە سوتاندویانە، هەروەکو مانگرتنێك لە دژی شەڕی برا کوژی . لا375 .
- 1995/1/10 تەقینەوەی بورجێکی ئەلەکتریکی نێوان شارۆچکەی دوکان و هەولێر – لا 376 .
- 1995/1/10 شەڕی نێوان پارتی و یەکێتی لە گەرمەدایە و تاکو ئێستا نزیکەی 400 بۆ 600 کەسیان لە یەکتری کوشتووە و باری ئاسایشی کوردستان بەتایبەتی هەولێر لە مەترسیەکی گەورەدایە.
- 1995/1/18 تەقینەوەی سێ بورجی ئەلەکتریکی لە نێوان شارۆچکەی دەربەندیخان و سلێمانی . لا376 .

- 1995/1/18 هەر 17 پارتەکەی کوردستانی باشور لە پەرلەمان کۆبوونەوە و بروسکەی راگرتنی شەڕی براکوژیان ئامادە کرد. لا376 .

- 1995/1/20 ئەمڕۆ پردی نێوان هەردوو گوندی "سەکتان و هیزۆپ"ی ناوچەی ڕەواندوز تەقێنرایەوە .لا377

- 1995/1/25 راپۆرتێکی 140 لاپەڕەیی لە لایەن ئەمنستی ئەنتەرناسیونالْ، لەسەر باشوری وولاْت دەرچوو، کە پارتە کوردیەکان بەوە تاوانبار دەکات کە: دیلی یەکتری دەکوژن و دەستەی پیاوکوژانیان هەیەو خەڵکی لە بەندینخانەدا ئەشکەنجە دەدەن و چەندین کاری ناڕەوای تر. لا377

- مانگی 1995/2 ، دەرچوونی راپۆرتێکی ئەمنستی بە زمانی ئینگلیزی لەسەر باشوری کوردستان، کە تێیدا تاوانە نامرۆڤایەتیەکانی پارتە کوردستانیەکانی خستۆتە بەر لێکۆڵینەوە.{2A – 33} – لا377.

- 1995/2/1 قسەکەرێکی ڕەسمی بە نێوی ئەمریکاو تورکیاوە رایگەیاند کە ئەگەر شەڕی نێوان پارتی و یەکێتی بەردەوام بێت، ئەوا پاراستنی ئاسمانی لەسەر باشوری کوردستان لادەچێت .لا377 .

- 1995/2/2 خانمی میتران کەسەرۆکی رێخراوی "سەربەستی"یە کلاْوس کینگلی وەزیری دەرەوەی ئەڵمانیاو 22 ئەندامی پەرلەمانی بەریتانیا، داوایان لە "ی . ن . ك" و "پ . د . ك" کرد کە شەڕی براکوژی بوەستێنێت، بەلاْم بیْ سود بوو – {2C – 5} – لا377.

- 1995/2/23 ڕوودانی شەڕێك لە نێوان پارتی و یەکێتی لە نێو شاری هەولێردا و کوژرانی نزیکەی "100" کەس.{د .أ} لا378.

- 1995/2/27 تەقینەوەی ئۆتۆمبیلێکی مینکراو بە 200 کیلۆ TNT لە شاری زاخۆ کە نزیکەی "75"کەسی کوشتو خەڵکێکی زۆری بریندار کرد . ژمارەی ئۆتۆمبیلەکە هەولێر بوو، بۆیە پارتی دەڵێت یەکێتی بووە یەکێتیش دەڵیْ ڕژێمی عێراق بوو .....وە PKKش دەڵێت داگیرکەرانی تورکە. لا379.

- 1995/3/5 کۆمەڵی هاوکاری لە ئەڵمانیا، بانگەوازێکی لەسەر تیرۆرکردنی ئەندامانی "حدکا" لە باشوری کوردستان بلاْوکردەوە . لا379.

- 1995/3/13 تیرۆرکردنی مامۆستای زانکۆ "سەلاْح هەورامی" لە هەولێر – {لا–20 . 1C –16} لا379

- 1995/3/20 ئەمڕۆ 35 هەزار سەربازی تورك کە بە پشتیوانی تانك و فڕۆکە بە درێژایی 120 کم قولاْیی 40 کم هێرشیان کردە سەر باشوری کوردستان بۆ لێدانی بنکەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان PKK . کە سیْ هەزار پێشمەرگەیان لەو ناوچانەدا هەیەو پارتە کوردستانیەکانی باشور ناڕەزایی خۆیان بەوە دەربڕی کە ئەمە دژی شکۆی خاکی عێراقە. لا380

- 1995/4/2 سەربڕینی "7" جوتکاری هەژاری باشوری کوردستان لە لایەن جەندرمەی تورکەوە، کە خەڵکی گوندی "چی"ی ناوچەی دۆسکی بوون و لە گوندی "مەیدانێکی ڕێوی"ی نزیك سەرسەنگ کاریان دەکرد – لا382.

- 1995/4/16 پاپایۆهان پۆلسی دووەم، بەبۆنەی جەژنێکی فەلەکانەوە لە ڤاتیکان دوانێکی داو تێیدا باسی چەوسانەوەی کوردی کرد. لا383

- 1995/6/1 کۆمەڵەی مافخوازانی لە کوردستان راپۆرتێکی لەسەر پێشێلکردنی مافی مرۆڤ لە لایەن یەکێتی و پارتیەوە بلاْوکردەوە. {لا .3 . 1C – 9 } لا384.

- 1995/7/5 "ئولەئەنتیلە"ی سەرۆکی گروپی مافی مرۆڤ لە پەرلەمانی فینلاند، نامەیەکی ئاراستەی سەرکردەکانی کوردی باشور کرد تێیدا ناڕەزایی دەربڕی بەرامبەر پێشێلکردنی مافی مرۆڤ لە باشوری وولاْت دا. {لا .29 . 1B – 5 } لا385

- 1995/7/19 ئەمڕۆی تەلەتێکستی کەناڵی دووەمی هۆڵەندا ئەمەی نوسی : لەم دەرۆژەی دوایی دا شەڕی براکوژی نێوان پارتی و یەکێتی کە دەیان ساڵە لە ئارادایە، بۆتە هۆی کوشتنی 400 کەس کە 40 کەسیان خەڵکی مەدەنین. لا 386.

- 1995/10/6 داگیرکەری تورك بە قولاْیی 4 کم چونە ناو خاکی باشوری کوردستانەوە ، بەبیانوی هێرش بۆ سەر بنکەکانی PKK – لا388.

- مانگی 1996/4 بەهۆی هێرشەکەی داگیرکەری تورکییەوە بۆ سەر پێشمەرگەکانی PKK ، هەندێك لە گوندەکانی ناوچەی بەرواریی باشور تۆپ باران کران و زیانی گیانی و ماڵی بە جوتیارانی کورد کەوت. لا 394.

- 1996/5/2 ڕێکەوتنی یەکجارەیی UN و داگیرکەری عێراق ، تاوەکو بایی 2 ملیۆن دۆلار نەوت بفرۆشێت و بە پارەکەی دەرمان و خواردن و کەلوپەلی پێویست بکردرێت ، کە بەشێکی بۆ باشوری کوردستانە. ئەم ڕێکەوتنە ناو نرا "نەوت بەرامبەر بە خۆراك" {CNN} – لا 398.

- 1996/5/21 بەهۆی رازیبوونی عێراق بە بڕیاری "986" لە شاری سلێمانی دا کرایە تەقە و لە نێو فەرمانگە رەسمیەکاندا ئاهەنگ بەو بۆنەیەوە گێڕدران . لا398.

- مانگی 1996/7 داگیرکەری عێراق داوای لە سەدان خێزانی کوردی ناوچەکانی زەمارو تەلەعفەر کرد کە یان بچنە ئۆردووگا زۆرە ملێکانەوە یان بچنە ناو کوردستانی ئازادەوە. لا400.

- 1996/7/16 ئێران سنوری خۆی لەگەڵ "ی . ن . ك" داخست، کە بەهۆیەوە یەکێتی 50 ملیۆن دیناری زیان لێکەوت، چونکە گومرگی شمەکی وەرنەگرت. لا400.

–3/ 9/ 1996 ڕژێمی بەعسی هێڵی 36و 32ی پووچەڵکردەوە – لا 402.

– 9/ 9/ 1996 پاشەکشەی ی. ن. ك لەشاری دوکانو سلێمانی ، کە لەئەنجامدا زۆربەی بنکەکانی خۆیان تەقاندەوە، بەتایبەتی بارەگای مەکتەبی سیاسیو سکرتاریەت لەشارۆچکەی قەڵاچوالان، تەواوی هێزەکانیشیان لەسەر پشتێنەی سنووری نێوان ئێرانو عێراقو خڕبوونەوەو هەندێکیان خۆیانو چەکەکانیان دا بەدەسەت ئێرانەوە. لا 403. (کۆڕەوێکی تر دەستیپێکردەوە، بەناوی سەیران بەنەوە کە زیاد لە "200"هەزار خەڵکی مەدەنیو چەکدار پەنایانبرد بۆ ئێران).

– 12/ 9/ 1996 لەسەرەتای ئەم قەیرانە نوێیەی باشووری کوردستاندا تاوەکو ئێستێ "39"هەزار پەناهەندە چونەتە نێو ئێرانەوە.

–مانگی 10/ 1996 سەرچاوەکانی UN رایانگەیاند کەچەند منداڵی کورد لەنێوان سنووری عێراقو ئێران بەهۆی سەرماو برسێتییەوە مردون، ئەو منداڵانە بەهۆی شەڕی براکوژییەوە لەگەڵ خێزانەکانیان هەڵهاتبوون . لا 406.

– 8/ 10 / 1996 هێرشی فڕۆکەکانی تورك بۆ سەر بنکەکانی PKK لەباشووری کوردستان ، کە بووە هۆی شەهیدکردنی "64"کورد .{ NL . 3. TX} لا 406.

–13/ 10/ 1996 گیرانی شاری سلێمانیو ناوچەکانی دەوروبەری لەلایەن ی. ن. ك لا 407.

– بەهۆی گیرانی سلێمانیو دەوروبەرییەوە، هەزاران ئەندامانی پارتیو هەوادارانیان چوونە نێو سنووری ئێرانەوە.

– 14/ 10/ 1996 گیرانی کۆیەو دێگەڵە لەلایەن هێزەکانی "ی. ن. ك"ەوە.

– 15/ 10/ 1996 هێرشی بەرامبەری پ. د. ك بەهەزاران چەکدارەوە بۆ سەندنەوەی دێگەڵەو کۆیە لەهێزەکانی ی.ن.ك.

– * جەلال تاڵەبانی لەسەر تەلەفزیۆنی MBC رایگەیاند کە پ. د. ك لەسلێمانیدا "350"کوژراوی داوە. لا 407.

–15/ 10 / 1996 تەلەفزیۆنی 1 .BBC بەرنامەیەکی لەسەر "کارزانو کرێکارو براکانی" پیشاندا ، کە لەو فیلمەدا چۆنێتی هاتنی کورد بۆ دەرەوەی وڵات پیشاندەداتو زۆربەی دیاردە خراپەکانی کوردستانی تیادا بوو. لا 407،

–2/ 10/ 1996 گیرانی رانیەو دۆڵی خەلەکان لەلایەن پ. د. ك هەواڵەکان واڕادەگەیەنن کەلەنێوچەی خەلەکاندا هەردوولا "100"کەسیان لەیەکتری کوشتووە. لا 408.

–هێرش بۆ سەر شارۆچکەی دوکان لەلایەن پ. د. ك لا 408.

– * هێرش بۆ سەر شارۆچکەی دوکان لەلایەن پ. د. ك لا 408.

–24/ 10/ 1996 دەنگوباسەکان واڕادەگەیەنن کە لەم شەڕانەی دواییدا، لەنێوان یەکێتیو پارتی (3–4)هەزار کەس لەچەکدارو بێ چەك کوژراون –لا 409.

– 1/ 11/ 1996 ئەمریکا "3، 7" ملیۆن دۆلاری یارمەتی مرۆڤانەی بۆ کوردەکانی باشوور تەرخانکرد {لا. 1C -12} لا 409

– نێوبڕی کارانی ئەمریکی و بەریتانی لەئەنکەرە رایانگەیاند، کە پارتی و یەکێتی رێکەوتنامەی ئاشتییان مۆرکرد. لا 409.

– 2/ 11/ 1996دیسانەوە رێکەوتنی پارتی و یەکێتی تووشی کێشە بۆوە، چونکە پارتی بەو "21"خاڵە ناسازێت کەپێشتر لەسەری رێکەوتبوون، بەڵکو تەنها "5"خاڵیان پیادە دەکات، کەیەکێکیان شەڕ وەستانە. لا 409.

–16/ 1/ 1996، * UN، "(11) ملیۆن دۆلاری یارمەتی مرۆڤایەتی پێشکەشی باشووری کوردستان کرد، MBC" لا409.

–2/ 12/ 1996 رۆژنامەی " الحیاه" رایگەیاند، کەتورکیا خەریکی نوێکردنەوەی رێکەوتنی ئاسایشە لەگەڵ عێراقدا، تاوەکو سەرپۆشێکی رەوا بۆ دەسەلاتگرتنەوەی عێراق بەسەر باشووری کوردستان و سنووری نێوان تورکیا و عێراقدا دروست بکات.لا 410

–30/ 12/ 1996 داگیرکەری تورك هێرشێکی بەرفراوانی بۆ سەر بنکەکانی PKK لەباشووری کوردستان دەسپێکرد کەهەزاران جەندرمەو تۆپ فرۆکە بەشداربوون تێیدا. لا 411.

– 11/ 1/ 1997 پارتی و یەکێتی لەواشنتۆن کۆبوونەوە، تاوەکو چارەیەك بۆ کێشەکانیان بدۆزنەوە (MBC) لا 412.

– مانگی 2/ 1997 روودانی شەڕی براکوژی لەنێوان یەکێتی و بزووتنەوەی ئیسلامیدا، کە هەواڵی لابەلا دەڵێت "5"یا "6" کەسیان لەیەکتری کوشتووە. لا 413.

– مانگی 4/ 1997 سەرەتای ئەم مانگە، روودانی شەڕی براکوژی لەنێوان یەکێتی و ئیسلامیدا.

– مانگی 5/ 5/ 1997 شەڕی نێوان یەکێتی و ئیسلامی لەم مانگەشدا هەر بەردەوام بوو، شەڕەکە بەرەیی یەو هەردوولا بەتۆپ و کاتیۆشا یەکتری بۆردومان دەکەن، هەندێك سەرچاوە وارادەگەیەنن. کە سەدان کەس لەهەردوولا کوژراون و دەیان تەرمی هێزەکانی یەکێتیش کەوتوونەتە ئاوی سیروانەوە. لا 416.

– 14/ 5/ 1997 ئەمرۆ سەر لەبەیانی زوو کاتژمێر "4"داگیرکەری تورکی بەدەیان هەزار سەربازو "2" هەزار جاشی باکورو "250"تانك پشتیوانی ئاسمانیەوە هێرشی کردە سەر باشووری کوردستان بۆ سەر بنکەکانی PKK، ئەم هێرشە بەرێکەوتن لەگەڵ پارتیدا بوو، تەواوی رۆژنامەنووسانی جیهانیان لەنێوچەی هێرشەکان دوورخستەوە، عێراق یاداشتێکی توندی دایە تورکیا، تاوەکو بکشێتەوە، چونکە ئەم هێرشەی تورك دەستدرێژییە بۆ سەر شکۆی عێراق، ئاژانسی دەنگوباسی تورکیا رایگەیاند: کە ئەم هێرشە لەسەر خواستی بارزانی یەو هەروەها وتی کە تاوەکو ئێستێ "30"پێشمەرگەی pkk کوژراون و ئەم هێرشەی تورك "15"یەمین هێرشە کە لەم دەساڵەی دواییدا کردبێتی یە سەر باشووری کوردستان. لا 417.

– 19/ 5/ 1997 روودانی شەڕی براکوژی نێوان پارتی و pkkدا سەرچاوەکەی "INC"رایگەیاند کە نزیکەی "100"کەسیان لەیەکتری کوشتووە، هەروەها چەند کەسێك لەئەندامی "پاك"یش کوژراون، سەرچاوە کوردی یەکان ئەم ژمارەیەی بە "200"کەس زێتر دادەنێن و ... لا 418.

–20 / 5/ 1997 رادیۆی پاررتی بڵاوی کردەوە کە لەهەولێردا نزیکەی "300" PKKیان کوشتووە. . 1C – 18} { .2 لا 419.

–هەر لە 20 / 5/ 1997 ئەرتەشی رزگاریخوازی گەلی کوردستان "ARGK"رایگەیاند کە لەسەرەتای شەڕەوە تاکو ئێستێ "35"سەربازی تورك و "170"لەهێزەکانی پارتی کوژراون و 32 گەریلا کوژراون و "9"گەریلاش بریندار بوون و"4"کۆپتەری تورکیش خراوەتە خوارەوە.{لا .2 1C – 18}لا 419.

–22/ 5/ 1997 هێزەکانی تورك پەنابەرانی کامپی ئەتروشیان راوناو کامپەکەیان کردە سەربازگەیەکی سوپای تورك و بارەگای سەرۆکایەتی سەربازی، هێرشەکەشیان لە سلۆپی یەوە گواستەوە بۆ زاخۆ {2. 1C – 18} لا 420.

–22/ 5/ 1997 نزیکەی "200"کوردێك ، بۆ چەند کاتژێرێك بنکەی UNیان لەشاری جنێف گرت، داواکانی ئەو کوردانە ئەوەبوو کە UN لەدژی هێزەکانی تورك لەباشووری کوردستان هەڵوێست وەربگرێت، شایانی باسە ئەو کوردانە لەنێو بارەگاکەدا ئالای ئەرنەکەیان "ERNK"بەرزکردەوە"CNN"– لا 420.

– 25 / 5/ 1997 داگیرکەری تورك ژمارەی سەربازەکانی لەباشووری کوردستان کردە سێ هێندە. لا 421.

– 24/ 9/ 1997 دەستپێکردنی هێرشێکی نوێی داگیرکەری تورك بۆ سەر بنکەکانی PKKلەباشووری کوردستاندا. لا 425

–لەمانگی 10/ 1997 شەڕی ناوخۆی نێوان یەکێتی لەگەڵ هێزە هاوپەیمانەکان کە بریتی بوون لە حزبی پارێزگاران و زەحمەتکێشان و حسك بەیارمەتی PKKو دژی (پ. د. ك) دەستیپێکردو ناوی "گەردەلوولی تۆڵە"یان لێنا. لەم شەڕەی دواییدا سەدان کەس لەلایەنە بەشداربووەکان کوژران و دەیان خەڵکی مەدەنی پێوەبوون، چاودێران ئەم شەڕەیان بەقورسترین شەڕ ناودێر کرد. "کەناڵەکانی راگەیاندنی کوردستان و جیهان".

– 15/ 10/ 1997 UN رایگەیاند کەشەڕی نێوان پارتی و یەکێتی بۆتە هۆی دواخستنی یارمەتی یە مرۆڤایەتی یەکان بۆ کوردستان. {MBC} . لا 427

سەرچاوەکان

–(هاوڕێنامە)بۆ مێژووی کوردستان و کورد تۆمارێکی مەزنی هەندێك لەو رووداوو بەروارە گرنگەکانی مێژووی کوردستان و کوردە هەر لەسەرەتای مێژووەوە تاکو ئێستێ..

– لەزنجیرە کتێبەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم - ژمارە "16" - بۆ ساڵی 1999. ژمارەی سپاردنی "203"ی وەزارەتی رۆشنبیری کوردستانی پێدراوە.

(رۆژهەڵاتی کوردستان)

بەرواری 17/ 9/ 1992

- تیرۆرکردنی هاوڕێیان دکتۆر صادق شەرەفکەندی سکرتێری حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران و فەتاح عەبدالی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی و نوێنەری (حدك) لەئەوروپاو هەمایۆن ئەردەلان نوێنەری ئەڵمانیاو حسێن دەهکردی لەکاتژمێر "11"ی ئێوارە لەچێشتخانەی "میکۆنۆس"ی یۆنانی لەبەرلین بەدەستی مەلاکانی ئێران، کە چەند کاتژمێرێك لەوەوبەر بەشداری کۆنگرەی ئەنتورناسیۆنالی سۆسیالیستیان کردبوو - " نێوبراوان ناسراون بەشەهیدانی میکۆنۆس".{ لا .3 . 1B–27 } لا 344.

– ساڵی 1993 لەماوەی ئەمساڵدا نزیکەی "100" گوند کەزۆربەیان لەنێوچەکانی سەردەشت، بانە، شنۆ، بۆکان و مەهابادی خۆرهەلاتی کوردستاندا تەختکراون و دانیشتوانیشیان دەرکراون.{ لا. 10 . 1B . 1} .لا346.

–ساڵی 1993– لەماوەی ئەم ساڵدا "130"کردەوەی تیرۆریستی لەلایەن مەلاکانی ئێرانەوە لەباشوری کوردستاندا بەڕێوەچووە، کە بۆتە هۆی تەختکردنی 200 گوندی سەر سنووری نێوان هەردوو هەرێمی خۆرهەلات و باشووری وولات{ لا 10 . 1B .1}. لا346.

–1996 لەساڵی 1979 تاوەکو ئەمساڵ، نزیکەی20.000 کورد لەخۆرهەلاتی ولاتدا لەلایەن داگیرکەرانی ئێرانیەوە شەهید بوون.{د .1} لا 391.

–مانگی 4/ 1997 داگیرکەری ئێران نزیکەی "60"کوردی خۆرهەلاتی لەئۆردوگای بازیاندا دەرمان خوارکرد، هەندیکیان مەترسی زۆریان لێدەکراو رەوانەی نەخۆشخانەی بەغداد کران { لا . .16 C . 17} . لا 416.

(رۆژئاوای کوردستان)

بەرواری 24/ 3/ 1993

- داگیرکەری سوریا، بەندیخانەی "حەسەکە"ی بەپیلانێك سووتاند، کە بووە هۆی شەهید بوونی "72" کورد، کەلەسەر تاوانی رامیاری زیندانی بوون.{لا .349 .لا . . 10 . 3.2B}

- بەرواری 24/ 2/ 1994
داگیرکەری سوریا بەڕەسمی نێوی گوندو شارو شەقامەکانی خۆرئاوای کوردستانی کردە عەرەبی. { لا.20 .1B – 43 } لا 362.
- ساڵی 1995
بەپێی بڕیاری ژمارە 1865ی داگیرکەری سووریا لەنێو گوندەکانی شاری حەسەکەدا بەرەسمی گۆرانیو گۆڤەندی کوردی قەدەغەکران. { لا20 .1B – 43} لا 375.
- 31/ 10/ 1995 داگیرکەری سوری رایگەیاند کە ژمارەی بێگانەکان "واتە کوردە بێ ناسنامەکان" لەسوریادا نزیکەی 67.465 کەسە. { Y . 19 . 1B – 43 } لا 390.
– زیاد لە (200,000) کورد لە سوریادا ئەژین ، بەڵام هیچ شوناسێکیان پێنەبەخشراوە. واتە بەڕەسمی نەناسراون {UNHCR 1997-1998}

سەرژمێری پەنابەران لە جیهاندا
لە ساڵی 1987 بۆ 2001

خشتەی ژمارە (2):

ئەو پەنابەرانەی نوێنەرایەتی (*Unhcr*) بۆ کاروباری پەنابەران بایەخیان پێدەدات

سەرژمێری پەنابەران لە جیهان دا - *1997*

ژمارەی ئەو کەسانەی کە جێی بایەخپێدانن	ژمارە	لە وڵاتی	وڵاتی پەنابۆبردوو ئێستای نیشتە جێبونیان

			پەنابەران ؛
205458			یەکێتی ڕووسیا
5685			ئیسپانیا
1266000			ئەڵمانیا
71630			ئیتالیا
36060			بەلجیکا
30525			بیلاروس
5089			کۆماری مەقەدونیا
53302			دانیمارك
10014			سلۆڤینیا
191200			سوید
84413			سویسرا
151329			فەرەنسا
10248			فلەندا
165395			کرواتیا
96905			بەریتانیا
57000			نەرویج
29745			نەمسا
7537			هەنگاریا
103425			هۆڵەندا
563215			یۆگسلافیا
5780			یۆنان
16084			ئەوروپا : وڵاتانی دیکە
3.166039			کۆی پەنابەران لەئەوروپا

پەنابەرانی ئەمریکای لاتین

10430			ئەرجەنتین
8534	5770	سلڤادۆر	بلیز
23176	17990	نیکاراگوا	کۆستاریکا
34569	32593	گواتیمالا	مەکسیك
11721			ئەمریکای لاتین : وڵاتانی دیکە
88430			کۆی گشتی پەنابەران لە ئەمریکای لاتین
			پەنابەرانی ئەمریکای باکور
123219			کەنەدا
596900			وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا
720119			کۆی گشتی پەنابەران لە ئەمریکای باکور
			پەنابەرانی زەریا
59029			ئوستورالیا
10176	10175	ئەندەنوسیا	بابوا غینیای نوێ
5749			ئۆقیانوسەکان : وڵاتانی دیکە
74954			کۆی گشتی پەنابەرانی ئۆقیانوس
13199646			کۆی گشتی پەنابەران

پەنابەران لە ئەفریقیا

ئەسیوبیا	جیبۆتی	18000	390528
	سودان	75743	
	سۆماڵ	287761	
	کینیا	8678	
ئەنگۆلا			
	کوماری کۆنگۆی	9341	9381
ئۆگەندا			264294
	کۆماری کۆنگۆ	28611	
	رواندا	11236	
	سودان	223720	
بێنن			5960
بۆرکینا فاسۆ			28381
تەنزانیا			498732
	بۆرۆندی	385452	
	کۆنگۆی دیموکرات	55214	
	ڕواندا	20020	
	موزامبیق	33202	
تۆگۆ			12589
	غانا	12285	
گامبیا			6924
جەزائیر			190267
	بیابانیەکان	165000	
	مالی	15056	
	نەیجیر	10181	
کۆماری ئەفریقای ناوەڕاست	تشاد	5491	36564
	سودان	30671	
کۆماری کۆنگۆی دیموکراتی			675973
	ئەنگۆلا	108284	
	ئۆگەندا	17289	
	بۆرۆندی	30226	
	ڕواندا	423561	
	سودان	96529	
باشوری ئەفریقیا			22645
جیبۆتی	سۆماڵ	23010	25076
ڕواندا			25257
	بۆرۆندی	9611	
	کۆماری کۆنگۆ	15397	
زامبیا			131139
	ئەنگۆلا	109623	
	کۆماری کۆنگۆ	14180	

سەنگال	مۆریتانیا	64030	65044
سودان	ئەسیوبیا	51467	393874
	ئەریتیریا	328307	
سیرالیۆن	لیبریا	13521	13532
غانا	تۆگۆ	20258	35617
	لیبریا	15178	
غینیا	سیرالیۆن	248827	663854
	لیبریا	415003	
غینیا بیساو	سەنگال	15000	15401
کامیرۆن	تشاد	44566	46407
کوت دیڤوار	لیبریا	327288	327696
کۆنگۆ	ئەنگۆلا	20201	20451
کینیا			223640
	ئەسیوبیا	7109	
	ئۆگەندا	5425	
	رواندا	5487	
	سودان	33477	
	سۆماڵ	171347	
لیبریا	سیرالیۆن	120001	120061
لیبیا			7747
مالی	مۆریتانیا	16764	18234
میسر			6035
مۆریتانیا	مالی	15872	15880
نه یجیر	مالی	24000	25845
نه یجیریا	لیبریا	5278	8486
ئەفریقیا :ولاَتانی دیکە			9966
کۆی گشتی پەنابەران لە ئەفریقیا			4.341.480
پەنابەران لە ئاسیا			
ئازەربا یجان	ئەرمینیا	185000	233000
	ئۆزبەکستان	48000	
ئەرمینیا	ئازەربا یجان	200000	218950
ئەفغانستان	تاجیکستان	18769	18775
ئێران	ئەفغانستان	1.414.659	2.030.359
	ئێراق	579200	
پاکستان	ئەفغانستان	1.200.000	1.202.703
بەنگلادیش	میا نمار	30578	30692
تایلەند	میا نمار	104033	107962
تورکمانستان	تاجیکستان	12170	15580
تورکیا			8166
سوریا	ئێراق	26817	27759
چین	ڤێتنام	288805	290100
عێراق	ئێران	34194	112957

	تورکیا	14986	
	فەلەستین	62635	
ڤێتنام	کەمبۆدیا	34400	34400
قیرغیزستان	تاجیکستان	16436	16707
کازاخستان	یەکێتی سۆڤیت	6000	15577
	تاجیکستان	6000	
دەوڵەتی عەرەبی سعودی	عێراق	9701	9852
نیپاڵ	بۆتان	106801	126815
	چین	20005	
هندستان	ئەفغانستان	18607	233370
	بەنگلادش	53500	
	سریلانکا	62226	
	چین	98000	
هۆنگ کۆنگ	ڤێتنام	6872	6875
یەمەن	سۆماڵ	43871	53546
	فەلەستین	6000	
وڵاتانی دیکەی ئاسیا			14479
کۆی گشتی پەنابەران لە ئاسیا			4.808.624

تێبینی :

- ئێستاکە (2,500,000) پەنابەری ئەفغانی لەخاکی ئێراندان.
- ئەم ئامارانەی سەرەوە هەتا بەرواری کانونی دووەمی /یەنایەر/ساڵی(1997)ە. تەنها ئەو وڵاتانەشی دیاریکردووە کە ژمارەی پەنابەرانیان زیاد لە (5000) پێنج هەزار پەنابەرە، نوێنەرایەتی UNHCR بایەخیان پێدەدات. هەروەها لیستی وڵاتی دایکیش لە (5000)کەس زیاترە کە لەناوچەکانی دەرەوەی ئەوروپا و باکوری ئەمریکاو ئوسترالیاو دوورگەکانی زەریا دان.

خشتەی -3-

ژمارەی پەنابەران بە پێی شوناسی دیاری کراوی وڵاتەکەیان ((تەنها ئاماری ساڵی 1996))

ناوی وڵات	ژمارەی پەنابەران
ئەفغانستان	2.673.329
لیبریا	777.805
بۆسنیاوهیرزۆگۆڤینیا	672.631
عێراق	672.027
صۆماڵ	572.191
رواندا	467.105
سودان	436.603
بۆرۆندی	426.750
سیرالیۆن	374.374
ڤێتنام	335.652
ئەریتریا	330.910
کرواتیا	305.549
ئەنگۆلا	248.779
ئازربایجان	210.847
میانمار	135.051
کۆماری گۆنگۆی دیموکرات	134.072

چین	120.032
بۆتان	106.801
سریلانکا	84.228
مۆریتانیا	82.301
ئێران	76.872
یۆگۆسلاڤیا	75.066
ئەسیوپیا	74.209
تاجیکستان	73.341
کەمبۆدیا	59.640
چاد	58.271
بەنگلادیش	55.093
مالی	55.074
کازاخستان	54.819
تورکیا	43.338
جۆرجیا	37.998
گواتیمالا	34.707
مۆزەمبیق	34.562
ئۆزباکستان	27.423
تۆگۆ	25.081
ئۆگەندا	23.574
نیکاراگوا	19.690
لاوس	19.615
جیبۆتی	18.000
سینیگال	17.490
شیللی	16.097
سلفادۆر	13.657
غانا	13.500
فیرۆمەکدۆنیا	12.722
قیرگستان	10.551
نە یجیر	10.181
ئەندەنووسیا	10.175
روسیا	9.728
کینیا	8.678
لوبنان	6.554
پۆڵەندا	6.546
رۆمانیا	6.424
سوریا	3.671
نەجیریا	3.372
سلۆڤاکیا	3.168
هایتی	2.988
پاکستان	2.935
پیرۆ	2.681
هەنگاریا	2.568
پا پۆغینیای تازە	2.000
بولگاریا	1.944
کوبا	1.781
ئەلبانیا	1.424
کامیرۆن	1.307

ئۆكرانيا	1.190
كۆلۆمبيا	1.094
غينيا - باسيۆ	844
يەمەن	809
كۆماری چيك	582
ئەرمينيا	538
غينيا	258
هندۆراس	221
ليتوانيا	202
پورتوگال	192
تونس	187
جەزائير	185
كۆماری ئەفەريقای ناوەڕاست	168
ئيسپانيا	159
كۆنگۆ	149
مەراكيش	131
سلۆڤينيا	130
غانيای ئيستوائی	118

خشتەی -4-

ژمارەی پەنابەران بەپێی وڵاتی پەنابۆبردوو- ((تەنها ئاماری ساڵی 1996)):

ناوی ووڵات	ژمارەی پەنابەران
ايران	1.993.859
پاكستان	1.202.631
كۆماری كۆنگۆی ديموكرات	675.889
غانيا	663.830
يوغوسلافيا	563.198
تانزانيا	498.717
اسيوبيا	390.291
سودان	384.174
المانيا	347.000
كوت دوڤوا	327.448
چين	290.021
اوگندا	264.213
هندستان	233.211
كينيا	223.476
ئەرمينيا	200.000
روسيا	189.246
سويد	182.996
زامبيا	127.635
نيپال	126.806
فرنسا	122.910
لايبريا	120.001
عيراق	112.359

تایلاند	107.784
سینیگال	64.723
ئیتاڵیا	59.630
نەرویج	54.010
یەمەن	53.451
کویت	50.698
کامیرۆن	46.178
کۆماری ئەفریقیای ناوەڕاست	36.526
غانا	35.574
ڤێتنام	34.400
مەکسیك	34.128
بەنگلادیش	30.578
بەلجیکا	28.940
سوریا	27.681
نەیجیر	25.609
جەزائیر	25.237
رواندا	25.112
جیبۆتی	25.056
کۆستاریکا	22.644
کۆنگۆ	20.201
ئەفغانستان	18.769
مالی	18.014
سویسرا	17.096
گورجستان	16.683
موریتانیا	15872
تورکمانستان	15560
کازاغستان	15500
باشوری ئەفەریقا	15431
غینیا – باسیۆ	15401
سیرالیۆن	13521
تۆگۆ	12476
پاپۆ نیۆغینیا	10175
سعودیە	9852
ئەنگۆلا	9341
بیلایس	8409
سلۆڤینیا	8337
نەیجیریا	8126
تورکیا	7684
لیبیا	7526
گامبیا	6908
بێنین	5858
میسر	5701
یۆنان	5391
فیرۆمەکدۆنیا	5089

هەنگاريا	4706
ئەلبانيا	4627
نيوزلاندا	3438
ئۆكرانيا	3309
ئۆزباكستان	2823
لوبنان	2276
ئەريترِيا	2105
ناميبيا	2069
فليپين	2059
كەنارەكانى سۆلۆمۆن	2000
بەرازيل	1559
گواتيمالا	1490
فەنزويلا	1419
مالاوى	1262
تاجيكستان	1161
بۆرۆندى	967
سۆمال	700
ئوردون	654
بولغاريا	642
پۆليڤيا	632
كۆمارى دۆمەنيكا	607
نيكاراگوا	517
گابۆن	502
سلۆڤاكيا	494
پيرۆ	448
كوبا	263
ئيماراتى عەرەبى يەكگرتوو	259
سويزلاند	238
شيللى	220
بۆتسوانا	158
زيمبابۆى	154
سلڤادۆر	148
مالْتا	141
رۆمانيا	130
ئايزلەند	122

خشتەى -5-

ئاستى رێژەى كۆچبەران لەجيهاندا لەسالْى 1997دا (بەرِێژەى 1000 كۆچبەر):

ناوی وڵات	ژماره
بۆسنیا و هێرزۆگۆڤینیا	56.51
لیبریا	38.39
قەتەر	26.64
کوەیت	24.14
ئەفغانستان	19.90
رواندا	15.10
مایکرۆنیزیا	11.65
لۆکسەمبۆرگ	8.92
سەنگافور	7.27
سیرالیۆن	6.50
مۆناکۆ	6.27
ئیسرائیل	6.12
کەنەدا	6.10
بۆرۆنیا	4.89
سان مارینۆ	4.86
لیشتنستین	4.52
دا نمارك	4.32
گامبیا	4.23
ئەریتریا	4.04
یۆنان	3.95
ئەنگۆلا	3.69
بیلاروس	3.38
قبرص	3.34
نیوزەلەندا	3.12
سۆماڵ	3.12
ولایەتە یەکگرتووەکان	3.10
ئوستالیا	2.71
ئیماراتی عەرەبی یەکگرتوو	2.48
روسیا	2.38
کرواتیا	2.27
هۆڵەندا	2.18
پالوا	2.12
بەهاریان	2.07
ئەڵمانیا	1.87
ئەندۆرا	1.77
سوید	1.69
نەرویج	1.66
ماڵتا	1.65
سعودیە	1.49
عومان	1.41
بەریتانیا	1.32
سویسرا	1.23
سودان	1.17

1.12	تەنزانیا
1.10	مالی
1.08	بەلجیکا
0.93	کۆماری چیك
0.82	کۆستاریکا
0.67	ئەرجەنتین
0.66	ئیسپانیا
0.63	فەرەنسا
0.58	ئۆکوادۆر
0.48	فینلندا
0.47	هەنگاریا
0.37	سلۆڤاکیا
0.33	نە یجیریا
0.27	ئیتالیا
0.23	ئۆکرانیا
0.09	ئەفەریقای باشوور
0.02	سلۆڤینیا
0.00	بۆتسوانا
0.00	میا نمار
0.00	بێنین
0.00	کەنارەکانی سالمۆن
0.00	بۆتان
0.00	کامبۆدیا
0.00	چاد
0.00	کۆنگۆ
0.00	شیللی
0.00	کامیرۆن
0.00	کۆمۆرۆس
0.00	غانیای ئیستوائی
0.00	گابۆن
0.00	ئەندەنووسیا
0.00	عێراق
0.00	کۆریای باکور
0.00	لاوس
0.00	لوبنان
0.00	لیسۆسۆ
0.00	لیبیا
0.00	مەدەغەشقەر
0.00	مەنگۆلیا
0.00	مالاوی
0.00	ماوریتۆس
0.00	مالدیڤیا
0.00	مالاسیا
0.00	مۆزەمبیق

نه یجیر	0.00
ڤانۆتا	0.00
نیپاڵ	0.00
پاپۆ غانیای نوێ	0.00
غانیای باسیۆ	0.00
کەنارەکانی مارشاڵ	0.00
سینیگال	0.00
سوریا	0.00
تایلەند	0.00
تۆگۆ	0.00
تورکیا	0.00
تۆڤالۆ	0.00
نامبیا	0.00
سویزلاند	0.00
یەمەن	0.00
زمبابۆی	0.00
بەرازیل	0.03–
تایوان	0.03–
هندستان	0.08–
باراگوای	0.10–
فەنزویلا	0.32–
کۆریای باشوور	0.33–
نەمسا	0.34–
کۆلۆمبیا	0.35–
میسر	0.35–
کینیا	0.36–
یابان	0.37–
پۆڵەندا	0.40–
ڤێتنام	0.41–
چین	0.42–
جەزائیر	0.49–
پرتوگاڵ	0.50–
کیریباتی	0.53–
بەنگلادیش	0.73–
تونس	0.73–
رۆمانیا	0.88–
غانا	0.92–
بولگاریا	0.94–
ئۆرەگوای	0.99–
فیرو مەکدۆنیا	1.01–
فیلپین	1.05–
نیکاراگوا	1.12–
پیرۆ	1.17–
ساموا	1.22–

تۆنگا	1.27-
مەراكيش	1.28-
پەنەما	1.35-
ئەسيوبيا	1.36-
سريلانكا	1.37-
ئايرلەندە	1.49-
هندۆراس	1.51-
كوبا	1.54-
پۆليڤيا	1.56-
بۆركينيا فاسۆ	1.57-
زامبيا	1.65-
توركمانستان	1.82-
كوتى ديڤوا	1.84-
بەهاماس	1.88-
كۆمارى ئەفەريقاى ناوەڕاست	1.91-
گواتيمالا	2.04-
بێلز	2.12-
پاكستان	2.14-
مۆلدۆڤا	2.15-
ليتوانيا	2.60-
ئۆگەندا	2.66-
ئۆزباكستان	2.92-
مەكسيكۆ	2.94-
ست كيتس و نێڤيس	3.18-
كۆمارى كۆنگۆى ديموكرات	3.30-
ئايزلەند	3.73-
هايتى	3.97-
فيجى	4.07-
سانتۆما	4.43-
كۆمارى دۆمێنيكان	4.60-
مۆريتانيا	4.76-
سلڤادۆر	4.81-
ئێران	4.89-
ئەلبانيا	5.46-
ئازربايجان	5.75-
باربادۆس	5.87-
ئوردن	6.07-
St Lucia	6.22-
ئستۆنيا	6.40-
سيشليس	6.40-
ئەنتگواو باربۆدا	6.95-
ست ڤينسنتو گرينادنيس	7.52-
لاتيڤيا	8.13-
ئەرمينيا	8.32-

تاجیکستان	8.42-
جامایکا	8.51-
بۆروندی	8.56-
جۆرجیا	8.83-
سۆرینام	9.06-
کازاخستان	9.84-
جیبۆتی	12.09-
غانیا	12.69-
کاپ ڤێردی	12.73-
کریگستان	13.15-
غیانا	16.42-
گرینادا	16.50-
تریناداد و تۆباگۆ	19.31-
دۆمەنیکا	24.04-

خشتەی ژمارە -6-

ژمارەی پەنابەران بە پێی ناوچەو وڵاتیان :((سەرچاوە- 2000/UNHCR))

ناوی وڵات	ژمارە
ئەفغانستان	2.647.600
عیراق	630.700
صومال	524.400
بۆرۆندی	515.800
لیبریا	486.700
بۆسنیا و هیرزۆگۆڤینیا	391.200
سودان	351.300
کرواتیا	342.000
سیرالیۆن	328.200
ڤێتنام	316.600
ئەریتریا	315.600
ئەنگۆلا	262.700
ئازربایجان	234.200
ئەرمینیا	201.000

165.700	کۆماری کۆنگۆی دیموکرات
132.300	میانمار
119.800	چین
108.700	بۆتان
100.000	کەمبۆدیا
93.600	سریلانکا
75.700	تاجیکستان
68.800	مۆریتانیا
68.700	ئۆزباکستان
66.700	یوگۆسلافیا
63.600	رواندا
63.400	ئەسیوپیا
56.800	ئێران
54.700	چاد
50.500	ئۆگەندا
46.200	جۆرجیا
41.200	بەنگلادیش
40.200	کازاخستان
36.500	تورکیا
33.600	مۆزەمبیق
32.200	گواتیمالا
20.700	کۆنگۆ
19.600	نیکاراگوا
17.100	سینگال
16.300	کریگستان
15.800	لاوس
13.400	سلفادۆر
13.300	غانا
12.300	فیرۆ مەکدۆنیا
10.400	مالی
8.700	کینیا
8.200	شیللی
8.200	ئەندەنوسیا
8.000	جیبۆتی
6.400	تۆگۆ
5.500	لوبنان
4.600	رۆمانیا
4.500	مۆلدۆڤا
3.900	روسیا
3.400	سوریا
3.300	سلۆڤینیا

سلۆڤاكيا	3.168
هايتی	2.700
ئۆكرانيا	2.600
نه يجير	2.500
پيرۆ	2.400
كوبا	1.700
لاتيڤيا	1.600
كاميرۆن	1.300
كۆلۆمبيا	1.200
ڕۆئەندا	1.200
يەمەن	1.200
هەنگاريا	1.100
نه يجيريا	1.000
غانيا باسيۆ	900
ئەلبانيا	800
ئيستوانيا	800
پا پۆ غانياى نوێ	800
كۆماری چيك	500
بولغاريا	400
غانيا	400
جەزائير	300
ليتوانيا	300
پاكستان	300
تونس	300
هندۆراس	200
پرتوگال	192
كۆماری ئەفريقيای ناوەڕاست	168
ئيسپانيا	159
بيلاروس	100
غانيای ئيستوائی	100
مەراكيش	100

خشتەی ژمارە -7-

ژمارەی پەنابەران بە پێی وڵاتی پەنا بۆ بردوو:((سەرچاوە- UNHCR/2000)

ناوی وڵات	ژمارە
ئێران	1.982.600
پاكستان	1.202.600
تەنزانيا	570.300
يوگۆسلافيا	539.100
غانيا	535.200
سودان	364.800
ئەڵمانيا	347.000

ئەسیوپیا	322.800
کۆنگۆی دیموکرات	297.400
چین	291.400
روسیا	237.800
ئازربایجان	233.700
کینیا	231.900
هندستان	223.000
کوت دیڤوار	208.200
ئەرمینیا	200.000
ئۆگەندا	188.400
سوید	181.700
جەزائیر	170.700
تایلاند	168.900
زامبیا	164.600
نیپاڵ	129.200
لیبریا	126.800
فەرەنسا	119.400
عیراق	104.000
کرواتیا	68.800
ئیتاڵیا	61.300
سینگال	57.000
نەرویج	54.010
سویسرا	46.500
کامیرۆن	46.400
بۆسناو هیرزۆگۆڤینیا	40.000
کۆماری ئەفریقای ناوەڕاست	38.400
یەمەن	38.300
رواندا	34.100
مەکسیک	31.600
بەلجیکا	28.940
جیبۆتی	23.500
غانا	22.700
کۆستاریکا	22.500
سوریا	22.400
بۆرۆندی	22.000
بەنگلادیش	21.500
کۆنگۆی دیموکرات	20.600
ئەفغانستان	18.769
غانیا باسیۆ	15.900
مۆریتانیا	15.872
تورکمانستان	15.800
ئەفریقای باشور	15.431
کریگستان	15.300
ڤێتنام	15.000
سیرالیۆن	13.000
تۆگۆ	12.500

12.200	مالی
9.300	ئەنگۆلا
8.500	نەیجیریا
8.300	بێلز
8.300	لیبیا
8.200	پاپۆ غانیای نوێ
7.300	گامبیا
7.300	نەیجیر
5.900	میصر
5.900	سعودیە
5.200	یۆنان
5.100	مەلاسیا
5.100	سلۆڤینیا
4.627	ئەلبانیا
4.100	ئۆکرانیا
3.600	کوەیت
3.500	فیرومەکدۆنیا
3.438	نیوزلەندا
3.200	هەنگاریا
3.100	ئۆزباکستان
3.000	لوبنان
2.700	بێنین
2.600	ئەریتریا
2.500	کازاخستان
2.300	نامبیا
2.200	تورکیا
2.059	فلیپین
1.600	بەرازیل
1.400	گواتیمالا
1.200	کوبا
1.161	تاجیکستان
800	کەنارەکانی سەلمۆن
700	پیرۆ
600	کۆماری دۆمەنیکان
600	پۆڵەندا
600	صۆماڵ
500	گابۆن
500	ئوردن
500	رۆمانیا
500	زمبابۆی
400	سلۆڤاکیا
400	نیکاراگوا
400	پەنەما
300	پۆلیڤیا

ئیماراتی عەرەبی	300
تونس	300
بۆتسوانا	200
بولگاریا	200
چاد	200
شیللی	200
مالاوی	200
فەنزیولا	200
سویزلاند	200
ئایزلەند	122
ئیکوادۆر	100
سلڤادۆر	100
جۆرجیا	100
ماڵتا	100

خشتەی ژمارە -8-

ڕێژەی کۆچبەران لە جیهاندا ((بەهەزار)) (سەرچاوە- UNHCR/2000)

ناوی وڵات	ژمارە
بۆسنیاو هیرزۆگۆڤینیا	39.91
لیبریا	27.02
قەتەر	24.76
کوەیت	22.31
ئەفغانستان	17.14
صۆماڵ	16.08
مایکرۆنیزیا	11.65
سیرالیۆن	11.18
بۆرۆندی	10.84
ئەندۆرا	9.84
لۆکسمبورگ	8.40
پاڵوا	6.24
کەنەدا	6.03
ئیسرائیل	5.25
لیشتنستین	5.20

5.18	مۆناكۆ
5.03	ڕواندا
4.61	برۆندی
4.54	سان ماریانۆ
4.00	یۆنان
3.90	ئەریتریا
3.77	دا نمارك
3.77	گامبیا
3.25	بیلاروس
3.06	نیوزلاند
3.00	ولایەتە یەكگرتووەكان
2.87	سەنگافور
2.69	ئوستralیا
2.25	ئیماراتی عەرەبی یەكگرتوو
2.21	روسیا
2.11	هۆڵەندا
2.08	ئەڵمانیا
1.94	كرواتیا
1.73	بەهاریان
1.69	سوید
1.65	ئەنگۆلا
1.64	نەرویج
1.57	مالی
1.45	ماڵتا
1.44	سعودیە
1.20	بەریتانیا
1.08	عومان
1.05	بەلجیكا
0.92	كۆماری چیك
0.72	كۆستاریكا
0.66	ئەرجەنتین
0.66	ئیسپانیا
0.65	نەمسا
0.58	فەرەنسا
0.56	ئیكوادۆر
0.49	هەنگاریا
0.45	فینلەندا

سیپراس	*0.44*
ئۆکرانیا	*0.43*
سویسرا	*0.42*
ناورۆ	*0.40*
سلۆڤاکیا	*0.33*
نەیجیریا	*0.32*
ئیتاڵیا	*0.21*
سلۆڤینیا	*0.21*
ئەفریقای باشور	*0.08*
بۆتسوانا	*0.00*
میانمار	*0.00*
بینین	*0.00*
کەنارەکانی سەلمۆن	*0.00*
بۆتان	*0.00*
کەمبۆدیا	*0.00*
چاد	*0.00*
کۆنگۆی دیموکرات	*0.00*
شیللی	*0.00*
کامیرۆن	*0.00*
کۆمۆرۆس	*0.00*
غانیای ئیستوائی	*0.00*
گابۆن	*0.00*
ئەندەنوسیا	*0.00*
عێراق	*0.00*
کۆریای باکور	*0.00*
لاوس	*0.00*
لوبنان	*0.00*
لیسۆسۆ	*0.00*
لیبیا	*0.00*
مەدەغەشقەر	*0.00*
مەنگۆلیا	*0.00*
مالاوی	*0.00*
مۆریتانیا	*0.00*
مالدی ڤیس	*0.00*
مەراکیش	*0.00*
مۆزەمبیق	*0.00*
نەیجیر	*0.00*

ڤانۆتا	0.00
نیپاڵ	0.00
پاپۆغانیای نوێ	0.00
غانیا باسیۆ	0.00
کەنارەکانی مارشاڵ	0.00
سینیگال	0.00
سوریا	0.00
تایلەند	0.00
تۆگۆ	0.00
تورکیا	0.00
تۆڤالۆ	0.00
نامیبیا	0.00
سویزلاند	0.00
یەمەن	0.00
زمبابوێ	0.00
بەرازیل	0.03−
هندستان	0.08−
باراگوای	0.10−
فەنزویلا	0.27−
کۆریای باشور	0.31−
کۆلۆمبیا	0.34−
میصر	0.35−
کینیا	0.35−
یابان	0.36−
پۆڵەندا	0.40−
چین	0.41−
جەزائیر	0.49−
ڤێتنام	0.54−
کریباتی	0.66−
بەنگلادیش	0.69−
تونس	0.73−
بولگاریا	0.80−
ساموا	0.80−
زامبیا	0.80−
رۆمانیا	0.88−
فیرۆمەکدۆنیا	0.88−
غانا	0.90−

ئۆرگوای	-0.91
پورتوگال	-1.01
فلپین	-1.04
نیکاراگوا	-1.09
پیرۆ	-1.15
تۆنگۆ	-1.23
سریلانکا	-1.25
مەراکیش	-1.28
پەنەما	-1.28
ئەسیوپیا	-1.33
بێلز	-1.38
ئایرلەندا	-1.39
بۆرکینا فاسۆ	-1.41
هیندۆراس	-1.48
بۆلیڤیا	-1.53
کوبا	-1.53
مۆلدۆڤا	-1.54
تورکمانستان	-1.58
کۆنگۆی دیموکرات	-1.63
پاکستان	-1.71
بەهماس	-1.72
سودان	-1.73
کۆماری ئەفریقای ناوەراست	-1.78
ئۆگەندا	-1.80
کۆت دیڤوا	-1.96
گواتیمالا	-1.99
ست کیتش و نێڤیس	-2.08
لیتوانیا	-2.09
تەنزانیا	-2.61
ئۆزبەکستان	-2.68
مەکسیکۆ	-2.89
ئایسلاند	-2.94
هایتی	-3.61
کەنارەکانی فیجی	-3.92
ساوتۆمی و پرینسیپ	-4.15
ئەلبانیا	-4.16
کۆماری دۆمۆنیکان	-4.37

مۆریتانیا	4.65-
سلڤادۆر	4.73-
ئستوانیا	4.76-
ئێران	4.79-
ست لوسیا	5.70-
ئازربایجان	5.75-
باربادۆس	5.86-
ئوردن	5.92-
سیشیلیس	6.36-
لاتڤیا	6.47-
جۆرجیا	6.79-
تاجیکستان	6.87-
ئەنتیگواو باربۆدا	6.92-
ست ڤینسنت و گرینادنس	7.47-
ئەرمینیا	8.29-
جامایکا	8.45-
کازاخستان	8.79-
سۆرینام	8.99-
کریگستان	9.72-
جیبۆتی	11.91-
کاپ ڤێردی	12.54-
غیانا	14.45-
ترینادا	15.11-
غانیا	15.25-
تریناداد و تۆباگۆ	19.55-
دۆمۆینیکا	24.36-

★ ★

★

لە ڕێی ئینتەرنێتەوە

تازەترین ئاماری پەنابەران

پێشەکی:

ئەو زانیاریانەی لەم دۆکۆمێنەتەدایە لەلایەن حکومەتەکان و ڕێکخراوەکانەوە پێشکەش کراون، دوابە دوای ئەوە لەلایەن UNHCR وە شیکراونەتەوەو سەرجەم ئەم سەر ژمێریانە قابیلی گۆڕانەو هەروەها شوناسنامەکانی لەم سەرژمێریانەدا هاتووە نزیکە لە (10) شوناسەوە لەبارێك دا ئەگەر لەو ژمارەیەوە نزیك نەبوو واتە ئەگەر لە (5) کەمتر بێت ئەوا دیاریکراون.

ئاراستە مانگانەییەکان:

لەمانگی ئازاری ساڵی (2000)دا نزیکەی (32.600) پەنابەر داوای مافی پەنابەریان لە (24) وڵاتی ئەوروپی کردووە بڕوانە خشتەی (1) واتە بەڕێژەی لە 4.٪ زیادیکردووە لەسێ مانگی شوبات کە 31.300 داواکاری هەبووە.

لەچوارچێوەی ئەو دەوڵەتە سەرەکیانەی کە داوای مافی پەنابەریان پێشکەش دەکرێت. داواکاریە مانگانەییەکان ڕووی لەزیاد بوون کردووە. وەئەم زیاد بوونە لە وولاتانی دا نمارك بەڕێژەی 23.٪و لەئایرلەندا بەڕێژەی 10.٪و لە بەلجیکا بە ڕێژەی 6.٪ و لەفەرەنسا 6.٪و لە ئەڵمانیا 1.٪ تۆمارکراوە.

بە پێچەوانەی ئەمەوە جیاوازیەك لەڕێژەی داوای پەنابەران دا لە (نەمسا-14.٪و لە هۆڵەندە-7.٪و لە سویسرا- 3.٪) دا ڕووی دا.

بەریتانیا لەمانگی ئازاری 2000دا بوو بە گەورەترین وەرگری داواکاری پەنابەری لە ئەورو پادا. کەڕێژەی (20.5.٪) کۆی گشتی داواکاری پەنابەرانی وەرگرتووە، پێویستە ئاماژە بەوە بدەین کە ئەو سەرژمێریانەی لەلایەن حکومەتی بەریتانیاوە پێشکەش کراون تەنها ژمارەی بارو دۆخەکانە (Cases) – واتە پێشکەش کرنی کەیس بۆ بەدەست هێنانی مافی پەنابەری لەگەڵ ئەوەی زۆربەی وڵاتانی دیکە ژمارەی پەنابەران پێشکەش دەکرێ هەروەها تێکڕا (103) کەس بەرامبەر هەر حاڵەتێك (کەیس) لە بەریتانیادا دائەنرێت. لەبەر ئەوە ئەم سەر ژمێریانە زۆر کەمترن لەژمارەی حەقیقی.

ئەڵمانیاش ئەکەوێتە پلە دووی ئەو خشتەیەوە کە 19.٪ی ڕێژەی گشتی داواکاری پەنابەری وەرگرتووە دوابەدوای ئەو فەرەنسا (11.3.٪)و هۆڵەندا لە (11.٪) لەکاتێك دا کۆی گشتی داواکاری مانگانەی پەنابەران بەشێوەیەکی گشتی بەئاراستەی خوارەوە دەڕوات ((واتە لەکەم بوونەوەدایە)) بەلاَم ڕێژەی داواکارانی مافی پەنابەری لە فەرەنسادا بەبەردەوامی لە زیاد بوون دایە.

ئاراستە سێ مانگانەییەکان ((واتە هەموو سێ مانگێك)):

لەماوەی سێمانگی یەکەمی ساڵی 2000دا پێشنیاری داوای مافی پەنابەری لە ئەوروپادا بەڕێژەی (8.٪) کەمی کرد، واتە لە (154.750) کەسەوە لەمانگی کۆتایی ساڵی 1999 بووە بە (96.050) کەس لە ماوەی سێ مانگی یەکەمی ساڵی (2000).

لەوڵاتانی کۆمەڵی ئەوروپیشدا ئەم دابەزینە کەمێك کەمتر بوو لە (7.٪) ((بڕوانە خشتەی 1)).

هەروەها ئەو دەوڵەتە سەرەکیە وەرگرانە تەنها دوو وڵاتیان زیاد بوونی ژمارەی داواکاری پەنابەریان تۆمار کردووە ئەویش دا نمارکە کە ڕێژەی زیادبوون دەگاتە (65.٪)و فەرەنساش (16.٪)یە. هەروەها هەشت وڵاتەکەی دیکەش ڕێژەی دابەزینی ژمارەیان تۆمار کردووە. بۆ نمونە بەلجیکا(31.٪) نەمسا (22.٪)و ئەڵمانیا (14.٪)و سویسرا (12.٪)و بەریتانیا (5.٪)و سوید (4.٪) هۆڵەندا (1.٪).

سێ وڵات لەو وڵاتە سەرەکیانەی کـەوەرگری یەکـەمی پەنابـەرانن گۆڕانکـاری گرنگیـان بەسـەردا هـات کـە گـۆڕان لـەڕیز بـەندی خشـتەی پێشکەشکردنی داوای پەنابەران (بڕوانەخشتەی 1): بۆ نموونە دا نمارك لە چوار مانگی کۆتایی ساڵی 1999 چواردەهەمین دەوڵـەت بـوو بـەڵام لەچوار مانگی سەرەتای ساڵی (2000) دا بووبە هەشتەمین دەوڵەت، ئایرلەنداش ڕێکخستەنەکەی لەهەشتەمینەوە گۆڕاوە بۆ دەیەمین لـەکاتێك دا نەوریج لە پلەی دەیەمەوە گۆڕاوە بۆ پلەی (13).

کۆی گشتی داوای پەنابەری کە لەسێ مانگی سەرەتای ساڵی 2000دا پێشکەشکراوە نزیکەی 96.050) داوایـە. کەبەڕێژەیـەکی زۆر کـەم کەمتر لە کۆی گشتی داوای پەنابەری لەسێ مانگی سەرەتای ساڵی 1998 لەمانگی کانوونی دووەمەوە لە (97.200) داواکـاری بـووە. بەهـەرحاڵ لەکاتێك دا ئەگەر دواکارانی مافی پەنابەری یۆگۆسلافیای فیدرال لەخشتە دەربکەین ئەبینین ئەو داواکاریانەی کە لەسێ مانگی سەرەتـای ساڵی 2000دا پێشکەش کراون خۆی ئەدا لـە (84.400) داواکـاری واتـە زیـادبوون بـەڕێژەی (17٪)ی کـۆی گشـتی ئـەو داواکاریانـەی کەلـەکانوونی دووەمی 1998وە پێشکەشکراون. بەشێوەیەکی دیکە ڕەگەزە نایۆگۆسلافیەکان تێبینیان کراوە کە ڕێژەی داواکاریەکان لـەکانوونی دووەمـی سـاڵی 1998 وە زیادی کردووە.

سەرچاوە:

1-دەیەم نەتەوەی یەکەم:-

کۆی گشتی داواکاری پەنابەری لە چوارمانگی یەکەمی ئەمساڵ دا پێشکەش کران بەڕێژەی 8٪ کەم بۆوە، لە هەمان کات دا ڕێژەی داواکـاری پەنابەری هەندێك لەو ڕەگەزو نەتەوە سـەرەکیانە زۆر دابـەزی، کە پێکهاتبوون لـە یۆگۆسلافیا (25٪)، عـیراق (15٪)، ئەفغانسـتان (28٪) (بڕوانە خشتەی 2). سەر ئە نجام بەشی ئەو دەنەتەوە سەرەکیانە لە داواکاری پەنابەری لەڕێژەی (56٪)وە دابەزی بۆ لە ((25٪).

بەڵام تەنها ئەو نەتەوانەی دەوڵاتی یەکەم کە ڕێژەی داواکاری پەنابەری تێیدا زیادی کردووە بریتین لە: وڵاتی چـین بـەڕێژەی (4.9٪)، هەروەها بەردەوام یۆگۆسلافیا سەرچاوەی سەرەکی داواکاری پەنابـەری بـووە لـە ئـەوروپا. کـە بەشـەڕێژەیان لـەکۆی گشـتی داواکـاران لـەڕێژەی (14.7٪) لەماوەی سێ مانگی یەکەمی ساڵی (2000) (بڕوانە خشتەی 4) کە ئـەو دەنەتـەوە سـەرەکیەی داواکـاری پەنابـەری پیشـان ئـەدات کەلە کانونی دووەمەوە بۆ مانگی ئازاری ساڵی (2000) پێشکەش وڵاتانی ئەوروپا کراوە.

2-گۆڕانە ڕێژەییە سەرەکیەکان:

خشتەی (3) ئەو نەتەوانە دەرئەخات کە زیاد لە (50) داواکاری یان زیاتریان لە ماوەی ئەو دوو سێ مانگەی پێشوودا پێشـکەش کـردووە، وەئەمەش لەخشتەی ڕێژەی زیادبوونی گەورەدا ((واتەA3)) تۆمار کراوە، هەروەها پێویستە بەووریایەوە بڕوانینە ئەوەی کە کاتی زیاد بـوون (increase)و دابەزینی (decrease) ڕێژەیی زۆر گرنگە، هەندێك لەم نەتەوانە زۆر بچوکن، کەلەیەکێك یان لەدوو وڵاتی ئەو وڵاتانەدایـە کە داواکاری پەنابەری تێیدا پێشکەش دەکرێ.

زیمبابۆی گەورەترین بەرزبوونەوەی ڕێژەی داواکاری پەنابەری بـۆ سـێ مـانگی یەکـەمی سـاڵی (2000) تۆمـار کـردووە کـەڕێژەی دەگاتـە (159٪) دوابەدوای ئەو تشاد (128٪) و هایتی (99٪)، مالی 99٪، و بۆرکینافاسۆ 95٪ و کۆماری چیك 89٪، ئۆگـەندا (6٪)و کـوت دلاڤـۆر (68٪)، کینیا (63٪)، و پیرۆ (42٪). لەکاتێك دا داوکارانی پەنابەری زمبابۆی تەنها لەبەریتانیادا تۆمارکراون، بەڵام سـەرجەم داواکـارانی پەنابەری لە تشادو هایتیو بۆرکینا فاسۆ داواکاریان پێشکەشی فەرەنسا کردووە.

دەنەتەوە سەرەکیەکە باڵاترین دابەزینی ڕێژەییان لە سێ مانگی یەکەمی ساڵی (2000)دا تۆمار کردووە. کە پێکهاتوون لە گورجستان کە (64٪)و نە یجیریا (41٪) کازاخستان (39٪)، پۆڵـەندا (1.38.1٪)، ئۆزبەکسـتان (36٪)و ئـەریتریا(31٪)، کوبـا (31٪)، ئۆکرانیـا (30٪) بیلاڕوس (28٪)و ئەفغانستان (28٪).

کێ بەهانای ئەو خەڵکەوە دێ؟

تێبینی:

بنەمای (15):

ئاوارەی ناوخۆ ئەم مافانەیان هەیە:

1-مافی ئەوەیان هەیە پەنابەرنە بەر ئەو ناوچە ئاسایشانەی وڵاتەکەی خۆیان.

2-مافی ئەوەیان هەیە وڵاتی خۆیان جێبێڵن.

3-مافی ئەوەیان هەیە داوای مافی پەنابەری بکەن لە وڵاتێکی دیکە.

4-مافی ئەوەیان هەیە کە پارێزراوبن لەوەی کە بەزۆرە ملێ ناچار بکرێن بگەڕێنەوە یان لەهەر شوێنێکی دیکەدا بمێننەوە کە ژیان و ئاسایش و سەربەستی و تەندروستیان لەمەترسیدا بێت.

*   *

نەخشـەی کۆچ

بڕوانە نەخشەی ژمارە (2)

1

بۆسنە

هەرچەندە پەیماننامەی (دایتۆن) بۆ ئاشتی پێش (4) ساڵ لەمەو بەر مۆرکراوە. بۆسنیا- هیرزۆگۆڤینیا 840.000 ئاوارەی هەیە و هەروەها 250.000 پەنابەر.

وەرێژەی گەڕانەوە بۆ وڵات لە ساڵی 1999دا جێی داخ بوو هەرچەندە چەندخاڵێکی رۆشن و چارەنوسسازانە هەبووە. تەنها تاکە راپۆرتێك هەیە پێشنیاری ئەوەی کردووە کە تاوانبارانی پاکسازی رەگەزی لەوماوەی جەنگەدا و ئێستاکەش کە براوەی ئەو ململانێیەن.

2

ئەفغانستان

ئەو ململانێیەی لەنێو ئەم وڵاتەدایە یەکێکە لەدرێژ خایەنترین ململانێی جیهانی و ئەوڕۆکە زۆربەی ئەو ململانێیانە پشتگوێ خراون و بەڵام نزیکەی یەك ملیۆن ئەفغانی پەنایان بردۆتە بەر وڵاتانی دەوروبەر ئەمەش بۆ خۆی رەوێکە لەترسی شەڕی ناوخۆ.

بەدەر لەمە نزیکەی (2.6) ملیۆن پەنابەری ئەفغانی پەراگەندەی وڵاتانی ناوچەکە بوون.

3

سریلانکا

نزیکەی یەك ملیۆن خەڵکی مەدەنی لەماوەی ئەم (15) ساڵەی پێشودا بەهۆی شەڕی ناوخۆوە لەسریلانکا ئاوارە بوون.

4

ئەندەنوسیا

لەکاتێك دا تەیموری خۆر هەڵات بانگی سەربەخۆیی لەئەندەنووسیادا بەرز کردەوە بەڵام میلیشیا بەرهەڵستکارەکانی سەربەخۆیی هەستان بەبەرپاکردنی شەپۆلێك زەبرو زەنگ و کوشتن. ئەمەش بووە هۆی ئەوەی بەشی گەورەی خەڵکانی ناوچەی تەیموری خۆرهەڵات ((نزیکەی (800.000) ئاوارەی گردو دۆڵەکانی ئەو دەوربەرە یان بەرەو ناوچەی تەیموری خۆر ئاوابڕۆن، لەنێوانیشیاندا هاوڵاتیانی ((کوبانج))ی پایتەختی تێدا بوو.

5

ئەنگۆلا

ئەم وڵاتە یەکێکە لە دەوڵەمەندترین وڵاتانی ئەفەریقا بەڵام ساڵانێکی زۆری ململانێ بۆ ئەنگۆلا بووە هۆی شەڕو وێرانکاری و روخانی ژێر خانی ئابووری ئەنگۆلا، نزیکەی یەك ملیۆن بۆ یەك ملیۆن و نیو هاوڵاتی وڵاتیان بەجێهێشتووە.

6

سودان

سودان لەڕووی جوگرافیاوە گەورەترین وڵاتی کیشوەری ئەفەریقایەو هەروەها بەگەورەترین ڕێژەی ئاوارەی نێوخۆ دائەنرێت. نزیکەی (4) ملیۆن کەس لەدەرئەنجامی ململانێی بەردەوام و وێرانکاری نێوان ئیسلامەکانی باکور کەنوێنەرایەتی حکومەت دەکەن لە (خەرتوم) داو مەسیحیەکانی باشور. زۆربەی ئەو خەڵکە ناچار ئەکراون ماڵ و حاڵی خۆیان جێبێڵن بەڵکە لەکەنار بڕستنەکی دەرێژخایەندا ئەژین.

ئەو کۆڕەوە کۆڕەوێکی ... **وە (1.5) یەک ملیۆن و نیو**

ئینسان پەڕاگەندەی وڵاتەکا ... **دا، یان ئایدۆلۆژیەکەیان و**

لە پێناو داو دەرمان دا، کەو

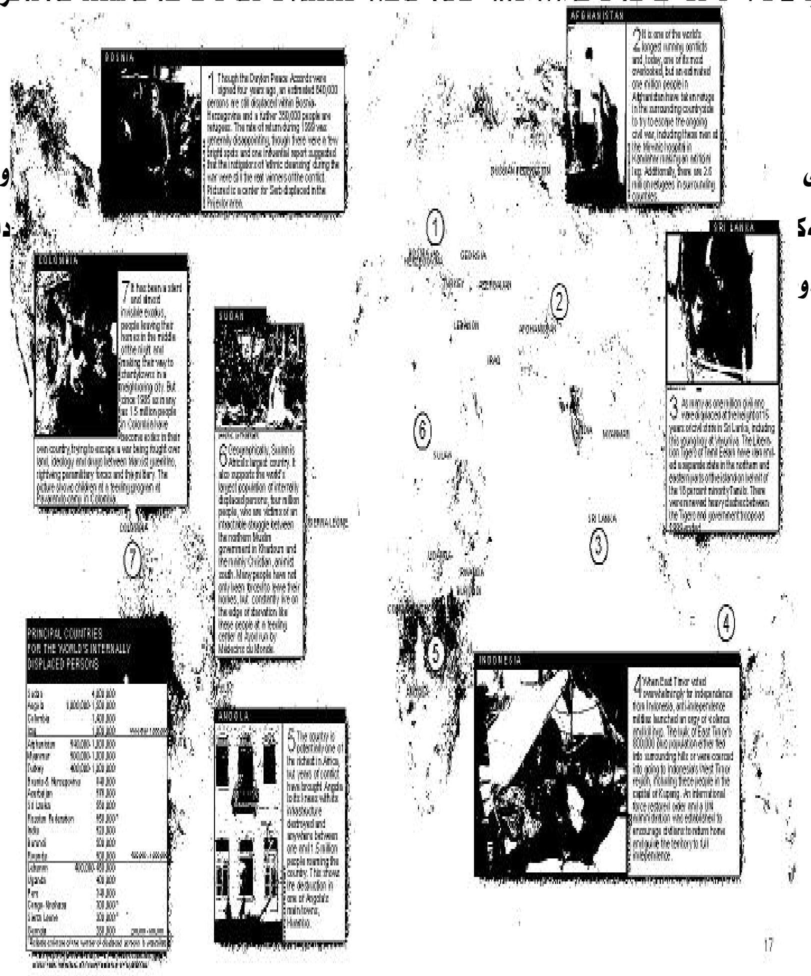

خشتەی -1-

داواکاری پەنابەری/ سەرژمێری وەرزانە کە بەپێی شوناسی دیاریکراوی ئەو وڵاتانە پێشکەشی ئەوروپا کراوە: (لە پەنجا کەس زیاترە)

ڕێژەی زیادبوون -A-

شوناسی دیاریکراوی وڵات	ژمارەی تەواوەتی		گۆڕان بەڕێژەی سەدی
	سێ مانگی کۆتایی/ 1999	سێ مانگی یەکەم /2000	
زمبابۆی	60	160	158.7
چاد	40	90	127.5
هایتی	140	270	99.3
مالی	510	1.020	99.2
بۆرکینا فاسۆ	80	150	89.9
کۆماری چیك	160	300	88.7
ئۆگاندا	200	360	76.0
کۆت دوڤوا	200	340	67.5
کینیا	140	220	62.5
پیرۆ	50	60	42.2
تاجیکستان	40	50	42.1
ئوردون	70	90	37.3
لیتوانیا	180	240	37.1
ئیکوادۆر	80	100	30.3
سەنگال	100	130	26.5
تونس	130	170	26.1
غینیا	620	780	25.5
مۆریتانیا	350	420	19.2
کرواتیا	120	140	18.5
کۆنگۆ	680	810	18.2
لیبیا	130	160	17.3
کامیرۆن	590	670	14.2
کۆماری کۆنگۆی دیموکراتی	1960	2210	12.6
گامبیا	50	60	12.0
کۆلۆمبیا	510	560	10.7
بۆسنیا و هیرزوگوڤینیا	1440	1550	7.4

6.1	240	230	غانا
6.0	90	80	لاتیڤیا
5.6	1500	1420	بانگلادیش
5.1	120	120	کۆماری ئەفریقیای ناوەڕاست
4.9	3650	3480	چین
4.3	220	210	بۆرۆندی
3.8	1910	1840	جەزائیر
3.6	1700	1650	هندستان
3.3	2480	2400	پاکستان
2.1	540	530	لوبنان

ڕێژەی کەم بوون -B–

گۆڕان بەڕێژەی سەدی	ژمارەی تەواوەتی		شوناسی دیاریکراوی وڵات
	سێ مانگی یەکەم/2000	سێ مانگی کۆتایی/99	
-63و9	140	380	گورجستان
41.3-	40	80	نا یجیر
38.6-	400	650	کازاخستان
38.1-	880	14.20	پۆڵەندا
36.0-	270	430	ئۆزباکستان
31.2-	160	230	ئەریتریا
30.7-	120	180	کوبا
30.3-	820	1.180	ئۆکرانیا
27.8-	410	560	بیلاروس
27.5-	5910	8.160	ئەفغانستان
26.1-	350	480	بولغاریا
25.1-	1210	1620	ئازربا یجان
24.9	11610	15450	یۆگۆسلافیا
23.8-	590	770	کۆماری مۆلۆدۆم
23.5-	150	200	مەراکیش
22.1-	510	660	ڤیێتنام
21.4-	680	860	سودان
18.8-	70	80	باشوری ئەفریقا
17.1-	660	800	جۆرجیا
17.0-	290	350	تۆگۆ
17.0-	230	280	مەقدۆنیای سەربەخۆ
16.3-	110	130	غینیا بیسۆ

ئەرمینیا	2030	1700	16.0–
گازا ستریپ	90	70	15.9–
رواندا	750	630	15.2–
سۆمال	3050	2590	15.2–
عیراق	8300	7060	14.9–
ئیران	4150	3540	14.8–
یەمەن	120	100	13.7–
مەنگۆلیا	230	200	13.4–
رۆمانیا	2640	2300	13.1–
ئاسیوپیا	370	320	12.0–
نیپال	140	120	11.8–
روسیای فیدرال	4600	4100	10.8–
تورکیا	5810	5250	9.7–
میسر	100	90	9.5–
سوریا	1300	1190	9.1–
کەمبۆدیا	110	100	7.5–
سلۆڤاکیا	1350	1250	7.1–
لیبریا	170	160	6.6–
سریلانکا	3640	3400	6.6–
البانیا	1050	1000	4.5–
بێوڵات	1270	1220	3.9–
سیرالیۆن	1900	1870	1.8
ئەنگۆلا	1260	1240	1.7–
نە یجیریا	1690	1680	0.7–

خشتەی -2- :

ئەو ناوچە سەرەکیانەی داوای مافی پەنابەرییان پێشکەشی "24" وڵاتەکەی ئەوروپاکردووە:

سەرژمێری "سێ مانگی کۆتایی 1999 بۆ سێ مانگی یەکەمی 2000"

ناوچە	ژمارەی تەواوەتی		گۆڕان بەڕێژەی سەدی	بەش		زنجیرە	
	سێ مانگی کۆتایی 1999	سێ مانگی یەکەم 2000		سێ مانگی کۆتایی 1999	سێ مانگی یەکەم 2000	سێ مانگی کۆتایی 1999	سێ مانگی یەکەم 2000
یۆگۆسلافیا	15.450	11.610	24.9–	14.7	122	1	1
عێراق	8.300	7.060	14.9–	7.9	7.4	2	2
ئەفغانستان	8160	5.910	27.6–	7.8	6.2	3	3
تورکیا	5.810	5.250	9.6–	5.5	5.5	4	4
روسیای فیدراڵ	4.600	4.100	10.9–	4.4	4.3	5	5
چین	3.480	3.650	4.9–	3.3	3.8	8	6
ئێران	4150	3.540	14.7–	4.0	3.7	6	7
سریلانکا	3.640	3.400	6.6–	3.5	3.6	7	8

صۆماڵ	3.050	2.590	–15.1	2.9	2.7	9	9
پاكستان	2.400	2.480	3.3–	2.3	2.6	11	10
رۆمانیا	2.640	2.300	−12.9	2.5	2.4	10	11
كۆماری كۆنگۆی دیموكرات	1.950	2.210	12.8–	1.9	2.3	15	12
جەزائیر	1.840	1.910	3.8–	1.8	2.0	15	13
سیرالیۆن	1.900	1.870	1.6–	1.8	2.0	14	14
هندستان	1650	1.700	3.0–	1.6	1.8	17	15
ئەرمنستان	2.030	1.700	16.3–	1.9	1.8	12	15
نە یجیریا	1.690	1.680	0.6–	1.6	1.8	16	17
بۆسنیا هیرزۆگۆڤینیا	1.440	1.550	7.6–	1.4	1.6	19	18
بەنگلادیش	1420	1.500	5.6–	1.4	1.6	20	19
سلۆڤاكیا	1350	1.250	7.4–	1.3	1.3	22	20
ئەنگۆلا	1.260	1.240	1.6–	1.2	1.3	25	21
بێ وڵات	1.270	1.220	3.9–	1.2	1.3	24	22
ئازەربا یجان	1.620	1.210	25.3–	1.5	1.3	18	23
سوریا	1.300	1.190	8.5–	1.2	1.2	23	24
مالی	510	1.020	100.0	0.5	1.1	28	25
ئەلبانیا	1.050	1.000	4.8–	1.0	1.0	27	26
ڕۆئەندا	1420	880	38.0–	1.4	0.9	20	27
ئۆكرانیا	1.180	820	30.5–	1.1	0.9	26	28

خشتەی -4-

ژمارەی ئەو پەنابەرانەی لەسێ مانگی یەكەمی ساڵی (2000)دا داوای مافی پەنابەرییان پێكەشی (22) وڵاتی ئەوروپا كردوە:

ئەمسا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	ئەفغانستان	828
2	ئێران	483
3	عێراق	470
4	یۆگۆسلافیا	403
5	هندستان	393
6	پاكستان	110
7	توركیا	96
8	نە یجیریا	67
9	بەنگلادیش	66
10	سیرالیۆن	58
11	ئەنگۆلا	57
12	وڵاتانی دیكە	759
13	كۆی گشتی	3790

بەلجیکا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	یۆگۆسلافیا	1496
2	ئەلبانیا	544
3	روسیا فیدرال	521
4	سلۆڤاکیا	319
5	ئەرمینیا	308
6	کۆماری کۆنگۆی دیموکرات	300
7	کازاخستان	245
8	پاکستان	239
9	ئۆکرانیا	238
10	رواندا	213
11	بولگاریا	205
12	ئەوانی دیکە	3129
13	کۆی گشتی	7820

بولگاریا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	ئەفغانستان	141
2	ئەرمینیا	79
3	بەنگلادیش	50
4	عێراق	46
5	پاکستان	22
6	جەزائیر	8
7	لوبنان	8
8	ئێران	7
9	سیرالیۆن	5
10	تورکیا	5
11	لیبریا	*
12	ئەوانی دیکە	25
13	کۆی گشتی	400

کۆماری چیک		
ت	ناوچە	ژمارە
1	ئەفغانستان	346
2	روسیای فیدراڵ	204
3	سریلانکا	178
4	هندستان	115
5	ئەرمینیا	62
6	یۆگۆسلافیا	58
7	ئێران	42
8	ڤێتنام	38
9	عێراق	34
10	ئۆکرانیا	32
11	کازاخستان	28
12	ئەوانی دیکە	343

13	کۆی گشتی	1480

دانیمارك		
ت	ناوچە	ژمارە
1	عێراق	513
2	یوگۆسلافیا	371
3	ئەفغانستان	133
4	سۆماڵ	89
5	بۆسنیاو هیرزۆگۆڤینیا	86
6	ئەرمینیا	72
7	ئێران	71
8	رۆسیا فیدرال	61
9	ئازربایجان	48
10	جۆرجیا	32
11	ئۆكرانیا	24
12	ئەوانی دیكە	1552
13	كۆی گشتی	3050

فینلەندا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	پۆڵەندا	395
2	سلۆڤاكیا	244
3	روسیای فیدرال	54
4	كۆماری چیك	51
5	توركیا	24
6	ئەلبانیا	23
7	كامیرۆن	16
8	عێراق	15
9	یوگۆسلافیا	14
10	سۆمال	13
11	ئێران	10
12	ئەوانی دیكە	71
13	كۆی گشتی	930

فەرەنسا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	چین	1450
2	مالی	982
3	كۆماری كۆنگۆی دیموكرات	922
4	توركیا	771
5	یوگۆسلافیا	562
6	كۆنگۆ	539
7	سریلانكا	506
8	جەزائیر	405

9	پاکستان	361
10	مۆریتانیا	324
11	بەنگلادیش	308
12	ئەوانی دیکە	3290
13	کۆی گشتی	10420

ئەڵمانیا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	یۆگۆسلافیا	3117
2	عێراق	2622
3	تورکیا	2153
4	ئەفغانستان	1123
5	ئێران	1047
6	سوریا	626
7	روسیا	614
8	ئازەربایجان	467
9	چین	449
10	پاکستان	383
11	ڤێتنام	383
12	ئەوانی دیکە	5956
13	کۆی گشتی	18940

هەنگاریا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	بەنگلادیش	474
2	ئەفغانستان	458
3	یۆگۆسلافیا	275
4	سریلانکا	117
5	عێراق	95
6	پاکستان	85
7	چین	82
8	ئەرمینیا	62
9	هندستان	48
10	جەزائیر	36
11	سیرالیۆن	27
12	ئەوانی دیکە	241
13	کۆی گشتی	2000

ئایرلەندا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	نەیجیریا	881
2	رۆمانیا	813
3	کۆماری کۆنگۆی دیموکرات	101
4	جەزائیر	99
5	یۆگۆسلافیا	92
6	پۆڵەندا	78
7	سۆماڵ	64

8	روسیا	58
9	کۆماری مۆڵدۆڤا	57
10	ئەنگۆلا	55
11	عێراق	42
12	ئەوانی دیکە	470
13	کۆی گشتی	2810

لوکسمبورگ		
ت	ناوچە	ژمارە
1	یۆگۆسلافیا	113
2	ئەلبانیا	14
3	سلۆڤاکیا	12
4	بۆسنیاو هێرزۆگۆڤینیا	5
5	چاد	5
6	ئۆکرانیا	* نەزانراوە
7	جەزائیر	* نەزانراوە
8	تونس	* نەزانراوە
9	کامیرۆن	* نەزانراوە
10	ئەسیوبیا	* نەزانراوە
11	ئەوانی دیکە	13
12	کۆی گشتی	180

هۆڵەندا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	ئەفغانستان	1077
2	عێراق	855
3	یۆگۆسلافیا	799
4	سۆماڵ	677
5	سلۆڤاکیا	569
6	ئێران	557
7	تورکیا	552
8	سیرالیۆن	494
9	ئازەربایجان	491
10	ئەنگۆلا	459
11	سودان	352
12	ئەوانی دیکە	4668
13	کۆی گشتی	11540

نەرویج		
ت	ناوچە	ژمارە
1	عێراق	280
2	سۆماڵ	252
3	یۆگۆسلافیا	225

4	ڕۆسیا	102
5	ڕۆمانیا	86
6	ئێران	83
7	بۆسنیا هیرزۆگۆڤینیا	64
8	تورکیا	56
9	فەلەستین	46
10	ئۆکرانیا	37
11	لیتوانیا	36
12	ئەوانی دیکە	403
13	کۆی گشتی	1670

پۆڵەندا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	ئەرمینیا	117
2	روسیا	97
3	ڕۆمانیا	91
4	بولگاریا	34
5	ئەفغانستان	27
6	مەنگۆلیا	21
7	ڤێتنام	18
8	سریلانکا	15
9	ئۆکرانیا	12
10	ئازربایجان	11
11	بیلاروس	11
12	ئەوانی دیکە	56
13	کۆی گشتی	510

پۆرتوگال		
ت	ناوچە	ژمارە
1	روسیای فیدرال	8
2	نەیجیریا	6
3	سیرالیۆن	5
4	ئەنگۆلا	* نەزانراوە
5	کۆماری کۆنگۆی دیموکرات	* نەزانراوە
6	فەلەستین	* نەزانراوە
7	جەزائیر	* نەزانراوە
8	ئەرمینیا	* نەزانراوە
9	ئێران	* نەزانراوە
10	سریلانکا	* نەزانراوە
11	بینین	*نەزانراوە
12	ئەوانی دیکە	12
13	کۆی گشتی	50

ڕۆمانیا		
ت	ناوچە	ژمارە

1	ئەفغانستان	118
2	فەلەستین	83
3	بەنگلادیش	78
4	عێراق	65
5	هندستان	16
6	ئێران	13
7	تورکیا	8
8	سودان	5
9	یۆگۆسلافیا	* نەزانراوە
10	گازاستریپ	* نەزانراوە
11	کۆنگۆ	* نەزانراوە
12	ئەوانی دیکە	15
13	کۆی گشتی	410

سلۆڤاکیا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	ئەفغانستان	148
2	هندستان	77
3	فەلەستین	41
4	عێراق	24
5	سریلانکا	24
6	بەنگلادیش	17
7	یۆگۆسلافیا	15
8	جەزائیر	*نەزانراوە
9	نیپاڵ	* نەزانراوە
10	سۆماڵ	* نەزانراوە
11	ئێران	* نەزانراوە
12	ئەوانی دیکە	6
13	کۆی گشتی	306

سلۆڤینیا		
ت	ناوچە	ژمارە
1	ئێران	233
2	تورکیا	73
3	یۆگۆسلافیا	67
4	بەنگلادیش	53
5	سیرالیۆن	23
6	ئەرمینیا	13
7	ئەفغانستان	11
8	سودان	10
9	غانا	7
10	عێراق	7
11	کرواتیا	5
12	ئەوانی دیکە	58
13	کۆی گشتی	560

ئیسپانیا		
ت	ناوچه	ژماره
1	سیرالیۆن	171
2	کۆلۆمبیا	144
3	ئەرمینیا	127
4	رۆمانیا	107
5	روسیا	84
6	کوبا	84
7	جەزائیر	79
8	ئۆکرانیا	70
9	یۆگۆسلافیا	39
10	نه یجیریا	32
11	جۆرجیا	27
12	ئەوانی دیکە	276
13	کۆی گشتی	1240

سوید		
ت	ناوچه	ژماره
1	عێراق	866
2	یۆگۆسلافیا	346
3	بۆسنیاو هێرزۆگۆڤینیا	262
4	ئێران	148
5	رۆسیا	116
6	لیتوانیا	103
7	سۆماڵ	97
8	ئەفغانستان	64
9	سوریا	63
10	تورکیا	63
11	ئێرلەندا	60
12	ئەوانی دیکە	833
13	کۆی گشتی	3020

سویسرا		
ت	ناوچه	ژماره
1	یۆگۆسلافیا	1187
2	تورکیا	326
3	سریلانکا	309
4	عێراق	258
5	بۆسنیاو هیرزۆ گۆڤیننیا	208
6	کۆماری کۆنگۆی دیموکرات	135
7	ئێران	130
8	کینیا	129
9	ئەرمینیا	126
10	سیرالیۆن	122
11	ئەلبانیا	121
12	ئەوانی دیکە	1639
13	کۆی گشتی	4690

بەریتانیا "بە پێی کەیسەکان"		
ت	ناوچە	ژمارە
1	یۆگۆسلافیا	2425
2	روسیا	1580
3	سریلانکا	1470
4	چین	1235
5	ئەفغانستان	1130
6	سۆماڵ	995
7	تورکیا	910
8	فەلەستین	865
9	رۆمانیا	840
10	عێراق	640
11	ئێران	530
12	ئەوانی دیکە	6250
13	کۆی گشتی	18870

خشتەی سەرژمێری دانیشتوان بۆ ساڵی 2000 **: سەرچاوە :** (United states International programs center)

ناوی وڵات	ژمارە دانیشتوان
چین	1.253.438.000
هندستان	1.012.909.000
وڵاتە یەکگرتووەکان	274.943.000
ئەندەنوسیا	219.267.000
بەرازیل	169.545.000
روسیا	147.938.000
پاکستان	141.145.000
بەنگلادیش	132.081.000
یابان	126.582.000
نە یجیریا	117.328.000
مەکسیك	102.912.000
ئەڵمانیا	85.684.000
فلیپین	80.961.000
ڤێتنام	78.350.000
ئێران	71.879.000
میسر	68.437.000
تورکیا	66.618.000
ئەسیوبیا	63.514.000
تایلەند	61.164.000
بەریتانیا	59.247.000
فەرەنسا	58.816.000
ئیتاڵیا	57.807.000
کۆنگۆی دیموکرات	51.374.000
ئۆکرانیا	50.380.000

49.388.000	میا نمار
47.351.000	کۆریای باشوور
44.462.000	ئەفریقیای باشوور
39.545.000	ئیسپانیا
39.172.000	کۆلۆمبیا
39.010.000	پۆڵەندا
36.202.000	ئەرجەنتین
35.530.000	سودان
32.229.000	مەراکیش
31.788.000	جەزائیر
31.045.000	تەنزانیا
30.490.000	کینیا
29.989.000	کەنەدا
26.668.000	ئەفغانستان
26.198.000	پیرۆ
25.491.000	کۆریای باکور
25.245.000	ئۆزبەکستان
24.731.000	عێراق
24.364.000	نیپاڵ
23.596.000	فەنزویلا
22.246.000	سعودیە
21.891.000	ئۆگەندا
21.610.000	مەلاسیا
20.996.000	رۆمانیا
19.829.000	مۆزەنبیق
19.377.000	سریلانکا
19.272.000	غانا
18.950.000	ئوستورالیا
17.759.000	سوریا
16.943.000	کازاخستان
16.172.000	کوت دیڤوا
15.966.000	کامیرۆن
15.893.000	هۆڵەندا
15.547.000	یەمەن
15.295.000	مەدەغەشقەر
14.996.000	شیللی
12.408.000	گواتیمالا
12.360.000	ئیکوادۆر
12.098.000	کەمبۆدیا
11.777.000	زمبابۆی
11.684.000	بۆرکینا فاسۆ
11.513.000	ئەنگۆلا
11.131.000	کوبا
10.911.000	مالی
10.880.000	صۆماڵ
10.735.000	یۆنان
10.545.000	بیلاروس
10.390.000	سینیگال

10.358.000	كۆماری چیك
10.286.000	بەلجیكا
10.260.000	نەیجیر
10.011.000	مالاوی
9.906.000	پورتوغال
9.899.000	زامبیا
9.795.000	هەنگاریا
9.671.000	تونس
9.052.000	سوید
8.900.000	رواندا
8.769.000	بولگاریا
8.635.000	كۆماری دۆمەنیكان
8.124.000	نەمسا
7.902.000	ئازەربایجان
7.760.000	چاد
7.680.000	بۆلیڤیا
7.640.000	غانیا
7.374.000	سویسرا
7.223.000	هایتی
6.517.000	بێنین
6.493.000	بۆرۆندی
6.384.000	تاجیكستان
6.294.000	لیبیا
6.252.000	سلڤادۆر
6.192.000	هندۆراس
6.104.000	پاراگوای
5.852.000	ئیسرائیل
5.580.000	سیرالیۆن
5.557.00	لاوس
5.472.000	سلۆڤاكیا
5.320.000	دانیمارك
5.263.000	تۆگۆ
5.132.000	جۆرجیا
5.115.000	فینلندا
5.044.000	كرواتیا
4.812.000	پاپۆ غانیای نوێ
4.729.000	نیكاراگوا
4.704.000	ئوردون
4.664.000	كیرگستان
4.543.000	مۆلدۆڤا
4.466.000	توركمانستان
4.461.000	ئەریتریا
4.461.000	نەرویج
4.115.000	لوبنان
3.744.000	كۆستاریكا
3.698.000	نیوزلاند
3.929.000	لیتوانیا
3.620.000	سانگافور

ئیماراتی عەرەبی	3.542.000
کۆماری ئەفریقای ناوەڕاست	3.582.000
ئیرلەندا	3.493.000
ئەرمینیا	3.481.000
ئەلبانیا	3.427.000
ئۆرۆگوای	3.333.000
لیبریا	3.048.000
پەنەما	2.828.000
کۆنگۆی دیموکرات	2.750.000
جامایکا	2.669.000
مەنگۆلیا	2.655.000
مۆریتانیا	2.653.000
بۆسنیا و هیرزۆگۆڤینیا	2.618.000
عومان	2.512.000
کوەیت	2.420.000
لاتیڤیا	2.380.000
ڤیرۆمەکدۆنیا	2.152.000
لیسۆسۆ	2.114.000
بۆتان	1.996.000
سلۆڤینیا	1.937.000
نامیبیا	1.886.000
بۆتسوانا	1.557.000
ئیستوانیا	1.422.000
جامبیا	1.381.000
ترینادادوتوباگۆ	1.273.000
غانیا باسیۆ	1.263.000
گابۆن	1.244.000
مۆریتۆس	1.196.000
سویزلاند	1.137.000
کەنارەکانی فیجی	823.000
سیپراس	777.000
غیانا	693.000
کۆمۆرۆس	656.000
بەحرەین	622.000
قەتەر	587.000
کاپ ڤێردی	503.000
غانیای ئیستوائی	478.000
کەنارەکانی سەلۆن	470.000
سۆرینام	465.000
جیبۆتی	454.000
لۆکسمبۆرگ	442.000
مالتا	391.000
برۆنی	331.000
مالدیڤیا	310.000
ئایسلەندا	280.000
بەهماس	269.000
باربادۆس	260.000
بێلز	242.000

ساموا	*235.000*
ڤانۆتا	*193.000*
ست لوسیا	*165.000*
ساوتۆمۆو پرینسیپ	*159.000*
مایکرۆ نیزیا	*133.000*
ست ڤینسینت و گریناپدینس	*121.000*
تۆنگا	*110.000*
گرینادا	*98.000*
کریباتی	*87.000*
دۆمنیکا	*84.000*
ئەندۆرا	*80.000*
سیشیلیس	*80.000*
ئەنتیگواو باربۆدا	*68.000*
کەنارەکانی مارشاڵ	*68.000*
ست کیتس و ناڤیس	*43.000*
لسیشتینیتن	*33.000*
مۆناکۆ	*32.000*
سان مارینۆ	*25.000*
پاولۆ	*18.000*
ناورۆ	*11.000*
تاڤالۆ	*11.000*

تێبینی:

هەموو ئەو بڕیارانە لەسەر بڕیاری وەرگیراو داڕێژراوە.بەگشتی ئەم خشتەیە هاوڵاتیانی یوگوسلافیای جاران ناگرێتەوە کە پارێزگاریەکی کاتییان پێ بەخشراوە.

هەروەها هێمای(*000*)هێمایە بۆ ئەوەی کاتێك ژمارەیەکی دیاریکراو نییە.

ئوسترالیا و دورگەکانی چواردەوری: ئەو خشتانەی لە بەردەستدان بەپێی ساڵی دراوی(تەمموز/ یولیە) و (حوزەیران/یونیە)ە.

نەرویج و سوید: هاوڵاتیانی یۆگۆسلافیای جاران دەگرێتەوە.

پورتوگال: هیچ بەشکاریەکی دیاریکراو نییە لە نێوان سەنتەری ڕێکەوتنامەکەو سەنتەری مرۆڤایەتی کە پەیوەستە بەبڕیارە ئیجابییەکانەوە.

وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا: ئەو خشتانە بە پێی ساڵی دراوی (تشرینی یەکەم/ئۆکتۆبەر) و(ئەیلول/سیبتەمبەر) هەروەها داواکاری بەخشینی مافی پەنابەری لە ئەمریکا بە پێی ژمارەی داواکاریەکان × *1.45* (ناوەندی قەوارەی خێزان) خەملێنراوە. هەروەها بارودۆخی ڕەتکردنەوەکان(ڕەفز) ×*1.5* (ناوەندی قەوارەی خێزان)خەملێنراوە.

MODERNITY
Asso Jabar
2002